

Cap. 268 (4). Quare quaedam opera dicuntur iustitiae, quaedam misericordiae vel bonitatis Dei.

- » 269 (5). Quomodo universae viae Domini dicuntur misericordia et veritas.

[DISTINCTIO XLVII]

Cap. 270 (1). De sententia iudicii.

- » 271 (2). Quod sancti iudicabunt et quomodo.
 » 272 (3). De ordinibus eorum qui erunt in iudicio.
 » 273 (4). De ordine iudicii et ministerio angelorum.
 » 274 (5). Si post iudicium daemones praeerunt hominibus ad puniendum.

[DISTINCTIO XLVIII]

Cap. 275 (1). De forma iudicis.

- » 276 (2). Qualis apparebit forma servi.
 » 277 (3). Quare secundum formam servi dicitur Christus suscitatus corpora.
 » 278 (4). De loco iudicii.
 » 279 (5). De qualitate luminarium et temporis post iudicium.

[DISTINCTIO XLIX]

Cap. 280 (1). De differentia mansionum in caelo et in inferno.

- » 281 (2). Si quid ibi cognoscitur ab aliquo, quod non intelligant omnes.
 » 282 (3). De parilitate gaudii.
 » 283 (4). Si maior sit beatitudo sanctorum post iudicium.

[DISTINCTIO L]

Cap. 284 (1). Si mali in inferno peccabunt.

- » 285 (2). Quare dicuntur tenebrae exteriores.
 » 286 (3). Si damnatorum animae notitiam habeant eorum quae hic fiunt.
 » 287 (4). De Lazaro et divite.
 » 288 (5). Si boni et mali invicem se vident.
 » 289 (6). De chaos inter bonos et malos.
 » 290 (7). Utrum visa impiorum poena minuat vel augeat bonorum gloriam.

INCIPIT LIBER TERTIUS

De Incarnatione Verbi

Iam nunc his intelligendis atque pertractandis quae ad Verbi incarnati mysterium pertinent, integra mentis consideratione intendamus, ut de ineffabilibus vel modicum aliquid fari Deo revelante valeamus.

Hulus voluminis continentia sub compendio perstringitur. — Sic enim rationis ordo postulat, ut qui in primo libro de inexplicabili mysterio summae Trinitatis irrefragabili Sanctorum attestazione aliquid diximus, ac deinde in secundo libro conditionis rerum ordinem hominisque lapsus sub certis auctoritatis regulis insinuavimus, de eius reparatione per gratiam Mediatoris Dei et hominum¹ praestita, atque humanae redemptionis sacramentis, quibus contritiones hominis alligantur² ac vulnera peccatorum curantur, consequenter in tertio et quarto libro disseramus: ut Samaritanus ad vulneratum³, medicus ad infirmum⁴, gratia ad miserum accedat.

DISTINCTIO I

Cum venit igitur plenitudo temporis, ut ait Apostolus⁵, misit Deus Filium suum, factum de muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant

² Verbi] Incipit prologus tercii libri feliciter add. T. 3-15 Iam... accedat om. A., rep. L (post finem libri secundi L¹; post elenchum capp. tertii libri L²). 5 modicum aliquid] modis aliquibus BC. 6 Rubrica om. NTVX. 15 accedat] explicit Liber secundus de creatione rerum add. R, explicit prologus add. T. 18 factum!] natum OR.

¹ Resp. I Tim. 2, 5; Gal. 3, 20. ² Resp. Ps. 146, 3: *Et alligat contritiones eorum.*
³ Resp. Luc. 10, 33-34. ⁴ Resp. Matth. 9, 12. ⁵ Gal. 4, 4-5.

Lin. 10-15 Cf. *Glossa Magistri* in I Tim. 2, 5 (PL 192, 339); et *Glossa* in Ps. 146, 3 (PL 191, 1274 B).

Dist. I. Meminerit lector quod divisio textus in capitula opus sit auctoris; et quod altera, scil. in distinctiones, a Magistro Alexandro Halensi originem ducat. Vide Proleg. ad tom. I, pp. 143-144. Qui cum initium Dist. I hic posuerit (cf. *Glossa in librum III*, pp. 11, 15), dum Magister Lombardus cap. primum parum infra enumeret (scilicet in ipso elencho capitulorum), quaedam discrepantia seu intervallum evadit inter initium Dist. et primum capitulum. — De plenitudine temporis, cf. Lomb., *Glossa* in Gal. 4, 4 (PL 192, 135 B-D); fontes vero huius

redimeret, in adoptionem filiorum Dei. Tempus autem plenitudinis dicitur tempus gratiae, quod ab adventu Salvatoris exordium sumpsit. Hoc est tempus miserendi¹ et annus benignitatis², in quo gratia et veritas per Iesum Christum facta est³: gratia, quia per caritatem impletur quod in Lege praecipiebatur; veritas, quia per Christi adventum exhibetur atque perficitur humanae redemptionis sponsio facta ab antiquo. Filii ergo missio est ipsa incarnatio⁴: eo enim missus est quod in forma hominis mundo visibilis apparuit. De quo supra⁵ sufficienter dictum est.

Cap. 1.

1. **Quare Filius carnem assumpsit, non Pater vel Spiritus Sanctus.** Diligenter vero est annotandum quare Filius, non Pater vel Spiritus Sanctus, est incarnatus: solus namque Filius hominem assumpsit.

2. **Prima ratio** *. Quod utique ordine congruo atque alto Dei sapientia fecit consilio, ut Deus qui in sapientia sua mundum condiderat, secundum illud⁶: *Omnia in sapientia fecisti, Domine, in eadem quae in caelis sunt et quae in terris restauraret*⁷. Haec est mulier evangelica⁸ quae accendit lucernam, et drachmam decimam quae perdita fuerat reperit, Sapientia scilicet Patris, quae testam humanae infirmitatis lumine suae divinitatis accendit, perditumque hominem reparavit, nomine regis et imagine insignitum.

3. **Secunda ratio** *. Ideo etiam Filius missus est, et non Pater, quia

1 in... Dei om. X. || in] ut ABCMRTW. || De] recipere add. A, recipere add. BCMRT, re. add. LW. 8 quo] qua BCRX, quod corr. R. || supra om. BCX. 13 Rubrica om. RVW. || utique om. ARX. 21 Rubrica om. RVW.

¹ Ps. 101, 14. ² Ps. 64, 12. ³ Ioan. 1, 17. ⁴ August., *In Ioan.*, tr. 40, n. 6: « Missio incarnatio est » (PL 35, 1689; CCL 36, 353); *De Trinit.*, II, c. 5, n. 8: « Cum itaque ait: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*, satis ostendit eo ipso missum Filium, quo factus est ex muliere » (PL 42, 849; CCL 50, 89). ⁵ Lib. I, dist. 15, praesertim in capp. 2 et 4 (tom. I, pp. 132-134). ⁶ Ps. 103, 24. ⁷ Resp. Eph. 1, 10. ⁸ Resp. Luc. 15, 8-9, aequaliter iuxta expositionem Bedae in h.l. (PL 92, 521 A-B; CCL 120, 286); ex Gregorio, *In Evang.*, hom. 34, n. 6 (PL 76, 1249 A-B).

numeri sunt Hugo de S. Victore, *De sacramentis*, lib. II, p. 1, c. 1 (PL 176, 371 C), et Lombardi *Sententiarum* lib. I, d. 15 (ut indicatur in nota supra). — Cap. 1: Quaestio sumitur de *Summa sententiarum*, I, 15 (PL 171, 1096 B; 176, 70 B-C). — Num. 2 fundatur in *Glossam ordin.* in Luc. 15, 8 (ap. Lyranum, *Biblia cum Glossis*, Venetiis 1588, tom. V, 164c). Repetitur quasi ad litteram in Petri Lombardi Sermone 4, *De Natali* (PL 171, 382 B-D).

Num. 3: Quoad primam phrasem, cf. Hugo, *De sacram.*, II, 1, 2 (PL 176, 571 D), et

congruentius mitti debebat qui est ab alio, quam qui est a nullo; Filius autem a Patre est, Pater vero a nullo alio est. — Augustinus *. Ut enim ait Augustinus in libro *De Trinitate*¹, « non habet de quo sit ». « Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est, ita congrue Pater misit, Filius missus est ». « Ab illo enim convenienter mittitur Dei Verbum, cuius est Verbum; ab illo mittitur, de quo natum est: mittitur quod genitum est ». Pater vero qui misit, a nullo est; ideoque Pater missus non est, ne si mitteretur, ab alio esse putaretur.

4. **Tertia ratio** *. Missus est ergo primo Filius, qui a solo Patre est; deinde etiam Spiritus Sanctus, qui est a Patre et Filio; sed Filius solus in carne missus est, non Spiritus Sanctus, sicut nec Pater. Quod ideo factum est, ut qui erat in divinitate Dei Filius, in humanitate fieret hominis filius. Non Pater vel Spiritus Sanctus carnem induit, ne alius in divinitate esset Filius, alius in humanitate, et ne idem esset pater et filius, si Deus Pater de homine nasceretur. — In ecclesiasticis dogmatibus *. Unde in *Ecclesiasticis dogmatibus*²: « Non Pater carnem assumpsit neque Spiritus Sanctus, sed Filius tantum, ut qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius: ne filii nomen ad alterum transiret, qui non esset nativitate filius. Dei ergo Filius hominis factus est filius, natus secundum veritatem naturae ex Deo Dei Filius, et secundum veritatem naturae ex homine hominis filius: ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset verus Deus et verus homo unus Filius. Non ergo duos Christos, neque duos filios, sed Deum et hominem unum Filium, quem propterea et unigenitum dicimus, manentem in duabus substantiis,

¹ Trinitate] pater enim add. V. || non] enim add. AO, pater add. N. || habet] enim add. X. 9 Tertia ratio om. RVW, trp. post Pater (11) AL. || ratio om. LO. 16 dogmatibus] Aug. ait add. O, add. marg. T2. 19 esset] eterna add. BCNTVWX.

¹ Lib. IV, c. 20, nn. 28-29 (PL 42, 907s; CCL 50, 198s). ² Id est, opus Gennadii, *Liber seu diffinitio eccl. dogmatum*, c. 2 (PL 42, 1213; PL 58, 981 A-B).

Summa sent., I, 15 (PL 171, 1096 D; 176, 70 B). — De missione Filii, partim eisdem verbis Augustini expressa, vide tom. I, 132-137, et 215. — Num. 4: Mixtum componitur ex verbis Hugonis, *De sacram.*, II, 1, 2 (PL 76, 571 D, 572 D), et *Summae sent.*, I, 15 (PL 171, 1096 D; 176, 70 C); repetitur in parte a Lombardo in sermone iam citato (PL 171, 383 A). Auctoritas Gennadii (sub nomine Augustini) sumitur, ut videtur, ex Hugone, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 380 B-C); iam invenitur, incomplete et sub rubrica *De fide ad Petrum* in *Glossa* in Rom. 1, 3 (cf. textus versionis primitivae, prope finem n. 1, in Proleg. ad hoc volumen); iterum, in sermone 4 (PL 171, 383 A); necnon, et quidem sub eadem rubrica, in sermone n. 18, *In Annuntiatione* (PL 171, 605 D - 606 B).

sicut ei naturae veritas contulit: non confusis naturis neque immixtis, sicut Timothiani¹ volunt, sed societate unitis». Ecce habes quare Filius, non Pater vel Spiritus Sanctus, carnem assumpserit.

Cap. 2.

Utrum Pater vel Spiritus Sanctus potuerit incarnari vel possit. Si vero quaeritur utrum Pater vel Spiritus Sanctus incarnari potuerit, vel etiam modo possit, sane responderi potest et potuisse olim et posse nunc carnem sumere et hominem fieri tam Patrem quam Spiritum Sanctum. Sicut enim Filius homo factus est, ita Pater vel Spiritus Sanctus potuit et potest.

Cap. 3.

1. An Filius qui tantum carnem accepit, aliquid fecerit quod non Pater vel Spiritus Sanctus. Sed forte aliqui dicent: Cum indivisa sint opera Trinitatis², si Filius carnem assumpsit, tunc Pater et Spiritus Sanctus: quia si Filius carnem assumpsit nec hoc fecit Pater vel Spiritus Sanctus, non omne quod facit Filius, facit Pater et Spiritus Sanctus; at «omnia³ simul Pater et Filius et amborum Spiritus pariter et concorditer operantur».

2. Responsio*. Ad quod dicimus quia nihil operatur Filius sine Patre et Spiritu Sancto, sed una est horum trium operatio, indivisa et indissimilis; et tamen Filius, non Pater vel Spiritus Sanctus, carnem assumpsit. Ipsam tamen carnis assumptionem Trinitas operata est, sicut A-

¹⁵ hoc fecit Pater *trp.* hoc Pater fecit BC, Pater hoc fecit T. ¹⁹ Responsio *om.* BCRVWX. || quia] quod LV, vel quod *add. interl.* R.

¹ A Timotheo archiep. monophysita Alexandrino (fl. 458) dicti, de quo idem Gennadius; *De viris illustribus*, c. 72 (PL 58, 1101 B - 1102 A). Cf. J. Lebon, *La christologie de Timothée Aelure*, in *Rev. Hist. Eccl.* 9 (1908) 677ss. ² August., *Enchiridion*, c. 38 (PL 40, 251, CCL 46, 70s; ad hoc opus citandum sequimur semper capitulationes *Patr. Latin.*) ³ Ut

notat rubrica marginalis, «August. in XIII libro *De Trinitate*», c. 11, n. 15 (PL 42, 1025; CCL 50A, 402).

Cap. 3, n. 1: Quaestio agitur ab Hugone, *De sacram.*, II, 1, 3 (PL 176, 373 A); cf. Gualterus de Mauretania, *De Trinitate*, c. 5 (PL 209, 580 C-D). — Num. 2: Augustinus (rectius Fulgentius), *De fide*, invenitur in *Glossa primitiva* in Rom. 1, 3 (sub num. 20; vide Prolegomena). Verba Aug., *De Trin.*, citantur in parte ab Hugone, *ibid.*, c. 4 (PL 176, 376 C); qui tamen non videtur esse fons.

gustinus dicit in libro *De fide ad Petrum* 1: «Reconciliati sumus per solum Filium secundum carnem, sed non soli Filio secundum deitatem. Trinitas enim nos sibi reconciliavit per hoc quod solum Verbum carnem ipsa Trinitas fecit». Trinitas igitur carnis assumptionem fecit, sed Verbo, non Patri vel Spiritui Sancto. Si enim Pater sibi et Filius sibi, vel Pater Filio et Filius Patri carnis assumptionem operatus esset, iam non eadem esset operatio utriusque, sed divisa. — Augustinus in primo libro *De Trinitate* *. Sed sicut inseparabilis et indivisa est unitas substantiae trium, ut ait Augustinus in libro *De Trinitate* 2, ita et operatio: «Non tamen eandem Trinitatem natam de Virgine, crucifixam et sepultam, catholici tractatores docuerunt, sed tantummodo Filium; nec eandem Trinitatem in specie columbae descendisse super Iesum³, sed tantum Spiritum Sanctum; nec eandem dixisse de caelo⁴: *Tu es Filius meus*, sed tantum Patris vocem fuisse ad Filium factam: quamvis Pater et Filius et Spiritus Sanctus, sicut inseparabiles sunt, ita et inseparabiliter operentur. Haec et mea fides est, quando haec est catholica fides». — Licet igitur solus Filius carnem assumpserit, ipsam tamen incarnationem cum Patre et Spiritu Sancto operatus est.

DISTINCTIO II

Cap. 1 (4).

1. Quare totam humanam naturam accepit, et quid nomine humanitatis vel humanae naturae intelligendum sit. Et quia in homine tota humana natura vitio corrupta erat, totam assumpsit, id est animam et carnem, ut totam curaret et sanctificaret. — Hieronymus *. Quod autem humanae naturae sive humanitatis vocabulo anima et caro intelligi debeant, aperte docet Hieronymus in *Expositione catholicae fidei* 5

⁷ Rubrica *om.* MRTVW. || primo] *om.* BC. ¹⁶ quando] quoniam ABCRVX.

¹ Rectius Fulgentius Ruspensis, c. 2, n. 23 (PL 65, 682 C-D; etiam inter opp. August., PL 40, 760; CCL 91A, 726). ² Cap. 4, n. 7 (PL 42, 824; CCL 50, 35s).

³ Resp. Luc. 3, 22. ⁴ Luc. 3, 22. ⁵ Id est Pelagius, in *Libello fidei ad Innocentium Papam*, n. 4 (PL 45, 1717; pro aliis edd. cf. tom. I, 196, n. 1).

Cap. 1. Vide animadversiones circa hoc capitulum apud Ioannis Cornubiensis *Eulogium ad Alex. Papam III*, cc. XII et X; ed. N. M. Häring, in *Mediaeval Studies* 13 (1951), 283 et 277s. — Num. 1: Quaestio introducitur verbis *Summae sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 A; 176, 70 C).

dicens: « Sic confitemur in Christo unam Filii esse personam, ut dicamus duas perfectas et integras esse substantias, id est deitatis et humanitatis, quae ex anima continetur et corpore ». Ecce aperte ostendit humanitatis nomine animam et corpus intelligi; quae duo assumpsisse Dei Filius intelligitur, ubi hominem sive humanitatem vel humanam naturam accepisse legitur.

2. **Errorem quorundam tangit, qui humanitatem male accipiunt ***. Errant igitur qui nomine humanitatis non substantiam, sed proprietatem quandam, a qua homo nominatur, significari contendunt, ubicumque Christi humanitas memoratur. — **Ioannes Damascenus ***. Ait enim **I o a n n e s D a m a s c e n u s**¹: « Sciendum quidem quod deitatis et humanitatis nomen substantiarum, scilicet naturarum, est repraesentativum ».

3. Natura enim non sic accipitur in Christo ut cum dicitur una natura esse omnium hominum. Quod evidenter idem **I o a n n e s** ostendit, differentem rationem dicti assignans cum natura humana in Christo nominatur, et cum una dicitur natura omnium hominum. Ait enim²: « Cum unam hominum naturam dicimus, sciendum est quod non considerantes ad animae et corporis rationem hoc dicimus. Impossibile enim est unius naturae dicere » Domini « corpus et animam ad invicem comparata. Sed quia plurimae personae hominum sunt, omnes autem eandem suscipiunt rationem naturae — omnes enim ex anima et corpore compositi sunt, et omnes naturam animae participant et substantiam corporis possident — communem speciem plurimarum et differentium personarum unam naturam dicimus, uniuscuiusque scilicet personae duas naturas habentis et in duabus perfectae naturis, animae scilicet et corporis. In Domino autem Iesu Christo non est communem speciem accipere. Neque enim factus est,

18 enim est trp. ABCLVX. 21 compositi sunt trp. BCV. 22 naturam] natura A, nature CMN, corr. ex nature T.

¹ *De fide orthodoxa*, III, c. 4 (PG 94, 998 A); versiones Burgundionis et Cerbani, c. 48, n. 1 (ed. E. Buytaert, pp. 180, 396). ² *Ibid.*, c. 3 (PG 94, 991 A-B et 994 A); versio Burgundionis et (potius) Cerbani, c. 47, nn. 5-6 (ed. cit., pp. 176, 394).

Num. 2: Lectorem referre videtur Magister ad lexim seu modum loquendi quo utitur Magister Gilbertus Porretanus in suis commentariis in opuscula Boethii, praesertim in illo *In librum Contra Euticen et Nestorium*, c. 4, nn. 31-51 (ed. N. M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, Toronto 1966, 293-298). Cf. etiam N. M. Häring, *Sprachlogische und philosophische Voraussetzungen zum Verständnis der Christologie Gilberts von Poitiers*, in *Scholastik* 32 (1957) 373-398. — Num. 3: Verba Damasceni repetuntur a Ioan. Cornub., *Eulogium* (PL 199, 1065s; ed. N. M. Häring, p. 277s).

nec est, nec aliquando fiet alius. Sed Christus ex deitate et humanitate, in deitate et humanitate, Deus perfectus est, idem et homo perfectus ».

4. Totam igitur hominis naturam, id est animam et carnem, et horum proprietates sive accidentia assumpsit Deus: non carnem sine anima, nec animam sine ratione, ut haeretici voluerunt¹, sed et carnem et animam cum sensibus suis. — Unde **I o a n n e s D a m a s c e n u s**² ait: « Omnia quae in nostra natura plantavit Dei Verbum, assumpsit: corpus et animam intellectualem, et horum idiomata. Totum enim totus assumpsit me, ut toti mihi salutem gratificet. Quod enim inassumptibile est, incurabile est ».

Cap. 2 (5).

1. **De unione Verbi et carnis mediante anima**. Assumpsit igitur Dei Filius carnem et animam, sed carnem mediante anima. — **Ioannes Damascenus ***: « Unitum³ est carni per medium intellectum Verbum Dei ». Tantae enim subtilitatis atque simplicitatis est divina essentia, ut corpori de limo terrae formato uniri non congruerit nisi mediante rationali essentia.

2. Illa autem unio inexplicabilis est, adeo ut etiam Ioannes, *ab utero sanctificatus*⁴, se non esse dignum fateatur *solvere corrigiam cal-*

2 deitate] namque add. A, quoque add. V, -que add. BCLMORTWX, sed del. O. || perfectus²] est add. LT. 5 et¹ om. BCLT, add. interl. R. 7 nostra natura trp. ABCNX. || assumpsit] secundum add. BC, scilicet add. LNOVW, add. interl. T. 9 gratificet] gratificaret LN, corr. in gratificaret RV (interl.), gratis ferret X, vel gratis ferret add. interl. T².

¹ Cf. Gennadius, *Liber seu diff. eccl. dogmatum*. c. 2 (PL 42, 1214; PL 58, 981 D). ² Hic iterum notatur nomen Ioan. Dam. in marginibus codd. meliorum; scil. *De fide orthodoxa*, III, c. 6 (PG 94, 1006 B); versiones Burgundionis et Cerbani, c. 50, n. 2 (ed. E. Buytaert, p. 188, et 400, sed contracte). ³ *Ibid.*; versiones Burgund. et Cerbani, c. 50, n. 3 (189, 400). ⁴ Resp. Luc. 1, 15: *Et Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris suae*.

Cap. 2: Cf. A. M. Landgraf, *Das Axiom « Verbum assumpsit carnem mediante anima » in der Frühscholastik*, in *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II-1 (Regensburg 1953), 150-171. — Num. 1: Ex mala interpretatione rubricae, *Ioan. Dam.*, vel potius ex falso situ eius in aliquibus codicibus, quampluribus attribuuntur Damasceno verba quae reapse auctoritatem sequuntur: « Tantae enim... essentia »; ex. gr. a Gualtero de S. Victore in *Contra IV Labyrinthos Franciae*, lib. IV, c. 13 (ed. P. Glorieux, *Archives d'histoire doctr. et litt. du moyen âge* 19, 1952, 277, lin. 22-24); a Magistro Petro Pictaviensi, *Sent. libri V*, lib. IV, c. 7 (PL 211, 1163 D) et quidem ut Ioan. Chrysostomi; et ab aliis notatis a Landgraf, *art. cit.*, 164, n. 58; 165, n. 61; 166; necnon et infra in capitulo seu articulo *Das Problem: « Utrum Christus fuerit homo in triduo mortis »*, p. 292, n. 112.

Num. 2: Ex *Glossa ord.* in Marc. 1, 7 (ap. Lyranum, V 90c).

ceamenti Iesu 1, quia illius unionis modum investigare aliisque explicare non erat sufficiens.

3. **Augustinus, De agone christiano** *: «Non² sunt igitur audiendi qui non verum hominem Filium Dei suscepisse dicunt, neque natum de femina, sed falsam carnem et imaginem corporis simulatam ostendisse videntibus». In quem errorem prorumpunt quia «timent, quod fieri non potest, scilicet ne humana carne veritas et substantia Dei inquinetur. Et tamen praedicant istum visibilem solem radios suos per omnes faeces spargere, et eos mundos et sinceros servare. Si ergo visibilia munda visibilibus immundis contingi possunt et non inquinari, quanto magis incommutabilis et invisibilis Veritas, per spiritum animam et per animam corpus suscipiens, totum hominem sine sui contaminatione assumpsit et ab omnibus infirmitatibus liberavit?» — Ecce hic dicit Dei sapientiam per spiritum assumpsisse animam, et per animam corpus. Spiritus enim, scilicet pars animae superior³, maiori similitudine Deo propinquat quam anima, scilicet ipsa eadem secundum inferiorem partem, et anima magis quam corpus; et ideo non incongrue anima dicitur assumpta per spiritum, et corpus per animam.

Cap. 3 (6).

1. **Quod Verbum simul assumpsit animam et carnem, neque caro prius est concepta quam assumpta.** Si autem quaeritur utrum Verbum carnem simul et animam assumpserit, an prius animam quam carnem vel carnem quam animam, et utrum caro illa prius fuerit in utero Virginis concepta et postea assumpta: verissime et absque ulla ambiguitate dicitur quia ex quo hominem Deus assumpsit, totum assumpsit, simulque sibi univit

10 inquinari] coinquinari LRTW. 11 spiritum] id est intellectum add. O.

1 Resp. Marc. 1, 17; iuxta interpretationem Gregorii Magni: «Corrigia calceamenti est ligatura mysterii. Ioannes itaque volvere corrigiam calceamenti eius non valet, quia incarnationis eius mysterium nec ipse investigare sufficit, qui hanc per prophetiae spiritum agnovit» (*In Evang.*, hom. 7, n. 3; PL 76, 1102 A). 2 Cap. 18, n. 20 (PL 40, 300s; CSEL 41, 120s). 3 Vide supra, lib. II, d. 24, cc. 4-5 (tom. I, p. 453s).

Num. 3: Auctoritas Augustini iam invenitur in *Glossa Lombardi* in II Cor. 1, 20 (PL 192, 15 D - 16 A).

Cap. 3, num. 1: Prima quaestio et eius solutio verbis Hugonis proponitur, ut in *De sacram.*, II, 1, 9 (PL 176, 393 D); secunda pars qua quaeritur utrum caro illa etc. trahitur de *Summa Sent.*, I, 16 (PL 171, 1098 D; 176, 72 B).

animam et carnem; nec caro prius fuit concepta et postmodum assumpta, sed in conceptione assumpta et in assumptione concepta.

2. **Augustinus** *. Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum*¹: «Firmissime tene, et nullatenus dubites, non carnem Christi sine divinitate conceptam in utero Virginis, prius quam susciperetur a Verbo; sed ipsum Verbum Deum suae carnis acceptione conceptum, ipsamque carnem Verbi incarnatione conceptam». — Idem in libro *De Trinitate*²: «Non esset Dei hominumque mediator³, nisi esset idem Deus, idem homo, in utroque unus et verus». «Quam⁴ servilem formam⁵ a solo Filio susceptam, tota Trinitas, cuius una est voluntas et operatio, fecit». «Non⁶ autem in utero Virginis prius caro suscepta est, et postmodum divinitas venit in carnem, sed mox ut Verbum venit in uterum, servata veritate propriae naturae, factum est caro⁷; et perfectus homo, id est in veritate carnis et animae natus est». — **Gregorius** *. De hoc etiam Gregorius in *Moralibus*⁸ ait: «Angelo nuntiante et Spiritu adveniente, mox Verbum in utero, mox intra uterum Verbum caro».

DISTINCTIO III

Cap. 1 (7).

1. **De carne quam Verbum assumpsit, qualis ante fuerit et qualis assumpta sit.** Quaeritur etiam de carne Verbi, an priusquam conciperetur

6 Deum] dei A, domini T, quod corr. interl. T².

¹ Cap. 18, n. 59 (opus Fulgentii, PL 65, 698 D - 699 A; CCL 91 A, 750). ² Rectius Leo Magnus, *Epist.* 35, c. 3 (PL 54, 809 A). ³ Resp. I Tim. 2, 5. ⁴ Cf. August., *De Trinit.*, II, c. 5, n. 9 (PL 42, 850; CCL 50, 90s; supra, tom. I, p. 133s); sed revera, fons est Fulgentius, *Epist.* 14 (*ad Ferrandum*), n. 82: «Quocirca quia inseparabilis est operatio Trinitatis, servilem formam quam Unigenitus Deus accepit, tota Trinitas fecit» (PL 65, 412; CCL 91, 412); vel idem Fulgentius, *De incarnatione Filii Dei*, n. 21: «Illam utique servi tota Trinitas fecit, quam tamen in personam suam Filius solus accepit» (PL 65, 585; CCL formam 91, 330). ⁵ Resp. Phil. 2, 7. ⁶ Gregorius Magnus, *Epist.* 67 (PL 77, 1207 D - 1208 A; apud DS, n. 479). ⁷ Resp. Ioan. 1, 14. ⁸ Lib. XVIII, c. 52, n. 85 (PL 76, 90 A).

Num. 2: Auctoritates Aug. *De Trinitate* et Gregorii sumuntur ad litteram de *Summa sent.* I, 16 (PL 171, 1099 B; 176, 72 D). De veris fontibus cf. notas supra.

Cap. 1, n. 1: Quaestio proponitur (in parte) verbis *Summae sent.*, I, 16 (PL 171, 1099 C; 176, 72 D - 73 A); cui respondetur verbis Hugonis, *De sacram.*, II, 1, 7 (PL 176, 389 B-C).

obligata fuerit peccato, et an talis assumpta fuerit a Verbo. — Sane dici potest, et credi oportet, iuxta Sanctorum¹ attestationis convenientiam, « ipsam prius peccato fuisse obnoxiam », sicut reliqua Virginis caro, sed Spiritus Sancti operatione ita mundatam, ut ab omni peccati contagione immunis uniretur Verbo, poena tantum, non necessitate, sed voluntate⁵ assumentis remanente.

2. Quod non tantum illa caro, sed etiam sacra Virgo ab omni peccati contagio a Spiritu Sancto mundata fuit*. Mariam quoque totam Spiritus Sanctus in eam praeveniens a peccato prorsus purgavit, et a fomite peccati etiam liberavit: vel fomitem ipsum penitus evacuando, ut quibusdam¹⁰ placet²; vel sic debilitando et extenuando ut ei postmodum peccandi occasio nullatenus exstiterit.

3. Potentiam quoque generandi absque viri semine Virgini praeparavit. Ita enim verba Evangelii docent, ubi angelus Virginem alloquens ait³: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; et quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei.* Cui sacra Virgo¹⁵ respondit: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* — **Ioannes Damascenus***. Quod exponens **Ioannes**⁴ ait: « Post concessum autem sanctae Virginis, Spiritus Sanctus praevenit in ipsam, secundum verbum Domini quod dixit angelus, purgans ipsam, et potentiam deitatis²⁰ Verbi receptivam praeparans, simul autem et generativam. Et tunc

⁵ tantum] tamen ABCO. ⁸ Spiritu Sancto *trp.* BCX. || mundata fuit] fuit munda BCX.

¹ Ita August., *De peccatorum meritis seu de baptismo parvulorum*, II, c. 24: « Nec sumpsit carnem peccati, quamvis de materna carne peccati. Quod enim carnis inde suscipit, id profecto aut suscipiendum mundavit, aut suscipiendo mundavit » (PL 44, 174s; CSEL 60, 111); et Ambrosiaster in Rom. 8, 3: « Expiata est enim a Spiritu Sancto caro Domini » (PL 17 [1845], 118 A; CSEL 81-I, 254s). ² Bernardo scilicet, ut nobis videtur, qui anno 1138 ad canonicos Lugdunenses scripsit (*Epist. 174*, n. 5): « Ego puto quod et copiosior sanctificationis benedictio in eam descenderit, quae ipsius non solum sanctificaret ortum, sed et vitam ab omni deinceps peccato custodiret immunem, quod nemini alteri in natis quidem mulierum creditur esse donatum. Decuit nimirum Reginam virginum, singularis privilegio sanctitatis, absque omni peccato ducere vitam, quae, dum peccati mortisque pareret peremptorem, munus vitae et iustitiae omnibus obtineret » (PL 182, 334 C-D; ed. Cisterc. VII [1974], 390). ³ Luc. 1, 35 et 38. ⁴ *De fide orthodoxa*, III, c. 2 (PG 94, 983 C-D et 986 A - 987 A); versiones Burgundionis et (maxime) Cerbani, c. 46, n. 2 (ed. E. Buytaert, 171s, 391s).

Num. 2: Partim de *Summa sent.*, uti supra. — Num. 3: Verba Damasceni proferuntur a Lombardo in sermone 18, *In Annuntiatione* (PL 171, 607 A, ex quodam textu corrupto).

obumbravit ipsam Dei altissimi per se Sapientia et Virtus¹ existens, id est Filius Dei, Patri homousios, id est consubstantialis, sicut divinum semen; et copulavit sibi ipsi ex sanctissimis et purissimis ipsius Virginis sanguinibus carnem animatam anima rationali et intellectiva nostrae⁵ antiquae conspersionis², non seminans, sed per Spiritum Sanctum creans. Quare simul caro, simul Dei caro; simul caro animata rationalique et intellectu, simul Dei Verbi caro animata rationali et intellectivo».

4. Ex his perspicuum fit quod ante diximus³, carnem scilicet Verbi simul conceptam et assumptam; eandemque, immo totam Virginem, Spiritu Sancto praeveniente ab omni labe peccati castificatam. — **Augustinus, De fide ad Petrum***: Cui collata est potentia « novo⁴ more generandi, ut sine coitu viri, sine libidine concipientis » in utero Virginis celebraretur conceptus Dei et hominis. « Illa⁵ enim caro quam Deus ex Virgine sibi unire dignatus est, sine vitio concepta, sine peccato nata est. Hanc tamen¹⁵ carnem non caelestis, non aëriae, non alterius cuiusquam putes esse naturae, sed eius cuius est omnium hominum caro ».

Cap. 2 (8).

Auctoritate firmat ex tunc Virginem a peccato fuisse immunem*. Quod autem sacra Virgo ex tunc ab omni peccato immunis exstiterit,²⁰ Augustinus evidenter ostendit in libro *De natura et gratia*⁶ inquit: « Excepta sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem (inde enim scimus quod ei plus gratiae sit collatum ad vincendum ex omni parte peccatum, quod concipere ac parere meruit quem constat nullum²⁵ habuisse peccatum): hac ergo Virgine excepta, si omnes sancti et sanctae congregari possent, et quaereretur ab eis an peccatum haberent, quid responderetur, nisi quod Ioannes ait⁷: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus?* » — **Augustinus, De fide ad Petrum***:

² homousios] homousyon ABCNV, *corr. in* homousyon R. ¹⁸ firmat] confirmat ABC, confirmat Augustini X, affirmat N. ²⁷ quia] quoniam AN, quod W.

¹ Cf. I Cor. 1, 24. ² Cf. I Cor. 5, 7: *Ut sitis nova conspersio.* ³ In Dist. 2, c. 3. ⁴ Cap. 2, n. 17 (opus Fulgentii, PL 65, 679 D; CCL 91A, 722). ⁵ Ibid., n. 15 (PL 65, 679 A; CCL 91A, 720s). ⁶ Cap. 36, n. 42 (PL 44, 267; CSEL 60, 263s). ⁷ I Ioan. 1, 8.

Cap. 2: Prima auctoritas Augustini sumitur de *Summa sent.*, I, 16 (PL 171, 1099 C; 176, 73 A).

« Illa ¹ autem Virgo singulari gratia praevenita est atque repleta, ut ipsum haberet ventris sui fructum, quem ex initio habet universitas Dominum »; « ut ² illud quod nascebatur ex propagine primi hominis, tantummodo generis, et non criminis originem duceret ».

Cap. 3 (9).

1. **Quare Christus non fuit decimatus in Abraham sicut Levi, cum caro quam accepit in eo fuerit peccato obnoxia.** Cum autem illa caro, cuius excellentia singularis verbis explicari non valet, antequam esset Verbo unita, obnoxia fuerit peccato in Maria et in aliis a quibus propagatione traducta est, non immerito videri potest in Abraham peccato subiacuisse, cuius universa caro peccato subiacebat. Unde quaeri solet quare Levi dicatur decimatus in Abraham ³, et non Christus, cum in lumbis Abrahae uterque fuerit secundum materialem rationem, quando Abraham decimatus est, id est decimas dedit Melchisedech ⁴.

2. **Qua intelligentia Levi decimatus dicatur in Abraham *.** Tunc enim Apostolus Levi decimatum dicit in Abraham tamquam in materiali causa, quia ea decimatione sicut Abraham minor Melchisedech ostenditur, cui personaliter decimas solvit, ita et Leviticus ordo, qui in Abraham secundum rationem seminalem erat et ex eo per concupiscentiam carnis descendit. Christus autem non est decimatus, quia licet ibi fuerit secundum carnem, non tamen inde descendit secundum legem communem, scilicet per carnis libidinem; sicut etiam in Adam *omnes peccaverunt* ⁵, sed non Christus. — **Augustinus: secundum aliquem modum ibi fuit Levi quo non**

7 fuerit] fuit BCMNOV. 12 dicatur decimatus trp. NOW.

¹ Cap. 2, n. 17 (opus Fulgentii, PL 65, 680 A; CCL 91A, 722). ² August., *De Trinit.*, XIII, c. 18, n. 23 (PL 42, 1032; CCL 50A, 413s). ³ Resp. Hebr. 7, 9-10: *Per Abraham, et Levi... decimatus est: adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit et Melchisedech.* ⁴ Resp. Gen. 14, 18-20. ⁵ Resp. Rom. 5, 12.

Cap. 3, n. 1: Quaestio fundatur in verba *Summae sent.*, I, 16 (PL 171, 1099 D; 176, 73 B); cf. etiam Hugo *De sacram.*, II, 1, 5 (PL 176, 382 D-383 A); et L. Ott, *Untersuchungen zur theologischen Briefliteratur der Frühscholastik* (BGPTMA XXXIV, Münster 1937) 52.

Num. 2: Tota auctoritas sumitur ex *Glossa ord.* in Hebr. 7, 10, ut supra notatur, et minus recte Augustino assignatur; unde invenitur ad litteram in *Glossa Lombardi* in h. 1. (PL 192, 450 D - 451 B, ubi textus valde corruptus est); exinde, multis omissis, incorporatur in hunc locum. Patet quod Florus in hoc loco non est fons huius passus (cf. eius *Expositio epistolarum beati Pauli* de qua agitur in Proleg. ad tom. I, p. 79*).

Christus *. Unde Augustinus, *Super Genesim* ¹: « Sicut Adam peccante, qui in lumbis eius erant peccaverunt; sic Abraham dante decimas, qui in lumbis eius erant decimati sunt. Sed hoc non sequitur in Christo, licet in lumbis Adae et Abrahae fuerit, quia non secundum concupiscentiam carnis inde descendit ». « Cum ² ergo Levi et Christus secundum carnem essent in lumbis Abrahae quando decimatus est, ideo pariter decimati non sunt, quia secundum aliquem modum non erat ibi Christus, quo erat ibi Levi ». « Secundum ³ rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem; secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerat Mariae caro ». « Ille ⁴ ergo deimatus est in Abraham, qui sic fuit in lumbis Abrahae sicut ille fuit in lumbis patris suis, id est qui sic est natus de patre Abraham sicut ille de suo patre natus est, scilicet per legem carnis et invisibilem concupiscentiam ».

Cap. 4 (10).

1. **Qua ratione caro Christi dicta est in Scriptura non fuisse peccatrix, sed similis: quo aperitur quare obligata peccato non fuerit in Christo.** Quocirca 'primitiam nostrae massae' recte assumpsisse dicitur Christus ⁵, quia non carnem peccati, sed similitudinem carnis peccati accepit. *Misit enim Deus Filium suum*, ut ait Apostolus ⁶, *in similitudinem carnis peccati*. Assumpsit enim Verbum carnem peccatrici similem in poena et non in culpa, et ideo non peccatricem. — **Augustinus, De verbis Apostoli *7:** « Cetera vero hominum omnis caro peccati est: sola illius non est caro peccati, quia non eum mater concupiscentia, sed gratia concepit. Habet tamen *similitudinem carnis peccati* per passibilitatem et mortalitatem, quia

3 sequitur] consequitur AO. 9 qua ratione] quia idem ibi BC. || ratione corr. in idem X. 10 ibi erat trp. ANOV. 12-13 est natus trp. BCL. 13 suo patre trp. BCOV. 14 invisibilem] invincibilem LV, corr. in invincibilem R.

¹ Prima pars huius auctoritatis non est Augustini, sed potius *Glossae ord.* in Hebr. 7, 10 (apud Lyranum, VI, 154c; et codd. Florent. Laurent. Pl. V. d. 11 [= I], f. 197b; Pl. XXIII. 5 [= m]), f. 114c, et quidem semper sine rubrica. ² Paraphrasis Augustini, *De Genesi ad litt.*, X, c. 19, n. 34 (PL 34, 423; CSEL 28-I, 322). ³ *Ibid.*, c. 20, n. 35 (PL 34, 424; CSEL 28-I, 323). ⁴ *Ibid.*, n. 36 (loc. cit.). ⁵ Dictum est Ioan. Damasceni, *De fide orthodoxa*, III, c. 2 (PL 94, 986 B); versio Burgund., c. 46, n. 2 (ed. E. Buytaert, 171). ⁶ Rom. 8, 3. ⁷ *Sermo 152*, n. 8 (PL 38, 823).

Cap. 4, num. 1: Ex *Glossa Magistri* in Rom. 8, 3 (PL 191, 1433 C-D).

esuriit, sitiit et huiusmodi ». « Licet ¹ ergo eadem caro sit quae et nostra, non tamen ita facta est in utero sicut nostra. Est enim sanctificata in utero et nata sine peccato, et nec ipse in illa unquam peccavit. In poena ergo similis est nostrae, non in qualitate peccati », quia (Origenes *): « pollutionem ² quae ex concupiscentiae motu concepta est omnino non habuit », « nec ³ ex carnali delectatione nata est ». — **Tres causas ponit ***. *Venit ergo ad corpus immaculatum* ⁴, quod praeter libidinis concupiscentiam fuit conceptum; nec illud in se habuit vitium, quod in aliis est causa peccati; nec in eo peccavit. Ideoque vere dicitur Verbi caro non fuisse in Christo obligata peccato.

2. **Quiddam videtur adversari illi sententiae qua dictum est carnem Christi non prius conceptam quam assumptam.** Illi autem sententiae, qua supra ⁵ diximus carnem Verbi non ante fuisse conceptam quam assumptam, videtur obviare quod Augustinus ait, *Super Ioannem* ⁶, ubi legitur ⁷: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudaei: Quadraginta et sex annis aedificatum est hoc templum, et tu tribus diebus excitabis illud?* « Hic, inquit, numerus perfectioni dominici corporis convenit, quia ut dicunt physici, tot diebus forma humani corporis perficitur ».

3. Horum occasione verborum quidam ⁸ dicere praesumpserunt do-

1 sitiit] sitiivit AMV.

16 tu] in NVW, in *add. interl. R.*

¹ Ambrosiaster (sine rubrica), *In Rom.* 8, 3 (PL 17 [1845], 117s; CSEL 81-I, 254s).

² *In Rom.*, VI, n. 12 (PG 14, 1095 A). ³ August., *De div. quaest.* 83, q. 66, n. 6 (PL 40, 64; CCL 44A, 159).

⁴ Dictum est Origenis, l.c., innitens Sap. 8, 20: *Veni ad corpus incoinquinatum.*

⁵ In Dist. 2, c. 3, n. 1.

⁶ De hoc nihil invenitur in opere Augustini *In evangelium Ioannis*, tr. X, nn. 10-12 (PL 35, 1472s; CCL 36, 106ss); aliqua ad sensum in *De Trinit.*, IV, c. 5, n. 9 (PL 42, 893s; CCL 50, 172s); vide potius *Glossa ord.* in Ioan. 2, 20 (apud Lyranum, V, 193c).

⁷ Ioan. 2, 19-20.

⁸ Haec erat opinio, ut videtur, Magistri Odonis Suessionensis (postea Ursicampi), qui socius et aemulus Petri Lombardi fuit in scholis Nostrae Dominae Parisius. In quaestione enim *Deus assumpsit hominem* primo reicit sententiam illorum qui tenent quod in salutatione angeli statim particula a carne Virginis decisa perfectam formam humani corporis suscepit et subito est anima infusa. Suam tunc opinionem proponit: « Verisimilius est quod statim in ipsa separatione (particulae carnis) carni unita est divinitas; quae caro postea in perfectam formam humani corporis per temporales successiones excrevit... et tunc primo anima est infusa... de nihilo creata et divinitati unita; et tunc primo vere potuit dici Deum esse hominem » (*Quaestiones*

Num. 2: Ex *Summa sent.* I, 16 (PL 171, 1098 D - 1099 A; 176, 72 B-C), ubi et spuria auctoritas Augustini. De usu huius auctoritatis ex parte auctorum saec. XII, cf. A. M. Landgraf, *Das Axiom: « Verbum assumpsit carnem mediante anima »*, in *Dogmengesch.* II-1, 151-160.

minici corporis formam tot diebus, ad modum aliorum corporum, perfectam et membrorum lineamentis distinctam, et mox Verbum Dei sibi unisse carnem et animam. Et hoc modo dicunt illum numerum perfectioni dominici corporis convenire.

4. Sed alia ratio illius dicti exstitit, ex qua sana oritur intelligentia verbi. Non enim ideo illud dixit Augustinus, quin mox ut caro illa opere Spiritus Sancti sanctificata et a reliqua separata fuit, Verbo Dei cum anima uniretur, ut perfectus et verus Deus esset perfectus et verus homo; sed quia membrorum illius dominici corporis distinctio in ipso momento conceptionis et unionis Dei et hominis adeo tenuis erat et parva, ut humano visui vix posset subici; diebus autem illis, quos memorat Augustinus, perfecta est et notabilis facta.

5. **Quomodo erat in Virgine, qui erat ubique *.** — Ioannes Damascenus *: « Incarnatum est igitur Verbum, ut ait Ioannes ¹, et a propria incorporeitate non excessit; et totum incarnatum est, et totum est incircumscriptum. Minoratur corporaliter et contrahitur, et divine est incircumscriptum, non coextensa carne eius cum incircumscripta divinitate ». « In omnibus ² igitur et super omnia erat, et in utero sanctae Genitricis exsistebat; sed in ipsa actu incarnationis ».

DISTINCTIO IV

Cap. 1 (11).

1. **Quare in Scriptura saepius tribuatur incarnatio, quae est opus Trinitatis, Spiritui Sancto, et de ipso etiam conceptus et natus dicatur.**

¹³ Rubricae *om.* RVW. ¹⁸ sanctae *om.* AT, dei *add.* CMX *Burg. Cerb.* 19 ipsa] ipso BC *Burg.* (*inter var.*) *Cerbanus, corr. interl. in ipso T.*

Magistri Odonis Suessionensis, p. II, n. 50; ed. I. B. Card. Pitra, in *Analecta novissima Spicilegii Solesmensis* II, Tusculum 1888, 49-51; ex cod. Paris., BN lat. 3230, ff. 45a-46d; cui addi licet codd. Cameraci, Bibl. Munic. 561, ff. 26c-27b; Londini, Mus. Britann., Harley 1762, ff. 146c-147; Paris., Bibl. Nat. lat. 17990, ff. 45a-47a; Trecensis 964, f. 158a-c; et alios quos non inspeximus).

¹ Damascenus, *De fide orthodoxa*, III, c. 7 (PG 94, 1011 B); versio Burgundionis, c. 51, n. 4 (ed. E. Buytaert, 194); cf. versio Cerbani, *ibid.*, 403. ² *Ibid.* (PG 94, 1010 A); versio cit., n. 2 (192); et Cerbani, 401.

Num. 3-4: Interpretatio fundatur in verbis *Summae sent.*, ubi supra.

Cap. 1, n. 1: Quaestio movetur ab Hugone de S. Victore, *De sacram.*, II, 1, 8 (PL 176, 391 D); cf. etiam Gualterus de Mauretania, *De Trinitate*, c. 5 (PL 209, 580 D - 581 A).

Cum vero incarnatio Verbi, sicut in superioribus tractatum est ¹, operatio vere sit Patris et Filii et Spiritus Sancti, investigatione dignum nobis videtur quare in Scriptura Spiritui Sancto hoc opus saepius tribuatur, et de ipso Christus conceptus et natus memoretur. — Non enim ideo operatio incarnationis Spiritui Sancto saepius attribuitur, quod eam ipse 5 solus sine Patre ac Filio fecerit, sed quia Spiritus Sanctus est caritas et donum Patris et Filii ², et ineffabili Dei caritate *Verbum Dei caro factum est* ³, et inaeestimabili Dei dono Filius Dei sibi univit *formam servi* ⁴. Non igitur frequens denominatio Spiritus Sancti ab illo opere Patrem vel Filium 10 secludit, sed potius uno nominato tres intelliguntur, sicut fit saepe in aliis operibus.

2. **Augustinus: propositio quaestionis ***. Unde Augustinus super hoc movens quaestionem, in hunc modum eandem determinat in *Enchiridion* ⁵, ita inquit: « Cum illam creaturam quam Virgo concepit et peperit, quamvis ad solam personam Filii pertinentem, tota Trinitas 15 fecerit: neque enim separabilia sunt opera Trinitatis, cur in ea facienda Spiritus Sanctus solus nominatus est? » — **Solutio ***. « An et quando unus trium in aliquo opere nominatur, universa operari Trinitas intelligitur? Ita vere est, et exemplis doceri potest ». Audistis propositam quaestionem eiusdemque expositionem. 20

Cap. 2 (12).

1. **Quo sensu Christus dicatur conceptus et natus de Spiritu Sancto.** — **Augustinus in Enchiridion:** « Sed ⁶ non est in hoc diutius immorandum. Illud enim movet, quomodo dictus est Christus 'natus de Spiritu Sancto', cum filius nullo modo sit Spiritus Sancti ». — « Numquid ⁷ dicturi sumus 25 patrem hominis Christi esse Spiritum Sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus Sanctus hominem: ex qua utraque substantia Christus unus esset, et Dei Patris filius secundum Verbum, et Spiritus Sancti filius secundum hominem, quod eum Spiritus Sanctus tamquam pater eius de matre Virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit, cum hoc ita sit absur- 30

5 attribuitur] tribuitur ABCLMR. 6 Sanctus om. BC, interl. T. 7 Dei² om. LMRT. 10 fit saepe *trp.* BCMT. 12 Rubr. om. RW. || propositio] probatio BCX. 20 eiusdemque] eiusque LRW, solucionem vel *add.* ANOVW, *sed del.* O.

1 In Dist. 1, c. 3, n. 2. 2 Auctoritates de hoc v. in lib. I, dd. 17-18 (tom. I, 141-159), et d. 31, c. 6 (p. 232). 3 Resp. Ioan. 1, 14. 4 Resp. Phil. 2, 7. 5 Cap. 38 (PL 40, 241; CCL 46, 71), ubi et solutio sequens. 6 Cap. 38 (PL 40, 251s; CCL 46, 71). 7 Ibid. (251; 70s).

dum, ut nullae fidelium aures id valeant sustinere? Proinde », « cum fateamur ¹ Christum natum de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, quomodo non sit filius Spiritus Sancti et sit filius Virginis, cum et de illo et de illa sit natus, explicare difficile est. Procul dubio non sic de illo ut de patre, 5 sic autem de illa ut de matre natus est ».

2. **Quod non quidquid de aliqua re nascitur, eius filius dicitur ***. « Non 2 est autem concedendum quidquid de aliqua re nascitur, continuo eiusdem rei filium nuncupandum. Ut enim omittam aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius: ut ergo 10 hoc omittam, quoniam tantae rei deformiter comparantur, certe qui nascuntur *ex aqua et Spiritu Sancto* ³, non aquae filios eos rite dixerit quispiam, sed dicuntur filii Dei Patris et matris Ecclesiae. Sic ergo de Spiritu Sancto natus est Christus, nec tamen filius est Spiritus Sancti. (**Nec omnes qui dicuntur alicuius filii, de illo nati sunt ***.) Sicut e converso 15 non omnes qui dicuntur alicuius filii, consequens est ut de illo etiam nati esse dicantur, ut illi qui adoptantur. Dicuntur etiam *filii gehennae* ⁴ non ex illa nati, sed in illam praeparati ».

3. « Cum ⁵ itaque de aliquo nascatur aliquid, et non ita ut sit filius; nec rursus omnis qui dicitur filius, de illo sit natus cuius dicitur filius: 20 profecto modus iste quo natus est Christus, de Maria sicut filius et de Spiritu Sancto non sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis praecedentibus meritis, in ipso exordio naturae suae quo esse coepit, Verbo Dei copularetur in tantam personae unitatem, ut idem esset Filius Dei qui filius hominis, et filius hominis qui Filius Dei: et sic in 25 naturae humanae susceptione fieret quodam modo ipsa gratia illi homini naturalis, qua nullum possit admittere peccatum. Quae gratia ideo per Spiritum Sanctum est significata, quia ipse proprie sic est Deus, ut sit etiam *Dei Donum* ⁶. — « Per ⁷ hoc ergo quod de Spiritu Sancto esse nativitas Christi dicitur, quid aliud quam ipsa gratia demonstratur », 30 qua homo « mirabili ⁸ et ineffabili modo Verbo Dei est adiunctus atque concretus » et divina gratia corporaliter repletus ⁹ ?

2 fateamur] confiteamur LT, confitemur Aug. 6 Rubrica om. RVW. || dicitur] dicatur BC, est T. 16 esse dicantur *trp.* ANOW. 22 praeced. meritis *trp.* NOW. 25 quodam modo *trp. p. gratia* BCLR. || modo *trp. p. gratia* M. 27 Sanctum om. BCR.

1 Ibid. (252; 71). 2 *Enchiridion*, c. 39 (252; 71s). 3 Resp. Ioan. 3, 5. 4 Resp. Matth. 23, 15. 5 August., *ibid.*, c. 40 (PL 40, 252; CCL 46, 72). 6 Resp. Act. 8, 20. 7 August., *ibid.*, c. 37 (251; 70). 8 August., *ibid.*, c. 41 (253; 72). 9 Resp. Col. 2, 9: *In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.*

4. **Alia ratio quare dicatur natus de Spiritu Sancto.** — **Augustinus in Enchiridion** *. Potest etiam dici Christus secundum hominem ideo natus de Spiritu Sancto « quia ¹ eum fecit: in quantum enim homo est, et ipse factus est, ut ait Apostolus ² ». — **Hieronymus in Expositione fidei catholicae** *. Conceptus ergo et natus de Spiritu Sancto dicitur, non quod Spiritus Sanctus fuerit Virgini « pro semine » ³: non enim de substantia Spiritus Sancti semen partus accepit; sed quia per gratiam Dei et operationem Spiritus Sancti de carne Virginis est assumptum quod Verbo est unitum.

5. **Ambrosius** *. Et in Evangelio ⁴ secundum hanc intelligentiam legitur de Maria quod *inventa est in utero habens de Spiritu Sancto*. Cuius dicti rationem **Ambrosius** insinuans, in II libro *De Spiritu Sancto* ⁵ ait: « Quod ex aliquo est, aut ex substantia, aut ex potestate eius est. Ex substantia, sicut Filius qui a Patre, et Spiritus Sanctus qui a Patre Filioque procedit; ex potestate autem, sicut ex Deo omnia. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex Spiritu Sancto? Si quasi ex substantia, ergo Spiritus in carnem et ossa conversus est? Non utique. Si vero quasi ex operatione et potestate eius Virgo concepit, quis neget Spiritum Sanctum dominicae incarnationis auctorem? »

Cap. 3 (13).

1. **Quare Apostolus dicat Christum factum, cum nos fateamur eum esse natum.** — **Ambrosius** *. Sed quaeri potest: « Cum ⁶ nos Salvatorem natum profiteamur, cur Apostolus eum *factum* dicat *ex semine David* ⁷, et alio loco *factum ex muliere* ⁸, cum aliud sit fieri, aliud nasci? Aliquid ergo significavit hoc dicto. — Quia enim non humano semine concreta

6 fuerit] fuit BC, affuerit V. 10 in utero habens *trp.* BCR. 14 ergo] et add. ABCLX. 15 Si] Sic ABCMNOTVWX, quod corr. O. || substantia] *signum interrog.* add. BCNTVW. 17 Sanctum *om.* BCMR. 21 esse *om.* NOW.

¹ Cap. 38 (PL 40, 251; CCL 46, 71). ² Rom. 1, 3: *Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* ³ Scil. Pelagius, *Libellus fidei*, n. 4 (PL 45, 1717). ⁴ Matth. 1, 18. ⁵ Cap. 5, nn. 42-43 (PL 16 [1845], 751s; CSEL 79, 102s). ⁶ Ambrosiaster, *Quaest. Vet. et Novi Test.*, pars II, *Quaest. ex Novo Test.*, q. 44 (PL 35, 2404; CSEL 50, 444s). ⁷ Resp. Rom. 1, 3. ⁸ Resp. Gal. 4, 4.

Num. 4: *Hieronymus* (rubrica) se refert solum ad verba *pro semine*. Secunda enim pars huius numeri potius compingitur ex verbis Haymonis (de quibus vide textum primae versionis in Rom. 1, 3-4, n. 34, in Proleg. huius tom) et Hugonis, *De sacram.*, II, 1, 8 (PL 176, 393 B).

Cap. 3: Praeter conclusionem num. 1, quasi totum capitulum invenitur in *Glossa* primitiva in Rom. 1, 3 (n. 2 in textu illius versionis), ubi notari lubet rubrica ad initium pericopae.

est caro Domini in utero Virginis et corpus effecta, sed effectu et virtute Spiritus Sancti, ideo Apostolus dicit *factum*, non *natum*. Aliud est enim semine admixto et sanguinis coagulo generare; aliud est non permixtione, sed virtute procreare ». Possunt homines generare filios homines, sed non facere. — Ecce quare dixit Apostolus *factum*, et non *natum*, ne eius scilicet nativitas, quae fuit sine viri semine, nostrae similis putaretur, quae conficitur seminum commixtione.

2. **Quare ex semine David.** **Augustinus in libro De Trinitate** *. Ideo autem, cum *factum* diceret Apostolus, addidit *ex semine David*, quia « etsi ¹ non intercessit semen hominis in conceptione Virginis, tamen quia ex ea carne Christus formatus est quae constat ex semine, recte dicitur quia factus est [*ex semine*] ».

DISTINCTIO V

Cap. 1 (14).

1. **Si persona vel natura personam vel naturam assumpsit, et si natura Dei incarnata sit.** Praeterea inquiri oportet, cum ex praemissis constet Verbum Dei carnem et animam simul assumpsisse in unitatem personae, quid horum potius concedendum sit, scilicet quod persona personam, vel natura naturam, vel persona naturam, vel natura personam assumpsit; et an ita conveniat dici divinam naturam esse incarnatam, sicut Deus incarnatus et Verbum incarnatum sane dicitur. — Haec inquisitio sive quaerendi ratio, iuxta sacrarum auctoritatum testimonia, partim implicita atque perplexa, partim vero explicita est et aperta.

2 Spiritus Sancti *trp.* BCT. 3 sanguinis coagulo] sanguine coagulato BCN. 8 Rubricae *om.* RVW. || de Trin.] de civitate dei BCX.

¹ Rubrica non obstante (etiam in versione primitiva, n. 2), auctoritas est Ps-Augustini (forsitan Syagrii; cf. PLS 2, 858), Sermo 238, n. 3 (PL 39, 2185), unde sumitur [*ex semine*] in fine.

Cap. I: Magna ex parte hoc capitulum repetitio est, sub nova forma et cum novitatibus adiectis, *Glossae* originalis in Rom. 1, 3 (nn. 14-21). Quod in eadem *Glossa* et in hoc capitulo, praesertim in nn. 3-10, oppugnetur doctrina Gilberti Porretani, iam satis ostenditur (cf. Prolegomena ad tom. I, 30* et 85*-86*). Videsis etiam Hug., *De sacram.*, II, 1, 9 (PL 176, 394 A); *Summam sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 A-D; 176, 70 C - 71 B); et A. M. Landgraf, *Die spekulativ-theologische Erörterung der hypostatischen Vereinigung*, in *Dogmengesch.* II-1, 84-94.

2. **De illa parte quaestionis quae aperta est** *. Certum enim, et sine ambiguitate verum, quod non natura personam, nec persona personam, sed persona naturam assumpsit. — Quod Sanctorum subditis comprobatur testimoniis et adstruitur documentis. Ait enim Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 1: «Deus Unigenitus, dum conciperetur, veritatem carnis accepit ex Virgine; et cum nasceretur, integritatem virginitatis servavit in Matre». Et paulo post 2: «Hic Deus humanam naturam in unitatem personae suscepit, qui se humilians per misericordiam, incorruptae Virginis uterum ex ea nasciturus implevit. Formam ergo servi 3, id est naturam servi, in suam accepit Deus ille personam». Item 4: «Deus enim Verbum non accepit personam hominis, sed naturam». Item 5: «Dei Filius unigenitus, ut carnem hominis animamque mundaret, susceptione carnis animaeque rationalis incarnatus est». — His aliisque pluribus auctoritatibus evidenter ostenditur non naturam personam, nec personam personam, sed personam naturam accepisse.

3. **De parte quaestionis perplexa** *. De quarto vero quaestionis articulo, utrum scilicet natura naturam assumpserit, scrupulosa etiam inter doctos quaestio est, quia et in hoc plurimum dissentire videntur qui auctoritate praeclari alii doctores in sacra Pagina exstiterunt; nec tantum alii ab aliis, verum etiam iidem a se ipsis dissonare videntur, sicut subiecta capitula docent.

4. **Hic ponit ea quibus innui videtur naturam non accepisse naturam** *. — **De concilio Toletano VIII** *. — Legitur enim in concilio Toletano VIII traditum sic 6: «Solum Verbum caro factum est et habitavit in nobis 7. Et

1 Rubrica om. RVW. || Certum] est add. MTVW. 2 verum] est add. ANR.
3 comprobatur] probatur BC, approbatur X. 9-10 id... servi om. BCM. 14 naturam]
natura LW, corr. in natura O. || personam] persona LMW, corr. in persona O. 15 perso-
nam] persona LMOW. 16 Rubrica om. TVW. 18 doctos] doctores BCV.
19 doctores O²VX Gualt., doctores alii codd.

1 Cap. 2, n. 17 (opus Fulgentii, PL 65, 680 A; CCL 91A, 722). 2 Ibid., n. 28 (PL
65, 680 B; CCL 91A, 723). 3 Resp. Phil. 2, 7. 4 Fulgentius, ibid., c. 17, n. 58
(698 C; 749). 5 Fulgentius, ibid., c. 2, n. 17 (679 C; 722). 6 Immo in Concilio
Tolet. VI, c. 1 (PL 84, 395 B; et 130, 487 C; DS 491 in fine). 7 Resp. Ioan. 1, 14.

Num. 2: Auctoritates pseudo-Augustini *De fide ad Petrum* tam hic quam in *Glossa* ad Rom. sumuntur (in parte) de *Summa sent.*, ubi supra. — Num. 3: En verba Magistri Gilberti: «Non enim assumpsit persona personam, neque natura naturam neque natura personam sed tantummodo persona naturam» (*Expositio in Boethii librum Contra Euticen et Nestorium*, IV, n. 108; ed. N. M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, Toronto 1966, 310; PL 64, 1388 D). — Num. 4: Cf. Proleg. ad tom. I, pp. 85*-86*.

cum tota Trinitas operata sit formationem suscepti hominis, quoniam inseparabilia sunt opera Trinitatis, solus tamen Filius accepit hominem in singularitate personae, non in unitate divinae naturae, id est id quod est proprium Filii, non quod commune est Trinitati». — Item in concilio XI Toletano 1: «Unius substantiae credimus Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum; non tamen dicimus ut huius Trinitatis unitatem Maria Virgo genuerit, sed tantum Filium, qui solus naturam nostram in unitatem personae suae assumpsit. Incarnationem quoque huius Filii Dei tota Trinitas operata esse credenda est; solus tamen Filius formam servi accepit in singularitate personae». — His insinuari videtur quod persona tantum naturam, non natura naturam assumpserit. Si enim quod commune est Trinitati non accepit hominem, ergo non natura divina, quae communis est tribus personis.

5. **Hic ponit ea quibus probatur naturam accepisse naturam** *. Cui videtur obviare quod Augustinus ait in libro *De fide ad Petrum* 2: «Nec divinitas, inquit, Christi aliena est a natura Patris secundum id quod in principio erat Verbum 3; nec humanitas eius aliena est a natura Matris secundum id quod Verbum caro factum est 4. Illa enim natura, quae semper genita manet ex Patre, naturam nostram sine peccato suscepit ut nasceretur ex Virgine». — Hac auctoritate videtur tradi quod divina natura humanam suscepit. Ubi vehementer moveri possumus quod eam 'genitam' aeternaliter ex Patre dicit; nisi forte naturam pro persona hic accipiat. Alioquin, si dixerimus naturam tribus personis communem 'genitam' esse, occurrunt nobis ex adverso quae in tractatu de Trinitate 5 disseruimus: ubi diximus non naturam naturam, sed personam personam genuisse, quia si natura genuisset naturam, cum una eademque sit natura Trinitatis, eadem res se ipsam genuisset; quod Augustinus 6 posse fieri negat.

3 singularitate... unitate] singularitatem... unitatem BCMNRTVW. 8 personae
suae trp. NOW. || assumpsit] assumpsisset ABCMRT (quod corr. RT), dicitur assumpsisse L.
10 singularitate ALXxz Gualt., singularitatem alii codd. 25 naturam] natura LMO.
|| personam] persona CLMOV.

1 In symbolo istius Concilii (PL 84, 456 A-B; et 130, 539 B-C; J. Madoz, *Le symbole du XIe concile de Tolède* [Louvain 1938], nn. 43s, p. 23; DS 535). 2 Cap. 2, n. 14 (opus Fulgentii, PL 65, 678 A; CCL 91A, 719s.). 3 Resp. Ioan. 1, 1. 4 Ioan. 1, 14.
5 Lib. I, d. 5, c. 1 (tom. I, 80-87). 6 *De Trinit.*, I, c. 1, n. 1: «Nulla enim omnino res est quae se ipsam gignat ut sit» (PL 42, 820; CCL 50, 28); cf. Tom. I, p. 77.

Num. 5: Quaedam nova textui Glossae adiungit Magister, ratione habita sui tractatus *De Trinitate*.

6. Sed alibi certum reperimus documentum, quo natura naturam assumpsisse monstratur. Ait enim Augustinus in primo libro *De Trinitate* 1: «Etiam se ipso Christus minor factus est *formam servi accipiens* 2. Neque enim sic accepit *formam servi* ut amitteret *formam Dei*, in qua erat aequalis Patri: ut et in forma servi et in forma Dei idem ipse sit unigenitus Filius Patris, quia forma Dei accepit formam servi». Si autem forma Dei formam servi accepit, sine dubio natura naturam accepit. — **Quid formae nomine intelligatur** *. Formae enim nomine natura significatur, ut Augustinus evidenter docet in libro *De fide ad Petrum* 3: «Cum, inquit, de Christo audis quia *in forma Dei erat* 4, oportet te agnoscere firmissimeque tenere in illo 'formae' nomine naturalem plenitudinem debere intelligi. In forma igitur Dei erat, quia in natura Dei Patris semper erat, de quo natus erat».

7. **Hilarius** *. Hilarius quoque in XII libro *De Trinitate* 5 ait: «Esse *in forma Dei* non alia intelligentia est, quam in Dei manere natura». — Didicisti nomine 'formae' intelligentiam fieri naturae, et audisti quod forma Dei formam servi suscepit: unde consequens est quod natura divina naturam humanam suscepit. — **Hieronymus** *. Quod etiam Hieronymus in *Explanatione fidei* 6 evidenter insinuat, inquit: «Passus est Filius Dei non putative, sed vere; secundum illud passus est, quod pati poterat, id est non secundum illam substantiam quae assumpsit, sed secundum illam quae assumpta est». Ex quo apparet divinam substantiam assumpsisse humanam.

8. **Augustinus, De fide ad Petrum** *. Ex verbis autem Augustini superius positus, adhibita diligentia, innui videtur solum Verbum carnem factum et naturam solum suscepisse humanam, et divinam naturam eandem accepisse. Ait enim 7: «Trinitas nos sibi reconciliavit per hoc quod solum Verbum carnem ipsa Trinitas fecit. In quo sic veritas incommu-

5 et 1 om. AOTVW. || servi... Del *trp.* BCV.

8 Rubrica om. BCRVWX.

1 Cap. 7, n. 14 (PL 42, 828s; CCL 50, 45). 2 Resp. Phil. 2, 6-7. 3 Cap. 2, n. 19 (opus Fulgentii, PL 65, 680 D; CCL 91A, 723). 4 Resp. Phil. 2, 6. 5 Num. 6 (PL 10, 437). 6 Immo Pelagius, in *Libello fidei*, n. 5 (PL 45, 1717). 7 Cap. 2, n. 23 (opus Fulgentii, PL 65, 682 D; CCL 91A, 726); cf. supra, Dist. 1, c. 3, n. 2.

Num. 6: Cf. *Glossa primitiva*, nn. 18-19. — Num. 7: Opera Hilarii et pseudo-Hieronymi (seu Pelagii) Lombardo innouerunt solum post consistorium Remense (1148), uti patet ex eorum usu.

Num. 8-11: Ex *Glossa primitiva*, nn. 20-21; cui nunc in confirmationem auctoritatem Damasceni adiungit Magister (in num. 12); de qua cf. Proleg. ad tom. I, p. 121*.

tabilis manet divinae humanaeque naturae, ut sicut vera semper est eius divinitas, quam de Patre habet, ita vera semper atque incommutabilis eius sit humanitas, quam sibi unitam summa divinitas gerit». Ecce et solum Verbum dixit carnem factum, et humanitatem divinitati unitam. — **Augustinus in libro De Trinitate** *. Idem quoque superius dixit 1 «servilem formam a solo Filio susceptam, quam tota Trinitas fecit».

9. Iam facile est agnoscere quam diversa et multiplicia super quaestione proposita auctores tradiderunt; ideoque posteriores, ea legentes, varias atque contrarias, ex praedictis occasionem sumentes, promunt sententias.

10. **Quid de hoc tenendum sit**. Nos autem, omnis mendacii et contradictionis notam a sacris Paginis secludere cupientes, orthodoxis Patribus atque catholicis doctoribus nulla pravae intelligentiae suspicione notatis consentimus, dicentes et personam Filii assumpsisse naturam humanam, et naturam divinam humanae naturae in Filio unitam, eamque sibi unisse vel assumpsisse; unde et vere incarnata dicitur.

11. **Determinatio auctoritatum** *. Quod vero dicitur 2 solus Filius formam servi accepisse, per hoc non excluditur divina natura ab acceptione servilis formae, sed aliae duae personae, Pater scilicet et Spiritus Sanctus. — Item et illud aliud 3, scilicet 'id quod est proprium Filii, non quod commune est Trinitati, hominem accepit', sic oportet intelligi: id est proprie in hypostasi Filii, non in tribus communiter personis, divina natura humanam sibi univit.

12. **Ioannes Damascenus** *. Qui sensus ex verbis Iohannis Damasceni confirmatur, qui totam divinam naturam in una hypostasium incarnatam esse evidenter asserit, dicens 4: «In humanatione Dei Verbi aimus omnem et perfectam naturam deitatis in una eius hypostaseon incarnatam esse, id est unitam humanae naturae, et non partem parti. Omni enim humanae naturae aimus unitam esse omnem deitatis naturam vel substantiam». — Item 5: «Eadem est natura in singula hypostaseon, id est personarum. Et quando dicimus 'naturam Verbi incarnatam esse',

2 vera *Fulg.*, vere *codd.* 17 Rubrica om. RVW. || auctoritatum] auctoritatis BCX, 23 humanam] naturam *add.* ANOTVWX. 25 una] unam AOVX. || hypostasium] hypostasim AX.

1 Rectius, Fulgentius, ut supra, Dist. 2, c. 3, n. 2. 2 In concilio XI Toletano, uti supra in num. 4 huius cap. 3 In concilio VI Toletano, in num. 4 sub nomine concil. VIII. 4 *De fide orthodoxa*, III, c. 6 (PG 94, 1003 B et 1006 A); versiones Burgundionis et Cerbani, c. 50, n. 2 (ed. E. Buytaert, pp. 187s, 399s). 5 *Ibid.* (PG 94, 1007 B); versiones cit., c. 50, n. 6 (190, 401).

secundum beatos et Athanasium et Cyrillum, deitatem dicimus esse unitam carni». «Et unam¹ naturam Dei Verbi incarnatam confitemur». «Verbum² autem et quod commune est substantiae possidet, et quod proprietatis est habens hypostaseos, id est personae». — Ex his manifeste ostenditur quod natura divina incarnata est; unde et eadem vere dicitur suscepisse humanam naturam.

Cap. 2 (15).

1. **An divina natura debeat dici caro facta.** Sed quaeritur utrum eadem divina natura debeat dici 'caro facta', sicut Verbum dicitur factum caro³. Si enim idem est incarnari quod est carnem fieri, videri potest ita debere dici quod sit caro facta, sicut dicitur incarnata. — **Responsio** *. Ad quod dicimus quia si illud dictum in sacra Scriptura reperiretur, ex eadem intelligentia acciperetur qua cum dicitur incarnata. Sed quia illud auctoritas subicit, atque locutionis modus nimiam videretur facere expressionem si natura divina diceretur caro facta, melius hoc silere puto vel negare, quam temere asserere, ne si illud dicatur, convertibilitas naturae in naturam significari putetur. — Ex praemissis indubitabiliter constat quod persona Verbi, sive natura, hominis naturam, scilicet carnem et animam, assumpsit, sed non personam hominis.

2. Si autem natura divina naturam hominis accepit, quare non dicitur facta homo vel esse homo, sicut Verbum Dei? — Ad quod dici potest quod Dei Filius dicitur factus homo vel esse homo non solum quod hominem assumpsit, sed quia ipsum in unitatem et singularitatem sui, id est personae, accepit. Natura autem divina hominem quidem accepit, id est hominis formam sibi univit, sed non in singularitatem et unitatem sui. Servata enim proprietate ac diversitate duarum naturarum, personae singularitas exstitit. Ideoque non sic dicitur divina natura esse homo vel facta homo, sicut Dei Filius. Quidam tamen indifferenter utrumque concedunt.

9 factum caro *trp.* BCWX. 11 Responsio *om.* BCNRVWX. 12 reperiretur] reperitur BCO. 14 videretur] videtur BCLR. 17 significari] signari AOW. || Indubitabiliter] indubitanter ALWX. 20-27 (n. 2) Si... concedunt *om.* LMOX, *hic in marg. R., trp. post accepit* (p. 47, lin. 11) BC. *Vide notam infra positam.* 21 quod] quia RV.

¹ Ibid., c. 7 (PG 94, 1011 B); versiones cit., c. 51, n. 4 (194, 403). ² Ibid., c. 6 (PG 94, 1007 C); versiones cit., c. 50, n. 6 (191, 401). ³ Resp. Ioan. 1, 14.

Cap. 2, n. 2: De hac additione ad textum clarificandum audiat testimonium auctoris *Glossae* quae olim Petro Pictaviensi attribuebatur: «*Si autem divina natura.* Istud Magister post compositas sententias apposuit» (cod. n, f. 41d; cod. p, 81b). — Ex alio fonte, scilicet ex *Quaestionibus in Sententias*, quae recte et vere attribuendae sunt successori Lombardi

Cap. 3 (16).

1. **Quare non accepit personam hominis, cum hominem accepit.** Ideo vero non personam hominis assumpsit, quia caro illa et anima illa non erant unita in unam personam quam assumpserit. Quia non ex illis constabat persona quando illis unitum Verbum est; nam sibi invicem sunt unita simul cum Verbo unita sunt. Altera tamen unione invicem unita sunt illa duo, scilicet anima et caro; alia unione Verbo unita sunt; quia alia est unio animae illius ad carnem, alia est unio Verbi ad animam illam et carnem. Non ergo accepit Verbum Dei personam hominis, sed naturam, quia non erat ex carne illa et anima illa una composita persona quam Verbum accepit, sed accipiendo univit, et uniendo accepit.

2. **Contra hoc oppositio, qua probare quidam volunt personam accepisse personam.** Hic a quibusdam opponitur quod persona assumpserit

2 accepit] accepit ALX. 4 assumpserit] assumpserat BC, *corr. in* assumpserat X. 5 Verbum est *trp.* BCR. 8 carnem] et *add.* BCLMRTVW. 11 accepit] accepit BCVX, *accepit* AM.

in scholis parisiensibus, Magistro scilicet Petro Manducatori, apparet quod postea adhuc, occasione videlicet secundae traditionis seu lecture Sententiarum, disputavit Lombardus de conclusione huius numeri et suam sententiam mutavit. Duae revera quaestiones exstant quae talem disputationem referunt; circa quas usque adhuc non omnes difficultates superavimus. En prima: «Quod queritur an concedendum sit: 'Divina essentia est homo vel facta est homo', Magister primo negavit et ita scripsit, quia visum est ei quod his verbis innueretur universalitas [*lege*: versibilitas] nature in naturam. Postea tamen correxit et concessit istam: 'Divina essentia est homo'. Aliam vero non recipiebat: 'Divina essentia facta est homo', quia hoc expressius innuit universalitatem [= versibilitatem] nature in naturam» (Cod. Paris. Mazar. lat. 1708, f. 237r-v). Alia quaestio seu disputatio longior est sed forsitan minus clare problema illustrat: «Divina essentia est homo; ergo est humana natura vel humane nature. Item: divina natura cepit esse hic homo, demonstrando Christum; ergo cepit esse Christus. Ergo cepit esse Filius Dei... Solutio. Ab antiquis, inquit, theologis negabatur quod primo proponitur, scilicet: 'Divina essentia est homo' sicut negabant istam: 'Divina essentia facta est homo', ne videretur predicatum redundare in naturam, scilicet quod hec natura facta esset illa. Sed Magister, inquit, recipiebat istam: 'Divina essentia est homo', quia iste terminus 'homo' ibi predicat quantum iste terminus 'persona humanata'. Inde autem non sequitur: 'Ergo est humana natura vel humane nature'. In alia vero significatione accipitur iste terminus 'homo', cum dicitur: 'Divina essentia cepit esse homo', sive 'hic homo', id est cepit humanari» (Cod. Paris. Bibl. Nat. lat. 18108, f. 100v; Trevis. Bibl. Com. lat. 964, f. 142r).

Cap. 3: n. 1: Dependet a *Summa sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 B - 1098 A; 176, 70 D - 71 A), et forsitan ab Hugone, *De Verbo incarnato*, coll. II (PL 177, 319 B) ubi legitur: «in eo quod assumpta sunt unita sunt, in personam assumpta sunt». — Num. 2: Obiectio trahitur ex *Summa sent.*, uti supra; responsio autem vicinior est collationi Hugonis (PL 177, 319 B-C).

personam: « Persona ¹ enim est substantia rationalis individuae naturae ». Hoc autem est anima; igitur si animam assumpsit, et personam. — Quod ideo non sequitur, quia anima non est persona quando alii rei est unita personaliter, sed quando per se est. Absoluta enim a corpore, persona est, sicuti angelus. Illa autem anima nunquam fuit quin esset alii rei ⁵ coniuncta; ideoque non, ea assumpta, persona est assumpta.

3. **Alia probatio ad idem ***. Aliter quoque nituntur probare Verbum Dei assumpsisse personam: quia assumpsit aliquem hominem. Assumpsit enim hominem Iesum Christum; ergo aliquem hominem. — **Augustinus ***. Quod autem hominem Iesum Christum assumpserit, **Augustinus** ¹⁰ in *Expositione symboli* ² sub anathemate tradit dicens: « Si quis dixerit atque crediderit hominem Iesum Christum a Filio Dei assumptum non fuisse, anathema sit ». Qui etiam in pluribus Scripturae locis ³ huiusmodi utitur locutionibus: « Ille homo a Verbo est assumptus », « Ille homo factus est Christus ». Et Propheta, de homine Christo loquens Deo, ait ⁴: ¹⁵ *Beatus quem elegisti et assumpsisti*. Ex quibus consequi videtur quod aliquis homo assumptus sit a Verbo, et ita persona a persona sit assumpta.

4. **Responsio determinans praemissas locutiones ***. Sed quia hoc nefas est dicere aut sentire, praemissae locutiones, eisque similes, secundum hanc intelligentiam sane accipi debent: ut homo Christus, sive homo ²⁰ ille, sive quidam homo, dicatur assumptus a Verbo sive unitus Verbo, non quia hominis persona sit assumpta vel unita Verbo, sed quia anima illa et caro illa assumpta sunt et unita Verbo, in quibus subsistit persona Dei et hominis: ut ad hominis naturam, non ad personam respicias, cum

⁵ sicuti] sicut CLMRV. ⁷ Rubrica om. VWX. || ad idem om. BC. ¹⁹ praemissae] premissas BCLMO.

¹ Boethius, Opusc. V: *Liber contra Eutychem et Nestorium* (alias *De persona et duabus naturis*), c. 3: « Persona est naturae rationalis individua substantia » (PL 64, 1343 D); v. textum medii aevi apud N. M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, Toronto 1966, 388, ubi *rationabilis* invenitur, quamvis ipse Gilbertus legat *rationalis*. Formula Lombardi, ex *Summa sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 B; 176, 70 D). ² Sermo 233, n. 2 (inter opp. August., PL 39, 2176; vide etiam PL 56, 587 A); in Glossa primitiva in Rom. I, 4 (ed. nostra, n. 31) legit rubrica: *Augustinus in sermone de fide*, uti iam supra in tomo I, 80, 5-6; nihil aliud est quam *Symbolum fidei* Concilii Toletani I, ed. J. de Aldama, *El Símbolo Toledano* I, Romae 1934, 29-36; DS, n. 195. ³ Hae locutiones inveniuntur ad litteram infra, Dist. 6, c. 2, n. 6. ⁴ Ps. 64, 5; vide August. in h.l., n. 7: « *Beatus homo quem elegisti et assumpsisti*, id est ille homo quo indutus es, qui coepit ex tempore » (PL 36, 778; CCL 39, 829).

Num. 3 et pars prior num. 4: Vide locos parallelos in Glossa originali in Rom. I, 4, n. 31.

assumptum vel unitum, vel quendam vel aliquem in huiusmodi locutionibus Scriptura memorat. — Quocirca cum quaeritur sine proposita auctoritate, an aliquis vel quidam homo sit assumptus a Verbo vel unitus Verbo, sine distinctione intelligentiae non est hic reddenda responsio, ⁵ quoniam multiplex praemissa est quaestio; sed instantiae quaerentis ita determinato: Si de hominis persona quaeris, respondeo: non; si de hominis natura, dico: est.

DISTINCTIO VI

Cap. 1 (17).

¹⁰ 1. **De intelligentia harum locutionum: Deus factus est homo, Deus est homo, an his locutionibus dicatur Deus factus esse aliquid vel esse aliquid vel non.** Ex praemissis autem emergit quaestio plurimum continens utilitatis, sed nimium difficultatis atque perplexitatis. Cum enim constet ex praedictis et aliis pluribus testimoniis, omnesque catholici unanimiter ¹⁵ fateantur Deum esse factum hominem, et Christum verum Deum esse et verum hominem, quaeritur an his locutionibus: 'Deus factus est homo', 'Filius Dei factus est filius hominis', 'Deus est homo' et 'homo est Deus', dicatur Deus factus esse aliquid vel esse aliquid, vel aliquid dicatur esse Deus; et an ita conveniat dici: 'Homo factus est Deus' et 'filius hominis'.

2 memorat] commemorat LNRVX. 4 hic] sic LMOVWX. 5-6 instantiae... determinato] instantiam... determino V, corr. in instantiam... determina X. 6 de-terminato] determinatio A, determinandum N, corr. ex determinatio R. 10-12 Rubrica abbrev. ARX. 14 et] ex add. MNTVWX. 15 esse factum trp. ALR.

Dist. VI. Quoad Dist. VI-VII, inter coevos Magistri vide anon. (c. 1170) *Apologia de Verbo incarnato* (de qua cf. Proleg. in tom. I, 113*-114*); mag. Ioan. Cornub., *Eulogium ad Alex. Papam III* nn. I-IV (PL 199, 1045 B - 1056 A; ed. N. M. Häring, *Mediaeval Studies* 13, 1951, 259-268; cf. etiam nostra Proleg. in tom. I, p. 113*); ac Gualt. S. Victoris, *Contra quatuor labyrinthos Franciae*, Lib. I, c. 1-2; II, c. 3; III, c. 1 (ed. P. Glorieux, *Archives d'histoire doctr. et litt. du moyen âge* 19, 1952, 202-205; 225; 246-250). Inter commentatores modernos praecipue N. M. Häring, *The Case of Gilbert de la Porrée, Bishop of Poitiers (1142-1154)*, in *Mediaeval Studies* 13 (1951), 26-39; A. M. Landgraf, *Untersuchung zum Christologischen Streit des 12. Jahrhunderts*, in *Dogmengeschichte* II-1, 116-137, praesertim pp. 116-120; W. Breuning, *Die hypostatische Union in der Theologie Wilhelms von Auxerre, Hugos von St. Cher und Rolands von Cremona*, Trier 1962, pp. 22s, 35-40; W. H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, pp. 9s, 197 (nota 31). Videas etiam summarium: H. Santiago Otero, *El « nihilianismo » cristológico y las tres opintones*, in *Burgense* 10 (1969): 431-443.

factus est Filius Dei', sicut e converso dicitur; et si his locutionibus non dicitur Deus factus esse aliquid vel esse aliquid, quae sit intelligentia harum locutionum et similium.

2. **Quod in huius quaestionis expositione differunt sapientes ***. In huius profunditatis reseratione et scrupulosae quaestionis expositione 5 plurimum differre inveniuntur sapientes.

Cap. 2 (18).

1. **Quorundam sententiam refert.** Alii¹ enim dicunt in ipsa Verbi incarnatione hominem quendam ex anima rationali et humana carne 10 constitutum: ex quibus duobus omnis verus homo constituitur. Et ille homo coepit esse Deus, non quidem natura Dei, sed persona Verbi; et Deus coepit esse homo ille. Concedunt etiam hominem illum assumptum a Verbo et unitum Verbo, et tamen esse Verbum. Et ea ratione tradunt dictum esse 'Deum factum hominem' vel 'esse hominem', quia Deus factus 15 est (id est coepit esse) quaedam substantia ex anima rationali et humana carne subsistens; et illa substantia facta est (id est coepit esse) Deus. Non tamen demigratione naturae in naturam, sed utriusque naturae servata proprietate, factum est ut Deus esset illa substantia, et illa substantia esset Deus. Unde vere dicitur Deus factus homo et homo factus Deus, et Deus esse homo et homo Deus, et Filius Dei filius hominis et 20 e converso. Cumque dicant illum hominem ex anima rationali et humana carne subsistere, non tamen fatentur ex duabus naturis esse compositum, divina scilicet et humana; nec illius partes esse duas naturas, sed animam tantum et carnem.

2. **Auctoritates ponit quibus suam muniunt sententiam.** Et ne de 25 suo sensu tantum loqui putentur, hanc sententiam pluribus muniunt testimoniis. Ait enim Augustinus in libro *De Trinitate* 2: «Cum legitur³ *Verbum caro factum est*, in Verbo intelligo verum Dei Filium, in

8 Rubrica om. RVX. 12 assumptum] esse add. V Cornub. 14 factum] esse add. V Cornub. 17 demigratione] de migratione ABOW. 19 factus] est add. LNORVX Cornub., quod del. N. || factus] est add. BLNRVX Cornub., sed exp. N.

¹ Cf. Hugo de S. Victore, *De sacram. christ. fidei*, II, p. 1, cc. 9 et 11 (PL 176, 394 A-C, 401 C-D); et *De Verbo incarnato*, coll. II (PL 177, 318 D-319 A). ³ Lib. XIII, c. 19, n. 24 (PL 42, 1033; CCL 50A, 415s). ⁴ Ioan. 1, 14.

Cap. 2, num. 2: Auctoritas Aug. sumitur ex *Glossa* in Col. 2, 3 (PL 192, 269 B).

carne agnosco verum hominis filium, et utrumque simul unam personam, Deum et hominem, ineffabilis gratiae largitate coniunctum ».

3. Idem in *Enchiridion* 1: «Christus Iesus Deus de Deo est, homo autem natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine. Utraque substantia, 5 divina scilicet et humana, Filius est unicus Dei Patris omnipotentis, de quo procedit Spiritus Sanctus ». «Utrumque² unus, sed aliud propter Verbum, et aliud propter hominem; non duo filii, Deus et homo, sed unus Dei Filius: Deus sine initio, homo a certo initio ».

4. Item in eodem³: «Quid natura humana in Christo homine 10 meruit, ut in unitatem personae unici Filii Dei singulariter assumpta esset? Quae bona voluntas, quae bona opera praecesserunt, quibus mereretur iste homo una fieri persona cum Deo? Numquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium praestitum est ut singulariter promereretur Deum? Nempe ex quo homo esse coepit, non aliud coepit esse homo quam 15 Dei Filius, et hoc unicus; et propterea Dei Verbum, quod illo suscepta caro facta est utique Deus: ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro, ita sit Christus una persona, Verbum et homo ».

5. Idem, *Super Ioannem* 4: «Agnoscamus geminam substantiam Christi: divinam scilicet qua aequalis est Patri, et humanam qua maior est 20 Pater; utrumque autem simul non duo, sed unus est Christus, ne sit quaternitas, non trinitas Deus. Ac per hoc Christus est Deus, anima rationalis et caro ».

6. Idem quoque in libro *De praedestinatione sanctorum* 5: «Ille homo, 25 ut a Verbo Patri coaeterno in unitatem personae assumptus, Filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruit? Quod bonum eius praecessit ut ad hanc ineffabilem excellentiam perveniret? Faciente ac suscipiente Deo Verbo, ipse homo ex quo esse coepit, Filius Dei unicus esse coepit ».

9 Christo homine *trp.* BCL. 10 unitatem] unitate BCX. 15 quod] quia ab BCX Cornub., quia et ab L, ab add. N Gualt., id est quia ab add. V., add. *interl.* O², *corr. interl.* in quidem ab R. 20-21 maior est Pater] minor est patre BCLNR. 26 meruit] mereretur OX. || bonum eius *trp.* BCLMNRT. 28 esse coepit] *trp.* BCV.

¹ Cap. 38 (PL 40, 251; CCL 46, 71). ² *Ibid.*, c. 35 (250; 69). ³ Cap. 36 (250; 69). ⁴ Tract. 78, n. 3 (PL 35, 1836; CCL 36, 524). ⁵ Cap. 15, n. 30 (PL 44, 981s).

Num. 2-6 excerpuntur a Gualtero de S. Victore, *Contra IV Labyr.*, I, c. 2; *ed. cit.*, pp. 203, 25-204, 31. — Num. 5: Ex *Glossa* in Rom. 1, 3 (vide textum primitivum supra, in Proleg., n. 12). — Num. 6: Utraque auctoritas invenitur in *Glossa* in Rom. 1, 4 (*ibid.*, n. 24).

Item 1: « Homo quicumque ita gratia fit christianus, sicut gratia homo ille ab initio factus est Christus ».

7. Idem in libro XIII *De Trinitate* 2: « Gratia Dei nobis in homine Christo commendatur, quia nec ipse ut tanta unitate Deo vero coniunctus, una cum illo persona Filius Dei fieret, ullis est praecedentibus meritis assecutus; sed ex quo homo esse coepit, ex illo est et Deus. Unde dictum est 3: *Verbum caro factum est* ».

8. **Hilarius** *. Hilarius quoque in X libro *De Trinitate* 4 ait: « Christum non ambigimus esse Deum Verbum; neque rursum filium hominis ex anima et corpore constitisse ignoramus ».

9. His aliisque auctoritatibus utuntur, qui hominem quendam, ex anima rationali et carne compositum, Deum factum dicunt. Sed gratia, non natura. Sola enim gratia habuit ille homo, non meritis vel natura, ut esset Deus sive Dei Filius; ut haberet omnem scientiam et potentiam quam habet Verbum, cum quo est una persona. Nec tantum in superioribus legitur quod homo ille sit una persona cum Verbo et sit ipsum Verbum, sed etiam quod anima rationalis et caro eadem persona sit et Christus sit et Deus.

Cap. 3 (19).

1. **Allorum sententia.** Sunt autem et alii 5, qui istis in parte consentiunt, sed dicunt hominem illum non ex anima rationali et carne tantum, sed ex humana et divina natura, id est ex tribus substantiis: divinitate, carne et anima, constare; hunc Christum fatentur, et unam personam tantum esse, ante incarnationem vero solummodo simplicem, sed in incarnatione factam compositam ex divinitate et humanitate. Nec est ideo

6 coepit] etiam add. L, et add. MR. 23 constare] et add. ANTX Gualt. 24 vero om. MRTW Gualt. || in] per R (sed del.) Cornub., post V, add. interl. NT, om. OR (post corr.) W Gualt. 24-25 incarnatione] incarnationem R Cornub., sed corr. R2.

1 August., ibid., n. 31 (PL 44, 982). 2 Cap. 17, n. 22 (PL 42, 1031; CCL 50A, 412). 3 Ioan. 1, 14. 4 Num. 57 (PL 10, 389 A). 5 Inter quos primus erat Magister Gilbertus Porretanus, ut indicatur a cl. N. M. Häring, *The Case of Gilbert de la Porrée*, in *Mediaeval Studies* 13 (1951) 32. Cui lubet verba addere Ioannis Cornubiensis: « Magister Gilbertus Porretanus, ut multi perhibent, ea docuit quae in secunda sententia praemissa sunt, scilicet quod Christus et sit et factus sit persona composita ex duabus naturis sive tribus substantiis. Et tamen non est factus aliqua persona, non factus aliqua substantia, non aliquid secundum quod homo » (*Eulogium ad Alex. III*, c. 3; PL 199, 1050 D - 1051 A; ed. N. M. Häring, *The Eulogium ad Alexandrum Papam tertium of John of Cornwall*, in *Mediaeval Studies* 13 1951 263).

alia persona quam prius, sed cum prius esset Dei tantum persona, in incarnatione facta est etiam hominis persona: non ut duae essent personae, sed ut una et eadem esset persona Dei et hominis. Persona ergo quae prius erat simplex et in una tantum natura existens, in duabus et ex duabus subsistit naturis. Et persona quae tantum Deus erat, facta est etiam verus homo, subsistens non tantum ex anima et carne, sed etiam ex divinitate. Nec tamen persona illa debet dici facta persona, quamvis dicatur facta persona hominis. Facta est igitur illa persona, ut quibusdam placet, quiddam subsistens ex anima et carne, sed non est facta persona vel substantia vel natura. Et in quantum est ille subsistens, composita est; in quantum autem Verbum est, simplex est.

2. **Auctoritates etiam ponit quae hanc probant sententiam.** De hoc Augustinus in libro *Sententiarum Prosperi* 1 ait: « Modis omnibus approbare contendimus sacrificium Ecclesiae duobus constare, duobus confici: visibili elementorum specie, et invisibili Domini nostri Iesu Christi carne et sanguine, sacramento et re sacramenti, id est corpore Christi: sicut Christi persona constat et conficitur ex Deo et homine, cum ipse Christus verus sit Deus et verus homo; quia omnis res illarum rerum naturam et veritatem in se continet, ex quibus conficitur ».

3. De hoc eodem Ioannes Damascenus 2: « In Domino nostro Iesu Christo duas quidem naturas cognoscimus, unam autem hypostasim ex utrisque compositam ». — « Incarnatus 3 est igitur Christus, ex Virgine assumens primitiam nostrae massae 4, ut ipsa exstiterit carne hypostasis, quae Dei Verbi hypostasis, et composita facta fuerit, quae prius simplex erat Verbi hypostasis: composita vero ex duabus perfectis naturis, deitate et humanitate, et ferat ipsa divinae Dei Verbi filiationis

1 Dei tantum trp. BC Gualt. || in om. AR, add. interl. V. 9 quiddam] quoddam RT, quidam N, aliquis Cornub., om. L. 10 ille] illa CX, illud LR. 23 exstiterit] in add. VW, in add. interl. LO2T.

1 Verba sunt Lanfranci, sententiam (partim et verba) Berengarii referentis, *De sacramento corp. et sanguinis Christi*, c. 10 (PL 150, 421 B-C); repetuntur, etiam sub nomine Augustini, infra in Libro IV, d. 10, c. 1, n. 6. Hic fons Magistri *Summa* exstat *sententiarum*, VI, 7 (PL 176, 144 A). Ulterius haec auctoritas communiter allegatur ut 'Augustini in libro Sent. Prosperi', v. gr. apud Algerum Leod., *De sacramentis corp. et sang. Domini*, I, c. 5 (PL 180, 752 C); Ivonem Carnot., *Panormia*, I, c. 137 (PL 161, 1075 D - 1076 A); Abaelardum, *Sic et non*, cc. 66 et 117 (PL 178, 1434 B-C, 1524 A-B); Gratianum, *Decr.*, de consecr., d. 2, c. 48 (ed. Ae. Friedberg, 1331); etc. 2 *De fide orthodoxa*, III, c. 4 (PG 94, 998 B); versiones Burgund. et Cerbani, c. 48, n. 2 (ed. E. Buytaert, 181, 396). 3 Damascenus, ibid., c. 7 (PG 94, 1010 A-B); versiones Burgund. et Cerbani, c. 51, n. 2 (192, 402). 4 Cf. Rom. 11, 16.

characteristicum et determinativum idioma secundum quod divisa est a Patre et Spiritu Sancto, et carnis characteristicum et determinativa idiomata secundum quae differat a Matre et reliquis hominibus ».

4. Item ¹: « Unam hypostasim Filii Dei confitemur in duabus naturis perfecte se habentibus deitatis et humanitatis, et incarnatam eandem hypostasim; et has duas naturas custodiri et manere in ipso post unionem: non seorsum et secundum partem ponentes singulam, sed unitas invicem in unam compositam hypostasim. Substantiali enim inquit unionem, scilicet veram, et non secundum phantasiam; substantialem autem, non duabus naturis perficientibus alterum, scilicet unam compositam naturam, sed unitas invicem in unam hypostasim compositam Filii Dei; et manere eandem substantialem differentiam determinamus. Quod creabile, mansit creabile, et quod increabile increabile, et mortale mortale, et immortale immortale, et circumscriptibile circumscriptibile, et incircumscriptibile incircumscriptibile. Et hoc quidem refulget miraculis ».

5. De hoc etiam Augustinus in libro *De Trinitate* ² ait: « Quem admodum secundum deitatem una est Patris Filiique natura, ita etiam iuxta humanitatem eadem est Matris et Filii natura. Ex utraque autem substantia, et divinitatis et humanitatis, unus atque idem est Deus, Dei et hominis Filius, Iesus Christus: ut Deus verus, ita etiam homo verus ». — Idem in libro XIII *De Trinitate* ³: « Sic Deo coniungi potuit humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona; ac per hoc iam ex tribus: Deo, anima et carne ».

6. His aliisque pluribus auctoritatibus se muniunt, qui dicunt personam Christi compositam esse, vel factam sive constantem ex duabus naturis sive ex tribus substantiis.

1 divisa] diversa BCL. 6 ipso] ipsa N, Christo BCX, sed corr. X. 7 partem] partes LOV. || singulam] singulas LO, corr. in singulas AV. 10 alterum] alteram R, corr. in alteram OV. 19 et] om. BCX. 22 iam] om. RX., add. interl. N, est add. BLOWWX. 24 auctoritatibus trp. p. muniunt BCLMR Gualt.

¹ Damascenus, ibid., c. 3 (PG 94, 994 C); versiones Burgund. et Cerbani, c. 47, n. 6 (177s, 394s). ² Immo in *Sermone 238*, n. 3 (inter opp. August., PL 39, 2185s; vide supra, Dist. 4, c. 3, n. 2. ³ Cap. 17, n. 22 (PL 42, 1031; CCL 50A, 412).

Num. 5: « Ista auctoritas [prima scil. Aug.] sicut est hic non est in toto illo libro, sed est in *Glossa Rom. I super illud: Qui factus est ei ex*, post medium glose (nota marg. in cod. V., f. 225a; nota similis sed interlin. in cod. W, f. 93a); sumitur de *Glossa primitiva*, uti supra in Prolegomenis, n. 8, post *Responsio*.

Cap. 4 (20).

Heb. Theory

1. **Tertia aliorum sententia.** Sunt etiam et alii ¹, qui in incarnatione Verbi non solum personam ex naturis compositam negant, verum etiam hominem aliquem, sive etiam aliquam substantiam, ibi ex anima et carne compositam vel factam diffitentur; sed sic illa duo, scilicet animam et carnem, Verbi personae vel naturae unita esse aiunt, ut non ex illis duobus vel ex his tribus aliqua substantia vel persona fieret sive componeretur, sed illis duobus velut indumento Verbum Dei vestiretur ut mortalium oculis congruenter appareret ².

2. Qui ideo dicitur factus verus homo, quia veritatem carnis et animae accepit. Quae duo etiam in singularitatem vel unitatem suae personae accepisse legitur ³, non quia illa duo, vel aliqua res ex illis composita, sit una persona cum Verbo vel sit Verbum, sed quia illis duobus accedentibus Verbo, non est personarum numerus auctus, ut fieret quaternitas in Trinitate; et quia ipsa persona Verbi, quae erat prius sine indumento, assumptione indumenti non est divisa vel mutata, sed una eademque immutata permansit.

3. Qui secundum habitum Deum hominem factum dicunt. Accipiendo enim hominem dictus est Deus factus homo; et propter acceptum hominem dicitur Deus vere esse homo; et propter assumptum Deum dicitur homo esse Deus. Nam, si essentialiter, inquit illi, Deus esse homo, vel homo esse Deus intelligeretur, tunc si Deus hominem assumpsisset in sexu muliebri, et mulier essentialiter Deus esset, et e converso. At potuit Deus assumpsisse hominem in sexu muliebri; potuit igitur mulier esse Deus, et e converso.

2 et om. ANX.

15 erat prius trp. BCLMRT Gualt.

¹ Iuxta iudicium Ioannis Cornubiensis, haec tertia sententia propria fuit Magistri, quam acceperat ab Abaelardo (cf. Proleg. ad tom. I, p. 119*s). Statim autem lectorem certiore facit quod haec fuit eius opinio, non vero eius assertio: « Praeterea paulo ante quam electus esset in episcopum parisiensem, michi et omnibus auditoribus suis qui tunc aderant protestatus est, quod hoc non esset assertio sua sed opinio sola, quam a magistris acceperat. Hec enim verba subiicit: Nec unquam Deo volente erit assertio mea nisi que fuerit fides catholica » (*Eulogium ad Alex. Papam tertium*, c. 3; ed. N. M. Häring, in *Med. Studies* 13 1951 265). Vide epilogum ipsius Magistri infra, Dist. 7, c. 3, n. 3, ad totum tractatum. ² Ut dicit Augustinus infra, in cap. 6, n. 4. ³ In Symbolo scil. Concilii Tolet. VI, uti supra, Dist. 5, c. 1, n. 4.

Cap. 5 (21).

Auctoritates inducit quibus haec sententia roboratur. Ne autem et isti de suo influere videantur, testimoniis in medium productis quod dicunt confirmant. Ait enim Augustinus in libro *De gratia novi Testamenti* 1: « Sicut non augetur numerus personarum cum caro accedit animae ut sit unus homo, sic non augetur numerus personarum cum homo accedit Verbo ut sit unus Christus. Legitur itaque 'Deus homo' ut intelligamus huius personae singularitatem, non ut suspicemur in carnem mutatam divinitatem ».

Cap. 6 (22).

1. **Quatuor species habitus distinguuntur.** Idem quoque, tractans illud verbum Apostoli 2: *Habitu inventus est ut homo*, manifeste ostendit Deum dici factum esse hominem vel esse hominem secundum habitum, in libro *84 Quaestionum* 3 ita inquit: « Multis modis habitum dicimus: vel habitum animi, sicut disciplinae perceptionem usu firmatam; vel habitum corporis, sicut dicimus alium alio validiorem; vel habitum membrorum accommodantur extrinsecus, ut cum dicimus aliquem vestitum, calceatum et huiusmodi. In quibus omnibus generibus manifestum est in ea re dici habitum quae accedit alicui, ita ut eam possit etiam non habere. Hoc autem nomen ductum est ab illo verbo quod est 'habere'. Habitus ergo in ea re dicitur, quae nobis ut habeatur accedit ».

2. **Prima species habitus** *. « Verumtamen hoc interest, quia quaedam eorum quae accedunt ut habitum faciant, non mutantur, sed ipsa mutant,

14 84] 80 C, 83 X, corr. in 83 V. 19 accedit] accidit BC, accidit vel accedit OVW, vel accidit add. AX. 20 ductum] dictum ABCNOV, quod corr. A. 21 habeatur] vel accidit vel add. AOX, accidit vel add. VW. 22 Rubrica om. MRVW. 23 accedunt] accidunt BCR, vel accidunt add. AVWX, vel cl. add O.

1 *Epist. 140 (ad Honoratum)*, c. 4, n. 12 (PL 33, 543; CSEL 44, 164). 2 Phil. 2, 7.

3 Id est, *De div. quaest. 83*, q. 73 (PL 40, 84s; CCL 40A, 209), ubi et omnia sequentia.

Cap. 5: Auctoritas Aug. iam invenitur in *Glossa* in Phil. 2, 7 (PL 192, 234 C), ex *Expositione* Flori, col. 622s, ubi tamen legitur cum originali Augustini: « Legitur itaque *verbum caro factum* » ubi Magister ponit: « Legitur itaque 'Deus homo' ».

Cap. 6, nn. 1-3: Prima pars auctoritatis Augustini (sub n. 1) trahitur ex ipsis *83 Quaestionibus*; ultima vero phrasia (« Habitus... accedit ») necnon et nn. 2-3 iam inveniuntur in *Glossa* in Phil. 2, 7, ex eodem Floro (col. 623), quibusdam tamen omissis vel abbreviatis.

in se integra et inconcussa manentia: sicut sapientia, accedens homini, non ipsa mutatur, sed hominem mutat, quem de stulto sapientem facit ». — **Secunda** *. « Quaedam vero sic accedunt ut mutant et mutantur: ut cibus, qui amittens speciem suam in corpus vertitur, et nos cibo refecti, ab exilitate atque languore in robur atque valentiam mutamur ». — **Tertia** *. « Tertium genus est, cum ea quae accedunt, nec mutant ea quibus accedunt, nec ab eis ipsa mutantur: sicut anulus positus in digito; quod genus rarissime reperitur ». — **Quarta** *. « Quartum genus est, cum ea quae accidunt, mutantur non a natura sua, sed aliam speciem et formam accipiunt: ut est vestis, quae deiecta atque deposita, non habet eam formam quam sumit induta: induta enim membrorum, accipit formam quam non habebat exuta ».

3. **Quarta species congruit huic comparationi** *. Quod genus congruit huic comparationi. Deus enim Filius « *semetipsum* ¹ *exinanivit*, non formam suam mutans, sed *formam servi accipiens*; neque conversus aut transmutatus in hominem, amissa incommutabili stabilitate, sed *in similitudine hominum* factus est ipse susceptor, verum hominem suscipiendo, *et habitu inventus est ut homo*, id est habendo hominem, inventus est ut homo: non sibi, sed eis quibus in homine apparuit ». Quod autem dicit, *ut homo*, veritatem exprimit. « Nomine ergo *habitus* satis significavit Apostolus qualiter dixerit *in similitudine hominum factus*, quia non transfiguratione in hominem, sed *habitu* factus est cum indutus est hominem, quem sibi uniens quodam modo atque conformans, immortalitati aeternitatisque sociaret. Non ergo oportet intelligi mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste induta mutantur, quamvis illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copularet ». — His verbis aperte innuere videtur Augustinus Deum dici factum hominem secundum habitum.

4. **Augustinus: De modo incarnationis** *. Qui etiam ipsius incarnationis modum volens exprimere quaerentibus in IV libro *De Trinitate* 2

3 *Secunda om. RVW*. || accedunt] accidunt R, accidit L, vel accidit add. AVWX, vel acci. add. O. 6 *Tertia om. RVW*. || quae] accidunt vel add. AOVWX. || accedunt] accidunt LR. 7 accedunt] accidunt AORVWX. 8 *Quarta om. RVW*. 13 *Rubrica om. RVW*. 14 *Deus* del. TVX. 16-17 *similitudine]* similitudinem BLNRVX. 22 *hominem]* homine LMOR. 29 *Rubricae om. RVW Cornub.*

1 *Ibid.*, n. 2 (PL 40, 85 CCL 44A, 211s); resp. Phil. 2, 7. 2 Cap. 21, n. 31 (PL 42, 910; CCL 50, 203s).

Num. 4: Verba Augustini iam in *Glossa* originali in Rom. 1, 3 (n. 3, in editione nostra, supra).

ait: « Si quaeritur, ipsa incarnatio quomodo facta sit: ipsum *Verbum Dei* dico *carnem factum*¹, id est hominem factum; non tamen in hoc quod factum est conversum atque mutatum », « sed² carne, ut carnalibus congruenter appareret, indutum ». « Ita³ sane *factum*, ut ibi sit non tantum *Verbum Dei* et hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima; atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum, et homo propter hominem. Quod si difficile intelligitur, mens fide purgetur a peccatis abstinendo et bona operando; difficilia enim sunt haec ».

5. Idem in libro *De fide ad Petrum*⁴: « Dei Filius, cum sit Deus aeternus et verus, pro nobis factus est homo verus et plenus: in eo verus, quia veram habet Deus ille humanam naturam; in eo vero plenus, quia et carnem humanam suscepit et animam rationalem ». — Item⁵: « Non aliud fuit illa Dei summi exinanitio, nisi formae servilis, id est naturae humanae susceptio. Utraque igitur est in Christo forma, quia utraque vera et plena est in Christo substantia », divina scilicet et humana.

6. Idem in libro *Contra Maximinum*⁶: « Cum esset per se ipsum invisibilis, visibilis in homine apparuit, quem de femina suscipere dignatus est ». — Item in eodem⁷: « Nos Christum Dominum verum hominem suscepisse credimus, et in ipso visibiliter invisibilem hominibus apparuisse, in ipso inter homines conversatum fuisse⁸, in ipso ab hominibus humana pertulisse, in ipso homines docuisse ».

7. Hilarius quoque in X libro *De Trinitate*⁹ ait: « Quomodo Dei Filius natus ex Maria est, nisi quod *Verbum caro factum est*¹⁰, scilicet quod Filius Dei, cum in forma Dei esset, formam servi accepit¹¹? Unum tamen eundemque, non Dei defectione, sed hominis assumptione, profitemur et in forma Dei per naturam divinam, et in forma servi ex conceptione Spiritus Sancti secundum hominis habitum repertum fuisse ».

9 Dei] deus ABCMWX. 11 Deus om. NOX. 13-14 naturae humanae trp. BCLR. 17 suscipere dignatus] suscepit de qua natus Cornub. 23 Maria] matre BCW.

¹ Resp. Ioan. 1, 14. ² Aug., *Epist. ad Rom. inchoata expositio*, n. 4 (PL 35, 2090). ³ *De Trin.*, loc. cit. ⁴ Cap. 2, n. 10 (opus Fulgentii, PL 65, 676 C-677 A; CCL 91A, 718). ⁵ *Ibid.*, c. 3, nn. 20-21 (PL 65, 681 C-D; CCL 91A, 725). ⁶ Rectius Evodius, *De fide contra Manich.*, c. 22 (PL 42, 1145; CSEL 25, 960). ⁷ Cap. 26 (PL 42, 1147; CSEL 25, 962). ⁸ Resp. Baruch 3, 38: *In terris visus est, et cum hominibus conversatus est*. ⁹ Num. 22 (PL 10, 360 A-B). ¹⁰ Ioan. 1, 14. ¹¹ Phil. 2, 6-7.

Num. 5: Secunda auctoritas *De fide* habetur in *Glossa* in Rom. 1, 3; sub n. 19.

« Non¹ fuit habitus ille tamen hominis, sed ut hominis²; neque caro illa caro peccati, sed in similitudine carnis peccati³ ». — Audistis tres secundum diversos positas sententias, et pro singulis inducta testimonia.

DISTINCTIO VII

Cap. 1 (23).

1. **Positis sententiis prolatisque testimoniis, intelligentias propositarum locutionum exsequitur secundum singulas sententias, et prius secundum primam.** Secundum primam vero dicitur Deus factus homo et homo factus Deus, quia Deus coepit esse quaedam substantia rationalis quae ante non fuerat, et illa substantia coepit esse Deus. Et hoc gratia, non natura vel meritis habuit. Unde recte dicitur Christus in quantum homo *praedestinatus* esse *Filius Dei*⁴.

2. **Quae opponantur huic sententiae** *. Huic autem sententiae opponitur: Si illa substantia coepit esse Deus et Deus illa, quaedam igitur substantia est Deus, quae non semper fuit Deus; et quaedam substantia est Deus, quae non est divina substantia; et Deus est aliquid quod non semper fuit. — **Origenes, Super Epistolam ad Romanos** *. Quod et illi concedunt, **Origenis**⁵ testimonio innitentes, qui ait: « *Factus est sine dubio id quod prius non erat* », sed addidit: « *secundum carnem; secundum Deum vero erat prius, et non erat quando non erat* ».

3. Aliis quoque pluribus modis illi sententiae potest opponi: quibus supersedemus, exercitationis studium lectori relinquentes et ad aliam properantes.

¹ tamen] tantum WX, vel tantum add. N (marg.) V² (interl.). ⁷ prius] primus BX, primitus C, primo W. ¹³ Rubrica om. RVW. ²² aliam] alia LTW, sententiam add. V.

¹ Hilarius, *ibid.*, n. 25 (PL 10, 365 B). ² Resp. Phil. 2, 7. ³ Rom. 8, 3. ⁴ Resp. Rom. 1, 4. ⁵ *In Rom.*, I, n. 5 (PG 14, 848 C); resp. Rom. 1, 3: *Qui factus est et ex semine David secundum carnem*.

Num. 2: Quoad arg. contra hanc sententiam videsis notam historicam N. M. Häring, in *The Case of Gilbert de la Porrée Bishop of Poitiers (1142-1154)*, in *Mediaeval Studies* 13 (1951), 30, n. 46. — Auctoritas Origenis iam invenitur in *Glossa* in Rom. 1, 3, (sub n. 1 in ed. nostra).

4. Hic explanat secundam sententiam et earundem locutionum sensus.

In secunda vero sententia, huius dictionis talis videtur ratio: ut cum dicitur 'Deus factus est homo', intelligatur coepisse esse subsistens ex duabus naturis vel tribus substantiis; et e converso 'homo factus est Deus', quia subsistens in duabus naturis coepit esse Deus. — Vel potius 'homo factus Deus et e converso' dicitur, quia Deus assumpsit hominem et homo assumptus est a Deo. Unde Augustinus dicit in libro *De Trinitate* 1: « Talis fuit illa susceptio, quae hominem faceret Deum, et Deum hominem ». — Variatur autem intelligentia cum dicitur 'Deus est homo' et 'homo est Deus'. Dicitur enim Deus esse persona subsistens in duabus et ex duabus naturis; et persona subsistens ex duabus naturis dicitur esse Deus, id est Verbum, vel natura divina. Potest enim praedicari persona simplex vel natura de persona composita; non est autem, ut ait Ioannes Damascenus 2, idem dicere naturam vel personam.

5. Ex quo sensu dicunt Christum praedestinatum. Isti dicunt Christum esse praedestinatum in quantum est homo, id est in quantum est subsistens ex duabus substantiis, scilicet anima et carne; nam quantum ad naturam divinitatis, non est ipse praedestinatus. Non ergo in quantum in ea vel ea subsistit, praedestinatus est; sed in quantum subsistit in aliis duabus substantiis, id est in anima et carne, hoc est in quantum est homo.

6. Qualiter exponuntur auctoritates primae quae isti videntur obviare sententiae. Determinant etiam auctoritates quae primae conveniunt sententiae, et huic videntur contradicere. Ut cum legitur 3 'homo ille assumptus a Verbo in singularitate personae' vel 'factus una persona cum Verbo', de natura humana intelligitur, quae Verbo unita est in singularitate personae, id est ita quod eadem persona quae prius erat et simplex

3 est om. BCMRT, del. N, add. marg. L. 4 est om. ABCMNRTX. 11 subsistens] in duabus et add. W, add. marg. LR². 13 non] Quod non est idem dicere naturam vel personam rubrica marg. in codd. (om. RV). 22 exponuntur] exponunt LRW, opponunt BCX. 25 singularitate] singularitatem BCN. 26 intelligitur] intelligatur BCNW.

1 Lib. I, c. 13, n. 28 (PL 42, 840; CCL 50, 69). 2 De fide orthodoxa, III, c. 4 (PG 94, 998 A-C); vers. Burgundionis et Cerbani, c. 48, nn. 1-2 (ed. E. Buytaert, 180s, 396). 3 In Dist. VII, c. 2, nn. 6-7.

Num. 4: Prima pars citatur a Ioanne Cornubiensi (ed. cit. 200), usque ad finem auctoritatis Augustini. Quae verba Augustini habentur in *Glossa* in I Cor. 2, 8 (PL 191, 1549 B) et in II Cor. 13, 4 (PL 192, 91 A), sed proferuntur sine commento. Quoad sequentia cf. *Summa sent.*, I, 15 (PL 171, 1098 A-B; 176, 71 C-D), quae tamen non videtur esse fons. Cf. etiam *Glossa* in Rom. 1, 3 (n. 9 in editione nostra).

erat, sine incremento numeri et immutata permansit, licet composita. Compositionis vero huius aliam dicunt esse rationem quam sit in aliis hominibus, quia huius ex tribus, aliorum ex duabus substantiis est compositio.

7. Negant quoque naturam humanam esse personam vel Dei Filium; et sicut unum eundemque dicunt esse hominem et Deum, et filium hominis et Filium Dei, ita unum et idem, non aliud et aliud, sicut nec alium et alium.

8. Quaedam ponit quae praemissis videntur adversari. Sed his videntur adversari quae subditis continentur capitulis. Ait enim Augustinus, *Super Ioannem* 1: « Aliud est Verbum Dei, aliud homo. Sed *Verbum caro factum est* 2, id est homo; non itaque alia Verbi, alia est hominis persona, quoniam utrumque Christus et una persona ». — Idem, *Ad Felicianum* 3: « Aliud Dei Filius, aliud hominis filius, sed non alius ». Item 4: « Dei Filius aliud de Patre, aliud de Matre ». — Idem in libro *I De Trinitate* 5: « Cum Filius sit et Deus et homo, alia substantia Deus, alia homo ».

9. Qualiter his respondeant. Haec autem in hunc modum determinant: quia cum dicitur 'aliud Verbum Dei, aliud homo', sive 'alia substantia Deus, alia homo', alterius naturae significatur Christus esse in quantum est homo, et alterius in quantum est Deus; et aliud natura qua est homo, aliud natura qua est Deus. — Ioannes Damascenus *. Ut enim ait Ioannes Damascenus 6, « in converse et inalterabiliter unitae

9 praemissis] predictis ABC. 12 est³ trp. post alla¹ OR. 15 aliud... aliud] alius... alius BCLMR. 23 Damascenus om. LMR, add. interl. T².

1 Tract. 69, n. 3 (PL 35, 1817; CCL 36, 501). 2 Ioan. 1, 14. 3 Id est Vigilius Thapsensis, *Contra Felicianum Arianum de unitate Trinitatis*, c. 11 (inter opera August., PL 42, 1166). 4 Ibid., c. 12 (1167), sed tantum ad sensum. 5 Cap. 10, n. 20 (PL 42, 834; CCL 50, 57). 6 De fide orthodoxa, III, c. 3 (PG 94, 987 B-C et 990 B); versiones Burgundionis et (in parte) Cerbani, c. 47, nn. 1-2 (ed. E. Buytaert, 173s, 392s).

Num. 8: Quasi idem ac num. 10 *Glossae* originalis in Rom. 1, 3. Vide etiam *Summa sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 A; 176, 70 D), unde sumuntur (etiam in *Glossae* num. 10) auctoritates Augustini *Ad Felicianum*. — Num. 9-14: Quae hic apponuntur ad secundum sententiam explicandum apte manifestant modum operandi Magistri; determinatio enim necnon et prima phrasis Damasceni (licet sub nomine Basilii) iam habentur quasi ad litteram in *Glossa* primitiva, n. 12. Quibus postea, textu Damasceni Romae invento, perficitur auctoritas. Conclusio num. 9 paraphrasis videtur eiusdem *Glossae*. Deinde, in n. 10 adiungitur auctoritas Hilarii quam invenit post illam *Glossam* confectam; ac in num. 11 incorporatur materia ex *Glossa* in Rom. 1, 3 (scil. ex num. 12 eiusdem) et in Rom. 1, 4 (*ibid.* sub n. 24, sed in forma abbre-

sunt ad invicem naturae, neque divina distante a propria simplicitate, neque humana aut conversa in deitatis naturam, aut in non existentiam divisa, neque ex duabus una facta composita natura. Composita enim natura neutri earum ex quibus componitur naturis homousia (id est consubstantialis) esse potest, ex alteris perficiens alterum: ut corpus ex 5 quatuor elementis compositum, nec ignis nominatur, nec aër, nec terra, nec aqua, nec horum alicui homousion dicitur. Si igitur secundum haereticos Christus unius compositae naturae post unionem exstitit, ex simplici natura conversus est in compositam, et neque Patri simplicis naturae existenti, neque Matri est homousios; et neque Deus, neque homo 10 denominabitur, sed Christus solum. Et erit hoc nomen, scilicet Christus, non personae ipsius nomen, sed unius, secundum ipsos, compositae naturae. Nos autem Christum non unius compositae naturae dogmatizamus. Et hoc nomen, scilicet Christus, personae dicimus, non monotropos (id est uno modo) dictum, sed duarum naturarum esse significativum, scilicet 15 deitatis et humanitatis. Ex deitate autem et humanitate Deum perfectum et hominem perfectum eundem et esse et dici, ex duabus et in duabus naturis confitemur». — Sic ergo dicitur aliud esse Filius Dei, aliud filius hominis, quia alterius est substantiae vel naturae in quantum Filius Dei, alterius in quantum est filius hominis: non quod ipse Filius Dei et hominis 20 sit duo illa diversa, id est duae diversae naturae.

10. **Auctoritate confirmat determinationem.** Aperte enim Hilarius in IX libro *De Trinitate*¹ ait: «Cum non aliud sit filius hominis, neque aliud Filius Dei: *Verbum enim caro factum est*²; et cum qui Filius Dei est, ipse et hominis sit filius, requiro quis in hoc filio hominis glorificatus sit». Evidenter dicit non aliud esse Filium Dei, et aliud filium hominis; ex quo praemissa roboratur et approbatur determinatio.

2 existentiā] existentia MX, existentem R. 7 igitur] ergo LRV. 10-11 denominabitur] denominatur ABOTVX, quod corr. T. 21 sit] sint ALRT. 24 cum] cetera BC. 25 glorificatus] clarificatus ANOWX.

¹ Num. 40 (PL 10, 313 A). Legitur quidem apud Migne: *Cum non alius... neque alius*; sed vetustissimi codices, ut ibi notatur, habent: *Cum non aliud... neque aliud*. ² Ioan. 1, 14.

viata). Determinatio in num. 12 quodammodo fit sub influxu eiusdem Glossae (sub n. 12) ac *Summae Sent.*, I, 15 (PL 171, 1098 C; 176, 72 A). Quod tunc obicitur huic sententiae (hic, in num. 13) trahitur ex *Glossa* in Rom. 1, 3 (sub n. 4), quae dependere videtur sive ex Hugonis *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 377 A) sive ex *Summa sent.*, I, 18 (PL 171, 1104 C-D; 176, 77 D-78 A): utrobique enim invenitur auctoritas Augustini. Quod postremo respondetur huic difficultati (in num. 14) in quibusdam fundatur in eandem *Glossam*, n. 4.

11. **Alia etiam verba auctoritatum adnotat ut determinet.** Quod etiam dictum est¹, 'utrumque Christus est et una persona', movere potest lectorem; sicut et illud quod Augustinus dicit in libro I *De Trinitate*²: «Quia forma Dei formam servi accepit, utrumque Deus, utrumque homo; 5 sed utrumque Deus propter accipientem Deum, et utrumque homo propter acceptum hominem». Et illud quod idem ait in libro *De bono perseverantiae*³: «Qui fidelis est, in eo veram naturam humanam credit suscipiente Deo Verbo ita sublimatam, ut qui suscepit et quod suscepit una esset in Trinitate persona, assumptione illa ineffabiliter faciente personae unius 10 in Deo et homine veritatem». Si autem qui suscepit et quod suscepit una est persona, ergo natura humana cum Verbo una est persona.

12. **Hic auctoritate utitur ut confirmet determinationem** *. Sed haec omnia ex tali sensu dicta fore tradunt: ut utrumque dicatur esse Christus et una persona, quia in utroque unus Christus, una persona subsistit. 15 Ita etiam susceptum cum suscipiente dicitur una persona, quia susceptum suscipienti est sociatum in unitate personae, id est ita quod unitas personae permansit, non ita ut caro et anima sint Deus. Quia ut ait Hieronymus⁴, «Verbum est Deus, non caro assumpta». Et Ambrosius in libro III *De Spiritu Sancto*⁵ ait: «Alius est quod assumpsit, et 20 aliud quod assumptum est».

13. **Hic quandam ponit auctoritatem quae multum videtur huic sententiae opposita.** Est autem et aliud quod huic sententiae plurimum videtur obviare. Ait enim Augustinus in libro *Contra Maximinum*⁶: «Christus una persona est geminae substantiae, quia et Deus et homo 25 est. Nec tamen Deus vel homo pars huius personae dici potest: alioquin Filius Dei, Deus antequam susciperet formam servi non erat totus, et crevit cum homo divinitati eius accessit». Ecce Deum dicit non esse partem illius personae; unde videtur illa persona non constare ex Deo et homine.

30 14. **Responsio illorum cum determinatione** *. Ad quod etiam illi

³ libro primo trp. ALRVWX. 11 est] in trinitate add. LR. 12 Rubrica om. RVW, abbrev. A. || Hic] Et hic LO.

¹ Supra, in num. 8. ² Cap. 7, n. 14 (PL 42, 829; CCL 50, 46). ³ Id est *De dono persev.*, c. 24, n. 67 (PL 45, 1033). ⁴ *Epist. 9 (ad Paulam et Eustochium)*, n. 12 [vel 75]: «Deus Verbum est, et non caro, quamquam carnem... assumpserit» (opus est Paschasii Radberti; inter opp. Hieron., PL 30 [1846], 135 A; ed. A. Ripberger, *Der Pseudo-Hieronymus-Brief IX «Cogitis me»*. *Ein erster marianischer Traktat des Mittelalters von Paschasius Radbertus*, Freiburg [Sw.] 1962, 92s). ⁵ Immo *De incarnationis dom. sacramento*, c. 6, n. 61 (PL 16 [1845], 833 D; CSEL 79, 256). ⁶ Lib. II, c. 10, n. 2 (PL 42, 765).

dicunt illam personam non ita constare ex Deo et homine quasi totum ex partibus. Ita enim partes alicuius totius conveniunt, ut ex illis quod non erat constituatur. Non autem sic humana et divina natura in Christo uniuntur: inexplicabilis enim est istius unionis, quae non est partium, ratio. — **Alia solutio** *. Quidam tamen nomine 'Dei' ibi personam significari putant, quia de tribus agebat personis, quarum nullam Trinitatis esse partem dicebat, sicut pars istius personae non est Deus. Quod si de persona intelligitur, manifestum est, quia persona non est pars personae.

15. Posita est diligenter sententia secunda et eius explanatio. Cui in nullo, vel in modico, obviant auctoritates in tertia sententia inductae, quae iam considerata est.

16. **In tertia sententia quae sit praemissarum propositionum intelligentia.** In hac igitur sententia sic dicitur 'Deus factus homo', quia hominem accepit; et sic dicitur 'esse homo', quia hominem habet vel quia est habens hominem; et 'homo factus Deus', quia assumptus est a Deo; et 'homo esse Deus', quia habens hominem est Deus.

17. **Cassiodorus** *. Cum ergo dicitur 'Deus est homo', vel habitus praedicatur, vel persona, sed humanata. Et quod persona humanata praedicatur, Cassiodorus¹ ostendere videtur, dicens: « Factus est, ut ita dixerim, humanatus Deus; qui etiam in assumptione carnis Deus esse non destitit ». Quod tamen varie accipi potest: ut dicatur 'Deus factus humanatus', vel 'Christus factus Deus humanatus'; utrumque enim sane dici potest. Cum ergo dicitur 'factus est Deus homo', multiplex secundum istos fit intelligentia: ut naturam humanam accepisse, vel humanatum Verbum esse incepisse intelligatur. Nec tamen, si incepit esse humanatum Verbum, ideo sequitur quod inceperit esse Verbum. Nec si Deus factus est humanatum Verbum, sequitur quod factus sit Verbum. Sicut de aliquo dicitur: Hodie iste coepit esse bonus homo vel factus est bonus homo, nec tamen hodie coepit esse homo vel factus est homo.

5 Rubrica om. RVW.

¹ *Expositio Psalmorum*, Ps. 56, divisio (PL 70, 400 C; CCL 97, 507).

Num. 17: Auctoritas Cassiodori invenitur, quibusdam additis, in *Glossa primitiva* in Rom. 1, 3 (n. 1), in quibusdam codicibus cum rubrica: *Augustinus in psalmum lili, in aliis rectius sub nomine Cassiodori*.

Cap. 2 (24).

1. **Quo sensu secundum istos dicatur praedestinatus.** Secundum istos dicitur Christus secundum quod homo praedestinatus esse Filius Dei: quia est praedestinatum a Deo ab aeterno, et in tempore collatum ei per gratiam, ut ipse, ens homo, sit Filius Dei. Hoc enim non semper habuit, sed in tempore per gratiam accepit.

2. **Auctoritate confirmat expositionem** *. — **Augustinus** *. Quod videtur Augustinus notasse in libro *Ad Prosperum et Hilarem*¹, dicens: « Praedestinatus est Iesus, ut qui futurus erat secundum carnem filius David, esset in virtute Filius Dei ».

3. Hi etiam cum dicitur Christus minor Patre secundum quod homo, secundum habitum hoc intelligunt dictum, id est in quantum habet sibi hominem unitum. Unde Augustinus in I libro *De Trinitate* 2: « Deus Filius Deo Patri natura est aequalis, habitu minor. In forma enim servi minor est Patre, in forma Dei aequalis est Patri ».

4. **Quare non dicitur homo deificatus** *. Et quia secundum habitum accipienda est incarnationis ratio, ideo Deum humanatum, non hominem deificatum dici tradunt. Unde Iohannes Damascenus³: « Non hominem deificatum dicimus, sed Deum hominem factum ».

Cap. 3 (25).

1. **Quod non debet dici homo dominicus.** Et licet dicatur 'homo Deus', non tamen congrue dicitur 'homo dominicus'. — **Augustinus** *.

2 dicitur] dicitur NW, Christus add. MNW, add. interl. V. || praedestinatus] Christus add. BCX. 7 Rubricae om. RVW. 11 Hij Hic BCM, corr. in Hic X. 12-13 sibi hominem trp. BCLMRTV. 16 Rubrica om. ABCRVW. 18 Damascenus] deum X, om. L, add. marg. RT².

¹ Id est *De praedest. sanctorum*, c. 15, n. 31 (PL 44, 982). Resp. Rom. 1, 4: *Qui praedestinatus est Filius Dei in virtute*. ² Cap. 7, n. 14 (PL 42, 829; CCL 50, 46). Resp. Phil. 2, 6-7: *Qui cum in forma Dei esset... formam servi accipiens... habitu inventus est ut homo*. ³ *De fide orthodoxa*, III, c. 2 (PG 94, 987 A); versio Cerbani, c. 46, n. 2 (ed. E. Buytaert, 392). In versione Burgundionis loco *hominem factum* legitur *humanatum* (172).

Cap. 2, num. 1: Fundatur in *Glossam* in Rom. 1, 4 (n. 26); verba autem Augustini inveniuntur ibidem, sub n. 25. — Num. 2: Auctoritas Aug. plenior habetur in eadem *Glossa* ad Rom. 1, 3 (n. 18).

Unde Augustinus in libro *Retractationum* 1: « Non video utrum recte dicatur homo dominicus qui est *mediator Dei et hominum Christus Iesus* 2, cum sit utique Dominus; et hoc quidem ut dicerem, apud quosdam legi tractatores catholicos 3. Sed ubicumque hoc dixi 4, dixisse me nollem. Postea quippe vidi non esse dicendum, quamvis nonnulla possit ratione 5 defendi ».

2. Secundum istos etiam dicitur persona Filii in duabus et ex duabus existere naturis secundum adhaerentiam et inentiam: altera enim inhaeret ei, altera inest.

3. **Quod praedicta non sufficiunt ad cognoscendam hanc quaestionem.** 10 Satis diligenter, iuxta diversorum sententias, supra positam absque assertione et praeiudicio tractavi quaestionem. Verumtamen nolo, in tanta re tamque ad agnoscendum difficili, putare lectorem istam sibi nostram debere sufficere disputationem; sed legat et alia melius forte considerata atque tractata, et ea quae hic movere possunt vigilantiore 15 atque intelligentiore, si potest, mente discutiatur; hoc firmiter tenens, quod (In ecclesiasticis dogmatibus *) « Deus 5 hominem assumpsit, homo in Deum transivit, non naturae versibilitate, sed Dei dignatione: ut nec Deus mutaretur in humanam substantiam assumendo hominem, nec homo in divinam glorificatus in Deum, quia mutatio vel versibilitas naturae 20 diminutionem et abolitionem substantiae facit ».

2 Christus Iesus *trp.* ACLNRVX. 4 dixi *interl.* RT, *marg.* L. 5-6 possit ratione defendi] me possem ratione tueri N. 8 naturis] personis LMR Gualt., *quod corr. marg.* L2. || adhaerentiam] vel inherentiam *add.* BC, vel in- *add.* *interl.* T2, *corr. marg.* in inherentiam L2. || inentiam] inessentiam BL, *quod corr.* L2, inreverentiam M, inherentiam V. || inhaeret] adheret X, vel ad- *add.* *interl.* T2. 11 supra positam] suppositam A, supra positam BCM. 12 tractavi] tractavimus BCOVW Cornub. || nolo] nolimus BC Cornub. 13 tanta re *trp.* BCLMNT Gualt [bis] Cornub. || agnoscendum] cognoscendum RT Cornub., dinoscendum BCN Gualt [bis].

1 Lib. I, c. 19, n. 8 (PL 32, 616s; CSEL 36, 94). 2 Resp. I Tim. 2, 5. 3 In usum enim venit homo dominicus apud quosdam Patres orientales (cf. B. M. Xiberta, *Enchiridion de Verbo incarnato*, Matrini 1957, in indice doctr., p. 781). Postea, inter Latinos, non semel invenitur apud Guill. de Campellis et in schola Anselmi Laudunensis (cf. O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 129, 213, etc.). 4 Ut in *De sermone Domini in monte*, II, c. 6, n. 20 (PL 34, 1278; CCL 35, 109s); *Expos. quarundam proposit. ex Epist. ad Rom.*, n. 48 (PL 35, 2072); *Enarr. in Ps.* 1, 1 (PL 36, 67; CCL 38, 1); etc. Forsitan hanc vocem invenit reprobata a S. Gregorio Naz., *Epist.* 101 (PG 37, 177 B). 5 Gennadius, *Liber seu diffinitio eccl. dogm.*, c. 2 (PL 42, 1213s; PL 58, 981).

DISTINCTIO VIII

Cap. 1 (26).

1. **An divina natura debeat dici nata de Virgine.** Post praedicta inquiri debet utrum de natura divina concedendum sit quod de Virgine sit 5 nata, sicut dicitur in Virgine incarnata. — Et videtur utique non debere dici nata de Virgine, cum non sit nata de Patre: quae enim res non est de Patre genita, non videtur de Matre nata, ne res aliqua filiationis nomen habeat in humanitate, quae illud non teneat in divinitate. — Videtur tamen posse probari quod sit nata de Virgine: quia si hoc est Deum nasci 10 de Virgine, scilicet hominem assumere in utero Virginis, cum natura divina superius 1 dicta sit hominem assumpsisse, videtur debere dici nata.

2. De hoc autem Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 2 sic ait: « Natura aeterna atque divina non posset temporaliter concipi et nasci ex natura humana, nisi secundum susceptionem veritatis humanae 15 veram temporaliter conceptionem et nativitatem ineffabilis in se divinitas accepisset. Sic est Deus aeternus veraciter secundum tempus et conceptus et natus ex Virgine ». — Ista auctoritate videtur insinuari quod natura divina sit nata et concepta de Virgine; sed si diligenter notentur verba, potius de persona agi intelligitur: quae sine dubitatione et de 20 Patre et de Matre nata esse dici debet.

Cap. 2 (27).

De gemina Christi nativitate, qui bis natus est. Quaeri etiam solet utrum debeat dici Christus bis genitus, ut dicitur Dei et hominis filius.

3 nata *trp.* post Virgine AO. 17 ex] de BCLNX. 22 qui bis] quibus ABCVX, *quod corr.* AVX.

1 Dist. 5, c. 1, nn. 5-10. 2 Cap. 2, n. 14 (opus Fulgentii, PL 65, 678 B; CCL 91A, 720).

Cap. 1, num. 2: Auctoritas pseudo-Aug. partim invenitur in *Glossa* cit., n. 16; ultima vero pars ibidem, sed infra in num. 17.

Cap. 2: Quasi omnia ex *Glossa* primitiva, n. 13, unde etiam conclusio capituli. Citatur Damascenus potius secundum versionem Burgundionis, sed quaedam verba illam adhuc dolent Cerbani; idem passus invenitur in *Sermone* 18 Lombardi, *In Annuntiatione* (PL 171, 606 B), ubi statim sequitur ultima pars auctoritatis *De fide ad Petrum* hic parum supra posita. Cf. *Proleg.* ad tom. I, p. 105*.

— Ad quod dici potest Christum bis natum esse, duasque natiuitates habuisse. Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 1: « Pater Deus de sua natura genuit Filium Deum sibi aequalem et coaeternum. Idem quoque Unigenitus Deus secundo natus est: semel ex Patre, semel ex Matre. Natus est enim de Patre Deus Verbum, natus est de Matre Verbum caro factum. Unus igitur atque idem Dei Filius natus est ante saecula, et natus in saeculo; et utraque natiuitas unius est Filii Dei, divina scilicet et humana ». — Ioannes Damascenus *. De hoc etiam Ioannes 2 ait: « Duas Christi natiuitates veneramus: unam ex Patre ante saecula », quae est « super causam et rationem et tempus et naturam; et unam quae in ultimis, propter nos et secundum nos et super nos. Propter nos, quia propter nostram salutem; secundum nos, quia natus est homo ex muliere et tempore conceptionis », scilicet novem mensium; « super nos, quia non ex semine, sed ex Spiritu Sancto et sancta Virgine supra legem conceptionis ». — Ex his manifeste apparet Christi duas esse natiuitates, eundemque bis natum fore.

DISTINCTIO IX

Cap. unicum (28).

1. De adoratione humanitatis Christi: an eadem sit adoratio humanitati et deitati exhibenda. Praeterea investigari oportet utrum caro Christi et anima una eademque cum Verbo debeant adoratione adorari, illa scilicet quae latria dicitur. Si enim animae vel carni Christi exhibetur latria, quae intelligitur servitus sive cultus soli Creatori debitus 3, cum

3 aequalem] coequalem ANOV, corr. in coequalem T2. 5 Deus] del ANOVW.
10 quae est om. BCMNR. 13 scil. novem mensium trp. post muliere B, post tempore CN, add. interl. R2.

1 Cap. 2, nn. 10-11 (opus Fulgentii, PL 65, 676 C, 677 A; CCL 91A, 718). 2 De fide orthodoxa, III, c. 7 (PG 94, 1010 C - 1011 A); versiones Burgundionis et Cerbani, c. 51, n. 3 (ed. E. Buytaert, 193, 402). 3 Ut docet Augustinus, De Trinit., I, c. 6, n. 13 (PL 42, 827s; CCL 50, 42ss); Contra Faustum, XX, 21 (PL 42, 384s; CSEL 25, 561-565); De civit. Dei X, c. 1 (PL 41, 278s; CSEL 40-I, 445ss; CCL 47, 272s); et alibi.

Dist. IX: De quaestione hic disputata, cf. A. M. Landgraf, Der Kult der menschlichen Natur Christi nach der Lehre der Frühscholastik, in Scholastik 12 (1937), 361-377, 498-518; vel potius in Dogmengeschichte II-2, 132-169, quod infra citatur; et etiam N. M. Häring, The Case of Gilbert of Poitiers, in Mediaeval Studies 13 (1951) 27.

anima Christi vel caro creatura tantum sit, creaturae exhibetur quod soli Creatori debetur: quod facienti in idolatriam deputatur.

2. Quidam dicunt non illa adoratione adorandam esse *. Ideo quibusdam videtur non illa adoratione quae latria est carnem Christi vel animam esse adorandam, sed illa quae est dulia 1. — De speciebus duliae *. Cuius duas species vel modos esse dicunt. Est enim cuiusdam modi dulia quae creaturae cuilibet exhiberi potest; et est quaedam soli humanitati Christi exhibenda, non alii creaturae, quia Christi humanitas super omnem creaturam est veneranda et diligenda; non tamen adeo, ut cultus divinitati debitus ei exhibeatur. Qui cultus in dilectione et sacrificii exhibitione atque reverentia consistit: qui latine dicitur pietas, graece autem theosebia, id est Dei cultus; vel eusebia, id est bonus cultus 2.

3. Aliorum sententia qui unam adorationem utrique exhibendam tradunt. Aliis autem placet Christi humanitatem una adoratione cum Verbo esse adorandam: non propter se, sed propter illum cuius scabellum est, cui est unita; nec ipsa humanitas sola vel nuda, sed cum Verbo cui est

3 Rubrica om. RVW. 5 est dulia trp. BCLMRT. || Rubrica om. LRVW. 8 Christi om. NOM, add. interl. RT, add. marg. W. 15 scabellum est trp. BLMRT.

1 Cf. August., Quaest. in Heptat., I, 61; II, 94 (PL 34, 564, 631; CSEL 28-II, 32 et 156; CCL 33, 23 et 117). 2 August., Enchiridion, c. (seu n.) 2: « Si autem quaeras quam dixerit eo loco pietatem [Iob 28, 28], distinctius in graeco reperies theosebeian, qui est Dei cultus. Dicitur enim graece pietas et aliter, id est eusebeia, quo nomine significatur bonus cultus, quamvis et hoc praecipue referatur ad colendum Deum » (PL 40, 231; CCL 46, 49).

Num. 2: Secundum cl. Landgraf (144-146) — et ante eum, ut notat ipse, secundum H. Denifle — prima opinio quae quibusdam hic ascribitur olim erat ipsius Lombardi in Glossa in Ps. 98, 5 (PL 191, 895 A-C), ubi quaestionem aperit verbis Augustini in h. l. (PL 37, 1264; CCL 39, 1385); tunc respondendo introducit quaedam ex Glossa ordinaria (cod. Laurenz., Pl. XVII, 4, f. 133r) et ex illa Gilberti (cod. Laurenz., Pl. VII, d. 9, f. 119r; vide etiam A. M. Landgraf, ibid., 140); dein proponit suam distinctionem inter latriam et duas species duliae (« Non illa... scabellum divinitatis »), quam probabiliter hauserat ex fonte nobis ignoto; denique concludit verbis Augustini uti inveniuntur in eadem Glossa ordinaria et Cassiodori ut in Glossa interlineari. — Cui opinioni cl. Landgraf non adhaesimus in Prolegomenis ad tom. I, p. 61*, quatenus haec expositio Magistri nobis additamentum posterius videbatur. Sed nec profundum nec rectum tale iudicium nunc aestimamus, eo quod hic in Distinctione IX clarior est expositio primae opinionis quam in Glossa; immo, in illa Glossa nullomodo tangitur secunda opinio, quamvis quaedam eius elementa illic inveniuntur. Alia etiam ratio subito apparebit. — Num. 3: « Aliorum sententia », de una adoratione (quae sola concordat cum decreto seu anathematismo Concilii Constantinop. II [D-S 431]), doctrina erat Gilberti Porretani: « Haec [caro] Verbo Dei assumpta sine impietate adoratur, et peccat qui non adorat, non tamen propter ipsam, quia caro non prodest cuiquam, sed propter ipsum cuius pedum

unita: nec propter se, sed propter illum est adoranda. Nec qui hoc facit idolatriae reus iudicari potest, quia nec soli creaturae, nec propter ipsam, sed Creatori cum humanitate et in humanitate sua servit.

4. **Ioannes Damascenus** *. De hoc **I o a n n e s**¹ ita ait: « Duae sunt naturae Christi ratione et modo differentiae, unitae vero secundum hypostasim. Unus igitur Christus est, Deus perfectus et homo perfectus, quem adoramus cum Patre et Spiritu una adoratione cum incontaminata carne eius; non inadorabilem carnem dicentes: adoratur enim in una Verbi hypostasi, quae hypostasis generata est; non creaturae venerationem praebentes. Non enim ut nudam carnem adoramus, sed ut unitam deitati in unam hypostasim Dei Verbi duabus reductis naturis. Timeo carbonem tangere propter ligno copulatum ignem. Adoro Christi mei simul utraque propter carni unitam deitatem. Non enim quartam appono personam in Trinitate, sed unam personam confiteor Verbi et carnis eius ». His verbis insinuari videtur Christi humanitatem una adoratione cum Verbo esse adorandam.

5. **Augustinus** *. De hoc etiam **A u g u s t i n u s**², ex sermone Domini ubi dicit³: *Non turbetur cor vestrum*, ita dicit: « Dicunt haeretici Filium non natura esse Deum, sed creatum. Quibus respondendum est quia si Filius non est Deus natura, sed creatura, nec colendus est omnino, nec ut Deus adorandus, dicente Apostolo⁴: *Coluerunt et servierunt potius creaturae quam Creatori*. Sed illi ad hoc replicabunt et dicent: Quid est quod carnem eius, quam creaturam esse non negas, simul cum divinitate adoras, et ei non minus quam divinitati deservis? Ego dominicam carnem,

⁵ differentiae] differentes NVW, corr. in differentes BLM, vel -cie add. interl. V².
⁷ Spiritu] sancto add. C, add. interl. RTWX. ¹² utraque] utramque naturam AN, utramque V, sed corr. interl. V².

¹ De fide orthodoxa, III, c. 8 (PG 94, 1015 C - 1015 A); versio Burgund., c. 52, nn. 3-4 (ed. E. Buytaert, 1968). ² De verbis Domini, sermo 58, seu sermo 246, n. 5 (inter opp. August., PL 39, 2200). Praeter quinque lineas ad initium sermonis quae sumuntur ex initio et fine tractatus 78 Augustini In Ioannem (PL 35, 1835, 1837), reliqua (et inde textus citatus a Magistro) ex opere deperdito Pelagii De fide Trinitatis. Cf. Cael. Martini, Ambrosiaster: de Auctore, operibus, theologia (Spic. Pont. Athen. Antoniani 4), Romae 1944, 186s, 194-197; necnon et PLS II, 859. ³ Ioan. 14, 1. ⁴ Rom. 1, 25.

scabellum est quod adoratur » (apud A. M. Landgraf, 140). — Quod hanc opinionem suam propriam hic facit Magister, apparet ex verbis Damasceni (« una adoratione... Non enim ut nudam carnem adoramus sed ut unitam deitati ») et pseudo-Augustini (« non solam vel nudam, sed divinitati unitam »): quare enim talia intexeret ipsius expositioni (in num. 3), et plena verba afferret (in nn. 4-5), nisi ut suam novam positionem quodammodo manifestaret?

immo perfectam in Christo humanitatem, ideo adoro, quod a divinitate suscepta et deitati unita est: ut non alium et alium, sed unum eundemque Deum et hominem, Filium Dei esse confitear. Denique, si hominem separaveris a Deo, illi nunquam credo nec servio. Velut si quis purpuram vel diadema regale iacens inveniatur, numquid ea conabitur adorare? Cum vero ea rex fuerit indutus, periculum mortis incurrit si ea cum rege adorare quis contempserit. Ita etiam in Christo Domino humanitatem non solam vel nudam, sed divinitati unitam, scilicet unum Filium, Deum verum et hominem verum, si quis adorare contempserit, aeternaliter morietur ».

6. Idem¹ super Psalmum 98, ubi dicitur²: *Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est*: « Sciendum quia in Christo terra est, id est caro; quae sine impietate adoratur. Suscepit enim de terra terram, quia caro de terra est, et de carne Mariae carnem accepit. Haec sine impietate, a Verbo Dei assumpta, adoratur a nobis, quia nemo carnem eius manducat nisi prius adoret; sed qui adorat, non terram intuetur, sed illum potius cuius scabellum est, propter quem adorat ». — His auctoritatibus praemissae investigationis absolutio explicatur.

² ut non trp. ABCT. ³ Filium Dei trp. BCLMRT. ¹¹ Idem] Item BCVM.
¹² sanctum] sanctus ALOR. ¹⁶ sed² om. ALMNX, add. marg. O.

¹ Cf. Enarr. in Ps. 98, n. 9 (PL 37, 1264; CCL 39, 1385); et notam infra positam.
² Ps. 98, 5.

Num. 6: Auctoritas quae hic Augustino ascribitur sumitur ex Glossa Lombardi in Ps. 98, 5 (PL 191, 895 B); conficitur autem ex verbis Augustini (uti supra indicatur in propria nota) et Glossa ordinaria in h. l. (« Haec sine... quem adorat »; cod. Laurenz. Pl. XVII, 4, f. 113b). — Quomodo postea (annis 1163-1164) doctrinam Lombardi tam in Glossa in psalmos quam in Libro Sententiarum oppugnaverit Gerhohus praepositus Reichersbergensis, longius esset narrare. Cf. PL 194, 1095s, 1097 A-B, 1143 C; dein PL 193, 565 A-B, 547 D, unacum defensione Lombardi ex parte Eberhardi Episcopi Bambergensis, *ibid.*, 561 D - 563 D. Quoad chronologiam controversiae, videsis D. Van den Eynde, *L'oeuvre littéraire de Gerhoch de Reichersberg*, Romae 1957, 139-157, 265, 274ss, 279ss.

DISTINCTIO X

Cap. 1 (29).

1. An Christus secundum quod homo est sit persona vel aliquid. Solet etiam a quibusdam inquiri utrum Christus secundum quod homo sit persona, vel etiam sit aliquid.

2. Argumentatio ex utraque parte quaestionis *. Ex utraque parte quaestionis argumenta concurrunt. Quod enim persona sit, his edisserunt rationibus: Si secundum quod homo aliquid est, vel persona, vel substantia, vel aliud est; sed aliud non; ergo persona vel substantia. Sed si substantia est, vel rationalis, vel irrationalis; sed non est irrationalis substantia; ergo rationalis. Si vero secundum quod homo est rationalis substantia, ergo persona, quia haec est definitio personae¹: «Substantia rationalis individuae naturae». Si ergo secundum quod homo est aliquid, et secundum quod homo persona est. — Sed e converso, si secundum quod homo persona est, vel tertia in Trinitate, vel alia; sed alia non; ergo tertia in Trinitate persona. At si secundum quod homo, persona est tertia in Trinitate, ergo Deus².

4 a quibusdam inquiri trp. BCN. 5 sit om. ABC. 6 Rubrica om. RVW.

¹ Boethii scilicet, uti supra, Dist. 5, c. 3, n. 2. ² Vide cap. 5 inter *Capitula haeresum Petri Abaelardi* damnata in concilio Senonensis 1140: «Quod neque 'Deus et homo' neque 'haec persona' quae Christus est, sit tertia persona in Trinitate» (ed. E. Buytaert, in *Antoniarum* 43 1968 424; DS n. 724). Cf. Guill. de S. Theodorico, *Adv. P. Abaelardum*, c. 8 (PL 180, 276 D - 280 B); et Rolandus Bandinelli, *Sententiae* (ed. A. M. Gietl, 174-177).

Dist. X, capp. 1-2: Cf. E. Portalié, *Adoptionisme au XIIe siècle*, in *Dict. Théol. Cath.* I (1909) 413-418; A. M. Landgraf, *Die Stellungnahme der Scholastik des 12. Jahrhunderts zum Adoptionismus*, in *Divus Thomas* (Fr.) 12 (1935), 257-289, ac (in forma aliquantulum nova) *Die Stellungnahme zum Adoptionismus in sua Dogmengeschichte* II-2, 7-36; L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, pp. 641-651; P. Glorieux, *L'orthodoxie de III Sentences*, in *Miscellanea Lomb.*, 140-144. — Num. 1: Quaestio iam discutitur a Magistro in *Glossa* in Rom. 1, 4: «Quaeri solet utrum Christus secundum quod homo sit persona» (in textu nostro, n. 29), cui nunc adnectitur: «vel etiam sit aliquid». — Num. 2: Argumentum quod persona sit quodammodo dependet a verbis Boethii in libro *Contra Euticen et Nestorium* (seu *De persona et duabus naturis*), c. 3 (PL 64, 1343 D; ed. N. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, 390), et a commentariis Gilberti de la Porrée in hunc locum (PL 64, 1371 B - 1373 B; ed. N. Häring, 271ss). Argumentum autem «e converso» iam habetur in *Glossa* Lombardi in Rom. 1, 4 (n. 28).

3. Propter haec inconvenientia et alia, quidam¹ dicunt Christum secundum hominem non esse personam nec aliquid, nisi forte 'secundum' sit expressivum unitatis personae. 'Secundum' enim multiplicem habet rationem: aliquando enim exprimit conditionem vel proprietatem naturae divinae vel humanae, aliquando unitatem personae; aliquando notat habitum, aliquando causam. Cuius distinctionis rationem diligenter lector animadvertat atque in sinu memoriae recondat, ne eius confundatur sensus cum de Christo sermo occurrerit.

4. Etsi Christus secundum quod homo dicatur esse substantia rationalis, non inde tamen sequitur quod persona sit secundum quod homo. Illud tamen non sequitur, quod in argumentatione superiori inductum est: quod si Christus secundum quod homo est substantia rationalis, ergo persona. Nam et modo anima Christi est substantia rationalis, non tamen persona, quia non est per se sonans, immo alii rei coniuncta². Illa tamen personae descriptio non est data pro illis tribus personis.

3-4 habet rationem trp. BCX. 9 Christus om. TV. || esse om. BCX. 14 Illa] illa descriptio non est data pro tribus personis nota seu rubrica marg. add. LMNOT. 15 illis tribus trp. BLMRT.

¹ Ita Gilbertus Porretanus, *Expositio in Boecii librum Contra Euticen et Nestorium*, IV, 49-57 (ed. N. M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, 297-299; PL 64, 1382 D - 1383 C); Rolandus (ed. Gietl, 176s); etc. Anno 1170 Alexander Papa III (id est idem Magister Rolandus) monebat Parisius esse abrogandam pravam doctrinam «Petri quondam Parisiensis episcopi, qua dicitur quod Christus secundum quod est homo, non est aliquid»; et anno 1177 eandem doctrinam «sub anathemate» interdixit (apud Denifle-Chatelet, *Chart. Univ. Paris.* I, nn. 3 et 9; DS nn. 749, 750). Sed vide etiam testimonium Petri Manducatoris: «Quod quaeritur, utrum Christus in quantum est homo est aliquid, Magister, inquit, non semper negabat, immo quandoque concedebat extraneis. Cum autem negabat, tutis auribus loquebatur, id est illis quos instruxerat. Dicebat enim, quia quamvis nomina neutri generis soleant accipi in designatione naturae, plerumque tamen accipiuntur in designatione personae. Ideo quoque concedebat: 'Christus in quantum est homo est aliquid', id est alicuius naturae. Negabat tamen, quia 'aliquid' ibi videtur accipi in designatione personae. Christus enim non, in quantum est homo, est aliqua persona» (I. Brady, *Peter Manducator and the oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antoniarum* 41 1966 473).
² Eadem descriptio datur a Hug. de S. Victore: «Sic enim quidam personam dictam esse voluerunt, quasi per se sonantem, et quasi singulariter discernentem... per se discernens se» (*De sacram.* II, p. 1, c. 11; PL 176, 406 B).

Num. 3: Quid 'nec aliquid' seu 'nihil' theologis significaverit saec. XII, videsis apud N. M. Häring, *The Case of Gilbert*, in *Mediaeval Studies* 13 (1951), 39, n. 12. — Multiplicem rationem 'secundum' iam notat *Glossa* in Rom. 1, 4 (n. 28).

5. **Alia probatio quod Christus sit persona.** Sed adhuc aliter nituntur probare Christum secundum hominem esse personam: quia Christus secundum quod homo *praedestinatus est* ut sit *Dei Filius*¹. Sed illud est, quod ut sit praedestinatus est; ergo si praedestinatus est secundum quod homo ut sit Filius Dei, et secundum quod homo est Filius Dei. — **Responsio** *. Ad quod dici potest Christum esse id, quod ut sit praedestinatus est: est enim praedestinatus ut sit Filius Dei, et ipse vere est Filius Dei. Sed secundum hominem praedestinatus est ut sit Filius Dei, quia per gratiam hoc habet secundum hominem; nec tamen secundum hominem est Filius Dei, nisi forte 'secundum' unitatis personae sit expressivum, ut sit sensus: ipse qui est homo, est Dei Filius; ut autem ipse, ens homo, sit Dei Filius, per gratiam habet. Sed si causa notetur, falsum est; non enim quo homo est, eo Dei Filius est.

Cap. 2 (30).

1. **An Christus sit adoptivus filius secundum quod homo vel aliquo modo.** Si vero quaeritur an Christus sit adoptivus filius secundum quod homo sive alio modo, respondemus Christum non esse adoptivum filium aliquo modo, sed tantum naturalem, quia natura filius est, non adoptionis gratia. — Non autem sic dicitur filius natura, ut dicitur Deus natura: non enim eo filius est quo Deus est, quia proprietate nativitatis filius, natura divinitatis Deus est. Et tamen dicitur natura vel naturae filius,

6 Responsio om. BCRWX.

20 est² om. BCMR, add. interl. T.

¹ Rom. 1, 4.

Num. 5: Cf. *Glossa Lombardi* in Rom. 1, 4 (n. 28). Hic etiam notari oportet testimonium cuiusdam discipuli (scil., ut nobis videtur, Petri Manducatoris): « Quod queritur, utrum ille homo ab eterno fuerit non-homo, satis potest recipi. Quod queritur, utrum Christus inquantum est homo est aliquid, Magister, inquit, non semper negabat, immo quandoque concedebat extraneis. Cum autem negabat, tutis auribus loquebatur, id est illis quos instruxerat. Dicebat enim, quia quamvis nomina neutri generis soleant accipi in designatione nature, plerumque tamen accipiuntur in designatione persone. Ideo quoque concedebat: 'Christus in quantum est homo est aliquid', id est, alicuius nature. Negabat tamen, quia 'aliquid' ibi videtur accipi in designatione persone. Christus enim non, in quantum est homo, est aliqua persona ». (Cod. Paris. Bibl. Nat. lat. 18108, f. 100v; Trevis. Bibl. Com. lat. 964, f. 142r; Cf. I. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antoniarum* 41, 1966, 473).

Cap. 2: Cf. *Glossa* in Rom. 1, 4 (in ed. nostra, n. 27); in versione secunda (ut in PL 191, 1311 A-B) plura adduntur ex hoc capitulo libri III.

quia naturaliter est filius, eandem scilicet habens naturam quam ille qui genuit¹.

2. **Quare non sit adoptivus filius** *. Adoptivus autem filius non est, quia non prius fuit et postmodum adoptatus est in filium, sicut nos dicimur adoptivi filii, quia cum nati fuerimus *irae filii*², per gratiam facti sumus *filii Dei*³. Christus vero nunquam fuit non filius, et ideo non est adoptivus filius.

3. **Oppositio quod sit adoptivus filius.** Sed ad hoc opponitur sic: Christus filius hominis est, id est Virginis, aut gratia, aut natura, vel utroque modo. Si vero natura, aut divina, aut humana; sed divina non: ergo aut humana natura, aut non natura est filius hominis. Si non natura, ergo gratia tantum; et si etiam natura humana, non ideo minus per gratiam. Si ergo gratia filius Virginis est, adoptivus filius esse videtur: ut idem sit naturalis filius Patris et adoptivus filius Virginis. — **Responsio** *. Ad quod dici potest Christum filium Virginis esse natura vel naturaliter et gratia; nec tamen adoptivus filius Virginis est, quia non per adoptionem, sed per unionem filius Virginis esse dicitur. Filius enim Virginis dicitur eo quod in Virgine hominem accepit in unitatem personae; et hoc fuit gratiae, non naturae. — Unde Augustinus, *Super Ioannem* 4: « Quod Unigenitus est aequalis Patri, non est gratiae, sed naturae; quod autem in unitate personae Unigeniti assumptus est homo, gratiae est, non naturae ». Christus ergo nec Dei nec hominis est adoptivus filius, sed Dei naturaliter, et hominis naturaliter et gratia filius.

4. Quod vero naturaliter sit filius hominis, Augustinus ostendit in libro *De fide ad Petrum*⁵: « Ille scilicet Deus factus est naturaliter hominis filius, qui est naturaliter filius unigenitus Dei Patris ».

3 Rubrica om. RVW.
16 Virginis est trp. BNX.
ABCLRTVW.

8 sic] Si A, corr. in si T.
18 unitatem] unitate AOX.
26 hominis filius trp. BCMT.

14 Responsio om. BCRVWX.
24 filius hominis trp.

¹ Verba sunt Hilarii: « Natura filius est, quia eandem naturam quam ille qui genuit habet » (*De Trinit.*, V, n. 37; PL 10, 155 A; cf. supra, tom. I, 88, n. 7).
² Resp. Eph. 2, 3: *Et nos omnes aliquando... eramus natura filii irae.*
³ Cf. Ioan. 1, 12: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*; Rom. 8, 15-16: *Spiritum adoptionis filiorum... quod sumus filii Dei*; Galat. 3, 26: *Omnes enim filii Dei estis.*
⁴ Tract. 74, n. 3 (PL 35, 1828; CCL 36, 514).
⁵ Cap. 2, n. 14 (opus Fulgentii, PL 65, 678 B; CCL 91A, 720).

Num. 2: Quis sit adoptivus suggeritur in *Summa sent.*, I, c. 18 (PL 171, 1103 B; 176, 76C). — Num. 3: Verba Augustini *Super Ioannem* (« Quod Unigenitus... ») leguntur in *Glossa ad Rom. 12, 3* (cod. x, f. 60c; z, f. 36d; PL 191, 1498 D); et in editione secunda etiam ad Rom. 1, 4 (PL 191, 1311 B-C), non autem in versione prima.

5. Quod autem non sit adoptivus filius et tamen gratia sit filius, ex subditis probatur testimoniis. Hieronymus, *Super Epistolam ad Ephesios*¹ ait: « De Christo Iesu scriptum est quia semper cum Patre fuit, et nunquam eum ut esset voluntas paterna praecessit. Et ille quidem natura filius est, nos vero adoptione. Ille nunquam filius non fuit; nos antequam essemus, praedestinati sumus, et tunc *spiritum adoptionis*² accepimus, quando credidimus in Filium Dei ». — Hilarius quoque in libro III *De Trinitate*³ ait: « Dominus dicens⁴: *Clarifica Filium tuum*, non solo nomine contestatus est se esse filium, sed et proprietate. Nos filii Dei sumus, sed non talis hic filius: hic enim verus et proprius est filius: origine, non adoptione; veritate, non nuncupatione; nativitate, non creatione ». — Augustinus etiam, *Super Ioannem*⁵ ait: « Nos sumus filii gratia, non natura; Unigenitus autem natura, non gratia. An hoc etiam in ipso Filio ad hominem referendum est? Ita sane ». — Ambrosius quoque in I libro *De Trinitate*⁶ ait: « Christus filius est non per adoptionem, sed per naturam; per adoptionem nos filii dicimur, ille per veritatem naturae est ». — Ex his evidenter ostenditur quod Christus non sit filius gratia adoptionis. Illa enim gratia intelligitur, cum Augustinus⁷ eum non esse gratia filium asserit: gratia enim, sed non adoptionis, immo unionis, Filius Dei est filius hominis et e converso.

Cap. 3 (31).

Utrum persona vel natura praedestinata sit. Deinde, si quaeritur utrum praedestinatio illa, quam commemorat Apostolus⁸, sit de persona an de

⁹ et] etiam BCLV. ¹⁵ primo libro *trp.* BCTV.

¹ In Eph. 1, 5: *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum*: « De Domino nostro Iesu Christo in alio loco scriptum est: *oristhentos* [Rom. 1, 4], quia semper cum Patre fuit » etc. (PL 26 [1845], 448 C - 449 A). ² Resp. Rom. 8, 15. ³ Num. 11 (PL 10, 82 A-B).
⁴ Ioan. 17, 1. ⁵ Tract. 82, n. 4 (PL 35, 1844; CCL 36, 533s). ⁶ Id est *De fide*, I, c. 19, n. 126 (PL 16 [1845], 557 B; CSEL 78, 53). ⁷ Parum supra, *Super Ioannem*.
⁸ Rom. 1, 4.

Num. 5: Secundum auctorem anonymum illius *Glossae* quae olim Petro Pictaviensi attribuebatur, quoad ultima verba huius numeri Magister ancipitem se manifestavit: « *Ita sane* [i.e. ad finem auctoritatis Augustini]. Acsi diceretur: 'non gratia', subaudi adoptionis, sed 'natura', et non excluditur gratia unionis. Quod autem illa Hylarii auctoritas sic intelligi debet, Magister exponit ubi dicit: *Illam enim gratiam intelligitur [...] et e converso*. Istud e converso longo tempore abraserat episcopus et postea apposuit » (n. f. 42d; p. 82r).

Cap. 3: Longius tractatur haec quaestio in *Glossa* primitiva in Rom. 1, 4 (n. 25).

natura, sane dici potest et personam Filii, quae semper fuit, esse praedestinatum secundum hominem assumptum, ut ipsa scilicet ens homo esset Dei Filius; et naturam humanam esse praedestinatum, ut Verbo Patris personaliter uniretur.

DISTINCTIO XI

Cap. 1 (32).

1. **Utrum Christus sit creatura sive creatus vel factus.** Solet etiam quaeri utrum debeat simpliciter dici atque concedi Christum esse factum vel creatum vel creaturam. — Ad quod dici potest hoc simpliciter et absque determinatione minus congruenter dici; et si quandoque, brevitate causa, simpliciter denuntietur, nunquam tamen simpliciter debet intelligi; quia ut Augustinus in I libro *De Trinitate*¹ ait, « cum de Christo loquimur, quid, secundum quid et propter quid dicatur, prudens et diligens ac pius lector intelligere debet ».

2. Qui Christum vel Dei Filium non esse factum vel creaturam, in I libro *De Trinitate*² ostendit, ita inquit: « *In principio erat Verbum, et Verbum caro factum est, et omnia per ipsum facta sunt*³. Neque dicit *omnia*, nisi quae facta sunt, id est omnem creaturam. Unde liquido apparet ipsum factum non esse, per quem facta sunt omnia. Et si factus non est, creatura non est. Si autem creatura non est, eiusdem cum Patre substantiae est. Omnis enim substantia quae Deus non est, creatura est; et quae creatura non est, Deus est. Sed si Filius non eiusdem substantiae est cuius Pater, ergo facta substantia est; et si facta substantia est, non omnia per ipsum facta sunt. At *omnia per ipsum facta sunt* ». Facta igitur

¹¹ denuntietur] enuncietur ABCMTW. ¹² ait *trp.* ante Augustinus BCNVX, post August. L. ¹³ dicatur *om.* OX. ²³ cuius Pater] cum patre OVWXz, marg. L².

¹ Cap. 13, n. 28 (PL 42, 840; CCL 50, 69). ² Cap. 6, n. 9 (PL 42, 825; CCL 50, 38). ³ Ioan. 1, vv. 1, 14, et 3.

Dist. XI, capp. 1-2: Cf. A. M. Landgrat, *Die Stellungnahme der Frühscholastik zur Frage, ob Christus ein Geschöpf sei*, in *Scholastik* 25 (1950) 75-96; idem in *Dogmengesch.* II-1, 172-198. — Cap. 1, num. 1, necnon et num. 2 usque ad finem primae auctoritatis Augustini (unacum conclusione: « Facta igitur... »), verbotenus ex *Glossa* primitiva in Rom. 1, 3 (n. 22), quae dependet ex eadem quaestione in *Summa sent.*, I, 18 (PL 171, 1103; 176, 76 C - 77 A), unde quaedam sumuntur.

substantia non est, sed una cum Patre infecta substantia est. — Item in eodem 1: « Si vel Filium fecit Pater quem non fecit ipse Filius, non omnia per Filium facta sunt. At *omnia per Filium facta sunt*; ipse igitur factus non est, ut cum Patre faceret omnia quae facta sunt ».

3. Idem in libro 84 *Quaestionum* 2: « Dicitur creatura quidquid fecit 5 Deus Pater per Filium; qui non potest appellari creatura, quoniam per ipsum facta sunt omnia ». — Ambrosius in I libro *De Trinitate* 3: « Probemus, inquit, creaturam non esse Dei Filium. Audivimus enim in Evangelio 4 Dominum mandasse discipulis: *Praedicate Evangelium uni-* 10 *versae creaturae*. Qui *universam creaturam* dicit, nullam excipit. Et ubi sunt qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, sibi mandaret Evangelium praedicari; et subiectus esset vanitati, quia testante Apostolo 5, *omnis creatura vanitati subiecta est*. « Non igitur Christus creatura est, sed Creator, qui docendae creaturae discipulis mandat offi- 15 cium ».

Cap. 2 (33).

1. De perfidia et poena Arii. — Ambrosius in I libro *De Trinitate* *. Arii haec fuisse perfidia legitur 6, ut Christum creaturam fateretur. Ideo « effusa sunt Arii viscera atque crepuit medius, prostratus in faciem, ea quibus Christum negaverat foeda ora pollutus ».

2. Quo sensu Christus dicitur factus *. His aliisque pluribus testimoniis instruimur non debere fateri simpliciter 'Christum esse factum vel creaturam'; sed addita determinatione recte dici potest, ut si dicitur factus secundum carnem vel secundum hominem, ut factura humanitati, non Deo attribuatur. — Ut enim ait Ambrosius in I libro *De Tri-* 25

6 Deus Pater *trp.* ANOVWX. 8 Dei Filium *trp.* BCRTV. 9 Praedicate] predicare BCLN. 9-10 universae] omni VWX, *corr. ex omni R.* 21 Rubrica om. BRVW.

1 Cap. 6, n. 12 (PL 42, 827; CCL 50, 42). 2 Quaest. 67, nn. 1-2 (PL 40, 66, 67). 3 Id est *De fide*, I, c. 14, n. 86 (PL 16 [1845], 549 A-B; CSEL 78, 38). 4 Marc. 16, 15. 5 Rom. 8, 20. Quod sequitur Ambrosii est, uti supra. 6 In Ambrosio, *De fide*, I, c. 19, nn. 123, 124, 130 (PL 16 [1845], 557 A, 558 A; CSEL 78, 52s, 54).

Num. 3: Auctoritas *Libri 84 Quaest.*, ex *Glossa* in Rom. 8, 19 (PL 191, 1442 B). Quod sequitur de Ambrosio necnon et totum cap. 2 originem forsitan trahunt ex verbo eiusdem *Summae sent.*: « Ambrosius quoque multis argumentis probat adversus Arium quod non sit creatura Christus, vel adoptivus filius » (PL 171, 1103 B; 176, 76 C). Unde tamen trahuntur auctoritates Ambrosii, nescimus.

nitate 1, « non Deus factus est, sed Deus Dei Filius natus est; postea vero secundum carnem homo factus ex Maria est. *Misit enim Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege* 2. Filium inquit *suum*, scilicet non unum de multis. Cum dicit *suum*, generationis aeternae proprietatem 5 signavit. Postea *factum ex muliere* asseruit, ut factura non divinitati, sed assumptioni corporis adscriberetur. *Factum igitur ex muliere* dicit propter carnis susceptionem; *sub Lege* propter observantiam Legis ». « Generatio 3 generationi non praedudicat, nec caro divinitati ». « Deus 4 enim aeternus incarnationis sacramentum suscepit, non dividuus, sed unus, et in utroque 10 unus, scilicet divinitate et corpore. Non enim alter ex Patre, alter ex Virgine, sed idem aliter ex Patre, aliter ex Virgine ». Qui *factus est* « secundum 5 nostrae susceptionem naturae, non secundum aeternae substantiam vitae ». Quem « legimus 6 *primogenitum et unigenitum*: primogenitum, quia nemo ante ipsum; unigenitum, quia nemo post ipsum ». — Ex 15 his evidenter traditur qua intelligentia accipiendum sit cum dicitur Christus *factus* vel simpliciter, vel cum additamento, ut factura scilicet vel creatura non ad assumptum Deum, sed ad assumptum hominem referatur.

3. In Deo enim creatura esse non potest, ut Ambrosius ait 20 in I libro *De Trinitate* 7: « Numquid dicto factus est Christus? Numquid mandato creatus est Christus? Quomodo autem creatura in Deo esse potest? Etenim Deus naturae simplicis est, non coniunctae atque compositae, cui nihil accidat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua ».

4. Etsi ergo Christus secundum hominem dicitur creatura, non tamen Christus simpliciter praedicandus est creatura. Nec ex eo quod Christus secundum hominem dicitur esse creatura, potest quis progredi sic argumentando: Si secundum quod homo Christus est creatura, vel rationalis vel non, vel quae est Deus vel non, nitens per hoc probare

9 suscepit] accepit BCX. 19 Ambrosius ait *trp.* BCMRT. 21 creatura in Deo *trp.* TV. || esse *trp.* post creatura ANO. 23 accidat] accidit BCV, *corr. ex* accidit T. 23-24 natura... sua] naturam... suam LMR.

1 Id est *De fide*, I, c. 14, nn. 93-94 (PL 16 [1845], 550 B-C; CSEL 78, 40s). 2 Gal. 4, 4. 3 Ambrosius (in marg.), *De incarnationis dom. sacramento*, c. 5, n. 36 (PL 16 [1845], 827 D; CSEL 79, 241). 4 Ambrosius, *ibid.*, n. 35 (827 C; 240s). 5 Ambrosius, *ibid.*, n. 37 (828 A; 241). 6 Ambrosius, *De fide*, I, c. 14, n. 89 (PL 16 [1845], 549 C-D; CSEL 78, 39); resp. Matth. 1, 25: *Peperit filium suum primogenitum*; et Ioan. 1, 14: *Gloriam quasi unigeniti a Patre*. 7 *De fide*, I, c. 16, nn. 105-106 (PL 16 [1845], 552 D - 553 A; CSEL 78, 45s); resp. Ps. 148, 5: *Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*.

Christum esse aliquid non divinum: quia quod ipse est secundum hominem, ipse est; et ideo si secundum hominem est aliqua substantia non divina, est utique aliquid non divinum. — Sed ex tropicis locutionibus non est recta argumentationis processio; illa autem locutio tropica est, qua Christus dicitur creatura, vel simpliciter, vel cum adiunctione.

DISTINCTIO XII

Cap. 1 (34).

1. **An homo ille semper fuerit vel coeperit.** Post praedicta quaeritur utrum homo ille coeperit esse vel semper fuerit, sicut simpliciter enuntiamus Christum vel Dei Filium semper fuisse nec coepisse.

2. De hoc Augustinus inquit ita *Super Ioannem* 1: «Habit aliquando Dei Filius quod nondum habuit idem ipse homo filius, quia nondum erat homo». Item in eodem 2: «Priusquam mundus esset, nec nos eramus, nec ipse mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus 3». Idem super Psalmum 4: «Christus noster, etsi forte homo recens est, tamen est aeternus Deus». — Alibi vero legitur quod «puer ille creavit stellas»; et Christus dicit se esse principium, et esse ante Abraham.

5 vel¹ om. BCMNRTW. 8 coeperit] esse add. ABCNVW. 12 Dei Filium trp. BCV. 15 Christus noster trp. p. est BCMRW. || est om. ATW, add. interl. O²V.

¹ Tract. 106, n. 5 (PL 35, 1910; CCL 36, 611). ² Tract. 105, n. 7 (PL 35, 1907; CCL 36, 607). ³ I Tim. 2, 5. ⁴ Enarr. in Ps. 80, 10: Non erit in te deus recens, n. 13 (PL 37, 1039; CCL 39, 1127). ⁵ Auctoritas sine rubrica in omnibus codicibus, illo non excepto quem confecit Magister Herbertus de Boseham, cod. Cantabrigiae, Collegii Ss. Trinitatis B.5.6., f. 11v. Numquid referatur ad hymnum *Conditor alme siderum* in Officio Adventus (PL 17 [1845], 1198; G. Dreves - C. Blume, *Analecta Hymnica* 51, 47)? Vel melius, ad *Sermonem 4* (de Epiphania) Fulgentii Ruspensis, n. 6; «Iste itaque puer, qui mundum creavit, qui mundum regit...; n. 8: «Haec stella nunquam ante apparuit, quia nunc eam puer iste creavit» (PL 65, 735 A, 736 A; CCL 91 A, 914, 915). ⁶ Resp. Ioan. 8, 25: *Principium qui et loquor vobis*; 8, 58: *Antequam Abraham fieret, ego sum*.

Dist. XII: Secundum Alexandrum de Hales et plures alios scholasticos, hic incipit nova Distinctio. Econtra, S. Bonaventura initium huius Distinctionis infra ponit, ad nostrum Cap. secundum. De historia quaestionis, cf. I. Brady, *The Distinctions of Peter Lombard's Book of Sentences and Alexander of Hales*, in *Franc. Studies* 25 (1965), 113s. — Cap. I: Quasi in toto sumitur ex *Glossa* primitiva in Rom. 1, 4 (nn. 32-33). Cf. N. M. Häring, *The Case of Gilbert de la Porrée Bishop of Poitiers (1142-1154)*, in *Mediaeval Studies* 13 (1951) 30, nota 46.

3. His igitur auctoritatibus in nullo resultantes, dicimus hominem illum, in quantum homo est, coepisse; in quantum Verbum est, semper fuisse. Hic enim absque distinctione non est ferenda responsio. Nam et ipse Augustinus huiusmodi utitur distinctione in pluribus locis 1, dicens per Christum omnia esse facta, in quantum Verbum est; secundum id vero quod homo est, ipsum esse factum et glorificatum. Si igitur ad personam respicias, confidenter dic hominem illum semper fuisse; si vero ad naturam hominis, concede eum coepisse.

Cap. 2 (35).

1. **Si Deus alium hominem assumere potuit vel aliunde quam de genere Adae.** Solet etiam quaeri utrum alium hominem, vel aliunde hominem quam de genere illius Adam, Deus assumere potuerit.

2. **Responsio** *. Ad quod sane dici potest ipsum et aliam animam et aliam carnem potuisse assumere, quia gratia tantum assumpta est anima illa et caro a Verbo Dei. — Augustinus in libro XIII *De Trinitate* *. Ut enim ait Augustinus 2, «in rebus per tempus ortis illa summa gratia est, quod homo in unitate personae coniunctus est Deo». Potuit igitur Deus aliam animam et aliam carnem sumere. — Et carnem utique aliunde quam de genere Adam. Unde Augustinus in libro XIII *De Trinitate* 3: «Poterat utique Deus hominem aliunde suscipere, in quo esset mediator Dei et hominum; non de genere illius Adam, qui peccato suo obligavit genus humanum; sicut ipsum quem primum creavit, non de genere alicuius creavit. Poterat ergo, vel sic vel

1 igitur] ergo BC, marg. O, interl. T. 3 ferenda] referenda ATWX, facienda BC, corr. ex referenda O. 12-13 hominem om. BCOV. 13 Deus om. CL, add. interl. R. || potuerit] potuit AO. 14 Responsio om. ABCORVWX. 19 sumere] assumere BCLR. 23 obligavit genus trp. BCLMRT. 23-24 primum] primo AOVWX, prius LR. 24 Poterat] Potuit LRT.

¹ Hic ante oculos Magister habuit auctoritates Augustini iam adductas in *Glossa* in Rom. 1, 4 (in editione primitiva, n. 33; ed. 2, PL 191, 1315 A-B); praesertim in *Ioannem*, tr. 105, n. 7 (PL 35, 1907; CCL 36, 607). ² Cap. 19, n. 24 (PL 42, 1033; CCL 50A, 416). ³ Cap. 18, n. 23 (PL 42, 1032; CCL 50A, 413).

Cap. 2: Quaestio haec non agitur in *Glossa* in Apostolum, eo probabilius quod verba Augustini (hic in n. 2) quae quaestionem suggerunt et solutionem proponunt nusquam inveniuntur in *Expositione epistolarum* Flori Lugdunensis. In quibusdam codicibus secunda auctoritas (et quidem in forma longiore) alia manu additur in marginibus ad glossam in Rom. 5, 9 (ex. gr. Vat. lat. 144 (x), f. 28r in imo folio; Vat. lat. 695 (z), f. 16v in imo; Paris. Bibl. Nat. lat. 648, f. 21r in imo folio; forsitan etiam alibi; ut in pluribus autem non invenitur).

alio quo vellet modo, creare unum alium, de quo vinceretur victor prioris. Sed melius iudicavit et de ipso quod victum fuerat genere assumere hominem, per quem hominis vinceret inimicum; et tamen ex virgine, cuius conceptum Spiritus, non caro, fides, non libido praevenit. Nec interfuit carnis concupiscentia, qua ceteri concipiuntur qui originale trahunt peccatum; sed credendo, non concumbendo sancta est fecundata virginitas. Ex his aperte ostenditur et alium et aliunde hominem Deum assumere potuisse.

Cap. 3 (36).

1. **Si homo ille potuit peccare vel non esse Deus.** Ideo non immerito quaeritur utrum ille homo potuerit peccare vel non esse Deus. Si enim potuit peccare, et potuit damnari; si potuit damnari, potuit non esse Deus; ergo, si potuit peccare, potuit non esse Deus, quia esse Deum et posse velle iniquitatem simul esse nequeunt¹.

2. **Responsio** *. Hic distinctione opus est, utrum de persona, an de natura agatur. Si enim de persona agitur, manifestum est quia peccare non potuit, nec Deus non esse potuit. Si vero de natura, discutiendum est utrum agat de ea ut Verbo unita, an de ea tamquam non unita Verbo et tamen enti; id est an de ea secundum quod fuit unita Verbo, an de ea secundum quod esse potuit et non unita Verbo. Non est enim ambiguum animam illam, entem unitam Verbo, peccare non posse; et est sine ambiguo verum eandem, si esset et non unita Verbo, posse peccare.

3. **Quorundam oppositio, quod potuerit etiam unita Deo peccare.** Quidam tamen probare conantur eam, etiam unitam Verbo, posse peccare, quia liberum arbitrium habet, et ita potest flecti in utramque partem.

6 sancta] facta LRV. || fecundata corr. in fecunda R, corr. interl. ex fecunda V. 11 ille homo trp. LRW. 14 posse] et add. LRV. 15 Responsio om. BCLMRVWX. 20 est enim trp. COV.

¹ Glossa interl. in Ps. 5, 5: et videbo quoniam non Deus volens iniquitatem tu es: «esse Deum et placere iniquitatem nunquam conveniunt» (cod. Laurent. Pl. XVII. 4, f. 136; apud Lyranum, III, 93a; necnon et apud Magistrum in h.l., PL 191, 96 D).

Cap. 3: Cf. A. M. Landgraf, *Die Unsündbarkeit Christi* in *Dogmengeschichte* II-1, 320-370, praesertim 351ss. — Num. 1: Quaestio iam proponitur in *Summa sent.*, I, c. 18 (PL 171, 1104 D; 176, 78 A); quodammodo tangitur ab ipso Magistro in *Glossa* in Hebr. 2, 14 (PL 192, 421 D). — Num. 2: Responsio fundatur in verba Augustini citata in illo loco *Glossae*, quae inveniuntur infra, Dist. 19, c. 2 (seu 56). — Num. 3-4: Omnia praeter responsum in fine num. 4, ex *Summa sent.*, loc. cit., ubi auctor anonymus opinionem refellit quam Petrus Abaelardus

— Quod frivolum est, cum et angeli liberum arbitrium habeant¹, et tamen gratia adeo sunt confirmati, ut peccare nequeant. Quanto magis ergo ille homo, cui Spiritus² est datus sine mensura?

4. **Auctoritate utuntur ad idem** *. Inducunt quoque auctoritatem ad probandum idem. Scriptum est enim in libro Sapientiae³: *Qui potuit transgredi et non est transgressus, facere malum et non fecit.* — Sed hoc accipiendum est secundum membra, vel partim de capite, partim de membris⁴; de capite: *non est transgressus, et non fecit malum*; de membris: *potuit transgredi, et facere malum.*

Cap. 4 (37).

Si Deus potuit assumere hominem in sexu muliebri. Solet etiam quaeri, quamvis curiose, a nonnullis, si Deus humanam naturam potuit assumere secundum muliebrem sexum. — Quidam arbitrantur eum potuisse assumere hominem in femineo sexu ut assumpsit in virili; sed opportunius atque convenientius factum est ut de femina nasceretur et virum assumeret, ut ita utriusque sexus liberatio ostenderetur. Unde Augustinus in libro *84 Quaestionum*⁵: «Hominis liberatio in utroque sexu debuit apparere. Ergo quia virum oportebat suscipere, qui sexus honorabilior est, consequens erat ut feminei sexus liberatio hinc appareret, quod ille vir de femina natus est». «Sapientia ergo Dei, quae dicitur unigenitus Filius, homine suscepto» in utero et de utero Virginis, «liberationem hominis indicavit».

3 Spiritus] sanctus add. LRV. 4 Rubrica om. CLRVW, diversa A. || utuntur] utitur BTX. 6 malum] mala ALW. 9 potuit... humanitate (132,16) om. C ob defectum pecie.

¹ Cf. Lib. II, d. 25, c. 3 (tom. I, 463). ² Resp. Ioan. 3, 34: *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum.* ³ Eccli. 31, 10. ⁴ Iuxta Tichonii regulam primam, apud August., *De doctrina christ.*, III, c. 31, n. 44 (PL 34, 82; CSEL 80, 106; CCL 32, 104). ⁵ Quaest. 11 (PL 40, 14; CCL 44 A, 18), ubi et textus immediate sequens.

proposuerat in suis *Commentariis in Epistolam Pauli ad Romanos*, Lib. I (in cap. 3, 4) (PL 178, 823 B - 824 C; ed. E. Buytaert, CCL, Contin. Med. XI, 98s).

DISTINCTIO XIII

Cap. unicum (38).

1. Si Christus secundum naturam hominis in sapientia et gratia proficere potuit vel profecit. Praeterea sciendum est Christum secundum hominem ab ipsa conceptione gratiae plenitudinem recepisse, cui spiritus datus est non ad mensuram¹, et in quo plenitudo divinitatis corporaliter habitat².

2. Quomodo dicitur plenitudo divinitatis habitare in Christo*. Ita vero habitat, ut ait Augustinus Ad Dardanum³, quod omni gratia plenus est; non ita habitat in sanctis. Ut « in nostro corpore inest sensus singulis membris, sed non quantum in capite: ibi enim et visus est et auditus et olfactus et gustus et tactus, in ceteris autem solus est tactus »; ita et in Christo habitat omnis plenitudo divinitatis, quia ille est caput, in quo sunt omnes sensus; in sanctis vero quasi solus tactus est, quibus datus est spiritus ad mensuram, cum de illius plenitudine acceperunt⁴. — Quomodo intelligatur: de plenitudine eius accepimus*. Acceperunt autem de illius plenitudine non secundum essentialiter, sed secundum similitudinem, quia nunquam illam eandem essentialiter, sed similem acceperunt gratiam.

3. Puer ergo ille plenus sapientia et gratia⁵ fuit ab ipsa conceptione. Unde Ieremias⁶ recte dicit: *Novum faciet Dominus super terram: mulier*

4 profecit] proficit B, profecerit NV. 8 Rubrica om. LRW. 10 Ut] et add. BT, add. sed del. L, etiam add. R. 16 Rubrica om. LRW.

¹ Ioan. 3, 34. ² Col. 2, 9. ³ Epist. 187, c. 13, n. 40 (PL 33, 847; CSEL 57, 117). ⁴ Resp. Ioan. 1, 16: *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus*. Cf. Glossa interl. in h.l.: « Quia illis (legas: illi) spiritus datus est non ad mensuram, nobis ab eo secundum mensuram » (apud Lyranum V, 188v; textus corr. ope codd. Berolini theol. lat. 112, f. 125v; Vatic. Chigi A. VIII. 248, f. 430r). ⁵ Resp. Luc. 2, 40. ⁶ Ier. 31, 22.

Dist. XIII-XIV: Cf. L. Ott, *Untersuchungen* 375-378; A. M. Landgraf, *Das Wissen der Seele Christi*, in *Dogmengeschichte*, II-2, 44-131; quoad antecessores nostri Magistri videsis etiam seriem studiorum dom. H. Santiago Otero, quorum quaedam infra indicantur. — Num. 1: *Influxus Summae Sententiarum*, I, 16, quibusdam verbis detegitur (PL 171, 1100 A; 176, 73 C). — Num. 2: *Ex Glossa* in Coloss. 2, 9 (PL 192, 273 A), partim verbis Augustini compacta (ex Floro, 657 A), partim paraphrasibus Gilberti.

Num. 3-5 (usque ad auctoritatem Gregorii) fundantur super *Summam sent.* (loco cit.);

circumdabit virum, quia¹ in utero Virginis perfectus vir exstitit, non solum propter animam et carnem, sed etiam propter sapientiam et gratiam qua plenus erat.

4. Auctoritatem ponit quae videtur obviare. Huic autem videtur obviare sententiae quod in Lucae Evangelio legitur²: *Iesus proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines*. Si enim proficiebat sapientia et gratia, non videtur a conceptione habuisse plenitudinem gratiae sine mensura.

5. Determinatio auctoritatis*. Ad quod sane dici potest ipsum, secundum hominem, tantam a conceptione accepisse sapientiae et gratiae plenitudinem, ut Deus ei plenius conferre non potuerit; et tamen vere dicitur profecisse sapientia et gratia: non quidem in se, sed in aliis, qui de eius sapientia et gratia proficiebant, dum eis sapientiae et gratiae munera secundum processum aetatis magis ac magis patefaciebat. — Gregorius*. Unde Gregorius in quadam homilia³ ait: « Iuxta hominis naturam proficiebat sapientia: non quod ipse sapientior ex tempore, qui a prima conceptionis hora spiritu sapientiae plenus permanebat, sed eandem qua plenus erat sapientiam ceteris ex tempore paulatim demonstrabat. Iuxta hominis naturam proficiebat aetate: de infantia ad iuventutem; iuxta hominis naturam proficiebat gratia: non ipse quod non habebat per accessum temporis accipiendo, sed pandendo donum gratiae quod habebat; apud Deum et homines: quia quantum proficiente aetate patefaciebat hominibus dona gratiae quae sibi inerant et sapientiae, tantum eos ad laudem Dei excitabat; et sic Deo Patri ad laudem, et hominibus ad salutem proficiebat ». — In aliis ergo, non in se proficiebat

5 sententiae trp. post autem LMRT. 9 Rubr. om. RVW. 16 ipse] esset A. || || sapientior] esset add. marg. L²W², add. interl. T². || tempore] fuerit add. X. 17 a prima] ab ipsa LR.

¹ Cf. Glossa interl. in h.l.: « A conceptu, quia iuxta incrementa aetatis... proficere videbitur sapientia et aetate, sed perfectus vir in ventre femineo solitis mensibus continebitur » (apud Lyranum IV, 135v); ex Hieron. in h.l. (PL 24 [1845], 880 D; CSEL 59, 397s; CCL 74, 313). ² Luc. 2, 52. ³ Sub nomine Gregorii in *Glossa ordin.* in Luc. 2, 52 (apud Lyranum V, 133a); sed reapse est Bedae, *In Evang.*, I, hom. 12 (PL 94, 67 C - 68 A; hom. 19 in CCL 122; 139s).

de quo fonte cf. H. Santiago Otero, *La actividad sapiencial de Christo en cuanto hombre en la « Summa de las sentencias »*, in *Rivista española de teología* 28 (1968) 80s.

In num. 5 nova auctoritas ps.-Gregorii locum tenet illae Bedae quae invenitur in *Summa sent.* Tunc ubi eadem *Summa* de profectu episcopi loquitur, archidiaconus noster exemplum proponit rectoris ecclesiastici.

sapientia et gratia. Unde in eodem Evangelio¹ puer ille *plenus sapientia et gratia* perhibetur. Sic ergo dicitur profecisse sapientia et gratia, ut aliquis rector ecclesiasticus dicitur proficere in cura sibi credita, dum per eius industriam alii proficiunt.

6. **Praedictis videtur adversari quod Ambrosius ait.** Alibi tamen scriptum reperitur quod secundum sensum hominis profecerit, sicut aetate hominis profecit. Ait enim **Ambrosius** in libro III *De Spiritu Sancto* sic: «Deus perfectionem naturae assumpsit humanae. Suscepit sensum hominis, sed non sensu carnis fuit inflatus³. Sensu hominis animam dixit turbatam⁴; sensu hominis esurivit et rogavit⁵; sensu hominis profecit, sicut scriptum est⁶: *Iesus proficiebat aetate et sapientia et gratia*. Quomodo proficiebat sapientia Dei? Profectus aetatis et profectus sapientiae, sed humanae est. Ideo aetatem commemoravit, ut secundum hominem crederes dictum: aetas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo, si proficiebat aetate hominis, proficiebat sapientia hominis. Sensus autem proficit; quia sensus, ideo sapientia». — **De duobus sensibus Christi, scilicet gemina sapientia** *. «Qui sensus proficiebat? Si humanus, ergo ipse susceptus est; si divinus, ergo mutabilis per profectum: quod enim proficit, mutatur in melius. Sed quod divinum est, non mutatur⁷; quod ergo mutatur non est divinum. Sensus igitur proficiebat humanus: sensum ergo suscepit humanum». «Non poterat confortari virtus Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiae Dei⁸ impleri. Quae igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam quomodo implebatur, qui *ut omnia implet descendit*⁹? Per quem autem sensum dixit Isaias quod patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim¹⁰: *Priusquam sciat puer patrem aut matrem, accipiet spolia Samariae*. Sapientiam enim Dei futura

9 Sensu² sensus hic varie (accipitur *add.* T), scilicet sensibilitas, infirmitas, sapientia *nota marg.* BT². || dixit] esse *add.* LRW. 15-16 proficit] profecit BOVX. 16 Rubrica *om.* RVW. 17 Qui] Quis NRV. 21 Non] nec LRV.

¹ Resp. Luc. 2, 40. ² Immo in libro *De incarnationis dom. sacramento*, c. 7, nn. 71-76 (PL 16 [1845], 836 B-837 D; CSEL 79, 260-263), nonnullis passim omissis. ³ Resp. Col. 2, 18: *inflatus sensu carnis suae*. ⁴ Resp. Ioan. 12, 27. ⁵ Resp. Matth. 4, 2: *Postea esurit*; Luc. 22, 32: *Ego autem rogavi pro te*. ⁶ Luc. 2, 52. ⁷ Resp. Num. 23, 19: *Non est Deus... ut filius hominis, ut mutetur*; Malach. 3, 6: *Ego enim Dominus, et non mutor*. ⁸ Resp. Rom. 11, 33. ⁹ Eph. 4, 10. ¹⁰ Isai. 8, 4.

Num. 6: Auctoritas Ambrosii frequentius citatur (nonnumquam in forma breviori) a scholasticis Lombardo coaevis: ex. gr. a Petro Abaelardo, *Sic et non*, c. 73 (PL 178, 1444 B-C), et ab auctore quaestionum in cod. Clm 7972, f. 24 r-v (de quo cf. H. Santiago Otero, *La actividad*, 78 et 82s); non autem invenitur in *Summa sent.*, etc.

et occulta non fallunt; expers autem agnitionis infantia, per humanam utique imprudentiam, quod adhuc non didicit ignorat». — «Sed verendum est, inquam, ne, si duos principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Numquid, cum et divinitatem eius et carnem adoramus, Christum dividimus? Numquid, cum in eo imaginem Dei crucemque veneramus, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit¹: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei*, ipse dixit² quia non *divisus est Christus*. Numquid etiam, cum dicimus quia animam rationalem et intellectus nostri suscepit capacem, dividimus eum? Non enim ipse Deus Verbum pro anima rationali et intellectus capaci in carne sua fuit; sed animam rationalem et intellectus capacem, et ipsam humanam et eiusdem substantiae cuius nostrae sunt animae, et carnem nostrae similem³ eiusdemque cuius caro est nostra substantiae suscipiens, perfectus etiam homo fuit».

7. **De intelligentia praemissorum verborum.** Haec verba **Ambrosii** pia diligentia inspicienda sunt, quae ex parte hominis ignorantiam instruunt et illuminant, ex parte errandi fomitem male intellecta ministrant.

8. **De gemina sapientia Christi: genita et creata** *. His etenim evidenter traditur duos in Christo esse principales sensus, sive geminam sapientiam. Neque ideo unitas et singularitas personae dividitur, sed iuxta duas naturas, duas habet sapientias: unam non creatam sed genitam, quae ipse est; alteram non genitam, sed creatam, et per gratiam ei collatam. Nam Isaias de eo praetestatur⁴: *Requiescet super eum spiritus sapientiae et intellectus* etc. Spiritu ergo sapientiae et intellectus, id est sapientia et intelligentia per Spiritum Sanctum gratis data, Christus erat sapiens secundum animam; secundum Deum vero sapiens erat sapientia genita

4 et¹ *om.* AVX. 7 etsi] christus *add.* LR, scilicet christus *add. interl.* V². 14 nostra] nostre OVW. 18 Rubrica *om.* RVW. 23 praetestatur] protestatur BMR, *corr. in testatur L, corr. ex prestatum N.* 26 genita] eterna NRVW, *om.* B, *corr. interl. in eterna L², eterna que deus est add. mg.* T².

¹ II Cor. 13, 4. ² I Cor. 1, 13. ³ Resp. Rom. 8, 3: *In similitudinem carnis peccati*. ⁴ Isai. 11, 2.

Num. 7-8. Hic lubet notare commentum *Glossae* ps.-Petri Pictaviensis: «*Haec verba Ambrosii*. Hic Magister verba sua interponit, quia Ambrosius capitulum illud difficilius pertractaverat, et quod de gemina Christi sapientia dixerat, et quomodo Christus non sit divisus manifestus explanat. — In sequenti vero capitulo [n. 9] qualiter hoc sit intelligendum de profectu sensus Christi, in quo Ambrosius praedictae auctoritati contradicere videtur, aperte distinguit. Notandum tamen quod quaedam in hoc capitulo [n. 8] Magister posuit quae ipse cum primum legeret has Sententias, asseruit, sed ut P. decanus se audivisse est testatus, cum

quae ipse est. Et sicut in quantum Deus est, bonus est bonitate naturali quae ipse est, et iustus iustitia naturali quae ipse est, ita sapiens sapientia naturali quae ipse est. Anima vero eius, sicut bona est et iusta bonitate vel iustitia gratis data quae ipse vel ipsa non est, ita est sapiens sapientia gratis data quae ipsa non est. Et licet gemina in Christo sit sapientia, una tamen eademque persona est, quae in quantum Deus est, vel in quantum natura divina est, sapiens est sapientia aeterna 1,

[textus originalis]

scilicet sapientia genita, id est seipsa, et sapientia quae non est genita quae communis est tribus personis; non tamen gemina sapientia, quia non est alia et alia sapientia, sapientia genita, quae tantum Filius est, et sapientia quae communiter Pater est et Filius et Spiritus Sanctus.

[lectio secunda]

scilicet sapientia *ingenita* quae est Pater, et sapientia quae non est *ingenita* quae communis est tribus personis; non tamen gemina sapientia, quia non est alia et alia sapientia, sapientia *ingenita* quae tantum Pater est, et sapientia quae communiter Pater est et Filius et Spiritus Sanctus.

In quantum vero eadem persona homo est, id est secundum hominem acceptum, vel in quantum est subsistens ex anima et carne, sapiens est sapientia gratuita. Sapiens est igitur humano sensu et divino.

9. **Quomodo intelligendum sit illud: sensus proficiebat humanus.** Sed ex qua causa illius dicti intelligentia, scilicet 'sensus proficiebat humanus', assumenda est? Aperte enim videtur Ambrosius innuere quod

1 ipse] Deus NVW(T²). 3 eius om. V, add. interl. N. 4 vel ipsa om. V, sed add. interl. V². 5 quae] ipse vel add. N. || ipsa] ipse BMX. 6 eademque] et eadem LR. 9-15 scilicet... Sanctus *va-cat* T, non est textus sed glossa quae accipitur *nota marg.* V². Vide *notam historicam infra positam; hic autem notetur quod textus originalis sine correctione invenitur in ABOX Gualt., cum correctionibus in LM (sed male) T; et quod sola lectio secunda praesefert in NRW.* 12 (lectio 2^a) gemina corr. ex genita R, corr. in genita W². 13-14 (2^a) tantum Pater est *trp.* est tantum Pater R, Pater tantum est VW. 18 gratuita] genita *marg.* A, corr. *marg.* ex genita L². || est om. ANOX. || est igitur *trp.* LR.

1 Vide Lib. I, d. 32, cc. 2-5 (pp. 234-238), praesertim cap. 5.

secundo eadem legeret eadem improbavit, et potius pro aliorum opinione quam pro se haec dixisse testabatur. Dixerat enim quod persona Christi, in quantum Deus est, sapiens est sapientia genita, id est seipso, quod postea negavit (cod. n, f. 43c; cod. p, f. 83c); cf. I. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antonianum* 41 (1966) 474, et Proleg. ad tomum I, p. 127*s. Veritas huius assertionis apparet ex diversitate lectionum in codicibus. Interest etiam advertere quod Gualt. de S. Victore monstrans *errores lombardi pervertentis veritatem* (ita rubrica sua), hunc passum secundum formam originalem profert, non iuxta correctionem postea factam (*Contra IV Labyrinthos Franciae* IV, Additamenta posteriora; ed. P. Glorieux, *Archives d'histoire doctr. et litt.* 19, 1952, 318, lin. 24-30).

Christus secundum humanum sensum profecerit, et quod infantia eius expers cognitionis fuerit, et patrem et matrem ignoraverit: quod nec Ecclesia recipit, nec praemissae auctoritates patiuntur sic intelligi. Sed ita sane potest accipi, ut quantum ad visum hominum et sui sensus ostensionem, Christus profecisse dicatur. Proficiebat ergo humanus sensus in eo secundum ostensionem et aliorum hominum opinionem. Ita etiam patrem et matrem dicitur ignorasse in infantia, quia ita se habebat et gerebat ac si agnitionis esset expers.

DISTINCTIO XIV

Cap. 1 (39).

1. **Si anima Christi habuerit sapientiam parem cum Deo, et si omnia scit quae Deus.** Hic quaeri opus est, cum anima Christi esset sapiens sapientia gratuita, utrum habuerit sapientiam aequalem Deo, sive omnium rerum scientiam habuerit vel habeat, id est utrum omnia sciat quae Deus scit.

2. **Opinio quorundam.** Quibusdam placet¹ quod nec parem cum Deo habeat scientiam, nec omnia sciat quae Deus, «quia in nullo creatura aequatur Creatori²». — **Rationem inducunt.** Cum igitur anima illa creatura sit, in nullo aequatur Creatori: ergo nec in sapientia. Non ergo

7 habebat] agebat L, corr. ex agebat R. 11-12 Rubrica om. V, abbrev. RX. 11 habuerit] habuit ABL. 13 gratuita] genita AL. || habuerit] habuit BVW. 14 habuerit] habuit LVW. 17-18 creatura aequatur *trp.* LOR.

¹ Ita Gualterus de Mauritania, *Epist. ad Hugonem de S. Victore* (PL 186, 1052 B-1054 B); de cuius doctrina cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 340-347; idem, *Walter v. Mortagne und Petrus Lombardus in ihrem Verhältnis zueinander*, in *Mélanges J. de Ghellinck* II, 651s; et H. Santiago Otero, *Gualterio de Mortagne († 1174) y las controversias cristológicas del siglo XII*, in *Rev. española de teología* 27 (1967) 271-283. ² Verba sunt Gualterii (PL 186, 1053 A); cf. August., *De natura et gratia*, c. 33, n. 37: «Etiam cum fuerit in nobis tanta iustitia ut ei addi omnino nihil possit, non aequabitur creatura Creatori» (PL 44, 265; CSEL 60, 261).

Dist. XIV, c. 1: Fons huius quaestionis invenitur in *Summa sent.* I, 16 (PL 171, 1100 C-1101 C; 176, 74 A-D), unde sumuntur multa et ad verba in nn. 1-2, 4-5. Verumtamen nec Gualterus de Mauritania (qui *Summae* fonti erat) nec ipsa *Summa sent.* «inducunt auctoritates» propositas in n. 2 (praeter verba Apostoli ad Cor.) nec «alias plures rationes et auctoritates».

habet aequalem sapientiam cum Deo, nec scit omnia quae Deus. — Item, si anima illa aequalem habet cum Deo sapientiam, non ergo Deus in omni bono maiorem habet sufficientiam quam eius creatura. — **Auctoritates etiam inducunt** *. Inducunt etiam auctoritates ad idem probandum. Ait enim Propheta ¹ ex persona hominis assumpti: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, et non potero ad eam*. Quod exponens, Cassiodorus ² ait: « Veritas humanae conditionis ostenditur, quia homo assumptus divinae substantiae non potest aequari in scientia vel in alio ». — Apostolus etiam ait ³: *Nemo novit quae sunt Dei nisi Spiritus Dei, qui solus scrutatur omnia, etiam profunda Dei*. — His aliisque pluribus rationibus et auctoritatibus nituntur, qui animam Christi asserunt nec parem cum Deo habere scientiam, nec omnia scire quae Deus; quia si omnia scit quae Deus, scit ergo creare mundum, scit etiam creare se ipsam.

3. **Responsio quaestionis definitivam continens sententiam**. Quibus respondentibus, dicimus animam Christi per sapientiam gratis datam, in Verbo Dei cui unita est, quod perfecte intelligit, omnia scire quae Deus scit, sed non omnia posse quae potest Deus; nec ita clare ac perspicue omnia capit ut Deus; et ideo non aequatur Creatori suo in scientia, etsi omnia sciat quae et ipse. Nec eius sapientia aequalis est sapientiae Dei, quia illa multo est dignior, digniusque et perfectius omnia capit quam illius animae sapientia. Ergo et in scientia maiorem habet sufficientiam Deus quam anima illa, quae dignior est omni creatura.

4. Illud vero Apostoli ⁴ quod inducunt, *Nemo novit quae Dei sunt nisi Spiritus Dei, qui solus scrutatur omnia*, pro nobis facit. Mox enim addit Apostolus ⁵: *Nos autem Spiritum Dei habemus*, ut per Spiritum quem habebat, Dei profunda se scire ostenderet. Sed anima illa prae omnibus Spiritum Dei habuit, cui *Spiritus non est datus ad mensuram*, ut ait Ioannes Evangelista ⁶; dona igitur Spiritus Sancti sine mensura habuit; ergo et sapientiam. Omnia ergo scivit anima illa. Si enim quaedam scivit, quaedam non, non sine mensura scientiam habuit. Sed sine mensura scientiam habuit; scit igitur omnia.

1 sapientiam cum Deo *trp.* ABLV. || quae] scit *add.* LMTV. 3-4 Rubrica *om.* BLOT. 6 me] et (*om.* LR) confortata est *add.* LMR. 11 nituntur] utuntur MV. 16 quod] que ABL, quem MR, etiam *add.* V, et *add.* W. 16-17 Deus scit *trp.* BMT. 18 capit] capere BM. || in] etiam BMV. 19 est *trp.* p. Nec BLMRT, *om.* AX. 23 Apostoli *trp.* p. inducunt LMRT. 28 ergo] igitur LMR.

1 Ps. 138, 6. 2 In h.l. (PL 70, 985 D; CCL 98, 1244); ex *Glossa* Magistri in h.l. (PL 191, 1218 B). 3 I Cor. 2, 10-11. 4 I Cor. 2, 10-11. 5 I Cor. 2, 12. 6 Ioan. 3, 34; cf. supra, Dist. 13, nn. 1-2.

5. Fulgentius etiam in sermone quodam ¹ multa inducit, quibus asserit animam illam rerum omnium scientiam habere, utens auctoritate Apostoli dicentis ²: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi*. — Quod etiam ratione probari potest, sic: Nihil scit aliquis, quod eius anima ignoret; sed Christus, secundum omnium concessionem, omnia scit; igitur anima eius omnia scit.

6. Ad id vero quod dicunt, 'Si omnia scit, ergo scit creare mundum vel se ipsam', respondemus quod scientiam habet creandi mundum, sed non potentiam; et creandi animam, et scit quomodo Deus se ipsam creavit; habet ergo scientiam sui creatae, non sui creandae, quia non est creanda, sed creata.

Cap. 2 (40).

1. **Quare Deus non dedit illi potentiam omnium ut scientiam**. Si vero quaeritur quare Deus non ei dederit potentiam faciendi omnia ut scientiam, responderi potest quia naturaliter capax est scientiae, et ideo id ei congrue datum est sine mensura, cuius ipsa naturaliter capax est. Non est autem ei datum posse facere omnia quae Deus facit, ne omnipotens, et per hoc Deus putaretur. Verumtamen forte nec potentiam faciendi omnia ei Deus praestare potuit, etsi potentiam faciendi aliqua quae non facere potest. — Scit igitur anima Christi omnia quae Deus in Verbo Dei, quod liquidius et praesentius omni creatura contemplatur ut ei unita; in quo etiam angeli et quae Dei sunt et quae futura sunt cognoscunt ³.

2. **Quomodo intelligenda sint quaedam verba Ambrosii super Lucam**. Sed si anima illa non habet tantam potentiam quantam et Deus, nec homo assumptus tantam potentiam quantam et Deus, quomodo ergo intelligitur illud Ambrosii super Lucam ⁴, ubi angelus de nascituro Filio Virginis ait ⁵: *Hic erit magnus et filius Altissimi vocabitur*: « Non

4 probare potest *trp.* BMRT. 9-10 creavit] creaverit BMNTVW. 10 creatae] creare AB. || non sui creandae] sed non potest seipsam creare A. 14-15 ut scientiam *om.* OX. 17 autem *om.* R, *add.* *interl.* OV. 23 Ambrosii] vel Bede *add.* LRW. 27 Non] Ambrosius *rubr. mg.* AM, Ambrosius (et *add.* T) Bede *rubr. mg. authentica* BLNOTX.

1 Immo in *Epist. 14 (ad Ferrandum)*, q. 3, n. 29 (PL 65, 418 D; CCL 91, 421). 2 Col. 2, 3. 3 Vide Lib. II, d. 11, c. 2, praesertim nn. 8-10 (tom. I, 381-383). 4 *Glossa ordin.* in Luc. 1, 32 (apud Lyranum V, 125a), sub nomine Bedae et Ambrosii (in rubrica marginali); est autem Bedae, *In Evang.*, I, hom. 1 (PL 94, 11 C-D; hom. 3 in CCL 122, 16s). 5 Luc. 1, 32.

Cap. 2, num. 1: Pars prior fundatur in *Summa sent.* I, c. 16 (PL 171, 1101 C; 176, 74 D).

ideo, inquit, erit magnus, quod ante partum Virginis magnus non fuerit, sed quia potentiam quam Dei Filius naturaliter habet, homo erat ex tempore accepturus, ut una sit persona homo et Deus». Ecce aperte dicit quod homo erat accepturus ex tempore potentiam quam habuit Dei Filius naturaliter.

3. Sed si homo accepturus erat illam potentiam, ergo vel persona, vel natura hominis. Sed persona non, quia semper habuit et habet; ergo natura. Si natura, ergo anima; nam de carne constat quod accipere non posset. — Ad hoc dicimus illud esse accipiendum de persona, sed non in quantum est Dei, immo in quantum est hominis persona. Una est enim persona Dei et hominis, Filii Dei et filii hominis; quae in quantum est Dei persona, semper et naturaliter omnipotentiam habuit; sed in quantum est hominis, non semper fuit. Illa ergo persona quae semper fuerat Dei, futura erat hominis persona; et secundum hoc quod futura erat hominis persona, acceptura erat ex tempore potentiam quam naturaliter et semper habuerat in quantum Dei persona. — Secundum hanc distinctionem illud et similia sane accipi possunt; quae distinctio in pluribus quaestionum articulis est necessaria adversus quorundam perplexam verbositatem. Sed « cum de rebus constat, in verbis frustra habetur controversia ¹ ».

DISTINCTIO XV

Cap. 1 (41).

1. De hominis defectibus quos assumpsit Christus in humana natura. Illud quoque praetermittendum non est, quod Dei Filius naturam ho-

¹ Hanc auctoritatem tamquam Augustini accepit Magister de *Summa sent.*, I, 15 (PL 171, 1097 D; 176, 71 B); et forsitan ex eadem rubricam adiunxit Augustinus in libro de trinitate (quae hic invenitur in codd. ABLMNOT); non est autem Augustini in *De Trinitate*. Vide tamen August., *Contra Academicos*, II, c. 10, n. 24; dein c. 11, n. 25: « Vetuit te [Alypius], res cum constaret, de verbis movere quaestionem »; ac III, c. 13, n. 29: « Docuit enim me [loquitur Augustinus], cum de re constat, ...de verbis non debere contendere » (PL 32, 930, 931, 949; CSEL 63, 40, 41, 68s); necnon et aptius, *Epist. 238 (ad Pascentium)*, n. 4: « Quid est enim contentiosius, quam ubi de re constat, certare de nomine [scil. *homouasion*] ? » (PL 33, 1040; CSEL 57, 536).

Dist. XV: Cf. L. Ott, *Untersuchungen*, 213-234; necnon et idem, *Walter von Mortagne und Petrus Lombardus in ihrem Verhältnis zueinander*, in *Mélanges Jos. de Ghellinck* II, 649-651; utrobique ostendit Gualterum fontem esse Lombardi, mediante autem *Summa sent.* I, 17 (PL 171, 1101 C - 1102 B; 176, 75 A-C), cui Magister alia quamplura adiungit. — Cap. 1, num. 1: Ex *Summa sent.* I, 17 (PL 171, 1101 C; 176, 75 A).

minis accepit passibilem: animam passibilem, carnem passibilem et mortalem. Ut enim probaretur verum corpus habere, suscepit defectus corporis ¹: famem et sitim et huiusmodi; et ut veram animam probaretur habere, suscepit defectus animae, scilicet tristitiam, timorem, dolorem et huiusmodi.

2. Augustinus *. Omnis autem sensus animae est: non enim caro sentit, sed anima utens corpore velut instrumento. Unde Augustinus, *Super Genesim*, in libro XII ²: « Non corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad confirmandum in se ipsa quod extrinsecus nuntiatur ». Sicut ergo anima quod foris est per corpus tamquam instrumentum videt vel audit, ita etiam per corpus quaedam sentit mala, quae sine corpore non sentiret, ut famem et sitim et huiusmodi; unde non immerito defectus corporis dicuntur. Quaedam autem non per corpus, immo etiam sine corpore sentit, ut est timor et huiusmodi. Sentit igitur anima dolores, sed quosdam per instrumentum corporis, quosdam vero non ³.

3. Suscepit autem Christus sicut veram naturam hominis, ita et veros defectus hominis, sed non omnes. Assumpsit enim defectus poenae, sed non culpa; nec tamen omnes defectus poenae, sed eos omnes quos homini eum assumere expediebat et suae dignitati non derogabat. Sicut enim propter hominem homo factus est ⁴, ita propter eum hominis defectus suscepit. Suscepit enim de nostro ut de suo nobis tribueret, ut nostrum tolleret. Suscepit enim nostram vetustatem, ut suam nobis infunderet novitatem. Simplam accepit ille vetustatem, id est poenae, ut nostram duplam consumeret, id est poenae et culpa ⁵.

4. Qualiter accipiendum sit illud quod ait Leo Papa. Tradit auctoritas ⁶ quod « Dominus noster in se suscepit omnia infirmitatis nostrae

17-18 sed²... poenae om. (hom.) OV, sed add. marg. V.

¹ Cf. August., *Epist. 137 (ad Volusianum)*, c. 3, n. 9 (PL 33, 519; CSEL 44, 107s).

² Cap. 24, n. 51 (PL 34, 475; CSEL 28-I, 416). ³ Cf. August., *Enarr. in Ps. 87*, 4: *Repleta est malis anima mea* (PL 37, 1110; CCL 39, 1209); in *Glossa Magistri* in h.l.: « Non vitii, sed doloribus, quibus anima carni compatitur. Non enim dolor corporis potest esse sine anima. Dolere autem anima etiam non dolente corpore potest » (PL 191, 811 D - 812 A).

⁴ Cf. Symbolum Constantinopolitanum, in forma liturgica: « Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de caelis »; apud DS 150. ⁵ Cf. August., *De Trinit.*, IV, cc. 2-3 (PL 42, 889s; CCL 50, 163-166). ⁶ Cf. *Sermo 63*, c. 4: « Omnes enim infirmitates nostras quae veniunt de peccato, absque peccati communione suscepit » (PL 54, 355 B).

Num. 3 in fine: Cf. *Glossa Lombardi* in *Rom.* 6, 6 (PL 191, 1405 A-B), ubi ultima phrasid invenitur. — Num. 4: Auctoritas Leonis papae sumitur ex *Summa sent.* (loc. cit.); iam invenitur apud Gualterum (cf. L. Ott, *Untersuchungen*, 214, n. 2; et 226, n. 36). Quatenus praer-

praeter peccatum ». Quod nisi accipiatur de illis tantum quae eum sumere pro nobis oportuit nec dedecuit, falsum esse probabitur. — Non enim assumpsit ignorantiam aliquam, cum sit ignorantia quaedam quae defectus est nec peccatum est, scilicet ignorantia invincibilis ¹. Nam vincibilis peccatum est, si tamen de his est quae nobis expedit scire: sunt enim quaedam quorum scientia non affert, vel ignorantia non impedit salutem, et forte talium rerum ignorantia defectus non est.

5. Constat autem in nobis esse ignorantiam atque difficultatem volendi vel faciendi bonum, quae ad miseriam nostram pertinent. Unde Augustinus in libro III *De libero arbitrio* ²: « Approbare, inquit, falsa pro veris, ut erret invitus, et resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed poena damnati ». « Ex qua miseria ³ peccantibus iustissime inflictata liberat Dei gratia, quia sponte homo libero arbitrio cadere potuit, non etiam surgere. Ad quam miseriam pertinet ignorantia et difficultas quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suae, nec ab isto malo quisquam nisi gratia Dei liberatur ». — Ecce evidenter dicit hic Augustinus ignorantiam qua quisque invitus falsa pro veris approbat, et difficultatem qua non potest se temperare a malo, ad miseriam nostram pertinere et poenam esse hominis. Haec autem Christus non habuit; non igitur accepit omnes defectus nostrae infirmitatis praeter peccatum.

6. Quod ignorantia talis et difficultas non sit peccatum. Sed forte aliquis dicet ⁴ illa esse peccatum. — Cui obviat quod Augustinus tradere videtur, haec scilicet Deum inculpabiliter ante peccatum, in exor-

² probabitur] probatur ABLRVW. ¹⁵ surgere] resurgere V, corr. ex resurgere A, corr. interl. in resurgere L. ¹⁸ quisque] quis BMNRTW.

¹ De ignorantia vincibili et invincibili, v. Lib. II, d. 20, c. 5, n. 4; et praesertim d. 22, c. 5, nn. 1-2 (tom. I, 432, 446). Hic Magister aliquantulum sese opponit doctrinae *Summae sent.*, I, 17 (PL 171, 1101 C - 1102 B; 176, 75 A-C). ² Cap. 18, n. 52 (PL 32, 1296; CSEL 74, 133); mediante libro I *Retractationum*, c. 9, n. 5 (PL 32, 598; CSEL 36, 45). ³ August., *Retract.*, I, c. 9, n. 6 (PL 32, 598; CSEL 36, 46). ⁴ Ita auctor *Summae sent.*, I, 17 (PL 171, 1101 D; 176, 75 B), qui docet quod « sicuti concupiscentia peccatum est..., ita ignorantia est peccatum, et tamen non imputatur nisi negligentia sit ».

decessores nostri (ed. 1916, p. 611) rubricam more proprio omiserant et verba Ioan. Damasceni hic agnoscere censuerant, recte redarguebantur a studiosis: cf. B. Geyer, *Verfasser und Abfassungszeit der sog. Summa sententiarum*, in *Theol. Quartalschrift* 107 (1926), 92-94; et L. Ott, *Untersuchungen* 226, n. 36; necnon et idem, *Walter von Mortagne und Petrus Lombardus*, ubi supra, 651.

dio conditionis, homini potuisse indere, ut essent ei naturalia, ita in libro *Retractationum* ¹ inquires: « Ignorantia et difficultas etiam si essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus Deus, sed laudandus esset ». Sed si haec homo in primordio naturaliter habuisset, numquid esset in eo defectus et poenae? Si defectus vel poena ei indita fuisset ante peccatum, iniuste cum eo agi videretur, si ante culpam sentiret poenam. — Ob hoc sane dicimus illa non fuisse defectus vel poenas, si naturaliter homini infuissent; sicut non fuit homini ante peccatum, nondum gratiam adepti, defectus sive poena non posse proficere ². Sed postquam gratiam recepit, per quam proficere potuit et ad tempus etiam profecit, eamque culpa sua post amisit, simulque proficiendi facultatem perdidit, defectus fuit ei et poena non posse proficere, scilicet malum declinare et bonum facere.

7. Omnes igitur defectus nostros suscepit Christus praeter peccatum, quos ei conveniebat suscipere et nobis expediebat. Sunt enim plura aegritudinum genera et corporis vitia, a quibus omnino immunis exstitit. Quos enim defectus habuit, vel ad ostensionem verae humanitatis: ut timorem et tristitiam, vel ad impletionem operis ad quod venerat: ut passibilitatem et mortalitatem, vel ab immortalitatis desperatione spem nostram erigendam: ut mortem, suscepit.

8. Quod sola voluntate illos defectus suscepit, non necessitate conditionis suae *. Hos autem defectus non conditionis suae necessitate, sed miserationis voluntate suscepit ³. Veros quidem habuit defectus, sicut et nos, sed non eadem causa. Nos enim ex peccato originali hos defectus trahimus, sicut Apostolus insinuat dicens ⁴: *Corpus quidem propter peccatum mortuum est*, id est necessitatem moriendi habet in se. Christus autem non ex peccato huiusmodi habuit defectus, quia sine peccato est.

⁵ vel... fuisset] et... fuissent LN. ²⁷ miserationis] sue add. LNR.

¹ Lib. I, c. 9, n. 6 (PL 32, 598; CSEL 36, 46). ² Cf. Lib. II, d. 24, c. 1 (tom. I, 450-452). ³ August., *Enarr. in Ps. 87*, 4: « Hos autem humanae infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem... ac mortem... non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate suscepit » (PL 37, 1111; CCL 39, 1209); in *Glossa Lombardi super h.l.* (PL 191, 812 A-B). ⁴ Rom. 8, 10; *Glossa Magistri in h.l.: mortuum*, « id est habens in se necessitatem moriendi » (PL 191, 1436 C); inde et *Sent.* II, d. 19, c. 2, n. 1 (tom. I, 422).

Num. 8: Fontes satis indicantur in notis textui appositis. Cf. etiam Hugo de S. Victore, *De sacramentis christianae fidei* II, 1, c. 7 (PL 176, 389 D), qui tamen inter fontes non est annumerandus.

conceptus et natus et in terris conversatus¹. Sed ex sola miserationis voluntate de nostro in se transtulit veram infirmitatem, sicut accepit veram carnem; quam sine omni infirmitate assumere potuit, sicut absque culpa eandem suscepit.

9. **Auctoritatibus probat Christum secundum hominem vere dolores 5** **sensisse et timuisse, contra quosdam hoc negantes.** Sed quia nonnulli 2 de sensu in passione humanitatis Christi male sensisse inveniuntur, asserentes similitudinem atque imaginem passionis et doloris Christum hominem pertulisse, sed nullum omnino dolorem vel passionem sensisse, auctoritatum testimoniis, eos convincentes, indubitabile faciamus quod 10 supra diximus.

10. Propheta Isaias dicit³: *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* Et Veritas ipsa in Evangelio⁴ ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem;* ubi etiam legitur⁵: *Coepit Iesus pavere et taedere.* — Propheta etiam ex persona Christi ait⁶: *Repleta est malis anima mea.* 15 Quod exponens Augustinus⁷ ait: «Non vitiis et peccatis, sed humanis malis, id est doloribus repleta fuit anima Christi, quibus ipsa compatitur carni. Non enim dolor corporis potest esse sine anima; dolere autem anima etiam non dolente corpore potest. Hos autem humanae infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem ac mortem, non conditionis ne- 20 cessitate, sed miserationis voluntate suscepit».

11. Ambrosius etiam in libro III *De Trinitate*⁸ sic ait: «Scriptum est⁹: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste.* Timet ergo Chri-

9 pertulisse] pretulisse MTW². 12 dicit] dixit B, ait NX. 14 pavere et taedere *trp.* BMOTVW. 16 ait] inquit BMNRTX. 22 libro III *trp.* NRVX.

¹ Vide supra, Dist. 3, c. 4, n. 1; resp. Baruch 3, 38: *Postea in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quod sequitur in hoc numero in parte invenitur in *Glossa* Magistri in Ps. 93, 15 (PL 191, 871 A-B); ex August. in h.l. (PL 37, 1208; CCL 39, 1321). ² Haec accusatio iam invenitur in *De sacramentis* Magistri Hugonis, ut infra notatur. ³ Isai. 53, 4. ⁴ Matth. 26, 38. ⁵ Marc. 14, 33. ⁶ Ps. 87, 4. ⁷ In h.l., n. 3 (PL 37, 1110s; CCL 39, 1209). ⁸ Id est *De fide*, et rectius lib. II, c. 5, nn. 41, 43-44 (PL 16 [1845], 567s; CSEL 78, 70s). ⁹ Matth. 26, 39.

Num. 9: Hic econtra Magister se convertit ad Hugonis *De sacramentis* II, 1, c. 7 (PL 176, 390 C), ut errorem quorundam vituperet. De quo, cf. L. Ott, *Untersuchungen*, § 14: *Walters [von Mortagne] Brief an Magister Alberich über die Traurigkeit und Todesfurcht Christi*, 213-234. — Num. 10: Prima auctoritas, Isaias scilicet, invenitur apud Hugonem; secunda, in Evangelio, sumitur de *Summa sent.* I, 17 (PL 171, 1102 A; 176, 75 C). Quod sequitur, ex Augustino, iam exstat in Magistri *Glossa* in Ps. 87, 4 (PL 191, 811 D - 812 A). — Num. 11-12: Auctoritates Ambrosii et pseudo-Hieronymi (suggerente forsitan *Summa sent.*, *locis cit.*)

stus, et dum Petrus non timet, Christus timet. Petrus dixit 1: *Animam meam pono pro te;* Christus dixit 2: *Anima mea turbatur.* Utrumque verum est et rationis plenum: quod et ille qui est inferior non timet, et ille qui superior est gerit timentis affectum». — Idem in eodem³: «Ut homo 5 turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur⁴». «Per naturam hominis et taediavit et resurrexit⁵». «Non turbatur eius virtus, non turbatur eius divinitas, sed *turbatur anima*⁶: secundum humanae fragilitatis assumptionem turbatur. Nam qui suscepit animam, suscepit etiam animae passionem: non enim eo quod Deus erat, aut turbari, aut mori posset».

10 — Idem in eodem⁷: «Suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, qui crucem praedico. Ut homo habuit tristitiam, quam meo suscepit affectu: mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret. Doles igitur, Domine Iesu, mea vulnera, non tua, quia tu non pro te, sed pro me doles».

15 12. Hieronymus quoque in *Explanatione fidei*⁸ ait: «Nos ita dicimus hominem passibilem a Dei Filio susceptum, ut deitas impassibilis permaneret. Passus est enim Filius Dei, non putative, sed vere, omnia quae Scriptura testatur secundum illud quod pati poterat, scilicet secundum substantiam assumptam. Licet ergo persona Filii susceperit passibilem hominem, ita tamen eius habitatione secundum suam substantiam 20 nil passa est, ut tota Trinitas, quam impassibilem necesse est confiteri». — His aliisque auctoritatibus perspicuum fit Christum vere passibilem assumpsisse hominem, atque in eo defectus et affectus nostrae infirmitatis suscepisse, sed voluntate, non necessitatis conditione.

25 13. **Hic ponit quae praedictis adversari videntur.** Quaedam tamen reperiuntur in Sanctorum tractatibus, quae praemissis adversari viden-

6 resurrexit] Christus *add.* ALO. 18 scilicet] id est L, *om.* OX. 19 susceperit] suscepit BLMRT, *quod corr.* R.

¹ Ioan. 13, 37. ² Ioan. 12, 27. ³ Cap. 7, n. 56 (PL 16 [1854], 571 A; CSEL 78, 75s); secunda sententia (*Per... resurrexit*), *ibid.*, c. 8, n. 59 (572 A; 77). ⁴ Resp. Ioan. 12, 27; Luc. 19, 41; Matth. 27, 35. ⁵ Resp. Marc. 14, 33 et 16, 6. ⁶ Ioan. 12, 27. ⁷ Cap. 7, nn. 53-54 (PL 16 [1854], 570 C-D; CSEL 78, 74s). ⁸ Id est Pelagius, *Libellus fidei*, n. 5 (PL 45, 1717).

trahuntur ex originalibus. Quoad primam cf. L. Ott, *Walter von Mortagne und Petrus Lombardus*, in *Mélanges J. de Ghellinck* II, 651, n. 13. — Num. 13: Introducitur verbis *Summae sent.* I, 17 (PL 171, 1102 B; 176, 75 D), ubi statim proponuntur verba Hieronymi, ut in fine huius paragraphi. Quod Augustinus tradere videtur invenitur apud *Glossam* in Ps. 21, 3 (PL 191, 227 B-D); sed ut iam indicatur in nostris Prolegomenis ad Tom. I, 60*, ille passus nihil

tur. Nam super illum locum Psalmi 1: *Clamavi et non exaudies*, Augustinus² tradere videtur Christum nec vere timuisse, nec vere tristatum esse, sic dicens: « Quomodo hoc dicit *qui peccatum non fecit nec inventus est dolus in ore eius* ³ ? Sed de nobis, corpore suo, hoc dicit; corporis enim sui, id est Ecclesiae, gerebat personam. Sicut et alibi, cum dixit ⁴: *Transeat a me calix iste*, pro nobis loquitur. Nisi forte putatur timuisse mori. Sed non vere timebat Dominus pati, tertia die resurrecturus, cum arderet Paulus *dissolvi et esse cum Christo* ⁵. Non enim fortior est miles quam imperator. Miles ergo coronandus gaudet mori, et Dominus coronaturus timet mortem ? Sed infirmitatem nostram repraesentans, pro suis infirmis, qui timent mori, haec dixit: vox illorum erat ». — Hieronymus etiam ait ⁶: « Erubescant, qui putant Salvatorem timuisse mortem, et passionis pavore dixisse ⁷: *Transeat a me calix iste* ».

Cap. 2 (42).

1. **Determinatio auctoritatum.** Ne autem in sacris litteris aliqua adversa diversitas esse putetur, harum auctoritatum verba in hunc modum accipienda dicimus: ut non veritatem timoris et tristitiae vel propassionem, sed timoris et tristitiae necessitatem et passionem a Christo removisse intelligantur. — Habuit enim Christus verum timorem et tristitiam in natura hominis, sed non sicut nos, qui sumus membra eius. Nos enim causa peccati nostri his defectibus necessario subiacemus, et in nobis sunt isti defectus secundum propassionem et passionem; sed in Christo non nisi secundum propassionem.

2. **De propassione et passione timoris vel tristitiae*.** Sicut enim in peccatis gradus quidam notantur propassio et passio ⁸, ita et in his poenalibus

6 Nisi] ubi ALR.

8 fortior est *trp.* BRT.

25 vel] et ATX.

¹ Ps. 21, 3. ² *Enarr. II in Ps. 21*, n. 4 (PL 36, 172s; CCL 38, 123); vide etiam *Enarr. in Ps. 93*, 15, n. 19 (PL 37, 1207s; CCL 39, 1319ss); et etiam infra, c. 2, n. 4. ³ I Petri 2, 22. ⁴ Matth. 26, 39. ⁵ Phil. 1, 23. ⁶ *In Matth. 26*, 1 (PL 26 [1845], 190 B). ⁷ Matth. 26, 39. ⁸ Quae distinctio Hieronymi est, *In Matth. 5*, 28: « Inter *pathos* et *propatheian*, id est, inter passionem et propassionem, hoc interest, quod passio reputatur in vitium; propassio, licet initii culpam habeat, tamen non tenetur in crimine » (PL 26 [1845], 38 C). De qua cf. Lib. II, d. 33, c. 5, n. 5 (tom. I, 524); et *Glossa ordin.* in h.l. (apud Lyranum V, 20c).

aliud videtur quam summarium praesentis quaestionis occasione factum lectionis publicae eiusdem *Glossae*. — Idem dicendum videtur de quibusdam verbis in num. 1 sequentis capituli (cf. eadem Prolegom., p. 60*, nota 3).

affectibus. Afficitur enim quis interdum timore vel tristitia, ita ut mentis intellectus non inde moveatur a rectitudine vel Dei contemplatione, et tunc propassio est. Aliquando vero movetur et turbatur, et tunc passio est.

3. **Hieronymus*.** Christus vero non ita fuit turbatus in animamore vel tristitia, ut a rectitudine vel Dei contemplatione aliquatenus declinaret: secundum quem modum intelligitur, cum dicitur non timuisse vel tristis fuisse. Unde Hieronymus, *Super Matthaeum* ¹, ubi legitur: *Coepit contristari et moestus esse*: « Ut veritatem, inquit, probaret assumpti hominis, vere contristatus est; sed non passio eius dominatur animo, verum propassio est. Unde ait: *Coepit contristari*. Aliud est enim contristari, aliud incipere contristari », quod est, aliter contristatur quis per propassionem, aliter per passionem. Ideoque, secundum hanc distinctionem aliquando dicitur Christus non vere timuisse, aliquando vere timuisse, quia verum timorem habuit et tristitiam, sed non secundum passionem neque ex necessitate conditionis.

4. **Augustinus, Super Psalmum*.** Unde Augustinus, ex his causis volens assumi dictorum intelligentiam, dicit Christum non vere timuisse vel tristatum esse, et in continenti veram tristitiam habuisse, his verbis ²: « Infirmos in se praesignans Dominus ait ³: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*. Non enim vere timebat Dominus pati, tertia die resurrecturus, cum arderet Paulus *dissolvi et esse cum Christo* ⁴. Iste gaudet coronandus, et tristis est Dominus coronaturus ? » Ecce hic videtur tristitiam et timorem a Christo remove. — Continuo autem subiunxit ⁵: « Sed tristitiam sic assumpsit quomodo carnem. Fuit enim tristis, ut Evangelium dicit. Si enim non tristis fuit, cum Evangelium dicat ⁶: *Tristis est anima mea* etc., ergo et quando dicit ⁷: *Dormivit Iesus*, non dormivit; vel quando dicit ⁸ *manducasse*, non manducavit: et ita nihil

17 dictorum intelligentiam *trp.* ALR.

27 dicit] dicitur AL, eum *add. V (interl.) X.*

¹ In c. 26, 37 (PL 26 [1845], 197 A-B); eadem in *Glossa ordin.* in h.l. (apud Lyranum, V, 80a), ubi ultima verba (*Aliud est enim* etc.) omittuntur. ² *Enarr. in Ps. 93*, 15, n. 19 (PL 37, 1206, 1207s; CCL 39, 1319s); axioma « ex causa assumenda est intelligentia dictorum », Hilarii est; cf. tom. I, 619b, s.v. *Intelligentia*. ³ Matth. 26, 39. ⁴ Phil. 1, 23. ⁵ August., l.c. (1208; 1321). ⁶ Matth. 26, 38; Marc. 14, 34. ⁷ Matth. 8, 24. ⁸ Luc. 14, 1.

Num. 3: Cf. *Summa sent. I*, 17 (PL 171, 1102 A-B; 176, 75 C-D). — Num. 4: Ex *Glossa Magistri* in Ps. 93, 15 (PL 191, 870 D - 871 B); ex parte invenitur in *Summa sent.*, unde submitur prima conclusio: « Ecce hic... remove ».

sanum relinquitur, ut dicatur etiam quia corpus non erat verum. Quidquid ergo de illo scriptum est, verum est et factum est. Ergo tristis fuit; sed voluntate tristitiam suscepit veram, quomodo voluntate carnem veram ». — Aperte noscis eundem sibi in his verbis contradicere, nisi varias dictorum discerneret causas ex quibus intelligentia verborum assumenda est; si enim discernatur intelligentiae causa praedictorum verborum, nihil occurrit contradictionis ¹.

Cap. 3 (43).

1. De quibusdam Hilarii capitulis valde obscuris quae videntur communi sententiae obviare. Verumtamen magis movent ac difficiliorem afferunt quaestionem verba Hilarii, quibus videtur tradere ictus et vulnera et huiusmodi sic in Christum incidisse, ut passionis dolorem non inculcerent; sicut telum tractum per aquam vel ignem vel aëra, ea facit quae et cum trahitur per corpora animata, quia perforat et compungit, non tamen dolorem ingerit, quia non sunt illae res capaces doloris. Ita et corpus Christi sine sensu poenae vim poenae excepisse dicit, quia sicut corpus nostrum non habet talem naturam ut valeat calcare undas, ita corpus Christi dicit non habuisse naturam nostri doloris, quia non habuit naturam ad dolendum.

2. Ait enim sic in X libro *De Trinitate* 2: « Unigenitus Deus hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumpsit: in quo quamvis aut ictus incideret, aut vulnus descenderet,

1 relinquitur] relinquetur BLMTW, quod corr. L. 2 Ergo] et add. BLMT.
4 Aperte] Ecce praem. LRX. 9 valde om. AMNRW. 9-10 communi] huic V, om. O,
add. marg. T. 15 capaces doloris trp. BLMRTV.

¹ De principio hic enuntiato, cf. Lib. I, d. 25, c. 2, n. 1 (I, 192). ² Num. 23 (PL 10, 361 A - 363 A).

Capp. 3-4: Textus Hilarii saltem in parte iam a tempore Abaelardi vulgati (*Sic et non*, c. 80; PL 178, 1458) controversiam suscitaverunt post Consistorium Remense (de quo cf. Proleg. ad tom. I, 28*-30*), ut apparet ex serie epistolarum inter Philippum de Harveng et Ioannem praepositum (PL 203, 34 D - 66 C, 170 A - 174 C). Circa argumentum, cf. X. Le Ba-chelet, *Hilaire (saint)*, in *DThC VI* (Paris 1913), 2438-2449, et bibliogr., 2462; G. P. Sijen, *La passibilité du Christ chez Philippe de Harveng*, in *Analecta Praemonstratensia* 14 (1938) 189-208; necnon et A. M. Landgraf, *Die Sterblichkeit Christi in Dogmengeschichte* II-1, 226ss. — Hic oportet notare quod contra divisionem ab Alexandro de Hales introductam (cf. *Glossa in librum III*, Quaracchi 1954, 6-7) S. Bonaventura hic, ad cap. 3, initium ponit Distinctionis XVI (cf. *Comm. in Tertium Librum Sent.*, ed. Quaracchi 1887, 345, et nota 1 Pp. Editorum ibidem).

aut nodi concurrerent, aut suspensio elevaret, afferrent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent. Ut telum aliquod aquam perforans, vel ignem compungens, vel aëra vulnerans, omnes quidem has passiones naturae suae infert: ut foret, ut compungat, ut vulneret; sed naturam suam in haec passio illata non retinet, dum in natura non est vel aquam forari, vel pungi ignem, vel aëra vulnerari, quamvis naturae teli sit et vulnerare et compungere et forare. Passus quidem Christus, dum caeditur, dum suspenditur, dum moritur; sed in corpus irruens passio nec non fuit passio; non tamen naturam passionis exercuit: dum et poenali mysterio poena desaevit, et virtus corporis sine sensu poenae vim poenae in se desaevientis excepit. Habuit sane illud Domini corpus doloris nostri naturam, si corpus nostrum id naturae habet ut calcet undas et fluctus desuper eat, nec clausae domus obstaculis arceatur. (**Hic intende!***) At vero si Domini corporis solum ista natura sit, ut feratur in humidis et sistat in liquidis et structa transcurrat, quid per naturam humani corporis carnem ex Spiritu conceptam iudicamus? Caro illa de caelis est, et homo ille de Deo est; habens ad patiendum corpus, et passus est, sed naturam non habens ad dolendum ».

3. Idem in eodem 1: « Videamus an ille passionis ordo infirmitatem in Domino doloris permittat intelligi. Dilatis enim causis ex quibus metum Domino haeresis adscribit, res ipsas ut gestae sunt conferamus. Nec enim fieri potest ut timor eius significetur in verbis, cuius fiducia contineatur in factis. Timuisse igitur, haeretice, passionem videtur? Sed ob ignorantiae huius errorem Petrus et *satanas* et *scandalum* est 2. Anne timuit qui armatis obviis prodiit? et in corpore eius infirmitas fuit, ad cuius occursum consternata persequentium agmina supinatis corporibus conciderunt 3? (**Intellige!***) Quam igitur infirmitatem dominatam huius corporis credis, cuius tantam habuit natura virtutem? Sed forte dolorem vulnerum timuit? Quem, rogo, o tu dominicae infirmitatis assertor, penetrantis carnem clavi habuit terrorem, qui excisam aurem solo restituit attactu 4? Producens haec aurem manus clavum dolet? Et sentit vulnus,

4 ut foret] perforet V, ut perforet L. || compungat] pungat AO. 5 haec] hoc BLX.
7 compungere] pungere O, corr. in pungere R. || forare] perforare BV. 8 Christus] est
add. L Hil., add. interl. V. 9 non?] si M, nec V Hil., corr. ex nec A. 10 mysterio]
ministerio Hil., vel mini. add. marg. N, corr. interl. in ministerio, sed tunc del. correctionem R.
13 fluctus trp. post eat LRV. || desuper eat om. O. 14 Hic intende! om. NVW.
16 Spiritu] sancto add. NOVW. 27 Intellige! om. LRVW.

¹ Num. 26-28 (PL 10, 366 C - 368 A). ² Resp. Matth. 16, 23: *Vade post me, satana; scandalum es mihi.* ³ Resp. Ioan. 18, 4-6. ⁴ Vide Luc. 22, 51.

qui alteri dolorem vulneris non reliquit? Pungendae carnis metu tristis est, cuius tactu caro post caedem sanatur?»

4. Item 1: «Collatis igitur dictorum gestorumque virtutibus, demonstrari non est ambiguum in natura corporis eius infirmitatem corporeae naturae non fuisse, et passionem illam, licet corpori illata sit, non tamen naturam dolendi corpori intulisse. Quia licet forma corporis nostri esset in Domino, non tamen vitiosae infirmitatis nostrae forma erat in corpore quod ex conceptu Spiritus Sancti Virgo progenuit».

5. Audisti, lector, verba Hilarii, quibus dolorem excludere videtur. Sed si excussa sensus et impietatis hebetudine, praemissis diligenter intendas atque ipsius scripturae circumstantiam inspicias, dictorum rationem atque virtutem percipere utcumque poteris, et intelligentiam arguere non attentabis. Intelligitur enim ea ratione dixisse dolorem passionis in Christum non incidisse, et virtutem corporis Christi exceperisse vim poenae sine sensu poenae, quia causam et meritum doloris in se non habuit. Quod videtur notasse ubi ait 2: 'non habens naturam ad dolendum'. Et ideo non iudicanda est caro illius secundum naturam nostri corporis. Nec in eo etiam dominium habuit passio 3. Ita etiam non habuit naturam ad timendum vel tristandum, quia non habuit talem naturam, in qua esset causa timoris vel tristitiae. Itaque necessitas timendi non fuit in eo, sicut est in nobis; nec natura doloris fuit in eo sicut est in nobis.

6. Hilarius in libro *De synodo* 4: «Cum haec passionum genera infirmitatem carnis afficiant, Deus tamen Verbum, caro factus, non potuit a se demutabilis esse patiendo. Verbum enim quod *caro factum est* 5, licet se passioni subdidit, non tamen demutatum est passibilitate patendi. Nam pati potuit et passibilis esse non potuit, quia passibilitas naturae infirmae significatio est; passio autem eorum est quae sunt illata perpassio».

Cap. 4 (44).

De tristitia Christi et eius causa secundum eundem. — Hilarius*. Tristitiam tamen in eo fuisse consequenter asserit, sed causam eius existisse non suam mortem, sed defectum Petri et aliorum Apostolorum.

5 corpori illata *trp.* BLMRT Hil. 22-27 Notula *om.* ANOV; *marg. ponitur in L ad init. cap. 3, in M ad finem cap. 2, in R ad in finem n. 3 tertii cap., in X hic seu potius ad initium cap. 4; in summo folio T, ad c. 3; in tertia columna in B iuxta c. 4, in W ad cap. 3, n. 2.* 22 Hilarius... *synodo om.* BMX. || *passionum] passionis BX.* 29 Rubricae *om.* LRW.

1 Hilarius, *ibid.*, n. 35 (PL 10, 371 A-B). 2 *Supra*, in fine num. 2. 3 Item, in medio n. 2. 4 *De synodis*, n. 49 (PL 10, 516 B-C); de usu huius libri ex parte Magistri, vide Proleg. ad tom. I, pp. 121*s. 5 Ioan. 1, 14.

— Dicit enim Christum non propter mortem, sed usque ad mortem tristem fuisse, his verbis 1: «Interrogo quid sit tristem esse *usque ad mortem* 2. Non enim eiusdem significationis est tristem esse 'propter mortem' et 'usque ad mortem', quia ubi 'propter mortem' tristitia est, illic mors causa tristitiae est; ubi vero tristitia 'usque ad mortem' est, mors non tristitiae causa est, sed finis. Adeo autem non propter mortem suscepta est tristitia, ut sit destituta per mortem». «Non 3 ergo sibi tristis est, sed illis qui in scandalo per infirmitatem carnis erant futuri: quos monet orare ne inducantur in tentationem 4, qui ante polliciti erant se non scandalizari 5».

DISTINCTIO XVI

Cap. 1 (45).

1. **An in Christo fuerit necessitas patendi et moriendi, quae est defectus generalis.** Hic oritur quaestio ex praedictis ducens originem. Dictum est enim supra 6 quod Christus in se nostros defectus suscepit, praeter peccatum. Est autem hominis generalis quidem defectus qui peccatum non est, scilicet necessitas patendi vel moriendi: unde corpus nostrum non tantum mortale, sed etiam *mortuum* dicitur 7, quia non tantum aptitudinem moriendi, sed etiam necessitatem habet. Ideo quaeritur utrum necessitas talis in Christi corpore fuerit. — **Quod mortalitas ante peccatum non fuit in homine defectus.** De aptitudine enim moriendi, quod in eo fuerit, ambiguum non est. Quae etiam ante peccatum in homine fuit, quando aliquis in eo non fuit defectus: nec igitur mortalitas illa tunc in eo fuit defectus, quia naturae ei erat. — **An illa modo sit in nobis defectus.** Unde etiam quidam talem mortalitatem in nobis non esse defectum

16 quidem] quidam ARV. 20 corpore] carne ABW, vel carne *add. interl.* V. 20-21 Rubrica *om.* LVW. 24 ei] eius NV, *corr. in* eius O2. 24-25 Rubrica *om.* LVW.

1 Hilarius, *De Trinit.*, X, n. 36 (PL 10, 371 C-372 A). 2 *Resp.* Matth. 26, 38. 3 *Ibid.*, n. 37 (373 B). 4 Matth. 26, 41: *Orate ut non intretis in tentationem.* 5 Matth. 26, 33-35: *Ego nunquam scandalizabor... Similiter et omnes discipuli dixerunt.* 6 In Dist. 15, c. 1, n. 3. 7 *Resp.* Rom. 8, 10.

Dist. XVI: Cf. A. M. Landgraf, *Die Sterblichkeit Christi*, in *Dogmengeschichte* II-1, 199-272, praesertim 246ss. — Cap. 1, num. 1, fundatur super Libr. II, d. 19, cc. 1-4 (tom. I, 421-424).

non improbe tradunt, sed necessitatem moriendi vel patiendo. Quae etiam mortalitas dicitur vel passibilitas: dicitur enim homo nunc passibilis vel mortalis non modo propter aptitudinem, sed etiam propter necessitatem¹. — **An anima Christi habuit necessitatem patiendo.** Sed numquid hic defectus fuit in Christi carne? Anima quoque eius, cum passibilis existerit ante mortem, numquid necessitatem patiendo habuit? Si enim necessitas patiendo vel moriendi fuit in Christo, non videtur sola voluntate miserationis defectus nostros accepisse.

2. **Solutio** *. Ad quod dici potest Christum voluntate, non necessitate suae naturae, hos defectus sicut alios accepisse, scilicet necessitatem patiendo in anima, simul autem patiendo et moriendi in carne. Verum hanc necessitatem non habuit ex necessitate suae conditionis, quia a peccato immunis, sed ex sola voluntate accepit² de nostra infirmitate, ponens *tabernaculum suum in sole*³, scilicet sub temporali mutabilitate et labore. — Unde super Epistolam ad Hebraeos auctoritas⁴ dicit quod sicut *hominibus* aliis iure et lege naturae *statutum est semel mori*, ita et *Christus* eadem necessitate et iure naturae *semel oblatus est*, et non saepe. Nec ideo dicit 'iure naturae', quod ex natura suae conditionis hunc defectum traxerit; qui etiam non provenit nobis ex natura secundum quod prius est instituta, sed ex ea peccato vitata⁵. Et ideo dicitur hic defectus naturalis, quia quasi pro natura inolevit⁶ in omnibus diffusus.

3 etiam] et BMRT. 4 Rubrica om. LVW. 9 Solutio om. LRVW. 10 accepisse] suscepisse BMT. 20 est] in nobis add. L, nobis add. R.

¹ Cf. Dist. 15, c. 1, n. 8; et etiam Lib. II, d. 19, c. 2 (tom. I, 422s). ² *Glossa ordin.* in Hebr. 9, 27: « Non est intelligendum quod aliqua peccati sui necessitate oblatus sit... imo sola voluntate (cod. 1 203c; m 180 b; apud Lyranum, VI, 51c); apud Magistrum in h.l. (PL 192, 478 A). ³ Resp. Ps. 18, 6. Cf. *Glossa Magistri* in h.l.: « *In sole*, in tempore, quia carnem assumpsit temporalibus vicissitudinibus subiectam... Vel *in sole*, id est in labore » (PL 191, 208 D - 209 A). ⁴ *Glossa interl.* in Hebr. 9, 27-28: *Et quemadmodum statutum est (lege naturae) hominibus semel mori... sic et (eadem necessitate et iure naturae) Christus semel oblatus est* (cod 1 203 v; m 180r; apud Lyranum, VI, 151v); idem apud Magistrum in h. l. (PL 192, 478 A). ⁵ Cf. Sent. II, d. 30, c. 7, nn. 3-4 (tom. I, 499). ⁶ Cf. August., *In Ioan.*, tr. 44, n. 1: « Caecitas contigit in primo homine per peccatum, de quo omnes originem duximus, non solum mortis sed etiam iniquitatis... Quandoquidem Apostolus... dicit: *Fuimus et nos aliquando natura filii irae* [Eph. 2, 3]... Si filii irae, filii vindictae, filii poenae, filii gehennae. Quomodo *natura*, nisi quia peccante primo homine, vitium pro natura inolevit? » (PL 35, 1713s; CCL 36, 381); in *Glossa Magistri* in Eph. 2, 3 (PL 192, 180 D - 181 A); ex Floro in h.l., 569-570.

Num. 2: Circa formulam: « voluntate, non necessitate », cf. (praeter notas supra ad ipsum textum positas) A. M. Landgraf, *art. cit.*, 200ss; O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 214

Cap. 2 (46).

De statibus hominis et quid de singulis Christus accepit. Et est hic notandum Christum de omni statu hominis aliquid accepisse, qui omnes venit salvare¹. Sunt enim quatuor status hominis: primus ante peccatum, secundus post peccatum et ante gratiam, tertius sub gratia, quartus in gloria. De primo statu accepit immunitatem peccati; unde Augustinus², illud Ioannis evangelistae exponens: *Qui desursum venit, super omnes est*, dicit Christum venisse *desursum*, « id est de altitudine humanae naturae ante peccatum, quia de illa altitudine assumpsit Verbum Dei humanam naturam, dum non assumpsit culpam, cuius assumpsit poenam ». Sed poenam assumpsit de statu secundo et alios defectus; de tertio vero gratiae plenitudinem; de quarto non posse peccare et Dei perfectam contemplationem. Habuit enim simul bona viae quaedam et bona patriae, sicut et quaedam mala viae.

DISTINCTIO XVII

Cap. 1 (47).

Si omnis Christi oratio vel voluntas impleta sit. Post praedicta considerari oportet utrum Christus aliquid voluerit vel oraverit, quod factum non sit. Hoc enim aestimari potest per id quod ipse ait³: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non quod ego volo, sed quod tu vis*. Hic namque voluntatem suam a Patris voluntate discernere videtur.

21 quod¹] sicut LRV. || quod²] sicut LR. 22 vis om. LRX.

¹ Resp. Matth. 18, 11: *Venit enim Filius hominis salvare quod perierat*; cf. II Cor. 5, 15: *pro omnibus mortuus est Christus*. ² *Glossa ordin.* in Ioan. 3, 31 (apud Lyranum, V, 196c); ex Ioan. Scoto Eriug., in h.l. (PL 122, 328 B-C). ³ Matth. 26, 39.

(Guill. de Campellis); et Hugo de S. Victore, *De sacramentis* II, 8, c. 3 (PL 176, 463 B). Forsitan fons invenitur in *Glossa Alcuini* (seu pseudo-Ambrosiastri) in h.l.: « voluntarie, et non necessarie » (PL 100, 1076 C); de qua *Glossa*, cf. Proleg. ad tom. I, p. 80*.

Cap. 2: De quattuor statibus, cf. Lib. II, d. 25, c. 6 (tom. I, 464), ubi fontes indicantur, et Magister in Rom. 8, 11 (PL 191, 1437 C; ubi rubricam vel commutavit vel male interpretatus est Richardus editor), ex Aug., *De diversis quaestionibus* 83, q. 66, n. 3 (PL 40, 62). Plura inveniuntur apud A. M. Landgraf, *Dogmengeschichte* II-1, 246ss, et 352ss.

Dist. XVII, capp. 1-2: Fons quaestionis, *Summa sent.* I, 17 (PL 171, 1102 C - 1103 A; 176, 76 A-B), quae dependet a libello seu epistola Hugonis, *De quattuor voluntatibus in Christo* (PL 176, 841 B - 846 C). Cf. L. Ott, *Untersuchungen*, 385-404, ubi agitur de Lombardo, 400s.

Cap. 2 (48).

1. De voluntatibus Christi secundum duas naturas. Quocirca ambigendum non est diversas in Christo fuisse voluntates iuxta duas naturas, divinam scilicet voluntatem et humanam. Et humana voluntas est affectus rationis, vel affectus sensualitatis; et alius est affectus animae secundum rationem, alius secundum sensualitatem; uterque tamen dicitur humana voluntas. Affectu autem rationis id volebat quod voluntate divina, scilicet pati et mori; sed affectu sensualitatis non volebat, immo refugiebat.

2. Non tamen in eo caro contra spiritum vel contra Deum concupiscebat, quia ut ait Augustinus¹, « non nullum est vitium cum caro concupiscit adversus spiritum² ». « Caro³ autem dicta est concupiscere, quia hoc secundum ipsam agit anima; sicut anima per aurem audit et per oculum videt ». « Caro⁴ enim nihil nisi per animam concupiscit; sed concupiscere dicitur, cum anima carnali concupiscentia spiritui reluctatur », habens « carnalem⁵ delectationem de carne et a carne adversus delectationem quam spiritus habet ». « Ipsius autem carnalis concupiscentiae causa non est in anima sola, nec in carne sola: ex utroque enim fit, quia sine utroque delectatio talis non sentitur ». Talis igitur rixataisque concertatio in anima Christi nullatenus esse potuit, quia carnalis concupiscentia ibi esse nequit. Dei etiam voluntas erat, et rationi placebat, ut id secundum carnem vellet, quatenus veritas humanitatis in eo probaretur. Nam qui hominis naturam suscepit, quae ipsius sunt subire debuit.

7 Affectu] Affectus AO. 14 et om. ANO. 21 nequit] nequivit MNTVW.

¹ De civit. Dei, XIX, c. 4, n. 3 (PL 41, 629; CSEL 40-II, 375; CCL 48, 665).
² Gal. 5, 17. ³ August., De Genesi a litt., X, c. 12, n. 21 (PL 34, 416s; CSEL 28-I, 310).
⁴ August., De continentia, c. 8, n. 19 (PL 40, 361; CSEL 41, 163).
⁵ De Genesi ad litt., X, c. 12, n. 20 (PL 34, 416; CSEL 28-I, 309), ubi et textus immediate sequens.

Cap. 2, num. 1-2: Vide Lomb. Glossam in Ps. 21, 7, quae dependet ab hac quaestione; aliud enim non est, ut nobis videtur, quam quaestionis resumptio Glossae adiuncta occasione lectionis eius publicae (cf. Proleg. ad tom. I, 60*s). Auctoritates autem Augustini contextae sunt sine rubricis ex Glossa in Gal. 5, 17 (PL 192, 158 B-C); omnes iam inveniuntur apud Florum in h.l. (548s).

3. Ideoque, sicut in nobis duplex est affectus, mentis scilicet et sensualitatis¹, ita et in eo debuit esse geminus affectus, ut mentis affectu vellet mori, et sensualitatis affectu nollet, sicut in viris sanctis fit. Petro enim ipsa veritas dicit²: Cum senueris, extends manus tuas, et alius praecinget te et ducet te quo tu non vis, scilicet ad mortem. Quod exponens Augustinus³, dicit quod Petrus « ad illam molestiam nolens est ductus: nolens ad eam venit, sed volens eam vicit; et reliquit affectum infirmitatis quo nemo vult mori, qui adeo est naturalis, ut eum Petro nec senectus abstulerit. Unde etiam Dominus ait⁴: Transeat a me calix iste, sed vicit eum vis amoris ». Ergo et in Christo secundum humanitatem, et in membris eius geminus est affectus: unus rationis, caritate informatus, quo propter Deum quis mori vult; alter sensualitatis, carnis infirmitati propinquus et ideo coniunctus, quo mors refugitur. — Ut enim ait Augustinus⁵, « pius mentis ratione cupit dissolvi et esse cum Christo⁶, sensu autem carnis refugit et recusat ». « Hoc habet humanus affectus: quoniam diligit vitam, odit mortem⁷ ». Secundum istum affectum Christus mori noluit; nec obtinuit quod secundum istum affectum petiit.

4. Auctoritatibus probat diversas in Christo voluntates. Ex affectu igitur humano, quem de Virgine traxit, volebat non mori et calicem transire orabat. — Beda*. Unde Beda⁸: « Orat transire calicem, quia homo est, dicens⁹: Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste. Ecce habes voluntatem humanam expressam. Vide iam rectum cor¹⁰: Sed non quod ego volo, sed quod tu vis. Unde alibi¹¹: Non veni facere voluntatem meam, quam scilicet temporaliter sumpsi de Virgine, sed voluntatem eius qui misit

4 ipsa veritas trp. BLRT. 5 praecinget corr. in cinget N. || praecinget te] te cinget BLMRT. || te² om. LRT. 8 qui] quia ABLMX, corr. ex quia T. 10 vicit] vincit LMT, quod corr. T. 13 ideo] et ANOV (et quidem rectius?). 20 Orat] orabat LRV. 21 est] erat OVW, cui add. vel est interl. O. 23 alibi om. AMRTX.

¹ Cf. Lib. 2, d. 24, cc. 3-5, et 13 (tom. I, 452ss, 460). ² Ioan. 21, 18. ³ In Ioan., tr. 123, n. 5 (PL 35, 1969; CCL 36, 679). ⁴ Matth. 26, 39. ⁵ Epist. 150 (ad Honoratum, c. 6, n. 16 (PL 33, 544; CSEL 44, 167). ⁶ Phil. 1, 23. ⁷ August., Sermo 344, n. 4 (PL 39, 1514). ⁸ In Marc. 14, 35-36 (PL 92, 276 B-C; CCL 120, 616). ⁹ Marc. 14, 35. ¹⁰ Marc. 14, 36. ¹¹ Ioan. 6, 38.

Num. 3: Verba Augustini in Ioan. 21, 18, ex Glossa ordin. et interl. in h.l. (apud Lyranum, V, 243v). Quae sequuntur, in fine huius numeri, ex Glossa Magistri in II Cor. 5, 4 (PL 192, 17 C); ex Floro in h.l., 470. — Vide etiam Augustinum supra, Lib. I, d. 48, capp. 1-2 (tom. I, 325s). — Num. 4-5: Auctoritates Bedae et ps.-Hieronymi, ex Glossa ordin. in Marc. 14, 35-38 (apud Lyranum, V, 116b).

me, quam scilicet aeternus habui cum Patre». Hic aperte dicit duas in Christo fuisse voluntates, secundum quas diversa voluit.

5. **Hieronymus** *. Hieronymus quoque¹ super illum locum: *Spiritus promptus est, caro autem infirma*, dans intelligi hic duas voluntates exprimi, ait ita: «Hoc contra Eutychianos, qui dicunt in Christo unam tantum voluntatem. Hic autem ostendit humanam, quae propter infirmitatem carnis recusat passionem; et divinam, quae prompta est perficere dispensationem».

6. **Augustinus, Super Psalmum XXXI** *. Augustinus² etiam duas in Christo asserit voluntates, dicens: «Quantum distat Deus ab homine, tantum voluntas Dei a voluntate hominis. Unde hominem gens, Christus ostendit privatam quandam hominis voluntatem, in qua et suam et nostram figuravit, qui caput nostrum est³, et ad eum sicut membra pertinemus. Pater, inquit⁴, si fieri potest, transeat a me calix iste. Haec humana voluntas erat, proprium aliquid et tamquam privatum volens. Sed quia rectum vult esse hominem et ad Deum dirigi, subdit: *Non quod ego volo, sed quod tu vis*; ac si diceret: Vide te in me, quia potes aliquid proprium velle, ut Deus aliud velit⁵; conceditur hoc humanae fragilitati». — **Idem, super Psalmum LXXXVIII** *. Idem alibi⁶: «Christus in passione duas expressit in se voluntates secundum duas naturas. Ait enim⁷: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*: ecce habes hominis voluntatem. Quam ad divinam continuo dirigens, ait: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu*».

7. **Ambrosius** *. Ambrosius etiam in libro III *De Trinitate*⁸: «Scriptum est⁹: *Pater, si possibile est, transfer a me calicem hunc*. Verba 25

9 XXXII] xxii BX, om. LV. 17 Vide] o homo add. AR (interl.) T. 19 Rubrica om. LRV. || LXXXVIII] lxxviii BX, lxxxviii AT. 20 in se voluntates trp. NOWX. 23 tu] vis add. ALMRV. 24 Ambrosius (rubr.) om. BMRVWX. || etiam om. LRV, interl. T. 25 possibile est] fieri potest BLN (trp.) VW.

¹ Sub nomine Hieron. in *Glossa ordin.*, sed concinnata potius ex Beda, *In Marc.* 14, 38: *Spiritus quidem* etc. (PL 92, 277 B-C; CCL 120, 617s). ² Rectius *Enarr. II in Ps. 32*, 1, n. 2 (PL 36, 277s; CCL 38, 248). ³ Resp. Eph. 1, 22-23. ⁴ Matth. 26, 39; Marc. 14, 35. ⁵ Videsis verba Augustini in *Sent.* I, d. 48, c. 1, n. 2 (I, 325). ⁶ Rectius *Enarr. in Ps. 93* (LXXXIII), 15, n. 19 (PL 37, 1206s, 1208; CCL 39, 1319, 1321). ⁷ Matth. 26, 39; Marc. 14, 35-36. ⁸ Rectius *De fide*, II, c. 5, nn. 41-42 (PL 46 [1485], 567 C - 568 A; CSEL 78, 70s). ⁹ Matth. 26, 39; Marc. 14, 35; Luc. 22, 42.

Num. 6: Prima auctoritas Augustini, ex *Glossa Magistri* in Ps. 32, 1 (PL 191, 325 D - 326 C). Alia, ex *Glossa* in Ps. 93, 15 (PL 191, 870 D - 871 A).

Christi sunt; sed quo modo et in qua forma dicatur advertete. Hominis substantiam gerit, hominis assumpsit affectum; non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur». «Suscepit¹ quidem voluntatem meam. Mea est voluntas quam suam dixit cum ait²: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*». «Cum³ autem dixit⁴: *Omnia quae habet Pater, mea sunt*, quia nihil excipitur, sine dubio quam Pater habet, eandem et Filius habet voluntatem. Eadem est Christi voluntas quae paterna». «Una⁵ ergo voluntas est Patris et Filii. Sed alia voluntas hominis, alia Dei: ut scias vitam in voluntate esse hominis, passionem autem Christi in voluntate divina, ut pateretur pro nobis».

8. His testimoniis evidenter docetur in Christo duas fuisse voluntates: quod quia negavit Macarius archiepiscopus⁶, in Metropolitana Synodo condemnatus est. — Et ex affectu humano, sensualitatis quidem, non rationis, illud voluit et petiit, quod non impetravit. Nec ideo petiit, ut impetraret, quia sciebat Deum non esse facturum illud; nec illud fieri volebat affectu rationis vel voluntate divinitatis.

9. **Quare oravit illud** *. Ad quid ergo petiit? Ut membris formam praeberet, imminente turbatione, clamandi ad Dominum et subiciendi voluntatem suam divinae voluntati; ut si pulsante molestia tristantur, pro eiusdem amotione orent; sed si nequeunt vitare, dicant quod ipse Christus. — **Cassiodorus** *⁷: «Non ergo ad insipientiam fuit, quod Christus clamans non auditur ad salutem corporalem»: bonum quidem petiit, scilicet ut non moreretur; sed melius erat ut moreretur, quod et factum est.

1 dicatur] dicantur VWX, loquatur Ambr. 6 Pater habet trp. AO. 21 Cassiodorus om. LRVW.

¹ Ambrosius, *ibid.*, c. 7, n. 53 (570 C; 74). ² Matth. 26, 39. ³ *Ibid.*, c. 6, n. 51 (570 B; 74). ⁴ Ioan. 16, 15. ⁵ *Ibid.*, c. 7, n. 52 (570 B-C; 74). ⁶ Patriarcha Antiochenus, damnatus in Concilio oecumenico VI (680-681). Cf. eius Fidei professio Concilio oblata, ubi dicit: «totam nostram conspersionem hanc adimpleverit una et singulari voluntate divina, utpote non existente in eo et alia voluntate... Impossibile enim est in uno eodemque Christo Deo nostro duas simul et ad invicem contrarias seu similes existere voluntates» (in B. M. Xiberta, *Enchiridion de Verbo incarnato*, 642); cf. DS, n. 556. ⁷ *In Ps. 21*, 3: et non ad insipientiam mihi (PL 70, 154 B-D; CCL 97, 191s).

Num. 8: Argumentum ex condemnatione Macarii, ex *Summa sent.* I, 17 (PL 171, 1102 D; 176, 76 A). Reliqua num. 8 et 9 resumuntur in *Glossa Magistri* in Ps. 21, 3 et 7 (PL 191, 229 D - 230 B); cf. Proleg. in tom. I, pp. 60*s.

Cap. 3 (49).

1. De eo quod Ambrosius dicit, Christum dubitasse affectu humano.

Ceterum non parum nos movent verba Ambrosii, quibus significare videtur Christum secundum humanum affectum de potentia Patris dubitasse, sic dicens in III libro *De Trinitate* 1: « De quo dubitat? de se an de 5 Patre? De eo utique cui dicit: *Transfer* 2, dubitat hominis affectu. Nam Deus de Patre non dubitat, nec de morte formidat. Propheta 3 etiam non dubitat, qui nihil Deo esse impossibile asserit. Num intra homines constitues Deum? Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu credis? Ut 10 homo ergo dubitat, ut homo locutus est ». His verbis innui videtur quod Christus, non in quantum Deus est vel Dei Filius, sed in quantum homo, dubitaverit affectu humano. — Ex quo sensu illud accipiendum sit *. Quod ea ratione dictum accipi potest: non quia ipse dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis, et hominibus dubitare videbatur.

2. Verba Hilarii longe diversam exprimentia sententiam a praemissa. 15

Illud etiam ignorandum non est, quod Hilarius asserere videtur Christum non sibi, sed suis orasse, cum dixit 4: *Transeat a me* etc., sicut nec sibi, sed suis timuit; nec eum voluisse ut sibi non esset passio, sed ut a suis transiret calix passionis, ita inquires 5: « Si passio honorificatura eum erat, sicut Iuda exeunte ait 6: *Nunc honorificatus est Filius hominis*, 20 quomodo tristem eum metus passionis effecerat? Nisi forte tam irrationabilis fuerit, ut pati mortem timuerit, quae patientem se glorificatura esset? Sed forte timuisse usque eo aestimabitur, ut transferri a se calicem deprecatus sit dicens 7: *Pater, transfer calicem hunc a me?* Quomodo enim per patiendi metum transferri deprecaretur a se, quod per dispensationis studium festinaret implere 8? Non enim convenit ut pati nolit, 25

3 Ceterum] Verumtamen AL. 10 homo ergo *trp.* BLOR. 12 Rubrica om. ARW. 17 me] calix iste *add. V.*, calix *add. marg. X.* || etc.] calix iste BLR. 22 mortem om. BMRWX Hil., *add. interl. N.*, *add. marg. T.* 23 eo] adeo LORX, vel adeo *add. interl. V.*

1 Scilicet *De fide*, II, c. 5, nn. 43 et 42 (PL 16 [1845], 568 A-B; CSEL 78, 71). 2 Marc. 14, 36; Luc. 22, 42. 3 In num. 42 scribit Ambrosius: « Aut aliquid impossibile Deo, cum scriptum sit: *Impossibile enim tibi nihil est?* » Pp. Maurini sese referunt ad Iob 22, 17 (ed. Venetiis 1751, III, col. 606); moderniores, minus recte ad Iob 10, 13, et aptius ad 42, 2: *Scio quia omnia potes, et nulla te latet cogitatio*. Cf. Dan. 4, 6: *omne sacramentum non est impossibile tibi* (sed hic Daniele alloquitur rex).

4 Matth. 26, 39. 5 In libro X *De Trinitate* (rubr.), nn. 29-30 (PL 10, 368 B-369 A). 6 Ioan. 13, 31. 7 Marc. 14, 36. 8 Resp. Ioan. 13, 27: *Quod facis, fac citius*.

quod pati velit; et cum pati eum velle cognosceres, religiosius fuerat hoc confiteri, quam ad id impiae stultitiae prorumpere, ut eum assereres ne pateretur orasse, quem pati velle cognosceres ». « Non 1 ergo sibi tristis neque sibi orat transire calicem, sed discipulis, ne in eos calix passionis 5 incumbat, quem a se transire orat, ne in his scilicet maneat ». « Non 2 enim rogat ne secum sit, sed ut a se *transeat*. Deinde ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*: humanae in se sollicitudinis significans consortium, sed non discernens sententiam sibi communis cum Patre voluntatis ». « Pro 3 hominibus ergo vult transire calicem, per quem omnes tentandi 10 erant discipuli; et ideo pro Petro rogatur 4 *ne deficiat fides eius* ». « Sciens 5 igitur haec omnia post mortem suam desitura, *usque ad mortem tristis est* 6. Et scit hunc calicem non posse transire nisi biberit; ideo ait 7: *Pater mi, si non potest transire calix iste nisi bibam illum, fiat voluntas tua*: sciens in se consummata passione, metum calicis transiturum; qui nisi eum 15 bibisset, transire non posset, nec finis terroris nisi consummata passione terrori succederet, quia post mortem eius per virtutum gloriam apostolicae infirmitatis scandalum pelleretur ». — Intende, lector, his verbis pia diligentia, ne sint tibi *vasa mortis* 8.

DISTINCTIO XVIII

Cap. 1 (50).

1. Si Christus meruit sibi et nobis, et quid sibi et quid nobis. De merito etiam Christi praetereundum non est, de quo quidam dicere solent quod non sibi, sed membris tantum meruerit.

1 fuerat hoc *trp.* BLX. 14 in se consummata *trp.* BLRT Hil. 17-18 diligentia] intelligentia AV. 23 meruerit] meruit ALR.

1 Hilarius, *ibid.*, n. 37 (PL 10, 373 B); resp. Matth. 26, 39. 2 *Ibid.* (372 C-373 A). 3 *Ibid.*, n. 38 (373 C-374 A). 4 Resp. Luc. 22, 32. 5 *Ibid.*, n. 39 (374 A-B). 6 Matth. 26, 38. 7 Matth. 26, 42. 8 Resp. Ps. 7, 14: *Et in eo paravit vasa mortis*; vide *Glossam* Magistri in h.l. (PL 191, 117 D et 118 A); ex Augustino in h.l. (PL 36, 106; CCL 38, 46).

Num. 1: Quaestio introducitur verbis Hugonis, *De sacramentis* II, 1, c. 6 (PL 176, 384 B). De merito Christi et de illis qui dicere solebant quod Christus membris tantum meruerit, cf. A. M. Landgraf, *Das Verdienst Christi*, in *Collectanea Franciscana* 21 (1951) 5-44, et 121-162; et in *Dogmengeschichte* II-2, 170-253.

2. Meruit quidem membris redemptionem a diabolo, a peccato, a poena¹, et regni reserationem², ut amota ignea rhompaea³ libere pateret introitus. Sed et sibi meruit impassibilitatis et immortalitatis gloriam, sicut ait Apostolus⁴: *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen quod est super omne nomen*. Aperte dicit Apostolus Christum propterea exaltatum per impassibilitatis gloriam, quia est humiliatus per passionis obedientiam. Humilitas ergo passionis meritum fuit exaltationis, et exaltatio praemium humilitatis.

3. **Augustinus, Super Ioannem** *. Unde Augustinus⁵ exponens praemissum capitulum ait: « Ut Christus resurrectione clarificaretur, prius humiliatus est passione: humilitas claritatis est meritum, claritas humilitatis est praemium. Sed hoc totum factum est in *forma servi*⁶: in forma enim Dei semper fuit et erit claritas ». — **Ambrosius** *. Item Ambrosius⁷ idem capitulum tractans ait: « Quid et quantum humilitas mereatur, hic ostenditur ».

4. **Quod meruit etiam animae impassibilitatem** *. His testimoniis evidens fit quod Christus per humilitatem et obedientiam passionis meruit clarificationem corporis; nec id solum, sed etiam impassibilitatem animae. Anima enim ipsius ante mortem erat passibilis, sicut caro mortalis; sed post mortem, merito humilitatis, et anima impassibilis facta est et caro immortalis.

5. **Quando anima Christi sit facta impassibilis** *. Utrum autem anima sit facta impassibilis quando caro facta est immortalis, scilicet ipso resurrectionis momento, de auctoritate nobis certum non est; sed vel mox post carnis separationem anima impassibilitate donata est, aut in resurrectione quando *caro refluuit*⁸.

5-6 donavit] dedit BM. 6-7 Christum propterea *trp.* LRX. 10 Rubrica om. LRVW. 17 Rubrica om. LRVW. 23 Quando] An BX, Quod LNV.

¹ De his infra, Dist. 19. ² De hoc infra, c. 5, n. 2. ³ De qua Gen. 3, 24, et Apoc. 2, 12; cf. Lib. II, d. 29, c. 5 (tom. I, 494s). ⁴ Phil. 2, 8-9. ⁵ In Ioan., tr. 104, n. 3 (PL 35, 1903; CCL 36, 603). ⁶ Resp. Phil. 2, 6-7. ⁷ Id est Ambrosiaster in Phil. 2, 9 (PL 17 [1845], 409 D; CSEL 81-III, 142). ⁸ Resp. Ps. 27, 7: *Et refluuit caro mea*. Cf. *Glossa interl.* in h.l.: « in resurrectione » (cod. Laurent. Pl. XVII, 4, f. 32v; apud Lyranum, III, 123r; apud Magistrum in h.l., PL 191, 281 B).

Num. 2: conficitur est *Summa sententiarum* I, 18 (PL 171, 1104 A; 176, 77 B) et Hugonis *De Sacramentis*, loc. cit. (PL 176, 384 D). — Num. 3 Auctoritates ex *Glossa* Magistri in Phil. 2, 9 (PL 192, 236 A-B); illa Augustini ex Floro in h.l. (*ed. cit.*, 625). — Num. 4-5: cf. *Summa sent.*, ubi supra, parum infra.

Cap. 2 (51).

1. **Quod a conceptu meruit Christus sibi haec quae per passionem**. Nec solum haec meruit Christus quando Patri obediens crucem subiit, sed etiam ab ipsa conceptione. Ex quo homo factus est, per caritatem et iustitiam et alias virtutes, in quarum plenitudine fuit secundum hominem conditus, sibi tantum meruit quantum post per martyrii tolerantiam. Tanta enim plenitudo spiritualium charismatum in eo fuit, quod in eis proficere non potuit¹; et ideo melior ipsius anima fieri non potuit quam ab initio suae conditionis exstitit, quia proficere in meritis non valuit. Ut enim Gregorius ait², « non habuit omnino Christus, iuxta animae meritum, quo potuisset proficere; in membris autem quae nos sumus quotidie proficit ». — Non ergo plus meruit sibi per crucis patibulum, quam a conceptione meruit per gratiam virtutum. Non igitur profecit secundum animae meritum, quantum ad virtutem meriti. Profecit tamen quantum ad numerum meritorum. Plura enim habuit merita in passione quam in conceptione; sed maioris virtutis non exstiterunt in merendo plura, quam ante fuerant pauciora.

2. Meruit ergo a conceptione non modo gloriam impassibilitatis et immortalitatis corporis, sed etiam impassibilitatem animae. Per quid? Per obedientiam et voluntatem perfectam, quam non tunc primum habuit nec maiorem, cum pati coepit et mori: obediens enim perfecte et bonus exstitit secundum hominem ex quo fuit homo.

3. Habuit igitur anima illa aliquod bonum in se post mortem, quod non habuit ante. Non igitur melior vel beatior fuit quam ante? Absit quod melior fuerit, quia non sanctior, non gratia cumulator. Nec etiam

3 haec] hoc LRWX. 17 ante *om.* AMRWX. 24 Non] Numquid BR, Num MNVWX.

¹ Vide supra, Dist. 13, nn. 3 et 5. ² Non obstante rubrica marginali *Gregorius Super Exodum*, revera est *Glossa ordinaria* in Exod. 25, 31: « Christus ex conceptione et nativitate perfectus Deus et homo exstitit... et secundum corpus per passionis contumelias ad immortalitatem profecit. Nam iuxta animae meritum, quo potuisset proficere omnino non habuit. In membris autem quae nos sumus quotidie passionibus proficit » (apud Lyranum, I, 178c); ex Gregorio, *In Ezech.* I, hom. 6, n. 8 (PL 76, 831 D - 832 A; CCL 142, 71).

Cap. 2: Cf. Hugo, *De sacram.*, II, 1, 6 (PL 176, 385 D - 386 A, 388 C - 389 A); *Summa sent.*, I, 18 (PL 171, 1402 B-D; 176, 77 C-D); necnon et A. M. Landgraf, *Das Verdienst Christi*, 212.

beatior fuit in Dei contemplatione, in quo praecipue beatitudo consistit. Potest tamen dici in hoc fuisse beatior, quia ab omni miseria immunis; ex quo nequit inferri simpliciter quod beatior fuerit.

Cap. 3 (52).

1. **De eo quod scriptum est: Donavit illi nomen quod est super omne nomen.** Nec tantum gloriam impassibilitatis et immortalitatis meruit, sed etiam donari sibi *nomen quod est super omne nomen*¹, scilicet honorificentiam quod vocatur Deus. Hoc tamen nomen ante mortem habuit: habuit enim hoc nomen Dei Filius in quantum Deus est ab aeterno per naturam; in quantum vero homo factus est, habuit ex tempore per gratiam. 10

2. **Augustinus in libro contra Maximinum: Quod nomen illud datum est homini, et non Deo*.** Verumtamen Augustinus dicit² « homini donatum esse illud nomen, non Deo, quia illud nomen habuit cum in forma Dei tantum erat. Sed cum dicitur³: *Propter quod illum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen*, satis apparet propter 15 quid exaltaverit, id est propter obedientiam; et in qua forma exaltatus sit: in qua enim forma crucifixus est, in ea exaltatus est, et in ea donatum est ei nomen, ut cum ipsa forma servi nominetur unigenitus Filius Dei ». « Hoc⁴ illi donatum est ut homini, quod iam habebat idem ipse Deus ». Hoc igitur per gratiam accepit, ut ipse, ens homo vel subsistens in forma 20 servi, id est in anima et carne, nominetur et sit Deus.

3. **Ex quo sensu id accipiendum sit*.** Sed numquid hoc meruit? Supra enim dictum est⁵ quia hoc tantum bonum homo ille non meruit. Quomodo ergo hic dicitur 'propter obedientiam donatum est ei hoc no-

11 Aug... Maximum *om.* RVW. || in libro *om.* BT. 11-12 Quod... Deo *om.* MRVW.
23 meruit] meruerit OW. 24 est] esse N, *om.* AMTWX.

1 Resp. Phil. 2, 9; et *Glossa interl.* in h.l.: « Honorificentiam quod vocatur Deus » (apud Lyranum, VI, 100r; cod. I f. 131v, m 122v). 2 *Contra Maximinum*, I, c. 5 (PL 42, 747).

3 Phil. 2, 9. 4 August., *ibid.*, II, c. 2 (PL 42, 760). 5 In Dist. 6, c. 2, nn. 4, 6-7.

Cap. 3 dependet ut in pluribus a *Glossa Magistri* in Phil. 2, 9 (PL 192, 236 B - 238 B); quae mixtim conficitur ex *Expositione Flori Lugd.* (*ed. cit.* col. 625s), *Glossa ordinaria* (cf. A. M. Landgraf, *Das Verdienst Christi*, 213, n. 153; et melius, *infra*, ad num. 3), et *Glossa Gilberti* (*ed. V. Miano, Il commento alle lettere di S. Paolo di G. Porretano, in Scholastica ratione historico-critica instauranda*, Romae 1951, 194s). — Num. 1-2: Ex *Glossa Magistri*, ut supra (PL 236 C-D, 238 B). — Num. 3: De tropo cf. *Glossa* in Phil. 2, 9, et in Hebr. 1, 5 (PL 192, 236 C, et 408 D).

men' ? — Secundum tropum illum, in Scriptura creberrimum, hoc accipiendum est, quo dicitur res fieri quando innotescit. « Post¹ resurrectionem vero quod ante erat in evidenti positum est, ut scirent homines et daemones ». Manifestationem ergo illius nominis donavit illi Deus post 5 resurrectionem, sed illam meruit per obedientiam passionis: qui eo quod obedivit patiendo, exaltatus est resurgendo, et per hoc manifestatum est nomen. — Hoc eodem tropo usus est etiam post resurrectionem dicens²: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*: non quod tunc primo acceperit, sed quam ante habebat, tunc manifestata est potestas.

10 4. **Ambrosius: quod datum fuit Deo, non homini*.** Ceterum Ambrosius³ dicit nomen illud donatum esse Deo, non homini; et videtur secus verborum superficiem oppositus Augustino. Sed intelligentia non obviat, licet diversum sapiat. Nam Ambrosius de naturali donatione id dictum intelligit, qua aeternaliter Pater generando dedit Filio 15 *nomen quod est super omne nomen*, scilicet esse Deum per naturam, quia genuit ab aeterno Filium plenum et sibi aequalem Deum. Quod tamen nomen Apostolus propter passionis obedientiam Christo donatum dicit; sed praemisso locutionis modo⁴ accipiendum est.

Cap. 4 (53).

20 1. **Si Christus sine omni merito illa habere potuit.** Si vero quaeritur utrum Christus illam immortalitatis et impassibilitatis gloriam, et nominis Dei manifestationem, sine omni merito habere potuerit, sane dici potest quia humanam naturam ita gloriosam suscipere potuit sicut in resurrectione exstitit, nomenque suum et aliter hominibus manifestare potuit; 25 sed homo passibilis esse non potuit, sicut fuit, et ad illam gloriam sine merito pervenire.

4 illi] ei ANOT. 5 qui] in *add.* ABLR. 6 manifestatum] manifestum ABLMV, *corr.* ex manifestum N (mg.) R² (*interl.*). 7 tropo] dominus *add.* NOV. 10 Deo] et *add.* LTV. 22 potuerit] potuit LR, *corr.* in potuit V.

1 Ita *Glossa ordin.* in Phil. 2, 9 (apud Lyranum, VI, 100a; cod. I 131c, m 122c). 2 Matth. 28, 18. 3 Id est Ambrosiaster, *In Phil.* 2, 9 (PL 17 [1845], 410 A - 411 D; CSEL 81-III, 142s). 4 Id est, secundum tropum quo res dicitur fieri quando innotescit.

Num. 4: De interpretatione Ambrosii seu Ambrosiastri, cf. *Glossa* in Phil. 2, 9 (PL 192, 237 C, 238 B).

Cap. 4, ni fallimur, synopsis haberi potest quaestionis Hugonis, in *De sacram.*, II, 1, 6 (PL 176, 384 B - 386 C).

2. Potuit quidem pervenire ad illam sine merito passionis, quia potuit, consumpta mortalitate, immortalitatis gloria vestiri; sed non sine merito iustitiae et caritatis, aliarumque virtutum. Non enim Christus homo esse potuit, in quo plenitudo virtutum et gratiae non fuerit; nec virtutes ei inesse potuerunt, cilicio mortalitatis induto¹, quin per eas mereretur.⁵ Habens igitur has virtutes secundum hominem passibilem ac mortalem, non potuit non mereri gloriam immortalitatis. Non igitur potuit, factus mortalis, sine merito gloriam impassibilitatis et immortalitatis ac manifestationem Dei nominis consequi. Potuit tamen haec assequi sine merito passionis, quia per passionem nil sibi meruit, quod non ante per¹⁰ virtutes meruerit.

Cap. 5 (54).

1. **De causa mortis et passionis Christi.** Ad quid ergo voluit pati et mori, si ei virtutes ad merendum illa sufficiebant? Pro te, non pro se. Quomodo pro me? Ut ipsius passio et mors tibi esset forma et causa²:¹⁵ forma virtutis et humilitatis, causa gloriae et libertatis³; forma Deo usque ad mortem obediendi⁴, et causa tuae liberationis ac beatitudinis. Meruit enim nobis per mortis ac passionis tolerantiam quod per praecedentia non meruerat, scilicet aditum paradisi et redemptionem a peccato, a poena, a diabolo⁵. Et per mortem eius haec nos adepti sumus, scilicet²⁰ redemptionem et filiorum gloriae adoptionem⁶. Ipse enim moriendo factus est hostia nostrae liberationis.

2. **Qualiter per mortem nos redemit et aditum regni aperuit, et prius de apertione aditus*.** Sed quomodo per mortem nos a diabolo et a peccato redemit et aditum gloriae aperuit? Decreverat Deus «in mysterio», ut ait Ambrosius⁷, propter primum peccatum non intromitti hominem in paradysum, id est ad Dei contemplationem non admitti, nisi in uno homine tanta existeret humilitas, quae omnibus suis sufficere posset;

23-24 Rubrica om. ANW. || et... aditus om. LR. 28 homine] hominum ABMTW, vel -um add. interl. N. || suis] satis B, om. LR, sufficere et add. mg. V. || sufficere] proficere AMTV, vel suf- add. interl. T.

¹ Glossa interl. in Ps. 34, 13: *Induebar cilicio*: «carne mortali» (apud Lyranum, III, 134r; cod. Laurent. Pl. XVII.4, f. 42r); in *Glossa Magistri* in h.l. (PL 191, 351C). ² Cf. *Glossa Magistri* in Rom. 6, 4 (PL 191, 1403 A-D). ³ Resp. Ioan. 8, 36. ⁴ Phil. 2, 8. ⁵ Resp. Col. 1, 13-14; Hebr. 5, 9. ⁶ Resp. Rom. 8, 15; Gal. 4, 5. ⁷ Ambrosiaster, *In Rom.* 5, 14: «Adam autem ideo forma futuri est, quia iam tum in mysterio decrevit Deus per unum Christum emendare, quod per unum Adam peccatum erat» (PL 17 [1845], 96 C; CSEL 81-1, 178s). Cf. *Glossa Lombardi* in Rom. 5, 14 et 15 (PL 191, 1392 B, 1393 B).

sicut in primo homine tanta fuit superbia, quae omnibus suis nocuit. Non est autem inventus inter homines aliquis, quo id posset impleri, nisi *leo de tribu Iuda*¹, qui aperuit *librum* et solvit *signacula* implendo in se *omnem iustitiam*², id est consummatissimam humilitatem qua maior esse non potest. Nam alii homines debitores erant, et vix unicuique sua virtus sufficiebat et humilitas. Nullus ergo eorum hostiam poterat offerre sufficientem nostrae reconciliationi. Sed Christus homo sufficiens et perfecta fuit hostia, qui multo amplius est humiliatus amaritudinem mortis gustando³, quam ille Adam superbiit per esum ligni vetiti noxia delectatione perfrundo⁴. Si igitur illius superbia omnium exstitit ruina, ipsum de paradiso mittens foras aliisque accludens ianuam⁵, multo magis Christi humilitas, qua mortem gustavit, ingressum regni caelestis omnibus suis, impleto Dei decreto, aperire valuit, atque *decreti delere chirographum*⁶.

3. **Ambrosius super epistolam ad Hebraeos***. Ut enim ait Ambrosius⁷, «tantum fuit peccatum nostrum, ut salvari non possemus, nisi unigenitus Dei Filius pro nobis moreretur debitoribus mortis; sed sic dignos nos fecit testamenti et promissae hereditatis». — Quod non ita est intelligendum, quasi non alio modo salvare nos potuerit quam per mortem suam, sed quod per aliam hostiam non potuit nobis aperiri regni aditus et fieri salus, nisi per mortem Unigeniti: cuius tanta fuit, ut dictum est, humilitas et patientia, ut eius merito pateret credentibus in eum aditus regni. Magna ergo in morte Unigeniti praestita sunt nobis, ut liceat nobis redire in patriam; sicut olim in morte summi pontificis, his qui ad civi-

2 quo... impleri] qui... implere LR. 5 homines] omnes BMTW, vel omnes add. interl. N. 14 Rubrica om. RVW. || Hebraeos] romanos ALOT (ed. 1^a?).

¹ Apoc. 5, 5. ² Resp. Matth. 3, 15; *Glossa ordin.* in h.l.: «*Omne iustitiam*, id est humilitatem, quae est omnis iustitia. Et perfecta humilitas habet tres gradus: primus est subdere se maiori et se non praeferre aequali: hic vocatur sufficiens... et iste gradus omni iusto est necessarius. Secundus gradus est subdere se aequali nec praeferre se minori: hic dicitur abundans. Tertius est subesse minori, in quo est omnis iustitia. Hunc Christus implevit» (apud Lyranum, V, 15a). ³ Resp. Hebr. 2, 9: *Ut... pro omnibus gustaret mortem*; *Glossa interl.* in h.l.: «quia amara» (apud Lyranum, VI, 137v; l 188r, m 167v). ⁴ Resp. Gen. 3, 6. ⁵ Resp. Gen. 3, 23-24. ⁶ Col. 2, 14. ⁷ Ambrosiaster (scilicet Alcuinus), *In Hebr.* 9, 15 (PL 100, 1074 A); remote ex Chrysost. in h.l., hom. 16, n. 1 (PG 63, 124); de quo commentario cf. Proleg. ad tom. I, p. 80*.

Num. 3: Verba Ambrosiastri seu Alcuini, ex *Glossa Magistri* in Hebr. 9, 15 (PL 192, 474 B); sed unde quae sequuntur, nescimus, praeter quaedam in Rom. 5, 8 (PL 191, 1384 D) quae prolixius offeruntur infra in Dist. 20, cap. 1.

tatem refugii confugerant, secure ad propria remeare¹. — Ecce aliquatenus ostensum est qualiter per Christi mortem aditus regni sit nobis paratus.

DISTINCTIO XIX

Cap. 1 (55).

1. **Hic qualiter a diabolo et a peccato redemit per mortem.** Nunc igitur quaeramus quomodo per mortem ipsius a diabolo et a peccato et a poena redempti sumus. — A diabolo igitur et a peccato per Christi mortem liberati sumus, quia ut ait Apostolus², *in sanguine ipsius iustificati* sumus; et in eo quod sumus iustificati, id est a peccatis soluti, a diabolo sumus liberati, qui nos vinculis peccatorum tenebat.

2. **Quaestio** *. Sed quomodo a peccatis per eius mortem soluti sumus? — **Solutio** *. Quia per eius mortem, ut ait Apostolus³, commendatur nobis caritas Dei, id est apparet eximia et commendabilis caritas Dei erga nos, in hoc quod Filium suum tradidit in mortem⁴ pro nobis peccatoribus. Exhibita autem tantae erga nos dilectionis arrha, et nos movemur accendimurque ad diligendum Deum, qui pro nobis tantum fecit; et per hoc iustificamur, id est soluti a peccatis, iusti efficimur. Mors igitur Christi nos iustificat, dum per eam caritas excitatur in cordibus nostris⁵.

3. Dicimur quoque et aliter per mortem Christi iustificari: quia per fidem mortis eius a peccatis mundamur. Unde Apostolus⁶: *Iustitia Dei est per fidem Iesu Christi*; et item⁷: *Quem proposuit Deus propitiatorem*

12-13 Quaestio... Solutio (rubr.) om. LNRVW.

¹ Resp. Num. 35, 25 et 28; necnon et Iosue 20, 6. ² Rom. 5, 9. ³ Rom. 5, 8.
⁴ Resp. Rom. 8, 32. ⁵ Cf. *Glossa Magistri* in Rom. 6, 3-5 (PL 191, 1403 B-D); in parte ex August., *Enchiridion*, c. 53 (PL 40, 257; CCL 46, 78), et in fine ex fragmento *Sermonis de resurrectione Domini* (PL 39, 1724). ⁶ Rom. 3, 22. ⁷ Rom. 3, 25; *Glossa interl.* in h.l.: *per fidem* « passionis » (apud Lyranum VI, 9v; l 7c, m 7c).

Dist. XIX-XX: Videsis analysim quaestionum necnon et historiam earumdem apud D. E. DeClerck, *Questions de sotériologie médiévale*, in *Rech. de théol. anc. et médiévale*, 13 (1946), 150-184; 14 (1947), 32-64, ubi pressius agitur de doctrina Magistri, 45-47; non inutile inveniatur opusculum (posthumum) J. Rivière, *Le dogme de la Rédemption au xiie siècle d'après les dernières publications*, in *Revue du moyen âge latin*, 2 (1946), 100-112, 219-230. — Cap. 1, num. 2: Cf. Joh. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, Freiburg im Br. 1932, 174-175. — Num. 3: Cf. Magister in Rom. 3, 25, necnon et in 6, 6-8 (PL 191, 1362 A; 1404 B - 1405 D); et parum infra, ad auctoritatem Augustini, in Col. 2, 14 (PL 192, 275 B).

per fidem in sanguine ipsius, id est « per fidem passionis »; ut olim aspicientes in serpentem aeneum in ligno erectum, a morsibus serpentum sanabantur¹. Si ergo rectae fidei intuitu in illum respicimus qui pro nobis pependit in ligno², a vinculis diaboli solvimur, id est a peccatis. Et ita a diabolo liberamur, ut nec post hanc vitam in nobis inveniatur quod puniat. — **Augustinus** *: « Morte³ quippe sua, uno verissimo sacrificio, quidquid culparum erat, unde nos diabolus ad luenda supplicia detinebat, Christus exstinxit », ut in hac vita tentando nobis non praevaleat. Licet enim nos tentet post Christi mortem quibus modis ante tentabat, non tamen vincere potest sicut ante vincebat. Nam Petrus, qui ante Christi mortem voce ancillae territus negavit⁴, post mortem ante reges et praesides ductus non cessit⁵. Quare? Quia *fortior*, id est Christus, veniens *in domum fortis*⁶, id est in corda nostra ubi diabolus habitabat, *alligavit fortem*, id est a seductione compestit fidelium, ut tentationem quae ei adhuc permittitur non sequatur seductio.

4. **Augustinus, De agone christiano** *. Itaque in Christi sanguine, qui solvit quae non rapuit⁷, redempti sumus a peccato, et per hoc a diabolo. Nam, ut ait Augustinus⁸, in ipso « vincuntur inimicae nobis invisibiles potestates, ubi vincuntur invisibiles cupiditates ». — **Augustinus in libro De baptismo parvulorum**. « Fuso⁹ enim sanguine sine culpa, omnium culparum chirographa deleta sunt, quibus debitores qui in eum credunt a diabolo ante tenebantur; unde¹⁰: *Qui pro multis effundetur* ».

¹ sanguine] sanguinem NO. ⁶ quippe sua *trp.* MT Aug. || uno verissimo] in novissimo M. ⁷ nos om. OX. ⁸ ut] ideo B, et MOR, *quod corr.* O. || praevaleat] praevallet B. ¹⁶ Rubrica om. BORTVWX. ¹⁹⁻²⁰ Rubrica om. ALR; in aliis ponitur ad initium n. 5. ²² ante om. LOR, *interl.* N.

¹ Resp. Num. 21, 9; Ioan. 3, 14-15: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto... ut omnis qui credit in ipsum etc.*; *Glossa interl.* in h.l.: « id est vera fide intuetur in ipsum » (apud Lyranum, V, 195v); et August., *In Ioann.*, tr. 12, n. 11: « Quomodo qui intuebantur illum serpentem, non peribant morsibus serpentum; sic qui intuentur fide mortem Christi, sanantur a morsibus peccatorum » (PL 35, 1490; CCL 36, 127). ² Resp. Gal. 3, 13. ³ *De Trinit.*, IV, c. 13, n. 17 (PL 42, 899; CCL 50, 183). ⁴ Resp. Marc. 14, 66-72; Luc. 22, 56-60. ⁵ Resp. Matth. 10, 18; Act. 5, 27-29. ⁶ Resp. Luc. 11, 22 (*fortior*) et Matth. 12, 29; *Glossa interl.* in ult. loc.: *alligavit fortem*: « a seductione electorum compesterit » (apud Lyranum, V, 42r). ⁷ Ps. 68, 5: *Quae non rapui, tunc exsolvebam*; *Glossa interlin.* in h.l.: « Hoc est gratis: non peccavi, et poenas dedi » (apud Lyran., III, 180v; cod. Florent. Pl. XVII, 4, f. 85v). ⁸ Cap. 2, n. 2 (PL 40, 291; CSEL 41, 103). ⁹ August., *De pecc. meritis seu de bapt. parvulorum*, II, c. 30, n. 49 (PL 44, 180s; CSEL 60, 120); de chirographis: Col. 2, 14. ¹⁰ Matth. 26, 28.

Num. 4: Verba Augustini, in *Glossa* in Col. 2, 15 (PL 192, 276 B-C).

5. **Augustinus in libro De baptismo parvulorum** *. Per illum ergo redempti sumus, in quo princeps mundi nihil invenit¹. Unde Augustinus², causam et modum nostrae redemptionis insinuans, ait: « Nihil invenit diabolus in Christo ut moreretur, sed pro voluntate Patris mori Christus voluit; non habens mortis causam de peccato, sed de obedientia⁵ et iustitia mortem gustavit; per quam nos redemit a servitute diaboli. « Incideramus³ enim in principem huius saeculi, qui seduxit Adam et servum fecit, coepitque nos quasi vernaculos possidere. Sed venit Redemptor, et victus est deceptor. Et quid fecit Redemptor captivatori nostro? Tetendit ei muscipulam, crucem suam; posuit ibi quasi escam, sanguinem suum. Ille autem sanguinem fudit non debitoris, per quod recessit a debitoribus. Ille quippe ad hoc sanguinem suum fudit, ut peccata nostra deleteret. Unde ergo diabolus nos tenebat, deletum est sanguine Redemptoris: non enim tenebat nos nisi vinculis peccatorum nostrorum⁴. Istaerant catenae captivorum. Venit ille, *alligavit fortem*⁵ vinculis passionis suae; intravit *in domum eius*, id est in corda eorum ubi ipse habitabat, et *vasa eius*, scilicet nos, eripuit; quae ille impleverat amaritudine sua. Deus autem noster, vasa eius eripiens et sua faciens, fudit amaritudinem et implevit dulcedine », per mortem suam a peccatis redimens et adoptionem gloriae filiorum largiens.

Cap. 2 (56).

Cur Deus homo et mortuus. Factus est igitur homo mortalis, ut moriendo diabolum vinceret. « Nisi enim homo esset qui diabolum vinceret, non iuste, sed violenter homo ei tolli videretur, qui se illi sponte subiecit;

4 mori trp. p. voluit A. 4-5 mori Christus trp. BLN. 12 debitoribus] id est hominibus add. BR (interl.).

¹ Resp. Ioan. 14, 30. ² De peccat. meritis etc., II, c. 31, n. 51 (PL 44, 181s; CSEL 60, 121s). ³ August., Sermo 130, n. 2 (PL 38, 726s); cf. etiam Sermo, 263, n. 1 (2) (PL 38, 1210; PLS 2, 593). ⁴ Cf. Prov. 5, 22; et II Tim. 2, 25-26. ⁵ Matth. 12, 29. ⁶ Vide Glossam ordin. in Hebr. 2, 11 (apud Lyranum, VI, 137c; cod. m, f. 167c).

Num. 5: Verba Augustini, non sine quadam paraphrasi (ut apparet tam ex originali quam ex opere Flori in h.l., 778-779), iam in Glossa in Hebr. 2, 14 (PL 192, 421 B-D). Videsis etiam Sermonem 4 nostri Magistri (PL 171, 385 A). De « muscipula », cf. J. Rivière, « Muscipula diaboli ». Origine et sens d'une image augustinienne, in Rech. de théol. anc. et méd. 1 (1929) 484ss.

Cap. 2: Omnia usque ad *cecidisse*, in Glossa Magistri in Hebr. 2, 14 (PL 192, 421 D), ubi et reliqua saltem ad sensum; ex Glossa ordin., uti supra notatur.

sed si eum homo vicit, iure manifesto hominem perdit. Et ut homo vincat, necesse est ut Deus in eo sit, qui eum a peccatis immunem faciat. Si enim per se homo esset, vel angelus in homine, facile peccaret, cum utramque naturam per se constet cecidisse ». Ideo Dei Filius hominem passibilem sumpsit, in quo et mortem gustavit¹; quo caelum nobis aperuit et a servitute diaboli, id est a peccato: servitus enim diaboli peccatum est², et a poena redemit.

Cap. 3 (57).

Quomodo et a qua poena Christus nos redemit per mortem. A qua poena? Temporalis et aeterna. Ab aeterna quidem relaxando debitum; a temporali vero penitus nos liberabit in futuro, quando *novissima mors inimica destruetur*³. Adhuc enim exspectamus *redemptionem corporis*⁴. Secundum animas vero iam redempti sumus ex parte, non ex toto: a culpa, non a poena; nec omnino a culpa: non enim ab ea sic redempti sumus ut non sit, sed ut non dominetur⁵.

Cap. 4 (58).

Quomodo poenam nostram portavit. Peccata quoque nostra, id est poenam peccatorum nostrorum, dicitur *in corpore suo super lignum portasse*⁶, quia per ipsius poenam, quam in cruce tulit, omnis poena temporalis quae pro peccato converso debetur, in baptismo penitus laxatur, ut nulla a baptizato exigatur; et in poenitentia minoratur: non enim sufficeret illa poena qua poenitentes ligat Ecclesia, nisi Christi poena cooperaretur, qui pro nobis solvit⁷. Unde peccata iustorum qui fuerunt ante adventum *in sustentatione Dei* fuisse usque ad Christi mortem dicit Apostolus⁸, *ad ostensionem iustitiae eius in hoc tempore*. — Ecce ex parte

1 perdit] perdidit LR, corr. in perdidit V. 18 pecc. nostrorum trp. MT. 21 nulla] nullo AM.

¹ Hebr. 2, 9: *Ut... pro omnibus gustaret mortem*. ² Resp. Ioan. 8, 34; et II Tim. 2, 26. ³ I Cor. 15, 26. ⁴ Rom. 8, 23; Glossa Magistri in h.l. (PL 191, 1445 A). ⁵ Resp. Rom. 6, 6: *ut ultra non serviamus peccato*; vide Glossam Lombardi in h.l.: « Non dico ut non sit, sed ut non cogamur servire, et vere non cogimur » [cogemur cod. z, f. 20c] (PL 191, 1405 D); de his plura in lib. II, d. 32, c. 1 (tom. I, 511-13). ⁶ I Petri 2, 24; Glossa interl. in h.l.: *Qui peccata nostra: « Id est poenam pro peccatis debitam »* (apud Lyranum, VI, 219). ⁷ Resp. Ps. 68, 5; v. supra, Cap. 1, n. 4. ⁸ Rom. 3, 26; cf. Glossa Lombardi in h.l. (PL 191, 1362 B - 1363 A).

expositum est quomodo et quid Christus per mortem nobis meruit et impetravit.

Cap. 5 (59).

Si solus Christus debet dici redemptor, ut solus dicitur mediator. Unde ipse vere dicitur mundi redemptor et Dei hominumque mediator. Sed mediator in Scriptura dicitur solus Filius¹; redemptor vero aliquando etiam Pater vel Spiritus Sanctus², sed hoc propter usum potestatis, non propter exhibitionem humilitatis et obedientiae. Nam secundum potestatis simul et obedientiae usum, Filius proprie dicitur redemptor, quia et in se explevit per quae iustificati sumus, et ipsam iustificationem est operatus potentia deitatis cum Patre et Spiritu Sancto. Est igitur redemptor in quantum est Deus potestatis usu, et in quantum homo humilitatis effectum. Et saepius dicitur redemptor secundum humanitatem, quia secundum eam et in ea suscepit et implevit illa sacramenta quae sunt causa nostrae redemptionis. Proprie igitur Filius dicitur redemptor.

Cap. 6 (60).

1. De mediatore. Qui solus dicitur mediator, non Pater vel Spiritus Sanctus. De quo Apostolus³: *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus*, id est per hominem quasi in medio arbiter est ad componendam pacem: id est ad reconciliandum homines Deo. Hic est arbiter quem Iob desiderat⁴: *Utinam esset nobis arbiter*.

2. Augustinus, Super Ioannem*. *Reconciliati enim sumus Deo, ut ait Apostolus⁵, per mortem Christi: «Quod⁶ non sic est intelligendum, quasi nos ei sic reconciliaverit Christus, ut inciperet amare quos oderat,*

8 et] usum *add.* V. || obedientiae] usum *add. interl.* NR. 12 et *om.* BORVX. ||
|| quantum] est *add.* BLR. 22 Rubrica *om.* ORVW.

¹ Gal. 3, 19-20; I Tim. 2, 5; Hebr. 9, 15. ² Cf. Ps. 18, 15; 77, 35; Isai. 41, 14; 49, 7 et 26; 60, 16; 63, 16. ³ I Tim. 2, 5. ⁴ Iob 9, 33. ⁵ Rom. 5, 10. ⁶ In *Ioan.*, tr. 110, n. 6 (PL 35, 1923; CCL 36, 626).

Cap. 6-7: Cf. A. M. Landgraf, *Die Mittlerschaft Christi, in Dogmengeschichte, II-2, 288-328.* — Cap. 6, num. 1: Ex *Glossa* in I Tim. 2, 5 (PL 192, 339 A); partim ex *Glossa media* Gilberti (cf. V. Miano, *Il commento*, p. 196; A. M. Landgraf, *Die Mittlerschaft Christi*, 299s). — Num. 2: Verba Augustini *Super Ioannem*, mutato ordine verborum, in *Glossa Magistri* in Rom. 5, 10 (PL 191, 1384 A-B), ex Floro in Rom. 5, 8-9 (*ed. cit.*, 86); illa *De Trinitate*, in Rom. 5, 10 (PL 191, 1386 C), item ex Floro in h.l. (col. 90).

sicut reconciliatur inimicus inimico, ut deinde sint amici, qui ante se oderant; sed iam nos diligenti Deo reconciliati sumus. Non enim ex quo ei reconciliati sumus per sanguinem Filii nos coepit diligere, sed ante mundum, priusquam nos aliquid essemus». — Quomodo ergo diligenti nos Deo sumus reconciliati? «Propter¹ peccatum cum eo habebamus inimicitias, qui habebat erga nos caritatem, etiam cum inimicitias exercebamus adversus eum operando iniquitatem». — **Augustinus in libro De Trinitate***: «Ita² ergo inimici eramus Deo sicut iustitiae sunt inimica peccata; et ideo, remissis peccatis, tales inimicitiae finiuntur, et reconciliantur iusto quos ipse iustificat».

3. Christus ergo dicitur mediator eo quod medius inter Deum et homines, ipsos reconciliat Deo. Reconciliat autem dum offendicula hominum tollit ab oculis Dei, id est dum peccata delet quibus Deus offerebatur et nos inimici eius eramus.

4. Quaestio*. Sed cum peccata deleat non solus Filius, sed et Pater et Spiritus Sanctus, quorum deletio est nostra ad Deum reconciliatio, quare solus Filius dicitur mediator? Nam de Patre legitur quod reconciliaverit sibi mundum. Ait enim Apostolus³: *Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians*. Cum igitur reconciliet, quare non dicitur mediator?

— Responsio*. Quia nec medius est inter Deum et homines, nec in se habuit illa sacramenta quorum fide et imitatione iustificemur, id est reconciliemur Deo. Reconciliavit ergo nos tota Trinitas virtutis usu, scilicet dum peccata delet; sed Filius solus impletione obedientiae, in quo patrata sunt secundum humanam naturam per quae credentes et imitantes iustificantur.

Cap. 7 (61).

1. Secundum quam naturam sit mediator. Unde et mediator dicitur secundum humanitatem, non secundum divinitatem. «Non⁴ est enim mediator inter Deum et Deum, quia *unus est Deus*⁵; sed inter Deum et

7 Rubrica *om.* RVW. 8 sunt inimica *trp.* ARV. 12 reconciliat] reconciliavit LN.
15 Quaestio *om.* RVW. 16 deletio] dilectio M, *corr. ex* delectatio L. 19 sibi reconcilians *trp.* LT *vulg.* 20 Responsio] Solutio B, *om.* RVW. 22 ergo] igitur MT.

¹ August., *ibid.* ² Lib. XIII, c. 16, n. 21 (PL 42, 1030s; CCL 50 A, 411). ³ II Cor. 5, 19. ⁴ August., *In Epist. ad Galat.*, n. 24 (PL 35, 2122); invenitur in parte in *Glossa ordin.* in Gal. 3, 19-20 (apud Lyranum, VI, 83b-c; cod. I 107a, m 100c). ⁵ Gal. 3, 20.

Cap. 7, num. 1: Cf. *Glossa* in Gal. 3, 20 (PL 192, 130 A), ubi primae duae auctoritates; dein, in I Tim. 2, 5 (PL 192, 339 A-B), ubi verba Aug. in *Confess.*

hominem, quasi inter duo extrema, quia medius esse non potest nisi inter aliqua. — **Augustinus in sermone quodam** *: « Mediator ¹ est igitur in quantum homo; nam in quantum Deus non mediator, sed aequalis Patri est, hoc idem quod Pater, cum Patre unus Deus ». Mediat ergo inter homines et Deum Trinitatem secundum hominis naturam, in qua suscipit illa per quae reconciliamur Deo Trinitati. — **Augustinus in libro Confessionum** *: Et secundum eandem « habet ² aliquid simile Deo et aliquid simile hominibus: quod mediatori congruebat, « ne per omnia similis hominibus, longe esset a Deo; aut per omnia Deo similis, longe esset ab hominibus, et ita mediator non esset. Verus igitur mediator Christus inter mortales peccatores et immortalem iustum apparuit: mortalis cum hominibus, iustus cum Deo »; « per infirmitatem propinquans nobis ³ », « per iustitiam Deo. Recte igitur mediator dictus est, quia inter Deum immortalem et hominem mortalem est Deus homo, reconcilians hominem Deo: in tantum mediator, in quantum est homo; in quantum autem Verbum non est medius, quia unus cum Patre Deus ».

2. **Vigilius, Contra Eutychen** *: « Si ⁴ ergo Christus secundum vos, o haeretici, unam tantum habet naturam, unde medius erit? Nisi ita sit medius ut Deus sit propter divinitatis, et homo propter humanitatis naturam, quomodo humana in eo reconciliantur divinis? Nam ipse veniens, prius in se humana sociavit divinis per utriusque naturae coniunctionem in una persona; deinde omnes fideles per mortem reconciliavit Deo », dum « sanati ⁵ sunt ab impietate quicumque humilitatem Christi credendo dilexerunt, et diligendo imitati sunt ».

3. **Summam intelligentiae praemissae perstringit** *. Ecce hic aliquatenus insinuat quare Christus solus dicitur mediator Dei et hominum; et secundum quam naturam mediet, scilicet humanam; et cui mediet, scilicet Deo Trinitati. Trinitati enim nos reconciliavit per mortem; per

2 Rubrica om. RW, trp. ad p. 123, lin. 27 alii codd. (praeter X). || est igitur trp. LNV. 3-4 Patri est trp. RVX. 13 igitur] ergo LOVWX. || quia] qui ORVW. 17 Vigilius] VIII^{us} BX, Aug. L. 19 propter] naturam add. BLNOV. 25 Rubrica om. ARW.

1 Sermo 293 (in Natali Ioan. Bapt.), n. 7 (PL 38, 1332). 2 Lib. X, cc. 42-43, nn. 67-68 (PL 32, 808; CSEL 33, 277s). 3 Ex Glossa Magistri in Ps. 29, 3 (PL 191, 292 B); ex August., Enarr. II in Ps. 29, n. 1 (PL 36, 216; CCL 38, 174). 4 Lib. V, n. 15 (PL 62, 145 B-D). 5 August., In Epist. ad Galat., n. 24 (PL 35, 2122).

Num. 2: Ex Glossa in Gal. 3, 20 (PL 192, 130 C), sed unde incorporaretur in Glossam, nescimus.

quam etiam nos redemit a servitute diaboli. Nam ut Petrus ait ¹, non corruptibilibus auro et argento redempti sumus, sed pretioso sanguine Agni immaculati.

DISTINCTIO XX

Cap. 1 (62).

5 **Quod alio modo potuit liberare et quare potius isto.** — **Augustinus in libro X[III] De Trinitate** *. Si vero quaeritur utrum alio modo posset Deus hominem liberare quam per mortem Christi, dicimus et « alium ² modum fuisse possibilem Deo, cuius potestati cuncta subiacent, sed nostrae 10 miseriae sanandae convenientiorem modum alium non fuisse, nec esse oportuisse ».

Cap. 2 (63).

1. **Ratio quare isto modo** *. « Quid ³ enim mentes nostras tantum erigit et ab immortalitatis desperatione liberat, quam quod tanti nos fecit 15 Deus, ut Dei Filius immutabiliter bonus, in se manens quod erat, et a nobis accipiens quod non erat, dignatus nostrum inire consortium, mala nostra moriendo perferret? »

2. **Alia ratio** *. — **Augustinus in eodem** *. Est et alia ratio quare isto potius modo quam alio liberare voluit: « quia ⁴ sic iustitia superatur

1 ait] in epistola canonica add. BOV. 6 et... isto om. LMRWX. 8 Deus om. LOWX, interl. R. 13 tantum trp. p. enim LRV, post erigit A. 18 Rubricae om. LRVW.

1 I Petri 1, 18-19. 2 Cap. 10, n. 13 (PL 42, 1024; CCL 50A, 399s); partim tantum in Glossa ordin. in Rom. 5, 8 (apud Lyran., VI, 12c; cod. I 10c, m 11b). 3 August., ibid. (1024; 400); partim in Glossa ordin. ut in nota praecedenti. 4 Cap. 13, n. 17 (1026; 404); sed verba sunt Glossae ordin. in Rom. 5, 9 (locis cit.).

Dist. XX, capp. 1-4: Fons in Glossa Lombardi, in Rom. 5, 8 (PL 191, 1384 D - 1386 B), ubi dependet a Glossa media Gilberti (apud M. Simon, La glose de l'épître aux Romains de Gilbert de la Porrée, in Rev. Hist. Eccl., 52, 1957, 76). Videsis etiam Magistrum in Hebr. 2, 14-15 (PL 192, 421 D - 422 D) et eius sermones, nn. 4, 16, 18 (PL 171, 384 C, 501 C, 610 A); Hugonem, De sacram., I, 8, 4-10 (PL 176, 307 D - 312 A); Summam sent., I, 14 et 18 (PL 171, 1095 D - 1096 A, 1105 C; 176, 69 C-D, 78 C-D); et alios plures apud A. M. Landgraf, Das Axiom « Non alium modum possibilem... », in Dogmengeschichte, II-2, 254-287; et L. Ott, Untersuchungen zur theol. Briefliteratur, 599-614.

diabolus, non potentia»; «et¹ quomodo id factum sit, explicabo ut poterō». «Quadam² iustitia Dei in potestatem diaboli traditum est genus humanum, peccato primi hominis in omnes originaliter transeunte et illius debito omnes obligante. Unde omnes homines ab origine sunt sub principe diabolo; unde Apostolus³: *Eramus natura filii irae*: natura scilicet ut est depravata peccato, non ut est recta creata ab initio. Modus autem ille, quo traditus est homo in diaboli potestatem, non ita debet intelligi, tamquam Deus hoc fecerit aut fieri iusserit, sed quod tantum permiserit, iuste tamen. Illo deserente peccantem, peccati auctor illico invasit. Non tamen Deus continuit *in ira sua miserationes suas*⁴, nec hominem a lege suae potestatis amisit, cum in diaboli potestate esse permisit, quia nec diabolus a potestate Dei est alienus, sicut nec a bonitate; nam qualicumque vita non subsisteret, nisi per eum qui vivificat omnia. Non ergo Deus hominem deseruit, ut non se illi exhiberet Deum, sed inter mala poenalia, etiam malis multa praestitit bona; et tandem hominem, quem commissio peccatorum diabolo subdidit, remissio peccatorum per sanguinem Christi data a diabolo eruit, ut sic iustitia vinceretur diabolus, non potentia».

Cap. 3 (64).

1. **Qua iustitia sit victus diabolus.** «Sed⁵ qua iustitia? Iesu Christi. 20 Et quomodo victus est ea? Quia in eo nihil dignum morte inveniens⁶, occidit eum tamen. Et utique iustum est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur in eum credentes quem sine ullo debito occidit». «Ideo⁷ autem potentia vincere noluit, quia diabolus vitio perversitatis suae amator est potentiae, et desertor oppugnatorque iustitiae: in quo homines 25 magis eum imitantur, qui neglecta vel etiam perosa iustitia, potentiae magis student, eiusque vel adeptione laetantur, vel cupiditate inflammanantur. Ideoque placuit Deo ut non potentia, sed iustitia vincens erueret hominem: in quo homo eum imitari disceret». «Post⁸ vero in resurrectione secuta est potentia, quia revixit mortuus, nunquam postea moriturus». 30

4 omnes¹ om. MRTXz. 12 diabolus] quod diabolus non est alienus a bonitate del
rubr. marg. omnes codd. praeter AVW. 13 vita] vel (add. L³) diabolus vel homo add. BV,
add. interl. O², add. marg. L³.

1 August., ibid., c. 11, n. 15 (PL 42, 1025; CCL 50A, 402). 2 August., ibid.,
c. 12-13, nn. 16-17 (1026s; 402ss). 3 Eph. 2, 3. 4 Ps. 76, 10. 5 August., ibid.,
c. 14, n. 18 (PL 42, 1027s; CCL 50A, 406). 6 Resp. Luc. 23, 15: *Nihil dignum morte actum
est ei.* 7 August., ibid., c. 13, n. 17 (1026s; 404), partim in *Glossa ordin.* in Rom. 5, 9
(locis cit.). 8 Ibid., c. 14, n. 18 (1028; 407).

2. **Quaestio*.** «Sed nonne¹ iure aequissimo vinceretur diabolus, si potentia tantum Christus cum illo agere voluisset? Utique, sed postposuit Christus quod potuit, ut prius ageret quod oportuit». Iustitia ergo humilitatis² hominem liberavit, quem sola potentia aequissime liberare 5 potuit.

Cap. 4 (65).

1. **De causa inter Deum et hominem et diabolum.** Si enim tres illi in causam venirent, scilicet Deus, homo, diabolus, diabolus et homo quid adversus Deum dicerent, non haberent. Diabolus enim de iniuria Dei 10 convinceretur, quia servum eius, scilicet hominem, et fraudulenter abduxit et violenter tenuit. Homo etiam iniurius Deo convinceretur, quia praecepta eius contempsit et se alieno dominio mancipavit. De hominis etiam iniuria convinceretur diabolus, quia illum et prius fallaci promissione deceptit, et post mala inferendo laesit. Iniuste igitur diabolus, quantum ad se, 15 tenebat hominem, sed homo iuste tenebatur; quia diabolus nunquam meruit potestatem habere super hominem, sed homo meruit per culpam pati diaboli tyrannidem.

2. Si igitur Deus, qui utrique praeerat, potentia hominem liberare vellet, sola iussionis virtute hominem poterat rectissime liberare; sed ob 20 causam praemissam³ iustitia humilitatis uti voluit. — **Augustinus in libro XIII De Trinitate*:** Qui⁴ dum in carne mortali crucifixus est, iustificati sumus, id est per remissionem peccatorum eruti de potestate diaboli, et ita a Christo iustitia diabolus victus est, non potentia. Quomodo autem in eius sanguine nobis peccata sint dimissa, supra expositum est⁵.

1 Quaestio om. LRVW. 8 Deus] et add. LR. || homo¹] et add. BLNOR. || diabolus¹] et add. M., add. sed del. T. 16 potestatem habere trp. LRV. 20-21 Rubrica om. RVW. 24 sint] sunt BNX.

1 August., ibid. (1028; 406). 2 Cf. August., ibid.: «Ideo gratior facta est in humilitate iustitia» etc. (1028; 407). 3 In cap. 3, n. 2. 4 Potius paraphrasis Augustini, qui scribit: «Sed aliud est propter quod iustificamur in Christi sanguine, cum per remissionem peccatorum eruimur a diaboli potestate: hoc ad id pertinet quod a Christo iustitia diabolus vincitur, non potentia. Ex infirmitate quippe quam suscepit in carne mortali... crucifixus est Christus» (1028; 407). 5 In Dist. 19, c. 1, nn. 1 et 4.

Cap. 5 (66).

1. De traditione Christi, quae dicitur facta a Patre, a Filio, a Iuda et a Iudaeis. Christus ergo est sacerdos idemque hostia et pretium nostrae reconciliationis¹, qui se in ara crucis non diabolo, sed Deo Trinitati obtulit, pro omnibus quantum ad pretii sufficientiam², sed pro electis tantum quantum ad efficaciam, quia praedestinatam salutem effecit.

2. De quo et legitur quod sit traditus a Patre³, et quod se ipsum tradidit⁴, et quod Iudas eum tradidit⁵ et Iudaei⁶. Ipse se tradidit, quia sponte ad passionem accessit; et Pater eum tradidit, quia voluntate Patris, immo totius Trinitatis, passus est; Iudas tradidit prodendo, et Iudaei instigando. Et fuit actus Iudae et Iudaeorum malus, et actus Christi vel Patris bonus. Opus Christi et Patris bonum, quia bona Patris et Filii voluntas; malum fuit opus Iudae et Iudaeorum, quia mala fuit intentio.

3. Diversa fuerunt ibi facta sive opera, id est diversi actus; et una res sive factum, scilicet passio ipsa. Ideo doctores aliquando uniunt in facto illo Patrem, Filium, Iudam, Iudaeum; aliquando disiungunt. Respicientes enim ad passionem, unum opus illorum dicunt; attendentes intentiones et actus, facta diversa discernunt. — Augustinus, *Super epistolam Ioannis* *. Unde Augustinus⁷: « Facta est, inquit, traditio a Patre, facta est traditio a Filio, facta est traditio a Iuda: una res facta est. Quid ergo discernit inter eos? Quia hoc fecit Pater et Filius in caritate; Iudas

3 a om. MNW. 6 efficaciam] efficientiam ABNRVW, vel efficaciam add. marg. V2. || effecit] efficit AN. 7 et] etiam LNR, om. B. 19 iniquit om. OX. 20 traditio a Filio trp. MN.

¹ Cf. *Glossa Magistri* in Hebr. 9, 25: «sacerdos et hostia» (PL 192, 477 C); et in Rom. 5, 10: «Hoc est pretium reconciliationis nostrae» (PL 191, 1386 B; ubi, licet sub rubrica *Augustinus* inveniantur [deest in cod. z, f. 17a], verba potius Magistri esse videntur). ² Vide *Glossam* in Hebr. 5, 9: *causa salutis aeternae omnibus obtemperantibus sibi*: «tantum enim valet eius passio quod omnibus sufficit ad salutem» (PL 192, 438 B). ³ Resp. Rom. 8, 32: *Sed pro nobis omnibus tradidit illum*. ⁴ Resp. Gal. 2, 20, et Eph. 5, 2. ⁵ Cf. Matth. 26, 25; et 26, 48. ⁶ Resp. Matth. 27, 18: *Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum*. ⁷ In I Ioan. 4, 9, tr. 7, n. 7 (PL 35, 2032s).

Cap. 5, num. 1: De traditione Christi vide Lomb., *Sent.*, I, d. 48, c. 2; et II, d. 40, n. 11 (tom. I, 325s, 560); et in Rom. 8, 32 (PL 191, 1451 D). Circa distinctionem inter sufficientiam et efficaciam, cf. A. M. Landgraf, *Die Unterscheidung zwischen Hinreichen und Zuwendung der Erlösung*, in *Dogmengeschichte* II-2, 329-358. — Num. 3: Auctoritas Augustini ex *Glossa* in Gal. 2, 20 (PL 192, 117 A-B).

vero in prodicione. Videtis quia non quid faciat homo, sed qua voluntate considerandum est. In eodem facto invenimus Deum quo Iudam, Deum benedicimus, Iudam detestamur: quia Deus cogitavit salutem nostram, Iudas cogitavit pretium quo vendidit Dominum, Filius pretium quod dedit pro nobis. Diversa ergo intentio diversa facta facit, cum tamen sit una res ex diversis». Ecce unam rem dicit ibi fuisse et diversa facta, quia una fuit ibi passio, sed diversi actus; et actus quidem Iudae ac Iudaeorum mali, quibus operati sunt Christi passionem, quae bonum est et opus Dei est.

Cap. 6 (67).

1. Quod Christi passio dicitur opus Dei et Iudaeorum et quomodo. Passio ergo Christi et opus Iudaeorum dicitur, quia ex actibus eorum provenit; et opus Dei, quia eo auctore, id est volente, fuit. Unde Augustinus¹: «Nemo aufert animam Christi ab eo, quia potestatem habet ponendi et sumendi²: ecce habes auctorem operis. Ponet animam: ecce habes opus auctoris. Et ut generaliter concludam, quotiens in carne Christus aliquid patitur, opus auctoris est; quia enim sua voluntate, non alio cogente perpetitur, ipse auctor est operis».

2. Si Iudaei sunt ibi operati bonum *. Cum autem passio Christi opus Dei sit et ideo bonum, eamque operati sint Iudas et Iudaei: quaeritur an concedendum sit eos operatos ibi esse bonum. — Hic distinguendum est: potest enim dici quod operati sunt bonum, quia ex actibus eorum bonum provenit, id est passio Christi; et item quod operati non sint bonum, sed malum, quia actio eorum non fuit bona, sed mala³.

7 fuit ibi trp. MTX. || ac] et BLMRX. 13 est] eo add. NV. 15 Ponet] Ponit BMV. 18 perpetitur] patitur B, perpetratur MR. 21 ibi esse trp. LNR. 22 sunt] sint BMT. 23 sint] sunt LRV.

¹ Rubr. marg.: *In expositione fidei cath. contra Felicianum*; id est Vigilius Thapsensis, *Contra Felic. Arianum de unitate Trinitatis*, c. 14 (PL 42, 1169s; vel c. 20, PL 62, 348 D). ² Resp. Ioan. 10, 17-18. ³ Cf. supra, c. 5, n. 2; et loci Libr. I et II ibi citati.

Cap. 6, num. 1: Verba ps.-Augustini, ex *Glossa* in I Cor. 2, 8 (PL 191, 1549 D-1550 A).

DISTINCTIO XXI

Cap. 1 (68).

1. **Si in Christo divisio in morte fuit animae vel carnis a Verbo.** Post praedicta considerandum est utrum in morte a Verbo sit separata anima vel caro.

2. **Opinio quorundam asserentium carnem a deitate divisam *.** Quidam¹ putaverunt carnem, sicut ab anima, ita a divinitate in morte fuisse divisam. Si enim, inquit, anima media divinitas carnem sibi univit, sicut superius² praetaxatum est, ergo quando divisa est caro ab anima, divisa est etiam a divinitate; quia non potuit ab anima seiungi per quam Verbo erat unita, quin a Verbo divideretur. — **Augustinus *.** Fuit autem divisa ab anima in morte: alioquin vera mors ibi non fuisset; quia ut ait Augustinus³, « mors quam timent homines, separatio est animae a carne; mors autem quam non timent, separatio est animae a Deo; utraque vero diaboli suasu homini propinata est ». Si ergo in Christo homine vera mors fuit, divisa est ibi anima, ac per hoc divinitas, a carne.

3. **Auctoritatem inducunt *.** — **Ambrosius *.** Huic suae probabilitati addunt auctoritatis testimonium. **Ambrosius**⁴ enim, tractans de

⁸ media] mediante B, corr. in mediante X. ⁹ praetaxatum] dictum V, predictum X. 17 Rubricae om. RVW.

¹ Ita inter alios Mag. Hermannus, *Sententiae*, c. 27: «...rationabilius esse videtur, quod a corpore fuerat separata [divinitas]. Sicut enim non potuit adiungi nisi anima mediante, sic in eo non debuit remanere anima separata » (PL 178, 1737 B). Videtur etiam *Sententias Florianenses*, n. 44 (ed. H. Ostlender, Bonn 1929, 20-21); et *Sent. Parisienses*, p. 1 (ed. A. M. Landgraf, in *Écrits théologiques de l'école d'Abélard*, Lovanii 1934, p. 35, 12-20). ² Dist. 2, c. 2. ³ Rubrica marg. indicat *August. super ps. xlvii*; sed est *Enarr. in Ps. 48*, 15, sermo 2, c. 2 (PL 36, 556; CCL 38, 565s). ⁴ Iterum rubrica legitur *Ambr. in expositione psalmi*; sed revera est eius *In Lucam*, X, n. 127 (PL 15 [1845], 1836 A; CSEL 32-III, 503; CCL 14, 381).

Dist. XXI-XXII: Cf. A. M. Landgraf, *Das Problem « Utrum Christus fuerit homo in triduo mortis »*, in *Dogmengeschichte* II-1, 273-319; praesertim quoad positionem Lombardi, 273-296; Hugo, *De sacram.*, II, 1, 10-11 (PL 176, 399ss); *Summa sent.*, I, 19 (PL 171, 1105s; 176, 78ss). — Cap. 1: Quaestio ponitur ut in *Summa sent.*, I, 19 (PL 171, 1105 C; 176, 78 D), unacum quadam expositionis opinionis affirmativae. Cf. etiam Hugo, *De sacram.*, II, 1, 10 (PL 176, 399 C - 400 D). — Num. 2: Auctoritas Augustini, ex *Glossa* in *Ps. 48*, 6 (PL 191, 466 D - 467 A). — Num. 3: Auctoritatem Ambrosii, ex *Summa sent.*, I, 19 (PL 171, 1106 C; 176, 80 A-B), inducunt *Sent. Florianenses*, n. 41 (p. 21, 7-10) et *Sent. Parisienses* (p. 35, 5-8); in parte, apud Hugonem, *De sacram.*, II, 1, 10 (PL 176, 399 C).

Christi derelictione, qui in cruce voce magna clamans dixit 1: *Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* ait: « Clamat homo separatione divinitatis moriturus: nam cum divinitas mortis libera sit, utique mors ibi esse non poterat nisi vita discederet, quia vita divinitas est ». Hic videtur tradi quod divinitas separata sit in morte ab homine, quae nisi discessisset, homo ille mori non posset; quod illi ad carnem referunt, quam dicunt a Deo separatam.

4. **Responsio *.** Quibus respondemus illam separationem sic esse accipiendam sicut intelligitur derelictio, quae illis verbis significatur: *Ut quid me dereliquisti?* Quomodo igitur Christus derelictus erat a Patre, cum in cruce se derelictum clamabat? Non recesserat Deus ab homine, ita quod esset soluta unio Dei et hominis: alioquin fuit quoddam tempus quando Christus adhuc vivus homo erat et non Deus, quia adhuc vivus se derelictum clamabat, non derelinquendum. Si ergo illa derelictio unionis intelligatur solutio, ante facta fuit solutio Dei et hominis quam Christus mortuus esset. Sed quis hoc dicat? Fateamur igitur Deum quodam modo illum hominem in morte deseruisse, quia potestati persequentium eum exposuit ad tempus; non suam potentiam exerendo illum defendit, ut non moreretur. Separavit se divinitas quia subtraxit protectionem, sed non solvit unionem; separavit se foris ut non adesset ad defensionem, sed non intus defuit ad unionem. Si non ibi cohibuisset potentiam, sed exseruisset, non moreretur Christus. Mortuus est Christus divinitate recedente, id est effectum potentiae defendendo non exhibente. — Hic est hircus apompeius, qui altero hirco immolato in solitudinem mittebatur, ut legitur in Levitico 2. Duo enim hirci humanitas et divinitas Christi intelliguntur 3. Humanitate igitur immolata, divinitas in solitudinem abiit, id est in caelum. — **Hesychius, super Leviticum *.** Unde Hesychius 4: « In solitudinem, id est in caelum tempore passionis

⁸ Responsio om. RVW. ¹⁸ exerendo] exercendo BNRVW. ²² exseruisset MOTW, exercuisset alii. ²⁷ Rubrica om. LRVW.

¹ Matth. 27, 46. ² Levit. 16, 8-10. ³ *Glossa ordin.* in Lev. 16, 7-8: *Duos hircos...* « quia Christus Deus et homo: secundum humanitatem passus, secundum divinitatem impassibilis... mittit Aaron super utrumque sortem: qua divinitatem et humanitatem dividi intelligimus » (apud Lyranum, I, 242c); ex Hesychio in h.l. (PG 93, 991 B). ⁴ *Glossa ordin.* in Lev. 16, 10: *et emittat eum in solitudinem* (apud Lyranum, I, 242c); iterum ex Hesychio in h.l. (PG 93, 992 B-C).

Num. 4: Responsio, summatim ex Hugone (*ibid.*, 399 D - 400 D). De hirco apompeio prolixius (cum *Glossa ordinaria*) loquitur Magister in Sermone 22, *In Parasceve* (PL 171, 689 A); de quo cf. Proleg. ad tom. I, 106*.

divinitas abiisse dicitur, non locum mutans, sed quodam modo virtutem cohibens, ut possent impii consummare passionem. Abiit ergo, id est virtutem cohibuit; et portavit *iniquitates* nostras¹, non ut haberet, sed ut consumeret: *Deus enim ignis consumens est*². Ex his satis ostenditur praemissa verba *Ambrosii* sic esse accipienda ut praediximus. 5

5. **Aliam inducunt auctoritatem.** — **Athanasius** *. Alii quoque auctoritati innituntur, qui asserunt divinitatem in morte recessisse ab homine secundum carnem. Ait enim *Athanasius*³: « Maledictus qui totum hominem quem assumpsit Dei Filius, denuo assumptum vel liberatum tertia die a mortuis resurrexisse non confitetur. Fiat, fiat ». — **Qualiter** 10 **de hac auctoritate argumentando procedunt** *. Si, inquit, denuo assumptus est homo in resurrectione, quem assumpserat in incarnatione, deposuit ergo eum in morte; separata ergo fuit divinitas in morte ab humanitate.

6. **Responsio** *. Quibus respondemus quod, si his verbis assumptio 15 talis intelligatur quae sit secundum unionem, non carnem tantum, sed totum hominem, id est animam et carnem, denuo sibi univit in resurrectione, quia non simpliciter 'hominem', sed 'totum hominem' assumptum dicit. Totum igitur hominem in morte deposuit, id est animam et carnem. Sed quis, nisi hostis veritatis, dicat animam a Verbo depositam? Et tamen, nisi hoc fateantur, quod totus homo sit assumptus, non pro eis facit 20 illa auctoritas, quae totum dicit assumptum.

7. **Determinatio auctoritatis** *. Sciendum est igitur *Athanasium* 25 id dixisse contra illorum perfidiam qui resurrectionem Christi negabant, putantes morte detineri qui solus *inter mortuos liber*⁴ est. Ideo illum maledicit qui non confitetur totum hominem denuo assumptum resurrexisse, id est Christum animam denuo corpori coniunxisse, et in illis duobus denuo coniunctis in resurrectione vere secundum hominem vixisse sicut ante mortem. Nam in morte separata est anima a carne: unde vere dicitur 30 *Christus mortuus*; sed neutrum separatum est a Verbo Dei.

6 *Athanasius om.* MRVW.

15 si *del.* O, in *add.* OVX.

¹ Resp. Lev. 16, 22: *Cumque portaverit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam.* ² Deut. 4, 24. ³ Id est Eusebius Vercellensis, *De Trinit.*, VI (inter opp. *Vigilii Thapsensis*, PL 62, 280 A; sub proprio nomine, CCL 9, 87s); cf. *Clavis patrum latinorum*, n. 105. ⁴ Ps. 87, 6.

Num. 5: in parte ex *Summa sent.*, I, 19 (*loc. cit.*); iam in *Sent. Florian.*, uti supra. — Num. 7: partim in *Summa sent.*

8. **Auctoritatibus adstruit carnem a Verbo in morte non esse divisam.** Sicut *Augustinus* super *Ioannem*¹ docet, tractans illud Domini verbum²: *Ego pono animam meam ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso; potestatem habeo ponendi eam, et iterum* 5 *sumendi eam.* (**De eo quod scriptum est: Ego pono animam meam etc.** *) Hic animam dicit emissam. A quo emissa est? A se ipsa non est emissa, quia se ipsam non posuit. Nec Verbum animam posuit vel carnem. Caro ergo animam posuit, sed potestate in se manentis deitatis; potentia ergo deitatis anima divisa est a carne, sed neutrum a Verbo Dei. Unde *Augustinus*³: « Verbum, ex quo suscepit hominem, id est carnem et animam, nunquam deposuit animam, ut esset anima separata a Verbo; sed caro posuit animam quando expiravit, qua redeunte surrexit. Mors ergo ad tempus carnem et animam separavit, sed neutrum a Verbo Dei. Caro igitur ponit et sumit animam: non potestate sua, sed potestate inha- 10 bitantis carnem deitatis ». Hic evidenter traditur nec animam nec carnem a Verbo Dei divisam in morte, ut aliquo modo soluta fuerit unio.

9. **Augustinus in Expositione fidei catholicae** *. Unde *Augustinus*, *Contra Felicianum*⁴: « Absit ut Christus sic senserit mortem, ut quantum in se est vita vitam perdidit. Si enim hoc ita esset, vitae fons 20 aruisset. Sensit igitur mortem participatione humani affectus quem sponte susceperat; non naturae suae perdidit potentiam per quam cuncta vivificat. Sic in sepulcro carnem suam commoriendo non deseruit, sicut in utero Virginis connascendo formavit. Mortuus est ergo non discedente vita, sicut passus est non pereunte potentia. Nemo tollit animam eius 25 ab eo, quia potestatem habet ponendi et sumendi ». Ecce et hic habes

4 *eam*²] animam R, animam meam BCLN, *corr.* ex animam meam X. 4 Rubrica *om.* LRVW. || scriptum] dictum BCX. 11 separata a Verbo *trp.* BCLMRT. 14 igitur] ergo BCOX. 16 divisam in morte *trp.* BCLMRT. 17 Rubrica *incorp.* in *textum* RV. || *Augustinus*¹ *om.* BCTX. 18 *Christus sic trp.* BCLMRT. 22 *commoriendo*] *moriendo* LX, *corr.* ex *moriendo sed et del. corr.* O, *corr. interl.* ex *moriendo* R².

¹ Tract. 47, nn. 10-11 (PL 35, 1738s; CCL 36, 409ss). ² Ioan. 10, 17-18.

³ *August.* super *Ioannem* (rubr.), in Ioan. 10, 17: *quia pono animam meam*, scil. tr. 47, nn. 10-11 (PL 35, 1738s; CCL 36, 409ss); ex *Glossa ordin.* (apud Lyranum V, 216c). ⁴ Id est *Vigilius Thapsensis*, *Contra Felicianum Arianum de unitate Trinitatis*, c. 14 (PL 42, 1169; vel c. 20, PL 62, 348 A-C et D).

Num. 8: partim in *Hugonis De Sacram.* II, 1, 11 (PL 176, 401 B); sed *Magister* se vertit potius ad *Glossam ordin.* in Ioan. 10, 17 (apud Lyranum, V, 216c). — Num. 9: ex *Glossa* in I Cor. 2, 8 (PL 191, 1549 D).

Christum non deseruisse carnem in mortem, et vitam non discessisse a mortuo; et quod sponte tradidit spiritum, non alius extorsit¹.

10. **Ambrosius in III libro De Spiritu Sancto** *. Unde **Ambrosius** 2: «*Emisit* Christus spiritum, et tamen quasi arbiter eruendi suspendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia 5 commovebat». Sed unde emisit? Ex carne. Quo emisit? Ad Patrem.

Cap. 2 (69).

1. **Qua ratione Christus dicitur mortuus et passus**. Recedente vero anima, mortua est Christi caro; et quia caro mortua est, mortuus est Christus. Sicut enim mortuus dicitur Deus quando mortuus est homo, ita mortuus dicitur homo quando mortua est caro. Separatio animae mors carnis fuit. Propter carnem ergo unitam Verbo, quae mortua est, dicitur Deus mortuus; et propter carnem et animam, quae utraque dolorem sensit, dicitur Deus passus, cum divinitas omnis doloris exsors existeret.

2. **Augustinus, super Psalmum CXXIX** *. Unde **Augustinus** 3: «*Verbum caro factum est* 4, ut per carnem panis caelestis 5 ad infantes transiret. Et secundum hoc ipsum Verbum crucifixum est; sed non est mutatum in hominem: homo in illo mutatus est, ut melior fieret quam erat. Per id ergo quod homo erat, mortuus est Deus; et per id quod Deus erat, homo excitatus est et resurrexit. Quidquid passus est homo, non potest dici non passus Deus, quia Deus erat homo: quomodo non potes dicere non te passum iniuriam, si vestis tua conscindatur, quamvis vestis tua non sis tu. Multo magis ergo quidquid patitur caro unita Verbo, debet dici pati Deus, licet Verbum nec mori, nec corrumpi, nec mutari potuerit. Sed quidquid horum passus est, in carne passus est».

8 Qua ratione] Quare AOTX. 14 exsors] expers BC. 16 caro *trp. post factum* BL, *post est* MR.

¹ *Glossa interl.* in Matth. 27, 50: *Emisit spiritum*: «non aliud extorsit» (apud Lyran., V, 86r). ² *Revera, De incarnationis dom. sacramento*, c. 5, n. 39 (PL 16 [1845], 828 B; CSEL 79, 242s); resp. Matth. 27, 50 (nihil in *Glossa ordin.* in h.l.). ³ *Rectius, Enarr. in Ps. 130*, 2, nn. 9-10 (PL 37, 1711; CCL 40, 1906). ⁴ Ioan. 1, 14. ⁵ *Resp. Ioan. 6*, 31-33.

Num. 10: Quaestio in fine, et prima pars num. 1 cap. 2: «Sed unde... carnis fuit», verba sunt Hugonis, *De sacram.*, II, 1, 11 (PL 176, 401 B-C).

Cap. 2, num. 2: Ex *Glossa* in Ps. 130, 2 (PL 191, 1172 D - 1173 A).

3. De hoc etiam **Ambrosius** in libro III *De Spiritu Sancto* 1 ait: «Quod Verbi caro patiebatur, manens in carne Verbum in se pro corporis assumptione referebat: ut pati diceretur, quia caro patiebatur, sicut scriptum est 2: *Christo in carne passo*». — Hic docetur qua ratione Deus vel Dei Filius passus vel mortuus dicitur: non quia mortem senserit in quantum Deus est, sed quia caro ei unita mortua est.

4. **Augustinus in sermone de fide** *. Secundum quam rationem dicit **Augustinus** 3: «Si quis dixerit atque crediderit Filium Dei Deum passum, anathema sit». Cuius dicti causam, ex qua intelligentia sumenda est, aperiens, in eodem subdit 4: «Si quis dixerit quod in passione dolorem sentiebat Filius Dei Deus, et non caro tantum cum anima quam sibi acceperat, anathema sit».

5. Sane igitur dici potest quod mortuus est Deus et non mortuus, passus est Dei Filius et non passus, passa est tertia persona et non passa, crucifixum est Verbum et non crucifixum. Secundum alteram naturam passus est, secundum alteram impassibilis. — Unde **Ambrosius** 5: «Generalis ista est fides: quia Christus est Dei Filius et natus ex Virgine. Quem quasi gigantem Propheta describit 6, eo quod biformis geminaeque naturae unus sit, consors divinitatis et corporis. Idem ergo patiebatur et non patiebatur, moriebatur et non moriebatur, sepeliebatur et non sepe- liebatur, resurgebat et non resurgebat. Resurgebat secundum carnem quae mortua fuerat, non secundum Verbum quod apud Deum semper manebat».

DISTINCTIO XXII

Cap. I (70).

1. **Si Christus in morte fuit homo**. Hic quaeritur utrum in illo triduo mortis Christus fuerit homo.

11 sentiebat] senserit N, sentiret V. 13 igitur] ergo X, om. BC. 17 ista est *trp. CLNRVX.* 26 fuit] fuerit BCX.

¹ *De incarnat. dom. sacramento*, c. 5, n. 44 (PL 16 [1845], 829 D - 830 A; CSEL 79, 246s). ² I Petri 4, 1. ³ *Sermo 233*, n. 2 (inter opp. August., PL 39, 2176; cf. PL 56, 587 A); ut iam notatur, est *Symbolum fidei* Concilii Toletani I (DS, n. 196). ⁴ *Sermo 233*, n. 3 (2176); ex Tomo Damasi, alias Epistola IV Damaso I attributa, n. XIV (PL 13, 362 A, et alibi; cf. *Clavis*, n. 1633). ⁵ *De incarnationis dom. sacramento*, c. 5, nn. 35-36 (PL 16 [1845], 827 C - 828 A; CSEL 79, 240s). ⁶ *Resp. Ps. 18*, 6: *Exsultavit ut gigas ad currendam viam*.

Dist. XXII: Cf. auctores citatos ad initium Dist. XXI. Quamplura ex hac distinctione

2. **Opinio quorundam** *. Quod non videtur quibusdam, quia mortuus erat, et homo mortuus non est homo. — Addunt etiam quod si tunc erat homo, vel mortalis, vel immortalis; sed mortalis non, quia mortuus; nec immortalis, quia tantum post resurrectionem.

3. **Responsio qua confirmatur quod homo et qualiter** *. Quibus respondemus quia licet homo mortuus fuerit, erat tamen in morte Deus homo; nec mortalis quidem nec immortalis, et tamen vere erat homo. Illae enim et huiusmodi argutiae in creaturis locum habent, sed fidei sacramentum a philosophicis argumentis est liberum. — **Ambrosius** *. Unde **Ambrosius** 1: « Aufer argumenta, ubi fides quaeritur. In ipsis gymnasiis suis iam dialectica taceat. Piscatoribus creditur, non dialecticis ». — Dicimus ergo in morte Christi Deum vere fuisse hominem, et tamen mortuum; et hominem quidem nec mortalem nec immortalem, quia unitus erat animae et carni seiunctis. Alia enim ratione dicitur Deus homo vel homo Deus, quam Martinus vel Ioannes. Homo enim dicitur Deus, et e converso, propter susceptionem hominis, id est animae et carnis. — **Augustinus** *. Unde **Augustinus** 2: « Talis erat illa susceptio, quae Deum hominem faceret, et hominem Deum ». Cum ergo illa susceptio per mortem non defecerit, sed Deus homini et homo Deo sicut ante unitus erat, vere et tunc Deus erat homo et e converso, quia unitus animae et carni. Et homo mortuus erat, quia anima a carne divisa erat. Propter separationem animae a carne mortuus, sed propter utriusque secum unionem homo. — Non autem sic erat homo, ut ex anima et carne simul iunctis subsisteret: ex qua ratione dicitur aliquis alius homo; et ipse forte ante mortem hoc etiam modo erat homo 3, et post resurrectionem fuit. In morte vero homo erat tantum propter animae et carnis secum unionem, et mortuus propter inter illa duo divisionem.

2 quod om. BCMT.

1 *In libro I De Trinitate* (rubr.), id est *De fide*, I, c. 13, n. 84 (PL 16, 548 B-C; CSEL 78, 36s). 2 *In primo libro De Trinitate* (rubr.), c. 13, n. 28 (PL 42, 840; CCL 50, 69); cf. supra, Dist. 7, c. 1, n. 4. 3 De hac sententia, supra, Dist. 6, c. 2, n. 1.

excerpuntur a Gualtero de S. Victore, in suis primis Additamentis ad *Contra IV Labyrinthos Franciae* (ed. P. Glorieux, 294s.); unde revera sese opponit (inscienter?) theologiae Magistri Hugonis. — Cap. 1 repetitur in toto a Gualtero (p. 294). — Num. 2: Ex *Summa sent.*, I, 19 (PL 171, 1106 B; 176, 79 B - 80 A). — Num. 3: In parte ex eadem et ex Hugone, *De sacram.*, II, 1, 11 (PL 176, 411 D).

Cap. 2 (71).

1. **Si Christus in morte erat homo alicubi, et si ubicumque est homo sit**. Hic quaeritur si Christus in morte alicubi erat homo, et si ubicumque est, homo sit. — Ad quod dicimus quia non ubicumque erat, homo erat; nec modo ubicumque est, homo est: quia ubique est secundum deitatem, nec ubique homo, quia non ubique homini unitus. Sed ubicumque est secundum hominē, ibi homo est. Tempore autem mortis, et ubique erat secundum Deum, et in sepulcro secundum hominem, et in inferno secundum hominem; sed in inferno secundum animam, et in sepulcro secundum carnem 1. Et in sepulcro ergo erat homo, quia humanitati unitus, etsi non toti, quia carni tantum; et in inferno erat homo, quia humanitati unitus; sed non toti, quia animae tantum.

2. **Oppositio** *. Sed si in inferno animae tantum, et in sepulcro carni tantum unitus erat, ergo nec in inferno unitus erat animae et carni, nec in sepulcro. Quomodo ergo hic vel ibi homo esse dicitur? Quae est ratio dicti? — **Redditio causae** *. Quia una eademque unione unitus erat animae in inferno et carni in sepulcro; et sic erat illis duobus, tunc separatis, unitus sicut ante separationem, id est ante mortem.

3. **Oppositio** *. Ad hoc autem opponitur: Si Christus animam tantum vel carnem tantum assumpsisset, non fuisset verus homo; sed propter utriusque assumptionem verus homo fuit. Sic ergo, ubi carnem et animam sibi unitam non habebat, verus homo ibi non erat. Sed tempore mortis nusquam illa duo unita habebat, quia nec in sepulcro, nec in inferno, nec alibi; nusquam ergo erat homo. — Ad quod dicimus quia Christus utique verus homo non fuisset, si carnem et animam non assumpsisset; sed tamen, quia ex quo assumpsit, neutrum deposuit, sed cum utroque eandem unionem indesinenter tenuit quam assumendo contraxit, ideo non incongrue ubicumque animae vel carni vel utrique unitus est, ibi homo

5 deitatem] divinitatem NX Gualt. 11 etsi] sed BCV. || et om. MT Gualt. 13 Sed om. BCLR Gualt. || animae tantum trp. LNR. 16 Rubrica om. L (lac.) VW Gualt. 19 Oppositio om. OTVW. 21 Sic] Si L, corr. ex Si N, om. RX.

1 Cf. Fulgentius, *De fide ad Petrum*, c. 2, n. 11 (PL 65, 677 B; CCL 91A, 718).

Cap. 2, num. 1-2, apud Gualterum, *op. cit.*, 294; in parte fundantur supra Hugonem, *De sacram.*, II, 1, 11 (PL 176, 401 B - 404 B). — Num. 3: Cf. Hugo, *cap. cit.* (PL 176, 403 C-D; et inde 401 D); auctoritas Augustini invenitur in *Glossa primitiva* in Rom. 1, 3 (ad finem n. 12).

esse dicitur, quia ibi humanatus est¹. Ergo et in sepulcro erat homo, et in inferno erat homo, quia utrobique humanatus erat Christus, et unam eandemque cum anima et carne, licet separatis, habebat unionem. Et uno eodemque tempore in sepulcro iacuit Christus et ad infernum descendit; sed in sepulcro iacuit secundum solam carnem, et in infernum descendit secundum solam animam. — Augustinus, super Ioannem*. Unde Augustinus²: « Quis non est derelictus in inferno³? Christus, sed in anima sola. Quis iacuit in sepulcro? Christus, sed in carne sola. Quia in his singulis Christus est; Christum in his omnibus et in singulis confitemur ».

4. Ex his evidenter ostenditur quod carni iacenti in sepulcro unitus erat Christus, sicut animae in inferno. Alioquin, si carni mortuae non esset unitus, non in ea diceretur iacuisse in sepulcro. Anima igitur ad infernum descendit, caro in sepulcro iacuit, Sapientia cum utroque permansit. Quae « in inferno positis, ut ait Ambrosius⁴, lumen vitae fundebat aeternae. Radiabat illic lux vera Sapientiae, illuminabat infernum, sed inferno non claudebatur. Quis enim locus est Sapientiae? de qua scriptum est⁵: *Nescit homo vias eius, nec inventa est inter homines; de qua abyssus dicit: Non est in me; mare dicit: Non est mecum.* Ergo nec in tempore nec in loco Sapientia est. Cui nec mors tribuenda est: « in ligno⁶ enim caro, non illa operatrix omnium substantia divina pendebat ». Confitemur tamen Christum pependisse in ligno et iacuisse in sepulcro, sed in carne, et fuisse in inferno, sed in anima sola.

Cap. 3 (72).

1. Quod Christus ubique totus est, sed non totum: ut totus est homo vel Deus, sed non totum. Utique totus eodem tempore erat in inferno, totus in caelo, totus ubique. Persona enim illa aeterna non maior erat

4 in sepulcro *trp. p.* Christus ABC. 15 Quae] quia LORX. 17 sed] in *add.* ABCRTV, *add. sed del.* N. 21 substantia divina *trp.* BCV. 25 est² *om.* ABCLVX. 26 Utique] *Et praem.* MNTVX.

¹ Cf. supra, Dist. 7, c. 1, n. 17. ² Tract. 78, n. 3 (PL 35, 1836; CCL 36, 525). ³ Act. 2, 31. ⁴ In tertio libro de Spiritu Sancto (rubr.), scil. De incarn. dom. sacramento, c. 5, nn. 41-42 (PL 16 [1845], 829 A-B; CSEL 79, 244s). ⁵ Iob 28, 13-14. ⁶ Ambrosius, *ibid.*, c. 6, n. 50 (831 B; 249).

Cap. 3, num. 1: Auctoritates ps.-Augustini et ipsius Augustini, in *Glossa* in I Cor. 2, 8 (PL 191, 1550 A); in parte, in *Summa sent.*, I, 19 (PL 171, 1106 A; 176, 79 A).

ubi carnem et animam simul unita sibi habebat, quam ubi alterum tantum; nec maior erat ubi utrumque simul vel alterum tantum unitum habebat, quam ubi erat neutrum habens unitum. Totus ergo Christus et perfectus ubique erat. — Augustinus in Expositione fidei contra Felicianum*. Unde Augustinus¹: « Non dimisit Patrem Christus cum venit in Virginem: ubique totus, ubique perfectus. Uno igitur eodemque tempore totus erat in inferno, totus in caelo. Erat apud inferos resurrectio mortuorum, erat super caelos vita viventium. Vere mortuus, vere vivus: in quo et mortem susceptio mortalitatis excepit, et vitam divinitas non perdidit ». « Mortem² igitur Dei Filius et in anima non pertulit et in maiestate non sensit; sed tantum participatione » infirmitatis « Rex gloriae crucifixus est³ ».

2. Ex his apparet quod Christus eodem tempore totus erat in sepulcro, totus in inferno, totus ubique; sicut et modo totus est ubicumque est, sed non totum. Nec in sepulcro vel in inferno totum erat, etsi totus: sicut Christus totus est Deus, totus homo, sed non totum, quia non solum est Deus vel homo, sed et Deus et homo. 'Totum' enim ad naturam refertur, 'totus' autem ad hypostasim; sicut 'aliud' et 'aliquid' ad naturam, 'alius' vero et 'aliquis' ad personam referuntur. — Damascenus*. Unde Ioannes⁴: « Totus est Christus Deus perfectus, non autem totum Deus est: non enim solum Deus est, sed et homo; et totus homo perfectus, non autem totum homo: non solum enim homo, sed et Deus. 'Totum' enim naturae est repraesentativum, 'totus' autem hypostaseos; sicut 'aliud' quidem est naturae, 'alius' autem hypostaseos »; sic et huiusmodi.

¹ unita] unitam CLVX. || unitas sibi *trp.* BCLRX. 4-5 Rubrica *om.* RVW. 11 tantum] tamen ANW. 15 vel] nec BMV. 17 homo²] est *add.* LOW. 19 Damascenus *om.* RVW, Iohannes *praem.* BCNX. 20 Ioannes] Damascenus *add.* BCR *Qualt.*

¹ Id est Vigilius Thapsensis, *Contra Felicianum*, c. 14 (PL 42, 1170; c. 21, in PL 62, 349 A). ² *Ibid.*, c. 16 (1171s; vel c. 24, 351 A). ³ August., *De Trinit.*, I, c. 13, n. 28 (PL 42, 840; CCL 50, 69). ⁴ *De fide orthodoxa*, III, c. 7 (PG 94, 1011 B-C); versio est Burgundionis, c. 51, n. 5 (ed. E. Buytaert, 194).

Num. 2: Mediante Ioanne Damasceno, introducendo distinctionem inter *totus* et *totum* Magister allqualiter positionem Hugonis corrigit (cf. *De sacram.*, II, 1, 11; PL 176, 403 D); saltem in parte excerpitur hic numerus a Gualtero, una cum conclusione (n. 3) capituli sequentis (p. 295).

Cap. 4 (73).

1. **Si ea quae dicuntur de Deo vel de Filio Dei, possint dici de homine illo vel de filio hominis.** Solet etiam quaeri si congruenter dici possit filius hominis vel ille homo descendisse de caelo vel ubique esse, sicut dicitur Filius Dei vel Deus de caelo venisse et ubique esse.

2. Ad quod dicimus: Si ad unitatem personae referatur dicti intelligentia, sane dici potest; si vero ad distinctionem naturarum, nullatenus concedendum est. — **Augustinus, Contra Maximinum** *. Unde Augustinus 1: «Una persona est Christus, Deus et homo. Ideo dicitur 2: *Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo* etc. Si ergo attendas distinctionem substantiarum, Filius Dei descendit, et filius hominis crucifixus est; si vero unitatem personae, et filius hominis descendit, et Filius Dei crucifixus est. Propter hanc unitatem personae non solum filium hominis descendisse de caelo, sed etiam dixit 3 esse in caelo, cum loqueretur in terra». — **Augustinus in primo libro De Trinitate** *. Propter hanc eandem «dicitur 4 Deus gloriae crucifixus, qui tamen ex forma servi tantum crucifixus est, non secundum hoc quod Deus gloriae est, secundum quod glorificat suos; et tamen dicitur Deus gloriae crucifixus, recte quidem: non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate carnis 5. Quid ergo propter quid, et quid secundum quid dicatur, prudens et diligens et pius lector intelligat».

3. Haec de corrigia calceamenti dominici 6 sufficiant, ne ossa regis Idumaeae consumantur usque in cinerem 7.

2 possint] possunt BCLMX. 8 et 15 Rubricae om. VW. 11 distinctionem] distinctiones AOW. 13 crucifixus est trp. BMNTW. 15 primo om. BLOX, trp. p. libro CMT. 17 est] sed add. ABCRTV, quod del. B, et add. O. || secundum 2 corr. in sed L, corr. ex sed N.

1 Lib. II, c. 20, n. 3 (PL 42, 789s). 2 Ioan. 3, 13. 3 Resp. Ioan. 3, 13: *Filius hominis, qui est in caelo*. 4 Cap. 13, n. 28 (PL 42, 840; CCL 50, 69), contracte. Resp. I Cor. 2, 8: *Nunquam Dominum gloriae crucifixissent*; et Phil. 2, 7: *Formam servi accipiens*. 5 Resp. I Cor. 13, 4: *Crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei*. 6 Videtur supra, Dist. 2, c. 2, n. 2, et notam illic appositam. 7 Resp. Amos 2, 1: *Haec dicit Dominus: Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum, eo quod incenderit ossa regis Idumaeae usque ad cinerem* (cf. IV Reg. 3, 27); *Glossa ordin.* in Amos 2, 1: «Allegorice: Ossa regis Idumaeae est spiritualis intelligentia solidissima et firmissima, quae versatur in littera. Sed hanc convertunt Iudaei in carnes et redigunt in cineres quando dimissa vigore spirituali, soli litterae adhaerunt» (apud Lyranum, IV, 360a-b); in parte ex Hieron. in h.l. (PL 25 [1845], 1003 C).

Cap. 4, num. 2: Auctoritates Augustini, in *Glossa* in I Cor. 2, 8 (PL 191, 1549 C et B).

DISTINCTIO XXIII

Cap. 1 (74).

1. **Si Christus habuerit fidem et spem ut caritatem.** Cum vero supra 1 perhibitum sit Christum plenum gratia fuisse, non est supervacuum inquirere utrum fidem et spem, sicut caritatem, habuerit. Si enim his caruit, non videtur plenitudinem gratiarum habuisse.

2. **De his tribus hic tractandum est, et prius de fide** *. Ut autem haec quaestio valeat apertius explicari, de his singulis aliqua in medium proferenda sunt; et primum de fide, secundum mensuram cuius praecipit Apostolus 2 unicuique sapere.

Cap. 2 (75).

1. **Quid sit fides.** Fides est virtus qua creduntur quae non videntur 3. Quod tamen non de omnibus quae non videntur accipiendum est, sed de his tantum quae credere, ut ait Augustinus 4, «ad religionem pertinet». Multa enim sunt quae «si christianus ignoret, nihil metuendum est», quia non ideo a religione deviat.

3 habuerit BOVWX *elenchus capp.*, habuit alii. || ut] et BLR. 7 Rubrica om. RVW. || et] sed BCX. 12 Fides] autem add. NVX. 14-15 pertinent] pertinent BCTV, quod corr. T. 16 deviat] Augustinus in libro de predestinatione sanctorum: *Credere ipsum nihil est aliud quam cum assensione cogitare add. in summo folio T, in tertia col. (infra, ad c. 4, n. 1) W. Cf. supra, Lib. II, d. 26, c. 4, n. 4 (tom. I, 475). Omittunt omnes alii nostri codices.*

1 In Dist. 13, n. 1. 2 Resp. Rom. 12, 3: *Sed sapere ad sobrietatem, et unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei*. 3 *Glossa ordin.* in Rom. 1, 17 (apud Lyranum, VI, 5a; cod. I 2a, m 2a); ex August., *Enchiridion*, c. 8: «Sed melius hanc appellamus fidem... earum scilicet rerum quae non videntur» (PL 40, 235; CCL 46, 52). 4 *Enchiridion* (rubr.), c. 9 (PL 40, 235; CCL 46, 52).

Dist. XXIII-XXVI. Cf. G. Englhart, *Die Entwicklung der dogmatischen Glaubenspsychologie in der mittelalterlichen Scholastik vom Abaelardstreit (um 1140) bis zu Philipp dem Kanzler (gest. 1236)*, in BGPTMA XXX, Heft 4-6 (Muenster in W., 1933), 5-114. — Cap. 2-3: Quaestiones iam proponuntur in *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 A), ubi et definitio ad initium cap. 2 posita (cf. etiam 1323 D) et tres modi fidei ut in cap. 3, num. 1; cf. G. Englhart, *Die Entwicklung*, 44-46.

Cap. 3 (76).

1. **Quot modis dicitur fides.** Accipitur autem fides tribus modis, scilicet pro eo quo creditur et est virtus, et pro eo quo creditur et non est virtus, et pro eo quod creditur: quod aliud est ab eo quo creditur. — **Augustinus in XIII libro De Trinitate** *. Unde Augustinus inquit 1: « Aliud sunt ea quae creduntur, aliud fides qua creduntur. Illa enim in rebus sunt, quae vel esse vel fuisse vel futura esse dicuntur; haec autem in animo credentis est, ei tantum conspicua cuius est ». Et tamen nomine fidei censetur utrumque, et illud scilicet quod creditur, et id quo creditur. Id quod creditur dicitur fides, sicut ibi 2: « Haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit ».

2. Fides autem qua creditur, si cum caritate sit, virtus est, quia « caritas, ut ait Ambrosius 3, mater est omnium virtutum », quae omnes informat 4, sine qua nulla vera virtus est. Fides ergo operans per dilectionem 5 virtus est qua non visa creduntur.

3. **Augustinus in libro De fide et operibus** *. Haec est fundamentum quod mutari non potest, ut ait Apostolus 6; quae posita in fundamento,

4 quod²] et BC. || aliud est *trp.* BCL. III° B.

5 Rubr. *om.* LVW. || XIII] III° ACNOR,

1 Cap. 2, n. 5 (PL 42, 1016s; CCL 50A, 386). 2 In fine symboli *Quicumque* Athanasio attributi (inter opp. Athanasii, PG 28, 1583 C); DS n. 76. 3 *Ambr. super ep. ad Rom.* (rubr.), mediante *Glossa ordin.* in Rom. 14, 5: « Caritas est mater omnium » (cod. 1, f. 30a), cui additur « virtutum » in editionibus (apud Lyranum, VI, 29a; PL 114, 515 B). Reapse autem Ambrosiaster, in Rom. 14, 5: « Caritas, quae quasi mater est animarum » (PL 17 [1845], 167 A; CSEL 81, 432 et 433). Econtra, Hieronymus, in *Epist. 82 (ad Theophilum)*: « cunctarum virtutum mater est caritas » (PL 22 [1859], 742; CSEL 55, 118). Quem postea forsitan inscie sequitur Leo Magnus, *Sermo 38*, n. 4: « ipsam matrem virtutum omnium caritatem in secretis suae mentis inquirat... » (PL 54, 262 B). 4 Cf. *Glossa Magistri* in Ps. 118, 96: « omne bonum opus in caritate radicatur et formatur » (PL 191, 1092 A). 5 *Resp.* Gal. 5, 6. 6 *Resp.* I Cor. 3, 11: *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus.*

Cap. 3, num. 1: Auctoritas Augustini, in *Glossa* in Eph. 4, 5 (PL 192, 197 C-D; ex Floro in h.l., col. 582). Quod sequitur, ex *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 B). — Num. 2: Partim ex *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 B), ubi tamen caritas dicitur forma omnium virtutum; cf. in Rom. 14, 5, ubi cum Ambrosiastro mater vocatur (PL 191, 1513 D). — Num. 3: Ex *Glossa* in I Cor. 3, 11 (PL 191, 1556 C). — Num. 4: Ex *Glossa* in Gal. 5, 6 (PL 192, 154 C-D).

neminem perire sinit. Unde Augustinus 1: « Fundamentum est Christus Iesus, id est Christi fides, scilicet quae per dilectionem operatur 2, per quam Christus habitat in cordibus 3, quae neminem perire sinit. Alia vero non est fundamentum ».

5 4. **Augustinus, super Epistolam Ioannis** *: « Fides 4 enim sine dilectione inanis est. Fides cum dilectione christiani est; alia daemonis est, nam et daemones credunt et contremiscunt 5 ». — **Augustinus, De verbis Domini** *: « Sed 6 multum interest utrum quis credat Christum, vel Christo, vel in Christum: nam ipsum esse Christum daemones crediderunt 7, nec tamen in 10 Christum crediderunt ».

Cap. 4 (77).

1. **Quid sit credere Deum vel Deo vel in Deum.** — **Beda; Augustinus** *: « Aliud 8 est enim credere in Deum, aliud credere Deo, aliud credere Deum. Credere Deo, est credere vera esse quae loquitur: quod et mali faciunt; 15 et nos credimus homini, sed non in hominem. Credere Deum, est credere quod ipse sit Deus: quod etiam mali faciunt. Credere in Deum, est credendo amare, credendo in eum ire, credendo ei adhaerere et eius membris incorporari. [— **Augustinus, super Psalmum** *:] « Per 9 hanc fidem iustificatur impius, ut deinde ipsa fides incipiat per dilectionem operari. 20 Ea enim sola bona opera dicenda sunt, quae fiunt per dilectionem

12 Beda *om.* LRVW. || Augustinus NOT, *om. alii.* 13 est enim *trp.* AOTV. 18 Rubrica *om. codices* (sumpta ex *Glossa* in Rom. 4, 3).

1 In libro *De fide et operibus* (rubr.), c. 16, n. 27 (PL 40, 215; CSEL 41, 69s); iam in parte (sed anonym.) in *Glossa ordin.* in I Cor. 3, 11 (apud Lyranum, VI, 37c; cod. 1 42d, m 42a). 2 Gal. 5, 6. 3 *Resp.* Eph. 3, 17. 4 Scil. In I Ioan., tr. 10, n. 2 (PL 35, 2055); « Fides... daemonis est »; iam in *Glossa ordin.* in Gal. 5, 6 (apud Lyranum, VI, 86c; cod. 1 110d, m 103d). 5 Iac. 2, 19. 6 *Sermo 144*, c. 2, n. 2 (PL 38, 788). 7 *Resp.* Marc. 3, 11-12; 5, 6-7; Luc. 4, 34. 8 In parte, ut videtur (haesitantes dicimus), ex *Glossa ordin.* in Iac. 2, 23 (apud Lyranum, VI, 213a), confecta ex Beda, In Iac. 2, 19 (PL 93, 22 A), et Augustino, In Ioan., tr. 29, n. 6 (PL 35, 1631; CCL 36, 287); vide etiam notam infra de fontibus. 9 *Enarr.* in Ps. 67, 32-33, n. 41 (PL 36, 838; CCL 39, 898).

Cap. 4: Cf. Th. Camelot, *Credere Deo, credere Deum, credere in Deum: pour l'histoire d'une formule traditionnelle*, in *Revue des sciences phil. et théol.*, 30 (1941-1942) 149-152; et C. Mohrmann, *Credere in Deum*, in *Mélanges J. de Ghellinck*, I, Gembloux 1951, 277-285. — Num. 1: Ex *Glossa* in Rom. 4, 3 (PL 191, 1367 C), praeter verba « et nos... hominem » et infra, « credendo ei adhaerere », quae inveniuntur in *Glossa* in Ps. 77, 8 (PL 191, 727 C). Ultima auctoritas (« Ipsa etiam... »), ex *Glossa* in Gal. 5, 6 (PL 192, 154 C).

Dei». — **Augustinus, super Ioannem** *: « Ipsa¹ etiam dilectio opus fidei dicitur ».

2. Fides igitur quam daemones et falsi christiani habent, qualitas mentis est, sed informis, quia sine caritate est. Nam et malos fidem habere, cum tamen caritate careant, Apostolus ostendit dicens 2: *Si habuero omnem fidem, caritatem autem non habuero* etc. Quae fides etiam donum Dei dici potest, quia et in malis quaedam Dei dona sunt³.

Cap. 5 (78).

An illa informis qualitas mentis, quae in malo christiano est, fiat virtus cum fit bonus. Si vero quaeritur utrum illa informis qualitas, quae malus christianus universa credit quae bonus christianus, accedente caritate remaneat et fiat virtus, an ipsa eliminetur, et alia qualitas succedat quae virtus sit, utrumlibet sine periculo dici potest. Mihi tamen videtur quod illa qualitas quae prius erat, remaneat, et accessu caritatis virtus fiat.

Cap. 6 (79).

1. **Ex quo sensu dicatur una fides.** Cumque diversis modis dicatur fides, fatendum est tamen unam esse fidem, ut ait Apostolus 4: *Unus Dominus, una fides*. Sive enim accipiatur fides pro eo quod creditur, sive pro eo quo creditur, recte dicitur fides una.

2. **Ambrosius** *. Si pro eo quod creditur accipiatur, ex hac intelligentia dicitur *una fides*, quia « idem iubemur credere »⁵, et « unum idemque

¹ Rubrica om. RVW; ad p. 143, 18 in aliis codd. ⁷ Dei dona trp. AMW.
²⁰ Ambrosius om. LRVW.

¹ In I Ioan., tr. 10, n. 1: « Opus autem fidei ipsa dilectio est » (PL 35, 2054).
² I Cor. 13, 2; *Glossa interl.*: « etsi illa magna »; et *ordin.*: « Habent haec utique et mali » (apud Lyranum VI, 54a; cod. l 63c, m 61d); unde Magister: « Etsi illa magna sint, habent illa utique etiam mali » (PL 191, 1659 C). ³ Cf. verba Augustini: « etiam malis multa praestitit bona » (supra, Dist. 20, c. 1, ad finem n. 2). ⁴ Eph. 4, 5. ⁵ *Glossa ordin.* in Eph. 4, 5 (apud Lyran., VI, 93c; cod. l 120b, m 112c).

Num. 2: In parte ex *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 B-C); cf. etiam in I Cor. 13, 2 (PL 191, 1659 C-D).

Cap. 5: Ex eadem *Glossa* in Rom. 1, 17; cui additur conclusio ipsius Magistri. — Cap. 6: Partim ex *Glossa* in Eph. 4, 5 (PL 192, 197 C); auctoritas autem Augustini, suggerente *Glossa*, sumi videtur ex originali.

est quod creditur »¹ a cunctis fidelibus; unde fides 'catholica' dicitur², id est universalis.

3. Si vero accipitur fides pro eo quo creditur, ea ratione dicitur una esse fides: non quia sit una numero in omnibus, sed genere, id est similitudine³. — **Augustinus in libro XIII De Trinitate** *. Unde Augustinus⁴: « Fides, quam qui habent fideles vocantur, et qui non habent infideles, communis est omnibus fidelibus; sicut pluribus hominibus facies communis esse dicitur, cum tamen singuli suas habeant. Non enim fides numero est una, sed genere; quae cum sit in uno, est et in aliis: non ipsa, sed similis; et propter similitudinem magis unam dicimus esse quam multas. Sicut idem volentium dicitur voluntas una, cum cuique sit sua voluntas; et duorum simillimorum dicitur facies una ».

Cap. 7 (80).

1. **Quod fides est de his quae non videntur proprie, quae tamen videtur ab eo in quo est.** Notandum quoque est quod fides proprie de non apparentibus tantum est. — **Gregorius in homelia quadam** *. Unde Gregorius⁵: « Apparentia non habent fidem, sed agnitionem ». — **Idem in Dialogo** *. Idem⁶: « Cum Paulus dicat⁷: *Fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*, hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri: nam credi iam non potest, quod videri potest ». « Thomas⁸ aliud vidit, et aliud credidit: hominem vidit, et Deum confessus est dicens⁹: *Deus meus et Dominus meus* ».

2. **Augustinus in libro XIII De Trinitate** *. De hoc etiam Augustinus ait¹⁰: « Fidem ipsam videt quisque in corde suo esse si credit, vel non esse si non credit. Non sicut corpora quae videmus oculis corporis,

³ accipitur] accipiatur BCN. ³⁻⁴ una esse trp. LVX. ⁵ Rubrica om. LRW.
⁸ habeant] habent BCV, quod corr. V. ¹⁰ dicimus esse trp. ABCN. ¹¹ cum] tamen add. NOV. ²³ etiam om. LNRV. ²⁵ corporis] corporeis N Aug., vel corporeis add. interl. V.

¹ *Ambr.* (rubr.), id est Ambrosiaster, *In Eph.* 4, 4 (PL 17 [1845], 386 B; CSEL 81-III, 96). ² Uti supra, cap. 3, n. 1. ³ *Glossa ordin.* in Eph. 4, 5 (apud Lyran., VI, 93c; cod. l 120a, m 112c). ⁴ Cap. 2, n. 5 (PL 42, 1016s; CCL 50A, 385ss). ⁵ *In Evang.*, hom. 26, n. 8 (PL 76, 1202 A). ⁶ Lib. IV, c. 6 (PL 77, 329 A). ⁷ Hebr. 11, 1. ⁸ Gregorius, *In Evang.*, loc. cit. ⁹ Ioan. 20, 28. ¹⁰ Cap. 1, n. 3 (PL 42, 1014s; CCL 50A, 383).

Cap. 7, num. 1: Ex *Summa sent.*, I, 2 (PL 171, 1069 D; 176, 44 B).

et per ipsorum imagines quas memoria tenemus etiam absentia cogitamus. Nec sicut ea quae non vidimus, et ex his quae vidimus cogitatione utcumque formamus, et memoriae commendamus. Nec sicut hominem cuius animam, etsi non videmus, ex nostra conicimus; et ex motibus corporis hominem, sicut videndo didicimus, intuemur etiam cogitando. Non sic videtur fides in corde in quo est ab eo cuius est; sed eam tenet certissima scientia. Cum igitur ideo credere iubeamur, quia id quod credere iubemur, videre non possumus, ipsam tamen fidem, quando est in nobis, videmus in nobis; quia et rerum absentium praesens est fides, et rerum quae foris sunt intus est fides, et rerum quae non videntur videtur fides. Et ipsa temporaliter fit in cordibus hominum; et si ex fidelibus infideles fiunt, perit ab eis ».

3. His verbis evidenter traditur fidem ipsam in corde hominis ab ipso homine videri, non corporaliter, non imaginarie, sed intellectualiter; et ipsam tamen absentium et eorum quae non videntur esse. Ut enim Augustinus alibi ait ¹, « credimus ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus. Quid est enim fides, nisi credere quod non vides? Fides ergo est, quod non vides credere; veritas, quod credidisti videre ».

4. Unde recte fides dicitur ² *argumentum* vel convictio rerum *non apparentium*, quia si fides est, ex eo convincitur et probatur aliqua esse non apparentia, cum fides non sit nisi de non apparentibus.

Cap. 8 (81).

1. **Descriptio fidei.** Ait enim Apostolus ³: *Fides est substantia rerum sperandarum, argumentum* vel convictio *non apparentium*: quia per fidem subsistunt in nobis etiam modo speranda, et subsistent in futuro per experientiam. Et ipsa est probatio et *convictio non apparentium*, quia si

¹ memoria] memorie LORW, quod corr. interl. R. ² vidimus... vidimus] videmus... videmus LOR. || cogitatione] cogitationem TX. ¹⁰ videtur fides trp. BCNX.
¹³ His verbis] Hic LR. || verbis om. AMTX. ¹⁶ Augustinus trp. p. ait BCX.
¹⁹ (et 26) convictio] convincio CLMNRX, quod corr. M (interl.) NX.

¹ Super Ioan. (rubr.), tr. 40, n. 9 (PL 35, 1690; CCL 36, 355). ² Resp. Hebr. 11, 1.
³ Hebr. 11, 1; loco *argumentum non apparentium* (Vulg.), Augustinus habet *convictio rerum quae non videntur*, y. gr. in *Enchiridion*, c. 8 (PL 40, 235; CCL 46, 52); et *De Trinit.*, XIII, c. 1, n. 3 (PL 42, 1015; CCL 50A, 383).

Num. 3: Auctoritas Augustini invenitur tam in *Summa sent.*, I, 2 (PL 171, 1070 A, sub nomine Aug.; 176, 44 C, anonyma) quam in *Glossa* ad I Tim. 2, 3 (PL 192, 340 A). Si sequimur rubricam, fons est *Glossa*. — Cap. 8, num. 1: Mixtim ex *Summa sent.*, I, 1 (PL 171, 1068 A-B; 176, 43 A-B) et *Glossa* in Hebr. 11, 1 (PL 192, 488 B-C).

quis de eis dubitet, per fidem probantur: ut adhuc probatur futura resurrectio, quia ita crediderunt Patriarchae et alii Sancti. Vel probatio est et certitudo quod sint aliqua non apparentia, ut supra dictum est ¹. Proprie autem fides dicitur *substantia rerum sperandarum*, quia sperandis ⁵ substat, et quia fundamentum est honorum quod nemo mutare potest.

2. **Si illa descriptio spei conveniat.** Si vero quaeritur an haec descriptio spei conveniat, sane concedi potest utrumlibet. Si autem dicatur convenire, sunt et alia plura quibus differunt fides et spes ². Sed non improbedici potest soli fidei convenire, non spei, quia fides sola fundamentum ¹⁰ dicitur ³: non quia fides virtus possit esse sine spe et caritate. — Augustinus in *Enchiridion* *. Unde Augustinus ⁴: « Fides operans per dilectionem ⁵ utique sine spe non potest esse, nec amor sine spe, nec sine amore spes; nec utrumque sine fide, et fides sine amore nihil prodest ⁶ ».

3. Potest tamen credi aliquid, quod non speratur; nihil autem potest ¹⁵ sperari, quod non creditur. Ideoque credere, quod est actus fidei, naturaliter praecedit sperare, quod est actus spei; quia nisi aliquid credatur, non potest sperari; creditur autem quod non speratur. Inde est quod in Scriptura ⁷ plerumque reperitur quod fides praecedat spem, et spes sequitur fidem: non quod virtus fidei praecedat virtutem spei tempore vel ²⁰ causa, sed quia actus fidei naturaliter praecedat actum spei. Quod etiam quidam ⁸ concedunt de ipsa virtute fidei, ut naturaliter praecedat spem, non tempore.

Cap. 9 (82).

1. **Quare fides sola dicitur fundamentum** *. Unde et recte ea sola ²⁵ dicitur fundamentum omnium virtutum et honorum operum ⁹.

⁴ autem] tamen ANW. ²⁴ et *add. interl. M, om. BCNX.*

¹ Cap. 7, n. 4. ² De quibus infra, Dist. 26, c. 3. ³ Vide supra, c. 3, nn. 2-3.
⁴ Cap. 8 (PL 40, 235; CCL 46, 52); Magister mutat ordinem verborum. ⁵ Resp. Gal. 5, 6.
⁶ Resp. I Cor. 13, 3. ⁷ I Cor. 13, 13: *Manent fides, spes, caritas, tria haec.* ⁸ Ita auctor *Summae sent.*, I, c. 2 (PL 171, 1069 A-B; 176, 43 C-D); *Glossa interl.* in Matth. 1, 2: « Abraham (fides) genuit Isaac (spes). Isaac (spes) autem genuit Iacob (caritas) » (apud Lyran., V, 5r-v); Petrus Abaelardus, *Theologia* « *Scholarium* », I, 2 (PL 178, 984 B-C) seu n. 18 (ed. E. M. Buytaert, CCL Cont. Med. 12, 406); et *Sententiae Hermanni*, c. 2 (PL 178, 1696 A).
⁹ Ita auctoritates in nota praecedenti citatae; quibus addi potest ipse Magister, *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 B), et in Hebr. 11, 1 (PL 192, 488 A).

Num. 3: quodammodo fundatur in *Summa sent.*, I, c. 2 (PL 171, 1069 A-B; 176, 43 C).

2. Non autem fundamentum est caritatis: quia non ipsa caritatis, sed caritas ipsius virtutis fidei causa est. Caritas enim causa est et mater omnium virtutum¹. (**Augustinus, super Ioannem** 2*:) « Quae si desit, frustra habentur cetera; si autem adsit, habentur omnia ». Caritas enim Spiritus Sanctus est, ut in superioribus³ praetaxatum est. Ipsa est ergo causa omnium virtutum, non ipsius aliqua virtutum causa est, quia omnia munera excellit. Unde Augustinus⁴: « Respice ad munera Ecclesiae, et universis excellentius caritatis munus cognosces; » quae ut oleum non potest premi in imo, sed superexsilit ». Non ergo eius causa vel fundamentum fides est.

3. **Gregorius** *. Gregorius tamen, *Super Ezechielem*⁶, dicit: « Quia nisi prius fides teneatur, nullatenus ad spiritualem amorem attingitur. Non enim caritas fidem, sed fides caritatem praecedit, quia nemo potest amare quod non crediderit », sicut nec sperare. — Sed hoc accipi potest dictum de fide quae virtus non est: ipsa enim spem et caritatem frequenter praecedit. Vel de actu fidei, qui forte naturaliter actum caritatis praecedit, sicut actum spei. Quod verba praemissa, diligenter notata, innuunt; et ea etiam quae addit dicens⁷: « Nisi ea, inquit, quae audis credideris, ad amandum ea quae audis non inflammariis: quae tantum de non visis est, ut ante diximus⁸. — **Ioannes Chrysostomus** *. Unde Chrysostomus⁹: « Fides in anima nostra facit subsistere ea quae non videntur », de quibus proprie fides est: de visis enim non est fides, sed agnitio¹⁰.

3 Rubrica om. LRVW. 11 Gregorius (rubr.) om. LORVW. 16 naturaliter arp. p. caritatis BCL. 20 Rubrica om. BCRVWX.

¹ Vide supra, c. 3, n. 2. ² Tract. 9, n. 8 (PL 35, 1462; CCL 36, 95). ³ Lib. I, dist. 17 (tom. I, 141-52). ⁴ *Super Ps. CIII* (rubr.), 3, sermo 1, n. 9 (PL 37, 1343; CCL 40, 1482). ⁵ August., *In Ioan.*, tr. 6, n. 20 (PL 35, 1435; CCL 36, 64). ⁶ Lib. II, hom. 4, n. 13 (PL 76, 981 A-B). ⁷ Ibid. (981 B). ⁸ In cap. 7 huius Distinctionis. ⁹ *In Hebr.*, hom. 21, n. 2 (PG 63, 151). ¹⁰ Uti dicitur supra, c. 7, n. 1.

Num. 2: Auctoritates Augustini, ex *Glossa* in I Cor. 13, 1 (PL 191, 1658 D - 1659 A). — Num. 3: Verba Chrysostomi, ex *Glossa* in Hebr. 11, 1 (PL 192, 488 B). — Hic ad finem aliqui codices addunt: « Augustinus in libro De praedestinatione sanctorum: Credere ipsum nihil est aliud quam cum assensione cogitare » (cod. T in summo folio 148d; in marg. codd. Paris., Bibl. Nat. lat. 3025, 3028; in tertia col. cod. W, codd. Paris., Bibl. Nat. lat. 3020, 3027 A); meliores autem omittunt. De qua auctoritate cf. supra Lib. II, dist. 26, cap. 4, num. 4 (tom. I, 475, 18-19).

DISTINCTIO XXIV

Cap. 1 (83).

1. **Quomodo intelligitur quod scriptum est: Cum factum fuerit, credatis**. Hic quaeritur, si fides tantum de non visis est, quomodo Veritas Apostolis ait¹: *Nunc dico vobis, priusquam fiat, ut cum factum fuerit, credatis*; ubi innui videtur quod fides illis fuerit de factis et visis.

2. **Augustinus, Super Ioannem** *. Super quo Augustinus² movet quaestionem, et absolvit ita inquit: « Quid sibi vult: *Ut cum factum fuerit, credatis*? Haec est laus fidei, si quod creditur non videtur. Nam et Thomas, cui dictum est³: *Quia vidisti me et credidisti*, non hoc credidit, quod vidit. Cernebat enim et tangebatur carnem viventem, quam viderat morientem, et credebat Deum in carne ipsa latentem. Credebat ergo mente quod non videbat per hoc quod sensibus corporis apparebat. Si vero dicuntur credi quae videntur, sicut dicit unusquisque oculis suis credidisse, non ipsa est quae in nobis aedificatur fides, sed ex rebus quae videntur, agitur in nobis ut ea credantur quae non videntur ». — Ex his aperte intelligitur quod proprie fides non apparentium est; nec illa est fides qua in Christo aedificamur⁴, qua dicimus usitata locutione nos ea credere quae videmus.

3. **Quod etiam de rebus praesentibus dicitur fides, sed improprie** *. Alibi tamen dicit Augustinus⁵, fidem esse de rebus praesentibus: quod erit in futuro, cum per speciem Deum praesentem contemplabimur; quae tamen non proprie dicitur fides, sed veritas. — **Augustinus in libro Quaestionum Evangelii** *: « Est, inquit, fides qua creduntur ea quae non videntur; sed tamen est etiam fides rerum, quando non verbis, sed rebus ipsis praesentibus creditur: quod erit cum per speciem manifestam se

³ est] ut add. BCLX. ⁷ Rubrica om. RTVW. ⁸ absolvit] solvit LRV. ¹⁰ et² interl. R, om. BCTV. 20 Rubrica om. AVW. 23-24 Rubrica om. LRVW.

¹ Ioan. 14, 29. ² Tract. 79, n. 1 (PL 35, 1837; CCL 36, 526). ³ Ioan. 20, 29. ⁴ Resp. I Cor. 3, 11. ⁵ *Quaest. Evang.*, Lib. II, q. 39 (PL 35, 1352).

Cap. 1, num. 1-2: Fons quaestionis, *Summa sent.*, I, 2 (PL 171, 1070 A; 176, 44 C), ubi etiam referuntur in parte verba Augustini (num. 2); tota autem auctoritas trahitur ex *Glossa* in Hebr. 11, 1 (PL 192, 488 B; ex Floro in h.l., col. 806). — Num. 3: Auctoritas Augustini: in parte in *Summa sent.*, ibid. (PL 171, 1070 B; 176, 44 D); plenius in *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1323 D; dein, 1324 D et A), in parte ex Floro in h.l., col. 38.

contemplandam sanctis praebebit Dei sapientia». — Sed non proprie haec dicitur fides, immo fidei merces ad quam credendo pervenietur, ut « ex fide verborum » transeat iustus « in fidem rerum ¹ ».

Cap. 2 (84).

1. Si Petrus habuit fidem passionis quando vidit hominem illum pati. 5
Si vero quaeritur utrum Petrus fidem passionis habuit, cum hominem Christum oculis pati cernebat, dicimus eum fidem passionis habuisse: non in eo quod credebat hominem pati, quia hoc videbat; sed in eo quod credebat Deum esse qui patiebatur. Non enim virtus fidei erat, quod credebatur homo pati et mori: quod Iudaeus cernens credebat; sed quod 10 credebatur Deus esse qui patiebatur.

2. Unde Augustinus super illum Psalmi ² locum: *Respondit ei in via virtutis suae*: « Laus fidei est non quia credit hominem illum mortuum: quod et paganus credit, sed quia credit eum glorificatum » et verum Deum. Credit igitur fides Deum mortuum et hominem glorificatum. Non 15 igitur fuit Petro fides credere hominem illum mori: quod oculis cernebat, sed credere Deum esse qui moriebatur. Nec nobis etiam fides in hoc meretur, quod credimus hominem illum mortuum: quod et Iudaeus credit, sed quia credimus hominem—Deum mortuum.

Cap. 3 (85).

1. Si aliqua sciuntur quae credantur. Post haec quaeri solet, cum fides sit de non apparentibus et non visis, utrum sit etiam de incognitis tantum: si enim de incognitis tantum est, de his videtur esse tantum quae ignorantur.

6 habuit] habuerit LMNT. 12 Psalmi locum *trp.* BCLNRTV. 21 sciuntur] sciuntur ANVX. || credantur] creduntur LMR.

¹ Ut ait Augustinus, ibidem. ² *Enarr. in Ps. 101, 24, sermo 2, n. 7* (PL 37, 1308; CCL 40, 1442); verba sunt *Glossae interl.* in Ps. 101, 25, in cod. Laur. Plut. XVII, 4, f. 136v; *Glossae autem ordin.* apud Lyran., III, 237a.

Cap. 2, num. 1: de eodem in *Summa sent.*, I, 2 (PL 171, 1060 C; 176, 45 A). — Num. 2: ex *Glossa* in Ps. 101, 24 (PL 191, 914 C). — Cap. 3: Cf. G. Enghardt, *Die Entwicklung der dogm. Glaubenspsychologie*, 49-53.

2. Quod fides nullo capitur sensu *. Sed sciendum est quod, cum visio alia sit interior, alia exterior, non est fides de subiectis exteriori visioni; est tamen de his quae visu interiori utcumque capiuntur. Et quaedam utique sic capiuntur ut intelligantur, etsi non ut in futuro; 5 quaedam autem non. Quia cum fides sit *ex auditu* ¹, non modo exteriori, sed interiori, non potest esse de eo quod omnino ignoratur; quae ipsa ad sensum corporis non pertinet, ut Augustinus ² tradit dicens: « Quamvis *ex auditu* fides in nobis sit, non tamen ad eum sensum corporis pertinet qui dicitur auditus, quia non est sonus; nec ad ullum sensum 10 corporis, quoniam cordis est res ista, non corporis ».

3. Augustinus, super Octonarium X *. Quaedam ergo fide creduntur quae intelliguntur naturali ratione, quaedam vero quae non intelliguntur. Unde Propheta ³: *Nisi credideris, non intelliges*. — Quod Augustinus ⁴ aperte distinguit: « Alia sunt, inquit, quae nisi intelligamus, non 15 credimus; alia quae nisi credamus, non intelligemus ». « Nemo tamen potest credere in Deum nisi aliquid intelligat, cum fides sit ex auditu praedicationis ». — Idem in libro *De Trinitate* ⁵: « Certa fides utcumque inchoat cognitionem; cognitio vero certa non perficitur nisi post hanc vitam ». — Super Octonarium X *. Ambrosius quoque ait ⁶: « Ubi 20 fides, non statim cognitio; ubi cognitio, fides praecedat ». — Ex his apparet aliqua credi, quae non intelliguntur vel sciuntur nisi prius credantur; quaedam vero intelligi aliquando etiam antequam credantur.

4. Nec tamen sic intelliguntur modo ut in futuro scientur; et nunc etiam per fidem, qua mundantur corda ⁷, amplius intelliguntur, quia 25 nisi per fidem diligitur Deus, non mundatur cor ad eum sciendum. —

¹ Rubrica *om.* BCLMRWX. ⁹ ullum] illum CORW, quod *corr.* in ullum OW, *corr. interl.* in alium R. ¹⁹ Rubrica *om.* BCRVWX.

¹ Resp. Rom. 10, 17. ² In XIII libro *De Trinitate* (rubr.), c. 2, n. 5 (PL 42, 1016; CCL 50A, 385s). ³ Isai. 7, 9, iuxta LXX. ⁴ *Glossa ordin.* in Ps. 118, 73: *Da mihi intellectum* (apud Lyran., III, 267b; cod. Laur. Plut. XVII, 4, f. 167c); ex August., in h.l., serm. 18, n. 3 (PL 37, 1552; CCL 40, 1724). ⁵ Lib. IX, c. 1, n. 1 (PL 42, 961; CCL 50, 292s). ⁶ *Expositio de Psalmo 118*, sermo 10, n. 31 (PL 15 [1845], 1342 B; CSEL 62, 222); non invenitur in *Glossa ordin.* in v. 75: *Cognovi, Domine*, saltem ut apparet ex cod. Laurent. cit.; habetur apud Lyranum, III, 267c, probabilius ex *Glossa* Lombardi, ut infra notatur. ⁷ Resp. Act. 15, 9: *Fide purificans corda eorum*; August., *Enarr. in Ps. 118, 73*, serm. 18, n. 3: « Ipsa fide qua credit sanatur, ut intelligat ampliora » (PL 37, 1552; CCL 40, 1724).

Num. 3: Prima auctoritas Augustini, ex *Glossa Magistri* in Ps. 118, 73 (PL 191, 1081 B), ex *Glossa ord.*, uti supra notatur. Alia, ex *Glossa* in Phil. 3, 15 (PL 192, 249 A; ex Floro, col. 639). Illa Ambrosii, ex *Glossa* in Ps. 118, 76 (PL 191, 1082 D).

Augustinus in VIII libro De Trinitate *. Unde Augustinus: « Quid est Deum scire, nisi eum mente conspicere, firmeque percipere? Sed et priusquam valeamus perspicere et percipere Deum sicut percipitur a mundis cordibus², nisi per fidem diligatur, non poterit cor mundari quo ad eum videndum sit aptum ». Ecce hic aperte habes quia non potest sciri 5 Deus, nisi prius diligendo credatur.

5. **Quod creduntur et amantur quae ignorantur** *. Supra autem dictum est³ quod nemo potest credere in Deum nisi aliquid intelligatur. Unde colligitur non posse sciri et intelligi credenda quaedam nisi prius credantur, et quaedam non credi nisi prius intelligantur, et ipsa per fidem 10 amplius intelligi. Nec ea quae prius creduntur quam intelligantur, penitus ignorantur, cum fides sit *ex auditu*⁴; ignorantur tamen ex parte, quia non sciuntur. Creditur ergo quod ignoratur, sed non penitus, sicut etiam amatur quod ignoratur. — **In VIII libro De Trinitate** *. Unde Augustinus⁵: « Sciri aliquid et non diligi potest; diligi vero quod nescitur, 15 quaero utrum possit. Si non potest, nemo diligit Deum antequam sciat. Ubi autem sunt illa tria, fides, spes, caritas, nisi in animo credente quod nondum scit, et sperante et amante quod credit? Amatur ergo et quod ignoratur, sed tamen creditur ».

DISTINCTIO XXV

20

Cap. 1 (86).

1. **De fide antiquorum**. Praedictis adiciendum est de sufficientia fidei ad salutem illis qui praecesserunt adventum Christi et qui sequuntur. Videtur profecisse fides secundum temporis processum, sicut profecit 25 cognitio. Fides quippe magna dicitur cognitione et articulorum quanti-

2 et om. BCLMR. 4 poterit] potest BCN. 14 VIII] vii^o ABCMOT.

¹ Cap. 4, n. 6 (PL 42, 951; CCL 50, 275). ² Resp. Matth. 5, 8: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* ³ In num. 3. ⁴ Resp. Rom. 10, 17. ⁵ Cap. 4, n. 6 (PL 42, 951; CCL 50, 275).

Dist. XXV: Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 527-539, ubi agitur de controversia in capp. 1-3; J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 130-133. — Cap. 1, num. 1: Iam ex rubrica apparet quomodo dependet Magister de *Summa sent.*, I, c. 3: *De fide antiquorum* (PL 171, 1071 A; 176, 45 C); unde etiam materia istius numeri.

tate, vel constantia et devotione. Est autem quaedam fidei mensura, sine qua nunquam potuit esse salus. Unde Apostolus 1: *Oportet accedentem credere quia est, et quod remunerator est sperantium in se.*

2. **Quod sine fide mediatoris nunquam fuerit salus** *. Sed quaeritur 5 utrum haec credere ante adventum vel ante Legem ad salutem suffecerit. Nam tempore gratiae constat certissime hoc non sufficere: oportet enim universa credi quae in symbolis continentur. — Sed nec ante adventum, nec ante Legem videtur hoc suffecisse, quia sine fide Mediatoris nullum hominem vel ante vel post fuisse salvum, Sanctorum auctoritates con- 10 testantur.

3. **Augustinus** *. Unde Augustinus, *Ad Optatum* 2: « Illa fides sana est, qua credimus nullum hominem sive maioris sive parvulae aetatis liberari a contagio mortis et obligatione peccati quod prima natiuitate

2 accedentem] ad deum *add.* BCV, *add. interl.* N²R². 4 Rubrica *om.* RWX. || fuerit] fuit LT. 11 Augustinus (*rubr.*) *om.* LMRVWX. 12 parvulae] parve NOV.

¹ Hebr. 11, 6: *Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, et inquirentibus se remunerator sit.* ² *Epist.* 190, c. 2, nn. 5-6 (PL 33, 858; CSEL 57, 141).

Num. 2: Quaestio eruitur, ut videtur, ex *Glossa* in Rom. 5, 19: « *ita per obedientiam hominis unius, id est Christi, iusti constituuntur multi...* Et nota quod non ait per unius Dei vel Verbi, sed per unius hominis obedientiam iustificari, ne putes antiquos iustos solo Verbo Dei, id est solius Verbi fide sine fide Incarnationis liberari, sine qua nec antiqui nec moderni liberari potuerunt » (PL 191, 1396 C); quae verba praeter ultima paraphrasis sunt *Glossae mediae* Gilberti (cf. R.-M. Martin, *Le péché originel d'après Gilbert de la Porrée († 1154) et son école*, in *Revue Hist. Eccl.*, 13, 1912, 682, n. 2); cf. etiam *Glossa* in Hebr. 11, 6, ubi legitur: « Haec tamen fides non sufficit ad salutem » (PL 192, 491 B), necnon et idem cap. *Summae sent.* (PL 171, 1071 D - 1072 A; 176, 46 B). Proferris hic oportet testimonium Petri Manducatoris de doctrina Magistri in scholis suis: « Solutio. De primo, inquit, articulo fuit alia opinio antiquorum et alia Magistri. Fuit enim trita antiquorum quod antiquis ante legem sufficiebat pauciora credere quam modernis. Sufficiebat enim credere unum Deum esse creatorem omnium, remuneratorem omnium sperantium in se. Non enim visum est eis, quod pastores educati in montibus haberent aliquam noticiam articulorum. Magistro visum est, quia omnes articulos, scilicet duodecim in simbolo expressos, tenebantur credere et de omnibus aliquam noticiam habere. Et adhaerebat huic verbo: Hec est fides catholica, quam nisi quisque fide firmiter crediderit, salvus esse non potest, quia *Quicumque vult* habebant pro simbolo. Cum querebatur ab eo quam noticiam omnium articulorum poterant habere simplices vel pastores in montibus educati, dicebat quia eandem quam et discreti, licet forte sub aliis idiomatibus » (Paris. Bibl. Nat. 18108, fol. 89r); cf. I. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antonianum* 41 (1966), 475. — Num. 3: Auctoritas Augustini partim occurrit in *Summa sent.* I, 3 (1072 A, 46 B), sed Magister recurrit potius ad textum pleniorum in *Glossa* ad Rom. 5, 19 (PL 191, 1396 C-D).

contraxit, nisi per *unum mediatorem Dei et hominum, Christum Iesum*¹. Cuius hominis eiusdemque Dei saluberrima fide etiam illi iusti salvi facti sunt, qui priusquam veniret in carnem, crediderunt in carnem venturum. Eadem enim fides est et nostra et illorum». « Proinde², cum omnes iusti, sive ante incarnationem sive post, nec vixerint nec vivant nisi ex fide⁵ incarnationis Christi, profecto quod scriptum est³, *non esse aliud nomen sub caelo in quo oporteat salvari nos*, ex illo tempore valet ad salvandum genus humanum, ex quo in Adam vitiatum est».

4. In libro De correctione et gratia*. Idem⁴: « Nemo liberatur a damnatione quae facta est per Adam, nisi per fidem Iesu Christi». — In libro De nuptiis et concupiscentia*. Idem⁵: « Eadem fides Mediatoris quae nos salvat, salvos iustos faciebat antiquos, pusillos cum magnis; quia sicut credimus Christum in carne venisse, ita illi venturum; et sicut nos mortuum, ita illi moriturum; et sicut nos resurrexisse, ita illi resurrecturum; et nos et illi ad iudicium vivorum et mortuorum venturum». 15

5. Gregorius, Super Ezechielem 6: « Et qui praeibant et qui sequebantur clamabant dicentes: Hosanna filio David etc. 7, quia omnes electi, qui in Iudaea esse potuerunt, sive qui nunc in Ecclesia sunt, in Mediatorem Dei et hominum crediderunt et credunt». — His aliisque pluribus testimoniis perspicue docetur nulli unquam salutem esse factam, nisi per fidem Mediatoris. Oportet ergo accedentem credere quae supra dixit Apostolus⁸, sed non sufficit.

Cap. 2 (87).

1. De fide simplicium. Quid ergo dicetur de illis simplicibus, quibus non erat revelatum mysterium incarnationis, qui pie credebant quod eis traditum fuit? 25

2. Dici potest nullum fuisse iustum vel salvum, cui non esset facta

1 Christum Iesum *trp.* ANOW. 2 salvi *trp. p.* sunt NO. 5 vixerint] vixerunt BLMRV. 9 Rubrica *om.* RVW. 10-11 Rubrica *om.* LRWV.

1 I Tim. 2, 5. 2 Ibid., n. 8 (859; 143). 3 Act. 4, 12. 4 De corrept. et gratia, c. 7, n. 11 (PL 44, 923). 5 Lib. II, c. 11, n. 23 (PL 44, 450; CSEL 42, 277). 6 Lib. II, hom. 5, n. 2 (PL 76, 985 D). 7 Marc. 11, 9, et Matth. 21, 9. 8 In fine n. 1.

Num. 4-5: Ex *Summa sent.* (1072 A-B; 46 C-D).

Cap. 2: Eadem quaestio in *Summa sent.* I, 3, ubi et responsio in parte (PL 171, 1071 D et 1072 C-D; 176, 46 B et 46 D - 47 B). Cf. B. Geyer, *Verfasser und Abfassungszeit der sog. Summa sententiarum*, in *Theologische Quartalschrift*, 107 (1926), 98-100. Vide etiam Hugonem de S. Victore, *Miscell.* I, tit. 18 (PL 177, 487 B).

revelatio, vel distincta, vel velata: in aperto, vel in mysterio. Distincta, ut Abrahae et Moysi aliisque maioribus, qui distinctionem articulorum fidei habebant. Velata, ut simplicibus quibus revelatum erat ea esse credenda, quae credebant illi maiores et docebant, sed eorum distinctionem apertam non habebant. Sicut et in Ecclesia aliqui minus capaces sunt, qui articulos Symboli distinguere et assignare non valent, omnia tamen credunt quae in Symbolo continentur: credunt enim quae ignorant, habentes fidem velatam in mysterio; ita et tunc minus capaces, ex revelatione sibi facta, maioribus credendo inhaerebant, quibus fidem suam quasi committebant. — Unde Iob 1: *Boves arabant, et asinae pascebantur iuxta eos*. Simples et minores sunt asinae pascentes iuxta boves, quia humilitate maioribus adhaerendo, in mysterio credebant quae et illi in mysterio docebant; qualis forte fuit vidua Sareptana 2.

Cap. 3 (88).

15 1. Quae ante adventum credere de Mediatore sufficiebat. Sed quaeritur, cum sine fide Mediatoris antiquis non fuerit salus, sicut nec modernis, utrum oportuerit illos credere omnia illa de Mediatore, quae nunc credimus.

2. Quibusdam videtur quod suffecerit illis quatuor tantum credere, scilicet nativitatem, mortem, resurrectionem, adventum ad iudicium; quod ex praemissis verbis Augustini³ colligunt, ubi ista quatuor posuit.

3. Aliis autem videtur, habita fide Trinitatis, id de mysterio incarnationis fidei suffecisse, ut Dei Filius crederetur nasciturus de homine et iudicaturus. Qui de Ioanne Baptista documentum huius rei assumunt, 25

1 velata] revelata M, corr. ex revelata T, vel add. LNOV. 2 et] vel BCNOV. 5 et om. BCO, add. interl. V. 9 fidem suam *trp.* NOVW. 13 Sareptana] sareptena BCMOTX, quod corr. T. 15 adventum] christi add. BCM. 24 crederetur *trp. post* ut BCLMRTX.

1 Iob 1, 14: *Glossa ordin.* in h.l.: « Boves arantes, id est boni bene operantes; asinae, simpliciter viventes. Hae iuxta boves, quia intelligentia eorum pascuntur » (apud Lyranum, III, 7b). 2 Resp. III Reg. 17, 10-16. 3 Supra, in cap. 1, n. 1.

Cap. 3, num. 1: Cf. verba Magistri citata supra in nota ad cap. 1, num. 2, ex *Glossa* in Rom. 5, 19. — Num. 2: Hanc opinionem notat sed non accipit auctor *Summae sent.*, I, 3 (PL 171, 1072 C; 176, 46 D). Videtur esse Magistri Hugonis, in *De sacram.* I, 10, 7 (PL 176, 339 D - 340 A).

qui de morte Christi et descensu ad inferos in Evangelio dubitasse videtur, secundum expositionem Gregorii¹, quando interrogavit per discipulos 2: *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* Quasi: Es tu per te ipsum descensurus ad infernum, an alium ad haec sacramenta mis-
surus es? — Quidam³ tamen dicunt eum non dubitasse de ignorantia, 5
sed de pietate, id est dubitare se ostendisse non quia ignoraverit, sed pietatis affectu compassum Christo, et eius humilitatem admirando insinuasse.

Cap. 4 (89).

1. **De fide Cornelii.** Solet etiam quaeri de Cornelio, utrum fidem in- 10
carnationis habuerit, cum dictum est ei per angelum 4: *Acceptae sunt*

7 compassum] esse add. BCLNRVX. || et] idest LR, om. T. 11 habuerit] ha-
buit ACLRVX, corr. in habuit B.

¹ Bis exponit Gregorius non absque quadam discrepantia: in libro I *In Ezech.*, hom. 1, n. 5: «*Tu es qui venturus est...* In quibus verbis ostenditur quia in terris quidem venisse Redemptorem noverat, sed an per semetipsum ad aperienda inferni claustra descenderet dubitabat» (PL 76, 788 D; CCL 142, 7); dein, in *In Evang.*, hom. 6, n. 1: «[Ioannes] requirit, non quia ipsum esse mundi Redemptorem dubitet, sed quaerit, ut sciat si is qui per se in mundum venerat per se etiam ad inferni claustra descendat... Ac si aperte dicat: Sicut pro hominibus nasci dignatus es, an etiam pro hominibus mori digneris insinua, ut qui natiuitatis tuae praecursor exstiti, mortis etiam praecursor fiam, et venturum inferno nuntiem, quem iam venisse mundo nuntiavi» (PL 76, 1095 D, 1096 A). — In *Glossa ordin.* autem in Luc. 7, 19 tam *Be[da]* quam *Gregorius* signantur; unde clare apparet quod verba a Lombardo citata reapse sunt paraphrasis Bedae: «Cum ab Herode interficiendus et ad inferna sim descensurus, debeo te nunciare inferis, qui nunciavi superis? An conveniat Filio Dei mori, an alium ad haec sacramenta missurus es?» (apud Lyran., V, 144a); cf. Beda, *In Luc. 7, 19* (PL 92, 419 B; CCL 120, 160). Sed, ut notant Editores CCL, quasi omnia ad verbum sumpsit Beda ex Hieron. in Matth. 11, 3 (PL 26 [1845], 70 B), cuius verba repetuntur in *Glossa ordin.* in Matth. 11, 3 (ap. Lyran., V, 38c); quae tamen non videtur fonti esse Magistro. 2 Matth. 11, 3; Luc. 7, 19. ³ Ita Ambrosius, *In Luc. 7, 19*: «Non igitur fide, sed pietate dubitavit» (PL 15 [1845], 1662 D; CSEL 32-III, 221; CCL 14, 67). Cuius verba repetuntur in *Glossa ordin.* in Luc. 7, 19 (ap. Lyran., V, 144a), non autem in Matth. 11, 3. ⁴ Act. 10, 4: *Orationes tuae et eleemosynae tuae ascenderunt in memoriam in conspectu Dei*; verba Augustini, infra in num. 3, hic magis allegat Magister.

Cap. 4: Cf. A. M. Landgraf, *Glaube und Werk bei der Bekehrung des Hauptmanns Cornelius*, in *Dogmengeschichte*, I-2, 31-40, ubi agitur plus de discipulis Lombardi quam de ipso Magistro. — Inter fontes huius cap., quod non dependet a *Glossa ordin.* in Act. Apost. c. 10, enumerari licet *Summa sent.* I, 3 (PL 171, 1073 A; 176, 47 B), unde auctoritas Augustini in num. 3. Addi lubet quod ad *Glossam* primitivam in Rom. 11, 35-36 (post *conservat omnia*, in PL 191, 1492 D) quaedam auctoritas ponitur in margine superiori codicis Vat. lat. 695,

eleemosynae tuae, et exauditae sunt orationes tuae. Si enim fidem incarnationis non habebat tunc, ergo sine fide incarnationis erat ei iustitia, quia de illo scriptum est ¹ quod *iustus erat et timens Deum.* Si vero fidem incarnationis habebat, ad quid ergo missus est ad eum Petrus?

2. Sane dici potest eum, sicut fidem unitatis, ita et incarnationis habuisse Dei revelatione, sed incarnatum iam esse Dei Filium ignorasse; et ideo missus est ad eum Petrus, ut iam natum Dei Filium ei annuntiaret et sacramentum regenerationis ei conferret. Habebat igitur fidem incarnationis, sed an facta, vel futura esset, non noverat. — **Gregorius** * 2.
5 Et ita «per fidem venit ad opera, et per opera amplius solidatus est in fide». «Per fidem enim, ut ait Gregorius, venit ad opera. Cornelius etiam per fidem venit ad opera: Deum enim unum credebat, sed Filium eius nesciebat incarnatum. Per fidem placuerunt Deo eius opera: *Sine fide enim impossibile est Deo placere* ³».

3. Augustinus vero dicit ⁴ «Cornelio dictum esse per angelum: *Acceptae sunt eleemosynae tuae et orationes tuae*, antequam in Christum crederet; nec tamen sine aliqua fide donabat et orabat. Nam quomodo invocabat in quem non credebat ⁵? Sed si posset sine fide Christi esse

1-2 fidem incarn. trp. BCLMRTX. 6 iam esse trp. BCLR. 9 vel] an BCV. ||
Gregorius om. LRVW, bis in MNOT. 14 Deo placere trp. BCLR, aliquem add. NOV.

¹ Act. 10, 22. ² *In Ezech.*, II, hom. 7, n. 9: «Non enim virtutibus venit ad fidem, sed per fidem pertingitur ad virtutes. Cornelius enim... non operibus venit ad fidem, sed fide venit ad opera. Nam ei per angelum dicitur: *Orationes tuae...* Sciebat igitur creatorem omnium Deum, sed quod eius... Filius incarnatus esset, ignorabat. *Sine fide impossibile est placere Deo.* Fidem ergo habuit, cuius orationes et eleemosynae placere Deo potuerunt... Per fidem ergo venit ad opera, sed per opera est solidatus in fide» (PL 76, 1018 A-B; CCL 142, 322s). ³ Hebr. 11, 6. ⁴ *De praedest. sanctorum*, c. 7, n. 12: «Quod de Cornelio dici potest, cuius acceptae sunt eleemosynae et exauditae orationes antequam credidisset in Christum; nec tamen» etc. (PL 44, 969s). ⁵ Resp. Rom. 10, 14: *Quomodo ergo invocabunt in quem non crediderunt?*

35b: «*Aimo.* Quidam voluerunt contra hoc intelligere centurionem cornelium, bonis suis meritis exigentibus, a Deo accepisse fidem, quasi causa remunerationis, propter elemosinas scilicet et orationes quibus instabat. Qui idcirco ignoranter locuti sunt, quoniam a fide venit ad bona opera agenda, non ab operibus ad fidem. Non enim cornelius fidem primum habuisset nisi preventus esset ab inspiratione divina. Et nequaquam bona opera habuisset; set, sicut beatus gregorius dicit, preventus est a deo ut haberet fidem unius dei. Non tamen trinitatem personarum in deo esse cognovit quoadusque petrus ad eum missus est. Unusquisque autem deo fidem et opera sua tribuit quando eius gratia preventus credit in eum et bona opera exercendo studet voluntati eius placere» (in Haymonis *Expositione in epp. Pauli*, in h.l., PL 117, 467 D - 468 A).

salus, non ad eum mitteretur architectus Ecclesiae Petrus». — Attende quod ait sine fide Christi non posse esse salutem, et tamen Cornelium exauditum antequam crederet in Christum. Quod ita potest intelligi: scilicet antequam sciret Christum incarnatum, in quem credebat in mysterio.

Cap. 5 (90).

1. De aequalitate fidei, spei et caritatis et operis, quae secundum aliquid sunt aequalia. Illud etiam non est praetermittendum, quod fides, spes, caritas et operatio secundum aliquid aequalia sunt in praesenti. — Gregorius, Super Ezechielem *. Unde Gregorius¹: «Fidem, spem, caritatem atque operationem, dum in hac vita vivimus, aequales sibi esse apud nos invenimus: quia quantum credimus, tantum amamus; et quantum amamus, tantum de spe praesumimus. Quisque enim fidelis tantum credit quantum sperat et amat, et tantum operatur quantum credit et amat et sperat. Sed tamen maior spe et fide caritas dicitur², quia cum ad Dei speciem pervenitur, spes et fides transit, sed caritas permanet³», et quia (Ambrosius *) «caritas⁴ mater est omnium virtutum». Quae non ideo post fidem et spem ponitur⁵, quod ex eis oriatur, sed quia post illa remanebit aucta⁶: Caritas enim nunquam excidit⁷. Praemissa autem aequalitas proprie secundum actuum interiorum intentionem consideranda est.

¹ 7 aequalitate] qualitate LMV. || et¹ om. NTVX. ¹⁰ Rubrica om. LRVW.
¹⁵ amat et sperat trp. AVX. ¹⁷ Ambrosius om. LRVW. || mater est trp. MTV.
²⁰ interiorum om. ALMNRTX.

¹ In Ezech., II, hom. 10, n. 17 (PL 76, 1068 A-C; CCL 142, 392s). ² Resp. I Cor. 13, 13. ³ I Cor. 13, 8-10. ⁴ De fonte huius dicti, vide Dist. 23, c. 3, n. 2. ⁵ Cf. supra, Dist. 23, c. 9, n. 2. ⁶ August., De doctrina christiana, I, c. 38, n. 42: «Sed fidei succedit species, quam videbimus; et spei succedit beatitudo ipsa, ad quam perventuri sumus; charitas autem etiam ipsis decedentibus augebitur potius»; et c. 39, n. 43: «duobus istis decedentibus caritas auctior et potior permanebit» (PL 34, 36 et 37; CSEL 80, 32; CCL 32, 31); apud Glossam Magistri in I Cor. 13, 13 (PL 191, 1662 B, 1663 B).
⁷ I Cor. 13, 8.

Cap. 5: Quaestio oritur, ut videtur, ex quibusdam verbis Summae sent. I, ad initium et ad finem cap. 2 (PL 171, 1069 A, 1070 D; 176, 43 C, 45 B), necnon et ex oppositione duorum dictorum, scilicet quod «fides est fundamentum omnium bonorum» (cf. supra, Dist. 23, c. 3, num. 3; c. 8, num. 1; et c. 9) dum «caritas est mater omnium virtutum» (Dist. 23, c. 3, num. 2; c. 9, num. 2).

2. Huic vero quod hic et superius dictum est¹, scilicet quod caritas non est ex fide et spe, sed e converso, videtur obviare quod ait Apostolus²: *Finis praecepti est caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta*. — Augustinus *. Quod exponens Augustinus³, cor accipit pro intellectu, et conscientiam pro spe: «Qualis, inquit, caritas est finis praecepti? Procedens de corde puro, id est de puro intellectu, ut nihil nisi Deus diligatur; et conscientia, id est de spe, bona; et fide non ficta, id est simulata». Non igitur caritas fidem vel spem, sed fides et spes caritatem praecedere videntur. — Hoc ergo ea ratione traditum intellige: non quod fides et spes causa vel tempore caritatem, omnium bonorum matrem, praecedant, sed quia caritas sine illis in aliquo esse non potest; sed illa sine caritate possunt esse, quamvis non sit pia fides vel spes sine caritate. Ideo igitur ex fide et spe procedere dicitur caritas, quia nulli provenit sine istis.

DISTINCTIO XXVI

Cap. 1 (91).

De spe, quid sit. Est autem spes virtus qua spiritualia et aeterna bona sperantur, id est cum fiducia exspectantur. Est enim certa exspectatio futurae beatitudinis, veniens ex Dei gratia et ex meritis praecedentibus vel ipsam spem, quam natura praebet caritas; vel rem speratam, id est beatitudinem aeternam. Sine meritis enim aliquid sperare non spes, sed praesumptio dici potest.

¹ quod] quia LM. ⁴ Rubrica om. LMORTV. ¹³ procedere dicitur] procedit T, trp. LR. || dicitur om. O. ¹⁷ enim] spes add. NOVW.

¹ Dist. 23, c. 8, n. 3; et c. 9. ² I Tim. 1, 5. ³ De doctrina christiana, I, c. 40, n. 44 (PL 34, 36; CSEL 80, 33; CCL 32, 31s).

Num. 2: Auctoritas Augustini, ex Glossa in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329 C-D). Conclusio trahitur in parte ex Summa sent., c. 2 (PL 171, 1069 A-B; 176, 43 D), in parte ex Glossa in I Cor. 13, 13 (PL 191, 1663 B).

Dist. XXVI, cap. 1: Cf. S. Pinckaers, *Les origines de la définition de l'espérance dans les sentences de Pierre Lombard*, in *Rech. de théol. anc. et méd.*, 22 (1955), 306-312., Definitio spei concinnatur partim ex Glossa in Rom. 5, 4 (PL 191, 1380 A; ex Haymone in h.l., PL 117, 403 A) et ex Summa sent., I, c. 2 (PL 171, 1069 A-B; 176, 43 C, 44 A).

Cap. 2 (92).

De quibus sit spes. — **Augustinus in Enchiridion ***. Et sicut fides, ita et spes est de invisibilibus. Unde **Augustinus**¹: « Fidem appellamus earum rerum quae non videntur. De spe quoque dicitur²: *Spes quae videtur non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat?* » « Quod attinet ad non videre, vel quae creduntur, vel quae sperantur, fidei speique commune est ».

Cap. 3 (93).

Quo differant fides et spes *. « Distinguitur³ tamen fides a spe, sicut vocabulo, ita rationabili differentia ». « Est enim fides malarum rerum et bonarum, quia et bona creduntur et mala; et hoc fide bona, non mala. Est etiam fides et praeteritarum rerum et praesentium et futurarum: credimus enim mortem Christi, quae iam praeteriit; credimus sessionem, quae nunc est; credimus venturum ad iudicandum, quod futurum est. Iterum fides et suarum rerum est et alienarum: nam et se quisque credit esse coepisse, nec fuisse utique sempiternum; et alia atque alia non modo de aliis hominibus multa, quae ad religionem pertinent, verum etiam de angelis credimus. Spes autem non nisi bonarum rerum, nec nisi futurarum, et ad eum pertinentium qui earum spem gerere perhibetur ».

Cap. 4 (94).

Redit ad praemissam quaestionem, an scilicet fides et spes in Christo fuerint. Post haec superest investigare utrum fides et spes in Christo fuerint; unde tractatus iste sumpsit exordium⁴. — Quibusdam non indocte videtur fidem virtutem et spem in eo non fuisse, sicut in sanctis iam beatificatis vel in angelis non sunt. Et tamen sancti credunt et sperant resur-

2 Aug. in Enchr. om. LRVW. 9 Quo] Quod BCX. 15 Iterum] Ita A,
Item BLNRT Aug. 22 fuerint] fuerunt¹ MT.

1 Cap. 8 (PL 40, 235; CCL 46, 52), transposito ordine verborum. 2 Rom. 8, 24.
3 August., ibid. (235 et 234; 52 et 51s). 4 Initio Dist. 23.

Cap. 3: Cf. *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1324 C) et *Summa sent.*, I, 2 (PL 171, 1069 C; 176, 44 A-B); utrobique distantia inter fidem et spem summam exponitur. — Cap. 4: Cf. *Summa sent.*, I, 18 (PL 171, 1103 D - 1104 A; 176, 77 B), quae sub verbo « Quibusdam » indicari videtur; ubi etiam ultima verba, de spe Christi.

rectionem futuram, et angeli eandem credunt; nec tamen in eis fides vel spes virtus est, quia et Deo per speciem contemplando fruuntur, et in Dei Verbo resurrectionem futuram sive iudicium, non *per speculum in aenigmate*¹, sed praeclarissime inspiciunt. Si enim quia credunt resurrectionem futuram, ideo verum est eos fidem habere, ergo ea consummata, post iudicium, similiter et fidem habere dicentur, quia credent eam praeteritam. Sed sicut tunc credent, nec tamen fidem quae fideles facit habebunt: quia non credent absque scientia, quae non erit aenigmatica, sed per speciem; ita et modo credunt et sperant resurrectionem, nec tamen fidem habent, quia credendo cognoscunt. Venit enim eis *quod perfectum est*, et evacuatum est *quod ex parte est*²: venit enim cognitio et evacuata est fides; venit species et desiit spes. — Ita et Christus, in quo fuerunt bona patriae, credidit quidem et speravit resurrectionem tertio die futuram, pro qua et Patrem oravit³; nec tamen fidem virtutem vel spem habuit, quia non aenigmaticam et specularem, sed clarissimam de ea cognitionem habuit; quia non perfectius eam cognovit praeteritam, quam intellexit futuram. Speravit tamen Christus, sicut in Psalmo ait⁴: *In te, Domine, speravi*; nec tamen fidem vel spem virtutem habuit, quia per speciem videbat ea quae credebatur.

Cap. 5 (95).

Si iusti apud inferos tenti fidem et spem habuerunt *. De antiquis vero Patribus, qui apud inferos usque ad passionem tenebantur, non incongrue dici potest quod fidem et spem virtutem habuerint, quia credebant et sperabant se visuros Deum per speciem; qualiter eum tunc non videbant, quia non patuit eis cognitio Dei per speciem ante passionem Christi, qua consummata, a fide transierunt ad speciem.

6 dicentur] dicuntur MNOTVX, *quod corr.* T. || credent] credunt M, crederent N. 13 tertio] tertia NTV. 16 cognitionem habuit *trp.* BCLMRTX. 21 habuerunt] habuerint ALMX.

1 I Cor. 13, 12. 2 I Cor. 13, 10. 3 Resp. Ioan. 17, 1: *Clarifica Filium tuum etc.*; Ps. 40, 11: *Resuscita me et retribuam eis.* 4 Ps. 30, 2.

Cap. 5: Videsis *Glossam* in Rom. 3, 26 (PL 191, 1363 A-B), quae huic capitulo quandam habet affinitatem.

DISTINCTIO XXVII

Cap. 1 (96).

1. **De caritate qua diligitur Deus et proximus, quae in Christo et in nobis est.** Cum autem Christus fidem et spem non habuerit, dilectionem tamen habuit in quantum homo, tantam qua maior esse non valet; qui ex caritate eximia animam posuit pro amicis et inimicis¹. Habuit enim in corde caritatem quam opere nobis exhibuit, ut exhibitionis forma nos ad diligendum institueret.

2. Hic aliquid dicendum est de caritate, et modo et ordine diligendi Deum et proximum.

Cap. 2 (97).

1. **Quid sit caritas.** Caritas est dilectio qua diligitur Deus propter se, et proximus propter Deum vel in Deo.

2. **De duobus mandatis caritatis** *. Haec habet duo mandata: unum pertinens ad dilectionem Dei, quod est maximum in Lege mandatum²; et alterum pertinens ad diligendum proximum, illi simile. Primum est: *Diliges Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima*, quod scriptum est in Deuteronomio³. Secundum est: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus praeceptis tota Lex pendet et Prophetiae.* — **Augustinus**

3 et¹] vel VX, vel etiam OT. 4 habuerit] habuit ORV. 8 institueret] instrueret BCV, vel institueret *add. Interl. V²*. 17 corde] et *add. BVX*, tuo et *add. L*, tuo *add. R*. 18 est²] in levitico *add. BC*, scriptum est in levitico *nota marg. O*.

¹ Ioan. 15, 13: *Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis.* ² Resp. Matth. 22, 36-40. ³ Deut. 6, 5; dein cf. Levit. 19, 18.

Dist. XXVII-XXXII: Inter fontes tractatus de caritate qui satis rubricis et notis nostris indicantur, certo certius non enumerari oportet *Capitula de caritate* Maximi Confessoris, uti olim affirmabatur (cf. J. Leclercq, *Origène au xiie siècle*, in *Irénikon* 24, 1951, 433-436; et *L'amour des lettres et le désir de Dieu*, Paris 1957, 96). — De caritate cf. P. Abaelardus, *Theologia «Scholarium»*, I, 1 (PL 178, 981 D - 984 A); *Sententiae Hermanni*, capp. 31-32 (PL 178, 1747 C - 1749 D); Rolandus, *Sent.* (ed. Gietl, 313ss); Hugo, *De sacram.*, II, 13, 6-12 (PL 176, 528 D - 550 C); *Summa sent.*, IV, 7-8 (solummodo in PL 176, 125 A - 126 D). — Cap. 1: Cf. *Summa sent.*, I, 18 (PL 176, 77 B). — Cap. 2, num. 2: Auctoritas Aug., ex *Glossa* in I Tim. 1, 5 (PL 192, 328 D).

in libro I De doctrina christiana *: « Finis¹ enim praecepti est dilectio, et ea gemina, id est Dei et proximi », est.

Cap. 3 (98).

Si eadem caritate diligitur Deus et proximus. Hic quaeritur si ex ea ipsa dilectione diligitur Deus, qua diligitur proximus, an alia sit dilectio Dei, et alia proximi. — Eadem sane dilectio est qua diligitur Deus et proximus; quae Spiritus Sanctus est, ut supra dictum est², quia *Deus caritas est*³. — **Augustinus in libro VIII De Trinitate** *. Unde Augustinus⁴: « Ioannes ait⁵: *Non potest Deum diligere quem non videt, qui fratrem quem videt non diligit.* Sed si eum quem videt humano visu, spiritali caritate diligeret, videret Deum qui est ipsa caritas visu interiori, quo videri potest. Qui igitur fratrem quem videt non diligit, Deum qui est dilectio, qua caret qui fratrem non diligit, quomodo potest diligere? Ex una enim eademque caritate Deum proximumque diligimus, sed Deum¹⁰ propter Deum, nos vero et proximum propter Deum ».

Cap. 4 (99).

1. **Quare dicitur caritas gemina** *. Si vero una eademque caritas est Dei et proximi, quare dicitur 'gemina'⁶? — Propter duo dilecta, id est Deum et proximum. Etsi enim una sit caritas, duo tamen diversa ea diliguntur, scilicet Deus et homo vel angelus.

2. **Ob hoc idem duo habet mandata** *. Pro quo etiam et duo sunt mandata, quia cum eadem caritas utroque commendetur, diversa tamen diliguntur praecipuntur. — **Augustinus in sermone de Ascensione** *. Unde

4 diligitur] diligatur BCM. 8 Rubrica om. LRVW. || VIII] vii^o BCMX. 17 dicitur caritas *trp.* LNRTV. 21 Rubrica om. ALVW. 23 Rubrica om. LRV.

¹ Cap. 26, n. 27 (PL 34, 29; CSEL 80, 23; CCL 32, 21); resp. I Tim. 1, 5: *Finis autem praecepti est caritas.* ² In Dist. 23, c. 9, n. 2. ³ I Ioan. 4, 8 et 16. ⁴ Cap. 8, n. 12 (PL 42, 958s; CCL 50, 288s). ⁵ I Ioan. 4, 20. ⁶ Vide verba August. supra, ad fin. c. 2.

Cap. 3: Cf. *Glossa* in Ps. 133, 1 (PL 191, 1185 B-C). — Cap. 4, num. 1: Cf. eadem *Glossa* in Ps. 133, 1 (PL 191, 1185 B-C), et verba Aug. infra in num. 2. — Num. 2: Auctoritas Augustini, in *Glossa* in Rom. 5, 5 (PL 181, 1381 A; ex Floro, 83), ubi etiam commentum verbis Augustini appositum (« ideo forte... minus »).

Augustinus¹: « Arbitror ideo Spiritum Sanctum bis datum², semel in terra et iterum de caelo, ut commendarentur nobis duo praecepta caritatis, scilicet Dei et proximi. Una est caritas et duo praecepta, unus Spiritus et duo data, quia alia caritas non diligit proximum nisi illa quae diligit Deum. Qua ergo caritate proximum diligimus, ipsa Deum diligimus. Sed quia aliud est Deus, aliud est proximus, etsi una caritate diliguntur », ideo forte duo praecepta dicuntur, et alterum maius, et alterum minus. Vel propter duos motus qui in mente geruntur, dum Deus diligitur et proximus: movetur enim mens ad diligendum Deum, movetur et ad diligendum proximum, et multo magis erga Deum quam erga proximum. »

Cap. 5 (100).

1. **De modo diligendi.** Consequenter modum utriusque dilectionis advertamus. — Augustinus in libro *De doctrina christiana* *. « Haec regula, ut ait Augustinus³, dilectionis divinitus constituta est », ut Deum propter se *toto corde*, et proximum diligas *sicut te ipsum*⁴, id est ad quod et propter quod te ipsum diligere debes. In bono enim et propter Deum te ipsum diligere debes. — Augustinus⁵: « In bono ergo diligendus est proximus, non in malo », et propter Deum. — Augustinus in *Psalm* XI *: « Proximum⁶ vero omnem hominem oportet intelligi, quia nemo est cum quo sit operandum male ». — Augustinus in libro VIII *De Trinitate* *: « Qui⁷ ergo amat homines, vel quia iusti sunt, vel ut iusti sint amare debet, hoc est in Deo vel propter Deum. Sic enim et se ipsum amare debet, scilicet in Deo vel propter Deum, id est quia iustus est, vel ut iustus sit. Qui enim aliter se diligit, iniuste se diligit, quia ad hoc se diligit ut sit iniustus: ad hoc ergo ut sit malus. Non ergo iam se diligit: Qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam⁸ ».

¹ Sanctum NOVW Aug., om. alii. ⁹ et om. BCO, add. interl. V. ¹³ Rubrica om. RVW. ¹⁵ se] et add. AOV. ¹⁷ Rubrica om. RVW. ²⁰⁻²¹ Rubrica om. RVW. || VIII] vii^o BCX, om. LN.

¹ *Sermo 265*, c. 8, n. 9 (PL 38, 1223). ² Resp. Ioan. 20, 22; Act. 2, 4. ³ Lib. I, c. 22, n. 21 (PL 34, 27; CSEL 80, 19; CCL 32, 17). ⁴ Matth. 22, 37-39; et Rom. 13, 9. ⁵ *De Trinit.*, VIII, c. 6, n. 9 (PL 42, 956; CCL 50, 283s). ⁶ *Enarr. In Ps. 11*, 3 (PL 36, 138; CCL 38, 82s). ⁷ Cap. 6, n. 9 (PL 42, 956; CCL 50, 283s). ⁸ Ps. 10, 6.

Cap. 5, num. 1: Praeter quoddam commentum ad initium huius numeri, omnia sumuntur ex *Glossa* in Rom. 13, 9-10 (PL 191, 1507 C, et 1508 B-C).

2. Augustinus in XIV libro *De Trinitate* *: « Sic¹ condita est mens humana, ut nunquam sui non meminerit, nunquam se non intelligat, nunquam se non diligit. Sed quoniam qui odit aliquem, nocere illi studet, non immerito et mens hominis, quando sibi nocet, se odisse dicitur. Nesciens enim sibi vult male, dum non putat sibi obesse quod vult; sed tamen male sibi vult, quando id vult quod obsit sibi, secundum illud²: Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Qui ergo diligere se novit, Deum diligit. Qui vero non diligit Deum, etiam si se diligit: quod ei naturaliter inditum est, tamen non incongrue se odisse dicitur, cum id agit quod sibi adversatur, et se ipsum tamquam suus inimicus insequitur ».

3. Augustinus in libro *De doctrina christiana* *: « Modus³ ergo diligendi praecipendus est homini, id est quomodo se diligit ut prosit sibi. Quin autem se diligit et prodesse sibi velit, dubitare dementis est ». Modus autem praecipitur cum ait⁴: *Sicut te ipsum*, ut proximum diligas ad quod te ipsum. — In eodem *: « Si ergo⁵ te non propter te diligere debes, sed propter illum ubi dilectionis tuae rectissimus finis est, non succenseat alius aliquis homo, si et ipsum propter Deum diligis ». — Augustinus, *Super Ioannem* 6 *. Huius dilectionis modum Veritas insinuat dicens⁷: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos*, id est ad quod dilexi vos, scilicet ut filii sitis, ut vitam habeatis⁸.

4. **De modo diligendi Deum.** Dilectionis autem Dei modus insinuat cum dicitur⁹: *Ex toto corde*, id est ex toto intellectu; *ex tota anima*, id

¹⁻⁹ Notula (T) add. hic in ipso textu NOVW, in textu ad Deum¹ (p. 164, 5) TX; add. hic in margine L, repetit hic in marg. X; add. hic in tertia col. BC; add. in textu infra post n. 3 (et sine rubrica) M; add. seu rep. in textu post cap. 1 seq. Dist. AB (partim) CLRT. ⁵ id] illud BC¹X², om. M. ⁷ si] non BC¹X². ¹⁴ Rubrica om. ACRV. ¹⁶⁻¹⁷ Rubrica om. RVW.

¹ Cap. 14, n. 18 (PL 42, 1049s; CCL 50A, 445s). ² Ps. 10, 6. ³ Lib. I, c. 25, n. 26 (PL 34, 28s; CSEL 80, 22; CCL 32, 20). ⁴ Matth. 22, 39; Rom. 13, 9. ⁵ Cap. 22, n. 21 (27; 19; 17). ⁶ Haec rubrica (vel eius ommissio) iam difficultates parturivit apud Scholasticos, ut apparet ex nota in cod. V: « Istud non est ibi [id est in *De doctrina christiana*] nec in glosa sed super Ioh. omelia 65, id est sententialiter ». Cui concordamus. Cf. *In Ioan.*, tr. 65, nn. 1-2 (PL 35, 1808s; CCL 36, 490s). ⁷ Ioan. 13, 34. ⁸ Resp. I Ioan. 3, 1: *Ut filii Dei... simus*; Ioan. 5, 40: *ut vitam habeatis*. ⁹ Matth. 22, 37, cum expositione *Glossae interlin.* (apud Lyran., V, 70r); ita exponit etiam Hugo de S. Victore, *De sacram.*, II, 13, 9 (PL 176, 536 A).

Num. 2: In *Glossa* in Magistrum quae olim Petro Pictaviensi attribuebatur, notatur: « Sic condita: Et nota hanc auctoritatem post libri editionem [margini] esse appositam » (n 33a; p 88d). — Num. 3: Textus Augustini sub rubrica *In eodem*, ex *Glossa* in Rom. 13, 10 (PL 191, 1508 B). — Num. 4: Verba Augustini, ex *Glossa* in Rom. 13, 9 (PL 191, 1508 B). In codicibus nostris, ut apparet ex maiusculo ad *Dilectionis*, hic inciperet novum capitulum. Non autem sic designatur in elencho capitulorum; unde nec hic res dividere oportet.

est voluntate; *ex tota mente*, id est memoria; «¹ omnes cogitationes, et omnem vitam, et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea quae confers». Haec dicens, «nullam partem vitae nostrae reliquit, quae vacare debeat; sed quidquid venerit in animum, illuc rapiatur quo dilectionis impetus currit». — Et diligere Deum 'propter se' modus est diligendi Deum; et sunt isti duo modi diligendi Deum, ut quibusdam placet.

Cap. 6 (101).

1. **De impletione illius mandati.** Illud autem praeceptum non penitus impletur ab homine in hac mortali vita, sed ex parte; non ex toto, quia ex parte diligimus, sicut *ex parte cognoscimus* ²; in futuro autem implebitur ex toto. — **Augustinus, De perfecta iustitia hominis** *. Unde Augustinus ³: «Cum adhuc est aliquid carnalis concupiscentiae, non omni modo *ex tota anima* diligitur Deus. Caro tamen non dicitur concupiscere, nisi quia carnaliter anima concupiscit ⁴. *Cum autem venerit quod perfectum est*, ut destruat *quod ex parte est* ⁵, id est iam non ex parte sit, sed ex toto, caritas non auferetur, sed augebitur et implebitur. In qua plenitudine illud praeceptum caritatis implebitur ⁶: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* etc. Tunc erit iustus sine peccato, quia nulla erit lex repugnans menti ⁷; tunc prorsus *toto corde, tota anima, tota mente* diliges Deum, quod est summum praeceptum ».

2. **Quaestio de praecepti ratione.** — **Augustinus in eodem** *: «Sed ⁸ cur praecipitur homini ista perfectio, cum in hac vita eam nemo habeat? — Quia non recte curritur, si quo currendum est nesciatur. Quomodo autem sciretur, si nullis praeceptis ostenderetur? » — Ecce habes cur illud praeceptum est, quod hic penitus impleri non potest; impletur tamen ex parte, scilicet secundum perfectionem viae. Alia enim est perfectio currentis,

5 Et om. MX, interl. T. 12 Rubrica om. LVW. 14 omni modo] omnino BCLMR. 22 Quaestio... ratione om. LRV. || Aug. in eodem om. LRW. 27 enim est trp. NOVW.

1 August., *De doctrina christiana* (rubr.), I, c. 22, n. 21 (PL 34, 27; CSEL 80, 19; CCL 32, 17). 2 Resp. I Cor. 13, 9. 3 Cap. 8, n. 19 (PL 44, 300; CSEL 42, 17s). 4 Resp. Gal. 5, 17. 5 I Cor. 13, 10. 6 Matth. 22, 37; Deut. 6, 5. 7 Resp. Rom. 7, 23. 8 *De perfectione iustitiae hominis*, ibid. (PL 44, 301; CSEL 42, 18).

Cap. 6 fundatur super verba Augustini, ex *Glossa* in Phil. 3, 15 (PL 192, 249 C-D), mutato autem hic ordine verborum.

alia pervenientis; facit hoc mandatum ut cursor, qui Deum ante omnia et prae omnibus diligit, nec tamen omnino perficit.

Cap. 7 (102).

Quod alterum mandatum in altero est. — **Augustinus in libro De Trinitate** *: «Cum ¹ autem duo sint praecepta caritatis, pro utroque saepe unum ponitur. Nec immerito, quia nec Deus sine proximo, nec proximus sine Deo diligi potest». Unde Apostolus ² omne mandatum Legis dicit *instaurari*, id est contineri et impleri, *in hoc verbo: Diliges proximum tuum sicut te ipsum*. Et Christus dilectionem proximi specialius commemorat dicens ³: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos; (Augustinus, super Ioannem *)*: «ubi ⁴ illud maius mandatum dilectionis Dei videtur praetermissum. Sed bene intelligentibus utrumque invenitur in singulis. Quia qui diligit Deum, non potest eum contemnere quem Deus praecipit diligi; et qui diligit proximum, quid in eo diligit nisi Deum? Ipsa est dilectio ab omni mundana dilectione discreta, quam distinguens Dominus ait: *Sicut dilexi vos*. Quid enim nisi Deum dilexit in nobis? Non quem habebamus, sed ut haberemus. Sicut medicus aegros; et quid in eis diligit nisi salutem quam cupit revocare, non morbum quem venit expellere? Sic et nos invicem diligamus, ut quantum possumus, invicem ad habendum in nobis Deum ex dilectione attrahamus ».

Cap. 8 (103).

Quae caritate diligenda sint. Sed quae hac dilectione diligenda sint iam inquiramus. — **Augustinus in libro De doctrina christiana** *: «Non enim omnia, ut ait Augustinus ⁵, quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola quae vel nobiscum societate quadam referuntur in Deum,

4-5 Aug... Trinit. om. ARVW. 11 Rubrica om. CRVW. 22 Quae] hac add. ABCX. || slint] sunt ALRV. 23 Rubrica om. LRVW.

1 Lib. VIII, c. 7, n. 10 (PL 42, 956; CCL 50, 284). 2 Rom. 13, 9. 3 Ioan. 13, 34. 4 Tract. 65, n. 2 (PL 35, 1809; CCL 36, 491s). 5 Lib. I, c. 23, n. 22 (PL 34, 27; CSEL 80, 19; CCL 32, 18).

Cap. 7: Prima auctoritas Augustini iam in *Glossa ordin.* in Rom. 13, 8 (l 29b; m 30b; apud Lyranum VI, 28c), dein in *Glossa Lombardi* in h.l. (PL 191, 1507 C), ubi parum supra explicatur verbum *instaurari*; illa *In Ioannem*, ibid. (1507 D - 1508 A).

sicut est homo vel angelus; vel ad nos relata, beneficio Dei per nos indigent, ut corpus», quod ita «praecipendum¹ est diligi, ut ei ordinate prudenterque consulatur».

DISTINCTIO XXVIII

Cap. 1 (104).

1. Si illo praecepto iubemur diligere totum proximum et nos totos. Hic potest quaeri utrum illo mandato dilectionis proximi totum proximum, id est animam et corpus, nosque ipsos totos diligere praecipiamur.

2. Augustinus in libro De doctrina christiana*. Ad quod dicimus omne genus diligendarum rerum illis duobus mandatis contineri. «Quatuor enim diligenda sunt, ut ait Augustinus²: unum quod supra nos est, scilicet Deus; alterum quod nos sumus; tertium quod iuxta nos est, scilicet proximus; quartum quod infra nos est, scilicet corpus. De secundo et quarto nulla praecepta danda erant», scilicet ut diligeremus nos vel corpus nostrum. Praecipitur autem Deus diligere et proximus; «ut³ autem quisque se diligat, praecepto non est opus». «Quantumlibet⁴ enim homo excidat a veritate, remanet illi dilectio sui et dilectio corporis sui», quia *nemo unquam carnem suam odio habuit*⁵. Nam viri iusti qui corpus suum cruciant, «non⁶ corpus, sed corruptiones eius et pondus oderunt».

3. Hic videtur Augustinus tradere quod ex praecepto non teneamur diligere nos ipsos vel corpus nostrum. Quod si est, non omne

7 potest quaeri *trp.* BCNR.

9 Rubrica *om.* RVW.

¹ August., *ibid.*, c. 25, n. 26 (PL 34, 29; CSEL 80, 22; CCL 32, 20). ² Lib. I, c. 23, n. 22 (27; 19; 18). ³ *Ibid.*, c. 26, n. 27 (29; 22; 21). ⁴ *Ibid.*, c. 23, n. 22 (27; 19; 18). ⁵ Eph. 5, 29. ⁶ August., *ibid.*, c. 24, n. 24 (28; 20; 19).

Dist. XXVIII, cap. 1-3: Cf. Hugo de S. Victore, *De sacram.*, II, 13, 7 (PL 176, 531 C-534 A). Doctrinam autem horum capp. Magister directe traxit, ut videtur, ex opere Augustini, *De doctrina christiana*; cf. etiam *Glossa* Magistri in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329 A-C). Videsis usum istius doctrinae in Sermone 19 eiusdem Magistri (PL 171, 520 C). — Num. 3: Interpretatio duorum praeceptorum quam Magister super verba Augustini fundavit, iam ab anno 1163 improbatur a Gerhoho praeposito Reichersbergensis in suo opusculo *De gloria et honore Filii hominis*, c. 18, n. 5 (PL 194, 1141 B); ac iterum anno sequenti in *Epist. XVIII*, ad Alexandrum Papam III (PL 193, 565 A-D).

genus diligendarum rerum illis duobus praeceptis continetur, cum et nos ipsos et corpus nostrum diligere debeamus, ad quod necessarium est praeceptum, cum scriptum sit 1: *Qui diligit iniquitatem, odit animam suam.*

4. Sed speciale de hoc praeceptum non erat dandum, nec speciali praecepto opus erat id tradi, ut quisque se vel corpus suum diligeret, quia hoc in illo praecepto continetur 2: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Ibi enim et proximum totum et te totum intelligere debes. Unde Augustinus in eodem 3: «Si te totum intelligas, id est animam et corpus, et proximum totum, id est animam et corpus: homo enim ex anima constat et corpore, nullum rerum diligendarum genus in his duobus praeceptis praetermissum est. Cum enim praecurrat dilectio Dei eiusque dilectionis modus praescriptus appareat, et sequatur dilectio proximi, de tua dilectione nihil dictum videtur. Sed cum dictum est: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*, simul et tui abs te dilectio praetermissa non est». Ecce hic aperte dicit in illo praecepto non modo proximi, sed et mei dilectionem contineri, et totius proximi totiusque mei.

5. Ex quo apparet quod dictum est 4, 'de secundo et quarto, id est de dilectione nostri et corporis nostri, nulla praecepta danda esse', ita esse intelligendum, scilicet specialia et divisa; quia in illo uno totum continetur, et «quia⁵ id quod sumus et quod infra nos est, ad nos tamen pertinens, naturae lege diligimus, quae in bestiis etiam est». Ideoque «et de illo quod supra nos et de illo quod iuxta nos est divisa praecepta sumpsimus», in quorum altero eius quod sumus et illius quod infra nos est dilectio continetur.

Cap. 2 (105).

Si illo praecepto continetur dilectio angelorum. — Augustinus in libro De doctrina christiana*: «Oritur⁶ autem hic de angelis quaestio, utrum ad illud praeceptum dilectionis proximi etiam dilectio pertineat angelorum».

7 hoc *om.* ABL. 23 nos] est *add.* BCNV, *add. interl.* X. 25 continetur] notula (*supra*, p. 165, 1-9) hic *add.* (*seu rep.*) AB (*partim*) CLRT.

¹ Ps. 10, 6. ² Matth. 19, 19; 22, 39. ³ *De doctrina christ.*, I, c. 26, n. 27 (PL 34, 29; CSEL 80, 23; CCL 32, 21s). ⁴ *Supra*, in num. 2. ⁵ *August. in eodem* (*rubr.*), I, c. 26 (PL 34, 29; CSEL 80, 22; CCL 32, 21). ⁶ Lib. I, c. 30, n. 31 (30s; 25; 23s).

Cap. 3 (106).

1. **Quid sit proximus *.** — **Augustinus in libro De doctrina christiana *:**
« Nam ¹ quod nullum hominem exceperit qui praecepit proximum dili-
gere, Dominus in parabola *semivivi relict* ² ostendit, eum dicens *proximum*
qui erga illum exstitit misericors ³. Deinde subdit: *Vade, et tu fac similiter,* ⁵
ut eum proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium miseri-
cordiae si indiget, vel exhibendum esset si indigeret. Nullum vero excep-
tum esse, cui misericordiae negandum sit officium, quis non videat ?
cum usque ad inimicos etiam porrectum sit, Domino dicente ⁴: *Diligite*
inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos ». « Manifestum ⁵ est igitur ¹⁰
omnem hominem proximum esse deputandum ».

2. **Quod hoc nomen proximus ad aliquid est *.** — **Quod angeli illo**
praecepto continentur *. « Proximi ⁶ vero nomen ad aliquid est, nec quis-
quam esse proximus nisi proximo potest ». Unde consequens est « et ⁷
cui praebendum et a quo praebendum est officium misericordiae recte ¹⁵
proximum dici. Manifestum est igitur praecepto dilectionis proximi etiam
sanctos angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordiae impediuntur
officia ».

3. **Quod etiam Christus proximus noster: quod secundum quod homo**
illo praecepto diligi praecipitur et diligere, non secundum quod Deus *. ²⁰
« Ex quo ⁸ et Dominus proximum se nostrum dici voluit, ut in parabola
saucii significat ⁹ et in Propheta ¹⁰: *Quasi proximum et quasi fratrem*
nostrum sic complacebam. Sed quia excellentior ac supra nostram naturam
est divina substantia, praeceptum dilectionis Dei a proximi dilectione
distinctum est ». Ideoque, licet Deus omnia nobis impendat beneficia, ²⁵
non tamen nomine 'proximi' includitur in illo praecepto: quem non sicut
nos diligere debemus, sed plus quam nos, *toto corde et anima* ¹¹. Christum
vero, in quantum homo est, sicut nos diligere debemus; eiusque secundum
hominem dilectio illo continetur mandato. Quem etiam secundum ho-

2 Quid] Quis OT. 8 sit] est LRV, quod corr. interl. V. 10 vestros] et
add. ABCMN (interl.) T. 12-13 Quod angeli... continentur om. AVW. 12 angeli]
in add. BCX. 19-20 Rubrica abbrev. AR, om. VW. 19 noster] est add. ABCNRX,
dicitur add. L. || quod2] qui CLNRX. 22 et2 om. LNOVR.

¹ Lib. I, c. 30, n. 31 (31; 25s; 24). ² Resp. Luc. 10, 30-37. ³ Resp. Luc.
10, 37. ⁴ Matth. 5, 44; Luc. 6, 27. ⁵ August., ibid., c. 30, n. 32 (31; 26; 25).
⁶ Ibid., n. 31 (31; 25; 24). ⁷ Ibid., n. 33 (31; 26; 25). ⁸ Ibid. ⁹ Resp. Luc. 10,
36-37. ¹⁰ Ps. 34, 14. ¹¹ Vide supra, Dist. 27, c. 5, n. 4.

minem magis quam nos, sed non quantum Deum, debemus diligere, quia
in quantum est homo, minor est Deo.

Cap. 4 (107).

Quibus modis dicitur proximus. Hic notandum est proximum dici
⁵ diversis modis, scilicet conditione primae nativitatis, spe conversionis,
propinquitate cognationis, ratione beneficii exhibitionis.

DISTINCTIO XXIX

Cap. 1 (108).

1. **De ordine diligendi: quid prius, quid post.** Post praedicta de ordine
¹⁰ caritatis agendum est, quia dicit sponsa ¹: *Introduxit me rex in cellam*
vinariam et ordinavit in me caritatem. — **Ambrosius *:** « Videamus ² igitur
ordinem, quid prius, quid post esse debeat. Peccat enim qui praepostere
agit: nam scire quid facias, et nescire ordinem faciendi, non est perfectae
cognitionis. Ordinis namque ignorantia conturbat meritorum formam ».
¹⁵ 2. **Augustinus in I libro De doctrina christiana *.** Ordinem autem
diligendi Augustinus ³ insinuat dicens: « Ipse est qui ordinatam
habet dilectionem, ne aut diligit quod non est diligendum, aut non di-
ligat quod diligendum est, aut aequae diligit quod minus vel amplius

⁹ prius] et add. BC || post] posterius NVX. ¹¹ Ambrosius om. RVW. ¹⁵ Ru-
brica om. LRVW.

¹ Cant. 2, 4. ² In Psalm. 118, 27, sermo 4, n. 12 (PL 15 [1845], 1245 A; CSEL
62, 73s). ³ Cap. 27, n. 28 (PL 34, 29s; CSEL 80, 23; CCL 32, 22).

Cap. 4 concinnatur ex *Glossa* in Ps. 11, 3 (PL 191, 155 B), quae forsitan dependet a
Glossa ord. in h.l. (apud Lyranum III, 102a; quae in parte tantum invenitur in cod. Laurent.
Plut. XVII 4, f. 12b); et ex *Glossa* in Eph. 4, 25 (PL 192, 205 D). Vide etiam Augustini *Ser-*
monem de hac lectione, scil. in Eph. 4, 25: « Proximus est omnis homo. Omnes proximi sumus
conditione terrenae nativitatis; et [= sed] aliter fratrem [= fratres] illa spe caelestis here-
ditatis. Proximum tuum debes putare omnem hominem, et antequam sit christianus » (apud
Florum, col. 588); ex *Enarr. in Ps. 25*, II, n. 2 (PL 36, 189; CCL 38, 142-143).

Dist. XXIX, cap. 1, n. 1: Verba Ambrosii, ex *Glossa* in Ps. 118, 27 (PL 191, 1058 C-D).
— Num. 2: Quasi tota auctoritas Augustini invenitur in *Glossa* in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329
A-B); sumitur potius ex originali Augustini. Cf. etiam *Sermo 19* Magistri nostri (PL 171,
520 C).

diligendum est, aut minus vel amplius quod aequè diligendum est. Omnis peccator, in quantum peccator est, non est diligendus; et omnis homo, in quantum est homo, diligendus est propter Deum; Deus vero propter se ipsum. Et Deus propter se omni homine amplius diligendus est; et amplius quisque Deum debet diligere quam se ipsum. Item amplius alius 5 homo diligendus est quam corpus nostrum: quia propter Deum omnia ista diligenda sunt, et potest nobiscum Deo perfrui: quod non potest corpus, quia corpus per animam vivit qua fruimur Deo ».

3. Audisti aliqua de ordine caritatis: ubi expressum est nos amplius debere diligere Deum quam omnes homines vel nos ipsos, et amplius 10 animum alius hominis quam corpus nostrum. In enumeratione etiam quatuor diligendorum superius posita ¹, prius ponitur quod supra nos est, secundo quod nos sumus, tertio quod iuxta nos est, quarto quod infra nos est: ubi ordo diligendi insinuari videtur ex ratione enumerationis. — Non est autem apertum utrum omnes homines pariter debeamus diligere, 15 et tantum quantum nos vel minus.

Cap. 2 (109).

1. **An omnes homines pariter diligendi sint.** Unde et super hoc saepe movetur quaestio, quam perplexam faciunt Sanctorum verba varie prolata.

2. **Auctoritates ponit quae videntur dicere omnes pariter diligendos, 20 sed in effectu differentiam esse ***. Quidam enim tradere videntur quod pari affectu omnes diligendi sint; sed in effectu, id est in exhibitione obsequii, distinctio observanda sit. — **Augustinus in libro I De doctrina christiana ***. Unde Augustinus ²: « Omnes homines aequè diligendi

³ est homo *trp.* BCLMRTX. ⁵ Deum debet *trp.* NT Aug. ⁷ nobiscum] alius homo *add. Aug., add. interl. ad perfrui V.* ¹⁴ enumerationis] numerationis ALRW. 18 sint] sunt ABNVX. 20-21 Rubr. *om. W, abbrev. AR.* 23-24 Rubrica *om. LRVW.*

¹ Dist. 28, c. 1, n. 1. ² Cap. 28, n. 29 (30; 23s; 22s).

Cap. 2, num. 1: Quaestio ut in fine num. 3 capituli praecedentis, ex *Summa sent.* IV, 7 (PL 176, 125 A). — Num. 2: *Quidam* iam indicantur in parte in *Summa sent.* Distinctio inter affectum et effectum necnon et differentia in operis exhibitione inveniuntur in libro *Panctis* magistri Anselmi Laudunensis (ed. O. Lottin, in *Psych. et morale*, tom. V, n. 71, p. 61, lin. 9-10; et p. 63, lin. 10 et 19); in *sententiis eius scholae*, nn. 432-433 (*Psych. et morale*, V, p. 297); in *Sententiis pseudo-Anselmi* (ed. F. Bliemetzrieder, *Anselms von Laon systematische Sentenzen*, in BGPTMA XVII, Heft 2-3, p. 81); in tractatu seu summula *Prima rerum origo* (cf. H. Weisweiler, *Die ältesten scholastischen Gesamtdarstellungen der Theologie*, in *Scho-*

sunt; sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius tibi quasi quadam sorte iunguntur. Pro sorte enim habendum est quo quisque tibi temporaliter colligatus adhaeret, ex quo 5 legis potius illi dandum esse ». — Idem, *Super Epistolam ad Galatas* ¹: « *Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei*, id est ad christianos. Omnibus enim pari dilectione vita aeterna optanda est, etsi non omnibus eadem possunt exhiberi dilectionis officia ». Quae fratribus maxime sunt exhibenda, « quia sunt *invicem membra* ² », « qui habent 10 eundem Patrem ³ ». — His aliisque testimoniis innituntur, qui dicunt omnes homines pariter diligendos esse caritatis affectu, sed in operis exhibitione differentiam.

3. **Quae his repugnare videntur.** Quibus obviat illud praeceptum Legis de diligendis parentibus ⁴: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram*. Ut quid enim specialiter illud praeciperetur de parentibus, nisi maiori dilectione forent diligendi? — Sed hoc illi referendum dicunt ad exteriorum exhibitionem, in qua praeponebantur parentes; unde *honora* dixit, non *dilige*.

4. **Hieronymus ***. Obviat etiam illis quod Hieronymus, *Super Ezechielem* ⁵, ait: scilicet « ut ordine caritatis, sicut scriptum est ⁶: *Ordinavit in me caritatem*, post omnium patrem Deum, carnis quoque pater diligatur et mater, et filius et filia, frater et soror ».

5. **Ambrosius ***. Ambrosius ⁷ quoque, diligendi exprimens or-

¹³ videntur] videantur NVW. ¹⁴ tuum *om.* LMORTW. || tuam *om.* LNORW. 19 Rubrica *om.* CLMRVW. 22 filia] et *add.* BCLR. 23 Rubrica *om.* CLRVW.

¹ In *Galat.* 6, 10, n. 61 (PL 35, 2146). ² Eph. 4, 25; Ambrosiaster, in *Galat.* 6, 10 (PL 17 [1845], 371 A; CSEL 81-III, 65); sine rubrica in codd. nostris. ³ Hieron. (rubr.), in h.l. (PL 26 [1845], 433 A). ⁴ Exod. 20, 12; Deut. 5, 16. ⁵ In *Ezech.* 44, 25 (PL 25 [1845], 442 C; CCL 75, 667); propius, ex *Glossa ordin.* in h.l. (apud Lyranum, IV, 282c). ⁶ Cant. 2, 4. ⁷ *Glossa ordin.* in Cant. 2, 4 (apud Lyran., III, 357d); ex Origene, non Ambrosio, in h.l., hom. 2, n. 8 (PG 13, 54 A-B).

lastik, 16, 1941, 252s et 364); et in *Sententiis Atrebatensibus* (ed. O. Lottin, in *Psych. et morale*, V, 419-420). Prima auctoritas Augustini ex parte in *Summa sent.* et in *Glossa* in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329 B); sed potius sumitur ex originali. Alia, ex *Glossa* in Gal. 6, 10, unacum Ambrosiastro et Hieronymo (PL 192, 165 D).

Num. 4-5: Eo quod Anselmus et sequaces eius confirmationem suae opinionis in Cant. 2, 4 invenerant, Magister eis opponit auctoritates Hieronymi et ps.-Ambrosii (scil. Origenis). De commento orali Magistri nostri super verba Ambrosii adest testimonium Petri Manducatoris; cf. I. Brady, *Peter Manducator and the oral Teachings of Peter Lombard*, in

dinem, super illud Canticorum: *Ordinavit in me caritatem*, secundo capitulo, ait: « Multorum caritas inordinata est: quod in primo est, ponunt tertium vel quartum. Primo Deus diligendus est, secundo parentes, inde filii, post domestici; qui si boni sunt, malis filiis praeponendi sunt. Secundum hoc in Evangelio¹ ad cuiusque dilectionem proprium ponit: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex omnibus viribus tuis*, et proximum tuum sicut te ipsum, et inimicos²: non ex tota virtute, non sicut te ipsum, sed simpliciter. Sufficit enim quod diligimus et non odio habemus ».

6. **Ordo diligendi hic ostenditur.** Ecce ex praemissis aperte insinuatur quae in affectu caritatis distinctio sit habenda: ut differenti affectu, non pari, homines diligamus, et ante omnia Deum, secundo nos ipsos, tertio parentes, inde filios et fratres, post domesticos, demum inimicos diligamus. — Sed inquirunt illi quae de ordine dilectionis supra dicuntur esse referenda ad operum exhibitionem, quae differenter proximis exhibenda sunt: primo parentibus, inde filiis, post domesticis, demum inimicis; Deum vero tam affectu quam obsequii exhibitione ante omnia diligendum.

7. **Quod aliqui eorundem tradunt tantum proximos quantum nos debere diligere.** Quorum etiam nonnulli tradunt affectu caritatis tantum proximos esse diligendos quantum nos ipsos diligimus. — **Augustinus in libro VIII De Trinitate** *. Quod confirmant auctoritate Augustini³, qui ait: « Nec illa iam quaestio moveat, quantum caritatis fratri debeamus impendere, quantum Deo. Incomparabiliter plus Deo quam nobis; fratri

1-2 secundo capitulo X, capitulum AW, primum capitulum NOT, primo capitulo V, ut capitulum M, sec. Apostolum B, sec. capitulum C, quintum cap. LR. 11 quae] quod LOW, corr. in quod X. 18 tradunt trp. post diligere (19) BCX. 20-21 Rubrica om. RVW. || VIII] vii^o BCX.

¹ Luc. 10, 27; cf. Matth. 22, 37-39; Marc. 12, 30-31. ² Matth. 5, 44; Luc. 6, 27. ³ Cap. 8, n. 12 (PL 42, 959; CCL 50, 288s).

Antonianum, 41 (1966), 475. — Canticum canticorum iam ante saec. XII in capitula divisum erat; vide Bedam, *In Cantica* (PL 91, 1080 A-C), et H. H. Glunz, *History of the Vulgate in England from Alcuin to Roger Bacon*, Cambridge 1933, 342, ubi tractat de exemplari Herberti de Bosham, discipuli Lombardi.

Num. 6: Vide sententias scholae Anselmi, nn. 432-433 (O. Lottin, *Psych. et morale V*, 297); ex. gr.: « Cum enim ad omnes equaliter debeat esse affectus propter Deum, patri et matri pre ceteris debet exhiberi effectus » [ed: affectus]. Cf. etiam *Sententiae Atrebatenses*, 420, lin. 126-131. — Num. 7: Opinio nonnullorum commemorari videtur in *Summa sent.*, IV, 7: « Nec est intelligendum sicut teipsum, id est quantum teipsum, sicut quidam exponunt » (PL 176, 125 A); sed qui sint, nescimus.

vero quantum nobis; nos autem tanto magis diligimus, quanto magis diligimus Deum ». — Ex hoc et praemissis testimoniis Augustini asserunt omnes homines pariter diligendos a nobis, et tantum quantum nos; Deum autem plus quam nos, corpus vero nostrum minus quam nos vel proximos. Nec in enumeratione praemissa¹ quatuor diligendorum ordinem diligendi assignari dicunt, sed tantum quae sunt diligenda.

8. **Secundum alios non pari affectu omnes diligendi sunt.** Verum quia praemissa verba Ambrosii ordinem diligendi secundum affectum magis quam secundum effectum diligenter intuentibus explicare videntur, non indocte alii dicunt non modo in exhibitione operis, sed etiam in affectu caritatis ordinem differentem esse statutum: ut ante omnia diligamus Deum, secundo nos, tertio parentes, quarto filios vel fratres et huiusmodi, postea domesticos, demum inimicos.

9. **Determinatio auctoritatum quae videntur adversari** *. Quod vero Augustinus dicit², pariter omnes esse diligendos et pari dilectione omnibus vitam optandam, ita accipi potest: ut paritas non ad affectum referatur, sed ad bonum quod eis optatur, quia caritate omnibus optare debemus ut paria bona mereantur, sicut Apostolus dicit³: *Volo omnes homines esse sicut me*. Optanda est enim minoribus perfectio maiorum, ut ipsi fiant perfecti et sic parem mereantur beatitudinem. Vel 'pari dilectione', id est eadem dilectione omnes diligendi sunt. — Item quod ait⁴, ut tantum diligamus fratres quantum nos, ita intelligi potest: id est ad tantum bonum diligamus fratres ad quantum nos, ut tantum bonum eis optemus in aeternitate quantum nobis, etsi non tanto affectu. Vel ibi 'quantum' similitudinis est, non quantitatis.

10. **Quaestio de parentibus malis et aliis bonis.** Solet etiam quaeri, si parentes nostri mali sint, vel filii, vel fratres, an magis vel minus diligendi sint aliis bonis, hac ratione nobis non copulatis. — Videtur quod magis sint diligendi boni qui nobis carne non sunt coniuncti, quam alii carne coniuncti: quia nobis sunt coniuncti corde, glutino caritatis; sanctior

16 affectum] effectum CLMRW. 27 mali sint trp. BCNX. || sint] sunt LOVW. 29 sint diligendi trp. ABCNV. || alii] mali AT² (mg.) V².

¹ De qua supra, c. 1, n. 1. ² *Super Epist. ad Galat.*, hic supra, num. 2. ³ I Cor. 7, 7. ⁴ *Supra*, in num. 7.

Num. 8: Forsitan alii respicit auctorem *Summae sent.*, IV, 7 (PL 176, 125 B), qui parum infra verba Augustini (hic in num. 9) exponit.

est enim copula cordium quam corporum. — Beda *. Unde Beda 1 de illis verbis Domini 2: *Mater mea et fratres mei hi sunt, qui verbum Dei faciunt*, ait: « Non iniuriose negligit matrem, nec mater negatur, quae etiam de cruce agnoscitur 3, sed religiosiores monstrantur copulae mentium quam corporum ». — Verumtamen latebrosa quaestio est haec, nec a 5 nobis plene absolvenda properantibus ad alia.

11. Movemur enim super verbis illis 4: « Inimicos non ex tota virtute, non sicut te ipsum iubet diligere, sed simpliciter: sufficit enim quod diligimus et non odio habemus ». — Quod non ita accipiendum est, quasi sufficiat tibi diligere inimicum et non *sicut te ipsum*: quia omnes, et amicos 10 et inimicos, sicut te ipsum diligere debes. Sed ad ostendendum gradus diligendi Deum et proximum et inimicum, qui tamen proximus est, 'propria Dominus ponit', cum ait 5: *Diliges Deum ex tota virtute*, et *proximum sicut te*: non ait *ex tota virtute*, ut ostendat proximum diligendum minus quam Deum. Dicit etiam 6: *Diligite inimicos*, nec addit *ex tota virtute*, nec 15 *sicut te ipsum*, 'sed simpliciter: sufficit enim quod diligimus et non odio habemus': id est sufficit dicere ut diligamus et non odio habeamus; non quin eos diligere debeamus sicut nos, quia proximi sunt; sed sufficit si eos minus diligimus quam alios proximos: quod dictionis genus innuit.

12. Quaestio. — Augustinus in libro *Retractationum* *. Quaeri etiam 20 solet « cur 7 Dominus praeceperit diligere inimicos 8, cum alibi praecipiat odio habere parentes et filios 9 ». — Ad quod dicendum est duo esse diligenda in homine: naturam et virtutem; vitium vero et peccatum odien- dum. Et parentes ergo, in quantum mali sunt, odiendi sunt; et inimici di- 25 ligendi in quantum homines. « Diligamus 10 ergo inimicos lucrandos regno Dei, et odiamus in propinquis si impediunt nos a regno Dei »; et in omni- bus communiter naturam diligamus quam Deus fecit.

1 est enim *trp.* ABCOV. || Beda¹ *om.* LMRV. 4 agnoscitur] cognoscitur ANR. 7 verbis illis *trp.* MOT. 10 et² *om.* ABCX. 14 te] ipsum *add.* BCNV. 19 dictionis] distinctionis BC, cui id est locutionis *add.* B (*interl.*) C (*in textu*), conditionis M, dilectionis VX, quod *corr.* V. 21 praeceperit] precepit LNV. 26 nos *om.* AMNRTX Aug.

1 Reapse ex *Glossa ordin.* in Luc. 8, 20, confecta partim ex Beda in Luc. 8, 19 (PL 92, 433 D - 434 A; CCL 120, 179), partim et latius ex Ambrosio in Luc. 8, 21 (PL 15 [1845], 1678 C; CSEL 32-III, 247s; CCL 14, 188). 2 Luc. 8, 21. 3 Resp. Ioan. 19, 26. 4 Hic supra relatis, in num. 5. 5 Marc. 12, 30-31. 6 Matth. 5, 44; Luc. 6, 27. 7 Lib. I, c. 19, n. 5 (PL 32, 615; CSEL 36, 91), retractans quod dixerat in *De Serm. Domini in monte*, I, c. 15, n. 41 (PL 34, 1250; CCL 35, 44s). 8 Matth. 5, 44. 9 Luc. 14, 26. 10 August., *ibid.* (PL 32, 615; CSEL 36, 92).

Num. 12: Cf. *Glossa* Magistri in Ps. 118, 113 (PL 191, 1100 B-C); et *Summa sent.*, IV, 7 (PL 176, 125 C).

Cap. 3 (110).

1. De gradibus caritatis. Sciendum quoque est diversos esse gradus caritatis: est enim caritas incipiens, proficiens, perfecta, perfectissima. — Augustinus, super *Epistolam Ioannis* *. Unde Augustinus 1: 5 « Perfecta caritas haec est: ut quis paratus sit pro fratribus etiam mori. Sed numquid mox ut nascitur, iam prorsus perfecta est? Immo, ut perficiatur nascitur; cum fuerit nata, nutritur; cum fuerit nutrita, roboratur; cum fuerit roborata, perficitur; cum ad perfectionem venerit, dicit: *Cupio dissolvi* 2 » etc. Hic aperte progressus et perfectio caritatis insinuatur.
2. Quam perfectionem etiam Veritas commendat dicens 3: *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis*. Quod utique dictum est de opere dilectionis, quia maior dilectionis effectus non est, quam ponere animam pro aliis. Nec te moveat quod ait *pro amicis*: qui enim ponit animam pro amicis, ponit et pro inimicis, 15 ad hoc ut et ipsi fiant amici.

DISTINCTIO XXX

Cap. unicum (111).

1. Si melius est diligere amicos quam inimicos, et e converso. Hic solet quaeri quid potius sit plurisque meriti, diligere amicos, an diligere 20 inimicos. — Sed haec comparatio implicita est. Si enim conferatur dilectio 'amicorum tantum' dilectioni 'amicorum et etiam inimicorum',

4 Rubrica *om.* RVW. 9 etc.] et esse cum Christo (etc. *add.* T) BCNT. 15 et *om.* LTVX. 18 et] vel ABNW. 21 etiam *om.* BCMNR.

1 In I Ioan., 3, 9, tr. 5, n. 4 (PL 35, 2014). 2 Phil. 1, 23. 3 Ioan. 15, 13.

Cap. 3: Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 335-338, ubi agitur de tribus gradibus secundum Gualterum de Mauretania; qui tres inveniuntur etiam apud Anselmum Laudun. (Cf. O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 64-65). Quandam variationem graduum infra (Dist. XXXI, cap. 1, num. 9) admittit ipse Magister, sub influxu Gratiani. — Num. 1: Auctoritas Augustini, ex *Glossa* in I Cor. 12, 15 (PL 192, 88 B).

Dist. XXX: Cf. A. M. Landgraf, *Die Bestimmung des Verdienstgrades*, in *Dogmengeschichte* 1-2, 82-98, ubi cl. auctor potius illustrat doctrinam discipulorum Lombardi super hanc quaestionem.

perspicua est absolutio. Sed si in aliquo uno homine, qui diligit simul amicum et inimicum, quid horum potius sit quaeratur, obscura est responsio: quia de motu mentis agitur de quo non est nobis facile iudicium, an unus et idem motus sit erga amicum et inimicum, sed erga amicum intensior; an duo: unus erga inimicum, qui dicitur difficilior; alter erga amicum, qui videtur ferventior. Nec incongrue putatur melior qui est ferventior. Vel si unus idemque est, inde potior ubi est ardentior, non improbe aestimatur.

2. Augustinus in Enchiridion *. Augustinus tamen sentire videtur maius esse diligere inimicum quam amicum. Qui perfectorum esse dicit diligere inimicos et benefacere eis, neque hoc a tanta multitudine impleri, quanta exauditur in oratione dominica cum dicitur 1: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Illam enim sponsonem dicit a multis impleri, qui nondum diligunt inimicos. Ait enim sic 2: « Magnum est erga eum qui tibi nihil mali fecerit esse benevolum et beneficum; illud multo grandius, et magnificentissimae bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et si potest facit, tu semper bonum velis faciasque quod possis, audiens dicentem Iesum 3: *Diligite inimicos vestros et benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. Sed quoniam perfectorum filiorum Dei est istud, quo quidem se debet omnis fidelis extendere, et humanum animum ad hunc affectum orando Dominum secumque agendo luctandoque perducere, tamen quia hoc tam magnum bonum tantae multitudinis non est, quantam credimus exaudiri cum dicitur in oratione 4: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*, procul dubio verba sponsonis huius implentur, si homo qui nondum ita profecit ut etiam diligit inimicum, tamen quando rogatur ab homine qui peccavit in eum ut ei dimittat, dimittit ex corde: qui etiam sibi roganti vult dimitti cum orat et dicit: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* ». — « Quicumque 5 vero rogat hominem in quem peccavit, si peccato suo movetur ut roget, non est adhuc deputandus inimicus, ut eum diligere sit difficile, sicut erat quando inimicitias exercebat. Quisquis vero roganti et poenitenti non dimittit, non aestimet a Domino sua peccata dimitti; quia mentiri Veritas non potest, quae cum docuisset oratio-

6 melior] ille add. BCLOV. 9 - p. 180, 2 Augustinus... accipiendum est [i.e. usque ad finem Dist.] om. M. 19 et¹ om. BCVWX.

1 Matth. 6, 12. 2 Cap. 73 (PL 40, 266s; CCL 46, 88s). 3 Matth. 5, 44; cf. Luc. 6, 27. 4 Matth. 6, 12. 5 Enchiridion, c. 74 (PL 40, 267; CCL 46, 89).

nem, hanc in ea positam sententiam commendavit dicens 1: *Si dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester; si vero non dimiseritis, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra* ».

3. Ecce hinc haberi videtur quod et praetaxavimus, scilicet maioris virtutis esse diligere inimicum et benefacere ei, quam illum qui nihil mali nobis fecit vel amicum. — Quod si quis concedere simpliciter noluerit, dicens: intensius diligitur amicus quam inimicus, et ideo illud potius isto, determinet ista secundum praemissam intelligentiam 2, dicens ibi comparisonem factam inter dilectionem qua tantum diligitur amicus, et illam qua amicus et inimicus diligitur.

4. Illud vero quod sequitur magis nos movet, quod scilicet dicit 3 'non esse tantae multitudinis diligere inimicos, quanta exauditur cum dicitur: *Dimitte nobis*' etc., ubi dat intelligi quod alicui a Deo dimittuntur peccata non diligenti inimicum, si tamen fratri roganti, qui in se peccavit, dimittit. — Sed cum peccata non dimittantur alicui adulto nisi caritatem habeat, sequitur ut caritatem habeat qui non diligit inimicum. Quomodo ergo nomine 'proximi' omnis homo intelligitur in illo mandato 4: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*? Si enim omnis homo 'proximus' est, tunc inimicus; praecipimur ergo inimicos diligere. Et quia illud praeceptum generale est, omnibus praecipitur omnes homines diligere, etiam inimicos.

5. Quidam, quod hic dicitur simpliciter tenere volentes, illud praeceptum determinant dicentes illic perfectis dari in praeceptum diligere omnem hominem, etiam inimicum, minoribus vero in consilium; in praeceptum vero eos diligere qui nihil mali fecerunt eis, et inimicos non odire. — Sed melius est ut intelligatur omnibus illo mandato praecipi cunctos diligere, etiam inimicos; cui sensui attestantur superius positae auctoritates 5 et aliae multae.

6. Illud vero Augustini novissime positum 6 de perfecta caritate dictum intelligitur, quae tantum perfectorum est, qui non solum amicos, sed etiam inimicos perfecte diligunt eisque benefaciunt. Quae perfectio dilectionis 'non est tantae multitudinis, quanta exauditur in oratione dominica'. Et hoc revera grande est et eximiae bonitatis, scilicet perfecte diligere inimicum. Ita et cum dicit 7 'impleri verba illius spon-

4 et om. NRTWX, add. Interl. L2. 13 dat] datur BCX. 19 ergo] et add. BLCO. 29 perfectorum est trp. BCW.

1 Matth. 6, 14-15. 2 Hic, sub num. 2. 3 In medio num. 2, supra. 4 Matth. 22, 39; Marc. 12, 31; quod omnis homo proximus est, dixit Augustinus supra, Dist. 28, c. 3, n. 1. 5 In Dist. 27-28. 6 Hic supra, n. 2. 7 Ad initium n. 2.

sionis ab homine qui non ita profecit ut diligat inimicum', de dilectione perfecta accipiendum est.

DISTINCTIO XXXI

Cap. 1 (112).

1. **Si caritas semel habita amittatur.** Illud quoque non est praetereundum, quod quidam asserunt caritatem semel habitam ab aliquo non posse excidere, nullumque damnandum hanc aliquando habere. Qui hanc traditionem subditis muniunt testimoniis:

2. Apostolus ait ¹: *Caritas nunquam excidet.* — **Augustinus, ad Iulianum comitem** *. Augustinus etiam inquit ²: «Caritas quae deseri potest, nunquam vera fuit». — **Super Psalmum CIII** *. Item ³: «Caritas est fons proprius et singularis bonorum, cui non communicat alienus. Alieni sunt omnes qui audituri sunt ⁴: *Non novi vos*». De hoc fonte Scriptura ait ⁵: *Fons aquae vivae sit tibi proprius, et nemo alienus communicet tibi*. Si autem alieni sunt qui audituri sunt illam vocem, non ergo huic fonti ¹⁵ communicant damnandi.

¹ I Cor. 13, 8. ² Rectius Paulinus Aquileiensis, *Liber exhortationis de salutaribus documentis*, c. 7 (PL 99, 202 A; inter opp. August., PL 40, 1049); ex Hieron., *Epist. 3 (ad Rufinum)*, n. 6 (PL 22 [1859], 335; CSEL 54, 18). ³ Sermo 1, n. 9 (PL 37, 1344; CCL 40, 1482); partim in *Glossa ordin.* in I Cor. 13, 1 (apud Lyranum, VI, 53c; cod. 1 63c; m 61d). ⁴ Matth. 7, 23. ⁵ Prov. 5, 17-18; de hac versione cf. CSEL 12, 679; et L. Ott, *Untersuchungen*, 337.

Dist. XXXI, Cap. 1: Cf. Joh. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 266-273; L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 328-335; A. M. Landgraf, *Unverlierbarkeit, Vollkommenheit, Vermehrung und Verminderung der Caritas*, in *Dogmengeschichte* I-2, 136-203, praesertim 136-169, ubi loci paralleli indicantur. — Maior fons huius capituli *Decretum* exstat Gratiani quod dehinc tam in tertio libro quam in quarto magnam habebit partem inter fontes Magistri (cf. Proleg. ad tom. I, 120*). — Num. 1: Cf. Hugo de S. Victore, *De sacram.* II, 13, 11: *Utrum charitas semel habita amittatur* (PL 176, 539 B). *Quidam* forsitan inveniuntur in schola Anselmi Laudun. (cf. O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 64, lin. 32ss; A. M. Landgraf, uti supra, 143) et Petri Abaelardi (cf. *Sic et non*, c. 138; PL 178, 1576 B). Antecedit enim haec sententia operibus Hugonis, *Summae sent.*, Gratiani, etc. — Num. 2: Primae duae auctoritates, ex *Decreto*, De poenitentia d. 2, c. 7 et c. 2 (ed. Aem. Friedburg, 1192, 1190).

3. **Augustinus** *. Item Augustinus, *Super Epistolam Ioannis* ¹: «Radicata est caritas? securus esto: nihil mali procedere potest». — **Gregorius** *. Item Gregorius in *Moralibus* ²: «Valida est ut mors dilectio ³. Virtuti enim mortis dilectio comparatur, quia nimirum mentem ⁵ quam semel ceperit, a dilectione mundi funditus occidit». — **Augustinus** *. Item Augustinus, *Super Epistolam Ioannis* ⁴: «Unctio invisibilis caritas est, quae in quocumque fuerit, radix illi erit; quae ardente sole arescere non potest: nutritur calore solis, non arescit».

4. **Beda** *. Item Beda, *Super Ioannem* ⁵: «Quaerendum est quomodo speciale Filii Dei agnoscendi signum fuerit, quod super eum descenderit et manserit Spiritus. Quid magni est Filio Dei, quod in ipso manere Spiritus astruatur? Notandumque quod semper in Domino manserit Spiritus; in sanctis vero, quamdiu mortale corpus gestaverint, partim semper maneat, partim rediturus secedat. Manet enim apud eos, ut bonis ¹⁵ insistant actibus; recedit vero ad tempus, ne semper infirmos curandi, mortuos suscitandi, daemones eiciendi vel etiam prophetandi habeant facultatem. Manet ergo semper ut possint habere virtutes, ut mirabiliter ipsi vivant; venit ad tempus ut etiam aliis, per miraculorum signa, quales sint intus effulgeant».

5. **Gregorius, super Ezechielem** *. Item Gregorius ⁶: «In sanctorum cordibus secundum quasdam virtutes semper manet Spiritus, secundum quasdam recessurus venit et venturus recedit. In his virtutibus, sine quibus ad vitam non pervenitur, in electorum suorum cordibus permanet; in his vero per quas sanctitatis virtus ostenditur, ut in exhibitione ²⁵ miraculorum, aliquando adest, aliquando se subtrahit». — **Ambrosius** *. Item Ambrosius ⁷: «Ficta caritas est, quae in adversitate deserit».

¹ p. 182, 1 Item Aug... amittatur om. M. ¹² astruatur] astruitur BCTV. ²⁰ Rubrica om. RTVW.

¹ In I Ioan., 4, 12-16, tr. 8, n. 9 (PL 35, 2041). ² Lib. X, c. 21, n. 39 (PL 75, 942 D - 943 A). ³ Cant. 8, 6. ⁴ In c. 2, 27: *unctionem quam accepistis*, scil. tr. 3, n. 12 (PL 35, 2004). ⁵ Ps-Beda, In Ioan. 1, 33: *Super quem videris Spiritum descendantem et manentem* (PL 92, 650 C - 651 A). ⁶ Lib. I, hom. 5, n. 11 (PL 76, 825 B; CCL 142, 62). ⁷ Ambr. super Ep. Rom. (rubr.), sed rectius *Glossa ordin.* in II Cor. 6, 6: *in caritate non ficta* (apud Lyran., VI, 68c; cod. 1 85d; m 80d); ex Ambrosiastro in h.l., ubi legitur: «Simulata caritas in his est, qui in necessitate deserunt fratres» (PL 17 [1845], 300 B; CSEL 80-II, 241).

Num. 3-5: Ut ex rubricis apparet et operibus citatis, omnes auctoritates ex *Decreto*, De poen. d. 2, cap. 3, 4, 8, 6 (quibusdam omissis), et 11 (etiam cum quadam adaptatione), respective (ed. cit., 1190-1194).

6. Haec innuere videntur quod caritas, semel habita, non amittatur. Ideo quidam in praetaxatam prosiluerunt audaciam, dicentes caritatem a damnandis non haberi, nec a quoquam habitam posse amitti.

7. Quos ratio vincit et auctoritas. Quidam enim ad tempus sunt boni, qui postea fiunt mali, et e converso. Unde quorundam nomina Christus 5 dicit ¹ *scripta* in libro vitae, qui tamen postea *abierunt retro* 2; sed *scripta* dicit non secundum praescientiam, sed secundum praesentem iustitiam cui deserviebant, quia digni erant tunc illo bono quod habituri sunt scripti secundum praescientiam. — **Ambrosius in epistolam ad Romanos ***.
Unde **Ambrosius** 3: « Quibusdam gratia data est in usum, ut Sauli 4, 10 Iudae et illis discipulis quibus Dominus dixit 5: *Ecce nomina vestra scripta sunt in caelis*, et post *abierunt retro* 6. Sed hoc dixit propter iustitiam cui deserviebant, quia boni erant. Frequenter enim ante sunt mali, qui futuri sunt boni; et aliquotiens prius sunt boni, qui futuri sunt et permansuri mali »; secundum quod dicuntur scribi in libro vitae et deleri. 15

8. **Determinatio auctoritatum praedictarum** 7. Quod vero Apostolus ait: *Caritas nunquam excidit*, nullatenus pro illis facit. Dignitatem enim caritatis ostendens, dicit eam non excidere, quia hic et in futuro erit; sed fides et spes evacuabuntur, et scientia 8. — Item quod dicitur, 'caritas nunquam fuisse vera, quae deserit potest', non ad essentiam caritatis refer- 20 fertur, sed ad efficientiam: quia non efficit caritas quae deseritur hominem vere beatum, non perducit ad verum bonum. — 'Huic etiam fonti alieni, id est damnandi, non communicant': scilicet in fine, quia non perseverant.

2 prosiluerunt] prosiliunt ALO, quod corr. in prosilierunt L2. 9 scripti] prescripti BCLORVW, quod corr. LO. || Rubrica om. MRVW. 10 Sauli] et add. BCV, 12 caelis] celo ABCNX, libro vite V. 17 excidit] excidet LMTW. 22 non] nec BCL.

1 Resp. Luc. 10, 20. 2 Ioan. 6, 67. 3 Ambrosiaster, in Rom. 9, 11-13 (PL 17, 135 B-D; CSEL 80-I, 314-317); partim in *Glossa ordin.* in Rom. 9, 23: *Ut ostenderet divitias* etc. (apud Lyranum, VI, 22a; I 21b; m 22c). 4 Resp. I Reg. 9, 2: *Saul, electus et bonus.* 5 Luc. 10, 20. 6 Ioan. 6, 67. 7 Supra, in num. 2. 8 Resp. I Cor. 13, 8-10; vide infra, cap. 2.

Num. 7: Auctoritas Ambrosiastri iam in *Glossa Magistri* in Rom. 9, 23 (PL 191, 1467 D - 1468 A). — Num. 8: Cf. *Glossa* in I Cor. 13, 8 (PL 191, 1661 A-B et C), et Hugo, *De sacram.*, II, 13, 11 (PL 176, 542 A).

9. Potest tamen hoc, et cetera quae de caritate dicta sunt, de perfecta intelligi, quam soli perfecti habent. Quae semel habita, non amittitur; exordia vero caritatis aliquando crescunt, aliquando deficiunt. Sunt enim virtutis exordia et profectus et perfectio. Quos gradus ille discernit, 5 qui parabolam illam ¹ intelligit: *Sic est regnum Dei, quemadmodum si iacet homo semen in terra et dormiat, et exurgat semen et germinet et crescat* etc. Etsi ergo perfecta caritas sic radicata est ut amitti nequeat, incipiens tamen et propecta amitti potest et saepe amittitur.

10. Sed dum habetur, non sinit habentem criminaliter peccare. Quod 20 **Augustinus** ² ostendit inquires: « Quia *radix omnium malorum est cupiditas* 3, et radix omnium bonorum caritas, simul ambae esse non possunt: nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non potest. Sine causa conatur aliquis ramos incidere, si radicem non contendit evellere ».

Cap. 2 (113).

15 **1. Quare fides et spes et scientia dicuntur evacuari, et non caritas, cum et ea ex parte sit.** Advertendum etiam est quomodo fides, spes et scientia dicantur evacuari, quia *ex parte* sunt 4, et non caritas, cum et ipsa ex parte sit. Ex parte enim, id est imperfecte, diligimus, sicut ex parte scimus, ut ait **Hesychius** *Super Leviticum* 5. Cum igitur omne 20 quod *ex parte est* evacuetur, cur caritas excipitur, quae dicitur *nunquam excidere* 6 ?

2. Caritas quidem etiam ex parte est, ut saepe Sancti docent, quia ex parte diligimus nunc; et ideo ipsa evacuabitur in quantum ex parte

1-13 Potest... evellere om. M. 11 bonorum] est add. BCNTX Grat. 16 ea] ipsa BC et elench. capp. || Advertendum] Querendum BC, in corr. X.

1 Marc. 4, 26-27. 2 *Super epist. Iohannis* (rubr.), rectius autem Caesarius Arelat., *Sermo 182*, n. 1 (CCL 104, 739s); alias Augustino ascribebatur ut *Sermo 270* appendicis, n. 1 (PL 39, 2248). 3 I Tim. 6, 10. 4 Resp. I Cor. 13, 8-10. 5 *Glossa ordin.* in Lev. 2, 2 (apud Lyran., I, 217a); ex Hesychio in h.l. (PG 93, 805 D - 806 B). 6 I Cor. 13, 8: *Caritas nunquam excidit.*

Num. 9: fundatur supra dicta Gratiani ante cap. 15 et in ipso capitulo (col. 1194); trahitur ex S. Greg., *In Ezech.* II, hom. 3, nn. 4-5 (PL 76, 960), ubi parabola seminis gradibus caritatis aptatur. — Num. 10: concinnatur ex dicto Gratiani (col. 1193) ante can. 13 (col. 1194) et ipso canone, qui auctoritatem continet pseudo-Augustini.

Cap. 2, num. 1: Cf. *Glossa* in I Cor. 13, 10 (PL 191, 1661 C-D), et in Phil. 3, 18 (PL 192, 249 B-C). — Num. 2: Summatim ex *Glossa* in I Cor. 13, 10 (PL 191, 1662 A). Quod tamen sequitur in *Glossa*: « Vel ex parte... nec quidam modus » (1662 B-C) deest in versione primitiva eiusdem.

est, quia tolletur imperfectio et addetur perfectio; remanebitque ipsa aucta, et actus eius, et modus diligendi: ut diligas Deum propter se et toto corde et proximum sicut te, sed imperfectionis modus eliminabitur. Fides vero et spes penitus evacuabuntur. Scientia vero secundum actum et modum suum qui nunc est, non secundum sui essentiam tolletur: ipsa ¹ 5 enim virtus scientiae remanebit, sed alium tenebit usum et modum.

Cap. 3 (114).

1. Si Christus ordinem caritatis praescriptum habuerit. Nunc iam superest investigare si Christus secundum quod homo ordinem diligendi praescriptum ² servaverit. Quod si est, omnem hominem sicut se ipsum ¹⁰ dilexit; omnibus ergo vitam optavit, omnesque salvos fieri voluit. Sed non omnes salvi sunt, et ita non est factum quod optavit.

2. Sed non est ignorandum in eo fuisse caritatem iuxta modum patriae, non viae; eumque ordinem diligendi implese qui servatur in patria, non in via. Qui enim in patria sunt, id est iam beatificati sunt, adeo iustitiae Dei addicti sunt, ut nihil eis placeat nisi quod Deo placet; ac per hoc illorum tantum salutem volunt, quos Deus salvari vult, eosque solos sicut se diligunt. Ita et Christus electos tantum sicut se dilexit eorumque salutem optavit.

DISTINCTIO XXXII

Cap. 1 (115).

1. De caritate Dei. Praemissis adiciendum est de dilectione Dei, qua ipse diligit nos; quae non est alia quam illa qua diligimus eum. Dilectio autem Dei divina usia est, eademque dilectione Pater et Filius et Spiritus Sanctus se diligunt et nos, ut supra ³ disseruimus.

⁸ habuerit] habuit OVX. ¹⁰ ipsum om. MTWX. ¹⁷ illorum tantum trp. BCW. || salutem] diligunt et add. LOV. ¹⁸⁻¹⁹ Ita... optavit om. O.

¹ Hic in quibusdam codicibus (ALMOT) rubrica invenitur: *Super epistolam Iohannis*; sed in vanum locum quaesivimus. ² Cf. Dist. 27, c. 5, et dist. 29, cc. 1-2. ³ In Libro I, dist. 10 et 17 (tom. I, 110-114; 141-150).

Dist. XXXII: Cf. *Summa sent.*, IV, 8 (PL 176, 126 A-D).

2. Quod alia magis, alia minus diligit Deus *. — Augustinus, super Ioannem *. Cumque eius dilectio sit immutabilis et aeterna, alium tamen magis, alium minus diligit. Unde Augustinus ¹: « Incomprehensibilis est dilectio atque immutabilis, qua Deus in unoquoque nostrum ⁵ amat quod fecit, sicut et odit quod fecimus. Miro igitur et divino modo, etiam quando odit, diligit nos; et hoc quidem in omnibus intelligi potest. Quis ergo digne possit eloqui quantum diligat membra Unigeniti sui, et quanto amplius Unigenitum ipsum? De ipso etiam dictum est ²: *Nihil odisti eorum quae fecisti* ». — Ex his percipitur quod Deus omnes ¹⁰ creaturas suas diligit, quia scriptum est: *Nihil odisti eorum quae fecisti*; et item ³: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*. Si omnia quae fecit bona sunt, et omne bonum diligit, omnia igitur diligit quae fecit. Et inter ea magis diligit rationales creaturas; et de illis eas amplius quae sunt membra Unigeniti sui, et multo magis ipsum Unigenitum.

Cap. 2 (116).

1. Ex qua intelligentia dicitur magis vel minus diligere haec vel illa. Cum autem dilectio Dei immutabilis sit, et ideo non intenditur vel remittitur, si quaeritur quae sit ratio dicti, cum dicitur magis vel minus diligere hoc quam illud, et cum dicitur omnia diligere: dicimus dilectionem ²⁰ Dei, sicut pacem ⁴, exsuperare omnem sensum humanum, ut ad tantae altitudinis intelligentiam vix aliquatenus aspiret.

2. Ex quo sensu omnia quae fecit Deus diligere dicatur *. Potest tamen sane intelligi ea ratione dici 'omnia diligi a Deo quae fecit', quia omnia placent ei, omnia approbat, in quantum opera eius sunt; nec tunc ²⁵ prius vel amplius placuerunt ei cum facta sunt, sed et antequam fierent, immo ab aeterno omnia placuerunt ei, non minus quam postquam esse coeperunt.

¹⁻² Aug. super Ioannem om. RVW. ²¹ aspiret] sensus humanus aspiret L, humanus sensus asp. NV, humanus asp. sensus O (ed. 1^a?). ²⁴ tunc] vel add. ABCLR. ²⁵ et om. CRWX, interl. L.

¹ In Ioan. 17, 21-23, tr. 110, n. 6 (PL 35, 1923s; CCL 36, 626). ² Sap. 11, 25. ³ Gen. 1, 31. ⁴ Resp. Phil. 4, 7: *Pax Dei, quae exsuperat omnem sensum*.

Cap. 1, num. 2: Auctoritas Augustini, ex *Glossa* in Rom. 5, 8 (PL 191, 1384 A-C), multis omissis et mutato ordine verborum.

3. **Quomodo alios magis, alios minus diligere dicatur** *. Quod vero rationales creaturas, id est homines vel angelos, alios magis, alios minus diligere dicitur, non mutabilitatem caritatis eius significat, sed quod alios ad maiora bona, alios ad minora dilexit; alios ad meliores usus, alios ad minus bonos. Omnia enim bona nostra ex eius dilectione nobis 5
proveniunt. Electorum ergo alios magis, alios minus dilexit ab aeterno et diligit etiam nunc, quia aliis maiora, aliis minora ex dilectione sua praeparavit bona, aliisque maiora et aliis minora bona confert in tempore: unde magis vel minus dicitur hos vel illos diligere.

Cap. 3 (117).

10

1. **Quod duobus modis inspicienda est dilectio Dei**. Consideratur enim duobus modis dilectio Dei: secundum essentiam, et secundum efficientiam. Non recipit magis vel minus secundum essentiam, sed secundum efficientiam tantum: ut magis dilecti dicantur, quibus ex dilectione ab aeterno maius bonum praeparavit et in tempore tribuit; et minus dilecti, quibus 15
non tantum.

2. Inde etiam est quod aliqui, quando convertuntur et iustificantur, dicuntur tunc incipere diligere a Deo: non quod Deus nova dilectione quemquam possit diligere, immo sempiterna dilectione dilexit *ante mundi constitutionem*¹ quoscumque diligit; sed tunc dicuntur incipere diligere ab eo, 20
cum aeternae dilectionis Dei sortiuntur effectum, scilicet gratiam vel gloriam. — **Augustinus in libro V De Trinitate** *. Unde Augustinus²: « Absit ut Deus temporaliter aliquem diligat, quasi nova dilectione quae in ipso ante non erat, apud quem nec praeterita transierunt et futura iam facta sunt. Itaque omnes sanctos suos *ante mundi constitutionem*³ dilexit, 25
sicut praedestinavit. Sed cum convertuntur et inveniunt illum, tunc incipere ab eo diligere dicuntur: ut eo modo dicatur quo potest humano affectu capi quod dicitur. Sic etiam cum iratus malis dicitur et placidus bonis, illi mutantur, non ipse. Ut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis

1 dicatur] dicitur BNOR. 8 et aliis] aliisque MNV, in corr. B. 14 tantum
trp. post sed MRTX, post secundum O. 21 dilectionis Dei trp. MTX. 22 Rubrica om. MRVW.

¹ Eph. 1, 4. ² Cap. 16, n. 17 (PL 42, 924; CCL 50, 227). ³ Eph. 1, 4.

Cap. 3, num. 2: Cf. *Summa sent.*, IV, 8 (PL 176 C-D), ubi auctoritas Augustini invenitur in parte. Videsis etiam supra, Lib. I, dist. 30, cap. 1 (tom. I, 220-222).

est, ipsorum scilicet mutatione, non sua»; ita cum aliquis per iustificationem « incipit esse amicus Dei, ipse mutatur », non Deus.

Cap. 4 (118).

Si quis magis vel minus diligitur a Deo uno tempore quam alio. Si vero quaeritur de aliquo uno utrum magis diligitur a Deo uno tempore quam alio, distinguenda est dictionis intelligentia: si enim referatur ad dilectionis effectum, concessibile est; si vero ad dilectionis essentiam, infitabile est.

Cap. 5 (119).

10 **Si Deus ab aeterno dilexit reprobos**. De reprobis vero, qui praeparati non sunt ad vitam, sed ad mortem, si quaeritur utrum debeat concedi quod Deus ab aeterno dilexerit eos, dicimus de electis solis simpliciter hoc esse concedendum, quod Deus ab aeterno eos dilexit, quos ad iustitiam et coronam praeparavit. De non electis vero simpliciter est concedendum 15
quod odio habuit, id est reprobavit, sicut legitur¹: *Iacob dilexi, Esau odio habui*. Sed non est simpliciter dicendum quod dilexit, ne praedestinati intelligantur; sed cum adiectione: dilexit eos in quantum opus eius futuri erant, id est quod et quales facturus eos erat.

DISTINCTIO XXXIII

20

Cap. 1 (120).

1. **De quatuor virtutibus principalibus**. Post praedicta de quatuor virtutibus quae principales vel cardinales vocantur disserendum est, quae sunt iustitia, fortitudo, prudentia, temperantia.

4 diligitur] diligitur ANVWX et elench. capp. 18 quod] quos ARVX, corr. in quos T², quid O, vel quid add. mg. N.

¹ Rom. 9, 13; cf. Malach. 1, 2-3.

Dist. XXXIII-XXXV. Cf. Joh. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 243-251. Quoad praesentem Dist., cf. O. Lottin, *Les vertus cardinales et leur ramifications chez les théologiens de 1230 à 1250*, in *Psych. et morale*, III-1, 154s; quoad iustitiam tam in originali Augustini quam in usu Lombardi, v. H. Lio, *Estne obligatio iustitiae subvenire miseris?* Romae 1957, 1-29. — Cap. 1, num. 1: Cf. *Glossa Lombardi* in Ps. 14, 2 (PL 191, 168 B), unde ru-

2. **De usibus earum hic ***. — In XIV libro De Trinitate *. De quibus Augustinus ait¹: « Iustitia est in subveniendo miseris, prudentia in praecavendis insidiis, fortitudo in perferendis molestiis, temperantia in coercendis delectationibus pravis ».

3. De his dicitur in libro Sapientiae 2: *Sobrietatem et prudentiam docet, iustitiam et veritatem. Sobrietatem vocat temperantiam, et veritatem vocat fortitudinem. Hae virtutes 'cardinales' dicuntur, ut ait Hieronymus*³; « quibus in hac mortalitate bene vivitur »⁴, et post ad aeternam vitam pervenitur.

Cap. 2 (121).

Quod hae virtutes in Christo fuerint *. Quae in Christo plenissime fuerunt et sunt, de cuius plenitudine nos accepimus⁵; in quo habuerunt usus eosdem quos in patria habent, et quosdam etiam viae.

Cap. 3 (122).

1. **De usibus earum. — Augustinus in XIV libro De Trinitate ***. Verumtamen « an⁶ hae virtutes, cum et ipsae in animo esse incipiant (qui cum sine illis prius esset, tamen animus erat), desinant esse cum ad aeterna

1 In...Trinit. om. RVW. 6 veritatem¹ corr. in virtutem T²V². || veritatem² corr. in virtutem T²W², vel virtutem add. marg. V². 11 Rubrica om. VW, om. in parte L. || fuerint] fuerunt AMRTV, plenissime fuerint (fuerunt X) et sunt BCX. 12 nos] omnes R, omnes add. AC, add. interl. V². 15 De usibus earum rubr. ex elencho capp., om. codd.

1 Cap. 9, n. 12 (PL 42, 1046; CCL 50A, 439). 2 Sap. 8, 7; de lectione veritatem, quae habetur in omnibus codicibus antiquioribus Magistri, cf. *Biblia Sacra iuxta latinam vulgatam versionem*, XII, Romae 1964, 52. 3 De quatuor virtutibus iuxta Stoicos loquitur Hieron. in *Epist. 66 (ad Pammachium)*, n. 3 (PL 22 [1859], 640; CSEL 54, 649); primus autem qui eas cardinales vocat est Ambrosius (c. 377-378), *De excessu fratris sui Satyri*, I, n. 57 (PL 16 [1845], 1380 A; CSEL 73, 239); et (c. 385-389) *In Luc. 6, 20, V*, n. 49 (PL 15 [1845], 1649 B-C; CCL 14, 152); vide etiam alias notas infra. 4 August., *De Trinit.*, XIV, c. 9, n. 12 (PL 42, 1045; CCL 50A, 438); cf. etiam *De civit. Dei*, XXII, c. 24, n. 3: « Artes bene vivendi et ad immortalitatem perveniendi felicitatem, quae virtutes vocantur » (PL 41, 789; CSEL 40-II, 644s; CCL 48, 848); et *Enarr. in Ps. 83, 8*, n. 11 (PL 37, 1065s; CCL 39, 1157s). 5 Ioan. 1, 16. 6 Cap. 9, n. 12 (PL 42, 1045s; CCL 50A, 438ss), ubi et num. 2-4.

brica hic; vel forsitan sumitur ex *Glossa interl.* in Sap. 8, 7: « Quatuor enim principales virtutes ponit » (apud Lyranum, III, 735r); iam sic nominantur ab Ambrosio, *De paradiso*, c. 3, n. 18 (PL 14 [1845], 282 C; CSEL 32-I, 277); et in *De sacramentis* III, c. 2, n. 9: « quasi cardinales sunt, quasi principales » (PL 16 [1845], 434 B; CSEL 73, 42).

perdlexerint, nonnulla quaestio est. Quibusdam¹ visum est esse desituras; et de tribus quidem, prudentia scilicet, fortitudine, temperantia, cum hoc dicitur, non nihil dici videtur ».

2. **De usu iustitiae in futuro ***. « *Iustitia enim immortalis est*², et magis tunc perficietur in nobis quam esse cessabit, cum beate vivemus contemplatione naturae divinae, quae creavit omnes ceterasque instituit naturas, qua nihil melius et amabilius est. Cui regenti esse subditum, iustitiae est; et ideo immortalis est omnino iustitia; nec in illa beatitudine esse desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior et maior esse non possit ».

3. **De usibus aliarum trium in futuro ***. « Fortassis et aliae tres virtutes, prudentia sine ullo iam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione libidinum, erunt in illa felicitate: ut prudentiae ibi sit nullum bonum Deo praeponeere vel aequare, fortitudinis ei firmissime cohaerere, temperantiae nullo defectu noxio delectari ».

4. « Quod vero nunc agit iustitia in subveniendo miseris, quod prudentia in praecavendis insidiis, quod fortitudo in perferendis molestiis, quod temperantia in coercendis delectationibus pravis, non erit ibi omnino, ubi nihil mali erit. Ista igitur virtutum opera, huic mortali vitae necessaria, sicut fides ad quam referenda sunt, in praeteritis habebuntur ». Ecce aperte hic dicit Augustinus quod praedictae virtutes in futuro erunt, sed alios usus tunc habebunt quam modo.

5. **Beda ***. Cui Beda consentit, super Exodum³, ita dicens: « Columinae ante quas appensum est velum, potestates caeli sunt, quatuor eximiis virtutibus praeclarae, id est fortitudine, prudentia, temperantia, iustitia; quae aliter in caelis servantur ab angelis et animabus sanctis, quam hic a fidelibus ». Et consequenter assignat Beda usus illarum virtutum secundum praesentem statum et futurum, imitans Augustinum in praemissis assignationibus.

4 Rubrica om. CVW. 6 naturae divinae trp. ABCLNV. 11 Rubrica om. BCVWX. || in futuro om. AM. 13 repugnatione] repugnancia BCV. 24 Beda om. CRVW. 29 statum trp. post futurum BCLNV. || et futurum om. A.

1 Nempe Ciceroni in *Hortensio*, cuius verba refert ibidem Augustinus. 2 Sap. I, 15. 3 *Glossa ordin.* in Exod. 26, 32 (apud Lyranum, I, 184c); ex Beda, *De tabernaculo*, II, c. 8 (PL 91, 446 A-B; CCL 119A, 71).

DISTINCTIO XXXIV

Cap. 1 (123).

De septem donis Spiritus Sancti. Nunc de septem donis Spiritus Sancti agendum est: ubi prius considerandum est an haec dona virtutes sint; secundo an in futuro desitura sint, vel omnia vel horum aliqua; deinde an in Christo fuerint cuncta haec dona.

Cap. 2 (124).

1. **Quod septem dona sint in angelis et sint virtutes.** — Ambrosius in libro I De Spiritu Sancto *. Haec dona virtutes esse, nec in futuro desitura, Ambrosius¹ ostendit, ea septem fore virtutes dicens et in angelis abundantissime esse, sic: « Civitas Dei, illa Ierusalem caelestis, non meatu alicuius fluvii terrestres abluatur; sed ex vitae fonte procedens Spiritus Sanctus, cuius nos brevi satiamur haustu, in illis caelestibus spiritibus redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritualium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus omnem supereminens creaturam, cum nostrae mentis arcana tamquam inferiora perstringat, caelestem illam angelorum naturam effusione quadam sanctificationum ubertate laetificat! »

2. **Ambrosius ***. Deinde sanctificationes exponens, subdit²: « His autem sanctificationibus significatur plenitudo septem spiritualium virtutum, quas enumerat Isaias dicens³: *Spiritus sapientiae et intellectus,*

10 et om. VW, interl. O.

18 effusione] effusione BCMRX.

¹ Cap. 16, n. 158 (PL 16 [1845], 740 B-C; CSEL 79, 82).² Ibid., n. 159 (740C; 82).³ Isai. 11, 2-3.

Dist. XXXIV, capp. 1-3. Cf. Iac. de Blic, *Pour l'histoire de la théologie des dons avant saint Thomas*, in *Revue d'ascétique et de mystique*, 22 (1946), 117-179; O. Lottin, *Les dons du Saint-Esprit du XIIe siècle à l'époque de saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale*, III-1, 329-456, ubi revera parum dicitur de doctrina Lombardi; et id., *La doctrine d'Anselme de Laon sur les dons du Saint-Esprit et son influence*, in *Psych. et morale*, VI, 445-477, ubi concluditur quod nullum influxum in Lombardum exercuerit *Glossa in Matthaeum Magistri Anselmi* (p. 476). — Capp. 1-2: Cf. *Glossa* in I Cor. 12, 1-17 (PL 191, 1649 C - 1655 C); Hugo, *De sacram.*, II, 13, 2 (PL 176, 526 C - 527 B); *Summa sent.*, III, 17 (PL 171, 1143 C - 1144 D; 176, 114 C - 115 A).

consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis et timoris Dei. Unum est ergo flumen, sed multi spiritualium donorum meatus ». « Quamvis¹ ergo multi dicantur *spiritus*, ut *spiritus sapientiae et intellectus* etc., unus tamen est Dei Spiritus », suae libertatis arbiter, omnia pro auctoritate voluntatis dividens singulis². — Hic expresse traditum est septem dona et virtutes esse sanctificationesque fidelium mentium, et in futuro non desitura, cum sint et in angelis.

Cap. 3 (125).

1. **Quod in Christo fuerint illa septem dona.** In Christo etiam haec eadem fuisse, Isaias ostendit dicens³: *Egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet. Et requiescet super eum spiritus Domini: spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.*

2. **Quod videtur obviare praemisso.** — Beda *. His autem videtur obviare quod Beda de timore Domini dicit, *Super Parabolas*⁴, scilicet quod omnis timor in futuro cessabit. Ait enim sic super illum locum: *Timor Domini principium sapientiae*: « Duo sunt timores Domini: servilis, qui principium est sapientiae; et amicalis, qui perfectionem sapientiae comitatur. Servilis principium sapientiae est, quia qui post errata sapere incipit, primo timore corripitur divino ne puniatur; sed hunc *perfecta caritas foras mittit*⁵. Succedit huic *timor Domini sanctus, permanens in saeculum saeculi*⁶, quem non excludit caritas, sed auget: quo timet filius ne vel in modico oculos amantissimi patris offendat. Uterque in futuro cessabit. *Caritas vero nunquam excidet*⁷ ».

¹ Dei] domini BCLNX.² spiritualium] spiritalium MNR.⁹ fuerint] fuerunt AMRV.¹⁴ Quod] Quid BMORX. || Beda om. RVW.²² quo] quod AM.

¹ Ambrosius, *De Spiritu Sancto*, I, c. 4, n. 60 (719 B; 40s). ² Resp. I Cor. 12, 11: *Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* Commentum est Ambrosii, *De Spiritu Sancto*, II, c. 12, n. 140: « ...ex voluntate, qui sui est liber arbitrii »; c. 13, n. 144: « Arbiter suae exprimitur potestatis » (PL 16, 772 D, 773 D; CSEL 79, 141, 143). ³ Isai. 11, 1-3. ⁴ *Comment. in Parabolas Salomonis*, I, c. 1 (PL 91, 939 C); scil. in Prov. 1, 7. ⁵ I Ioan. 4, 18. ⁶ Ps. 18, 10. ⁷ I Cor. 13, 8.

Cap. 3, num. 2: Suggestente *Summa sent.*, III, 17 (PL 171, 1144 C; 176, 115 C), Magister recurrit ad verba Bedae in *Glossa ord.* in Prov. 1, 7 (apud Lyranum, III, 309 C). Videsis etiam Hugonem, *De sacram.*, II, 13, 4 (PL 176, 527 D).

3. **Augustinus***. *Augustinus* quoque, super illum locum Psalmi¹: *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo*, timorem desitutum dicit, sic: « Timor Domini est magnum praesidium proficientibus ad salutem, sed pervenientibus foras mittitur. Non enim timent iam amicum, cum scilicet ad id quod repromissum est perducti fuerint ». — Ex his aucto-
5 ritatibus significatur quod timor non erit in futuro. Si autem timor non fuerit in futuro, ergo nec septem dona erunt, nec modo sunt in angelis sive in animabus sanctis.

4. **Solutio***. Ad quod dicimus, auctoritatum praemissarum quae videtur repugnantiam dirimentes, quod septem illa dona et in angelis modo
10 sunt et in animabus sanctis feliciter viventibus, et in nobis erunt in futuro; sed non habebunt omnia hos usus sive haec officia quae nunc habent. Ut, verbi gratia, timor filialis modo facit timere ne offendamus quem diligimus, et ne separemur ab eo; facit etiam nos revereri eundem; in
15 futuro vero faciet nos revereri, quando non timebimus separari vel offendere. Non ergo metus separationis vel offensionis nunc est in angelis vel animabus sanctis, nec in nobis erit in futuro, sed reverentia, quae est mixta cum subiectione dilectio; quae etiam in Christo fuit, sicut Apostolus dicit in Epistola ad Hebraeos 2, loquens de Christo: *Qui exauditus est pro sua reverentia*. — Quidam tamen secundum effectum timorem in Christo
20 et in angelis tantum esse contendunt.

Cap. 4 (126).

1. **Plena timorum distinctio**. Et quia de timore tractandi nobis occurrit locus, sciendum est quatuor esse timores, scilicet mundanum sive

¹ quoque] vero NRV, om. OX.

⁹ Solutio om. NRVW.

¹ *Enarr. in Ps. 5, 8, n. 9* (PL 36, 87; CCL 38, 23s).

² Hebr. 5, 7.

Num. 3: Verba Augustini, ex *Glossa* in Ps. 5, 8 (PL 191, 99 C). — Num. 4: Descriptio reverentiae concinnari videtur ex *Summa sent.*, III, 17: « Ibi erit timor, scilicet reverentia. Duo enim in ipso Deo attendent, maiestatem et pietatem: ex maiestate reverentia, ex pietate dilectio. Itaque maiestatem timebunt, id est ei cum reverentia subditi erunt » (PL 171, 1144 D; 176, 115 D - 116 A).

Cap. 4: Cf. Joh. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 162-167, et 247; L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 215-234; A. M. Landgraf, *Die knechtische Furcht, in Dogmengeschichte*, IV-1, 276-371. — Nostri non est historiam intexere doctrinae quatuor timorum. Quaedam elementa offert Landgraf; alia proximiora, D. Van den Eynde, *Essai chronologique sur l'oeuvre littéraire de Pierre Lombard*, in *Miscell. Lombardiana*, Novara 1957,

humanum, servilem, initialem, castum vel filialem sive amicalem. — **Cassiodorus***. Humanus timor est, ut ait *Cassiodorus*¹, quando « timemus pati pericula carnis vel perdere bona mundi »; propter quod delinquimus. Hic timor malus est, qui « in primo gradu cum mundo deseritur »; quem Dominus prohibet in Evangelio dicens²: *Nolite timere eos qui occidunt corpus* etc. — **Augustinus***. Timor autem servilis est, ut ait *Augustinus*³, « cum per timorem gehennae continet se homo a peccato », « quo praesentiam iudicis et poenas metuit; et timore facit quidquid boni facit: non timore amittendi aeternum bonum quod non
10 amat, sed timore patiendi malum quod formidat. Non timet ne perdat amplexus pulcherrimi sponsi, sed timet ne mittatur in gehennam. Bonus est iste timor et utilis », licet insufficiens, per quem « fit paulatim consuetudo iustitiae ». — Et succedit initialis timor, quando « incipit quod durum erat amari »; et sic incipit « excludi servilis timor a caritate ». —
15 Et succedit deinde timor castus sive amicalis, « quo timemus ne sponsus tardet, ne discedat, ne offendamus, ne eo careamus. Timor iste de amore venit. Ille quidem servilis est utilis, sed non *permanens in aeternum*⁴ ut iste ». « Timor⁵ divinus comes est per omnes gradus ».

2. **Collatio praedictorum**. Et attende quod quatuor hic distinguuntur
20 timores, cum supra⁶ *Beda* dixerit duos esse. Sed *Beda* humanum timorem praetermisit, et nomine 'servilis' duos, quos hic distinximus, complexus fuit, scilicet servilem et initialem; amicalem vero 'castum' dicit.

3. *Augustinus* quoque servilem et castum timorem aperte discernit, dum Epistolae ad Romanos illum locum⁷ exponit: *Non enim
25 accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei*, ita dicens⁸: « Duo timores hic insinuantur: unus qui

¹ *Super psalmum* (rubr.), id est *In Ps. 127*, prolog. (PL 70, 931 B-C; CCL 98, 1176).
² Matth. 10, 28.

³ *Enarr. in Ps. 127*, 1, nn. 7-8 (PL 37, 1680ss; CCL 40, 1871ss); ubi omnia fere ad verbum, licet hinc et inde mixtim excerpta.

⁴ Resp. Ps. 18, 10. ⁵ *Cassiodorus*, ubi supra (931 C; 1176).

⁶ In cap. 3, n. 2. ⁷ Rom. 8, 15. ⁸ Magister hic duos textus repetit (sine rubrica) ex *Glossa* in Rom. 8, 15 (PL 191, 1439 D); quorum primus partim legitur in *De spiritu et litt.*, c. 32, n. 56 (PL 44, 236; CSEL 60, 213); alter vero licet inveniat in *Confess.*, I, c. 12, n. 19 (PL 32, 669; CSEL 33, 17), sumitur potius ex *Sententiis* Prosperi Aquitani, n. 172 (173) (PL 45, 1873; 51, 451 C). Cf. Lib. II, d. 40, n. 6 (tom. I, 558, 7-10).

48-49. Divisio non occurrit in manuscriptis *Glossae ord.* in Ps. 127, 1 (Van den Eynde, n. 17, p. 61; ita deest in cod. Laur. Plut. XVII, 4, f. 179v), nec in *Glossa media* Gilberti in h.l. (cod. Laur. Plut. VII, d. 9, f. 160v-161r). Alia apud *Prolegomena* nostra ad tom. I, pp. 54*-55*. — Fons immediatus num. 1 huius capituli *Glossa* exstat Magistri in Ps. 127, 1 (PL 191, 1161 D - 1162 D).

est in perfecta caritate, scilicet timor castus; alter qui non est in caritate, id est servilis, in quo quamvis Deo credatur, non tamen in Deum; et si bonum fiat, non tamen bene». « Nemo enim invitus bene facit, etiam si bonum est quod facit ».

Cap. 5 (127).

1. **De casto et servili plenius agit, tangens interdum de initiali.** — Augustinus in IX Homilia super epistolam Ioannis *. De his eisdem timoribus latius disputat ¹ dicens: « Coepit aliquis credere diem iudicii. Si coepit credere, coepit et timere. Sed qui adhuc timet, nondum habet *fiduciam in die iudicii*, nondum est in illo *perfecta caritas* ² ». « Si ³ perfecta ¹⁰ in illo esset caritas, non timeret. Perfecta enim caritas faceret perfectam iustitiam, et non haberet quare timeret, immo haberet quare desideraret ut transeat iniquitas et veniat regnum Dei. (**Hic tangit de initiali timore ***) Ergo *timor non est in caritate* ⁴. Sed in qua caritate? Non in inchoata. In qua ergo? In perfecta: *Perfecta*, inquit, *caritas foras mittit timorem* ⁵. ¹⁵ Ergo incipiat timor, quia *initium sapientiae timor Domini* ⁶. Timor quasi locum praeparat caritati; cum autem coeperit caritas habitare, pellitur timor qui ei praeparavit locum. Quantum enim illa crescit, ille decrescit; et quantum illa fit interior, timor pellitur foras. Maior caritas, minor timor; minor caritas, maior timor ».

2. **Similitudo servilis timoris inducitur ***. « Si ⁷ autem nullus est timor, non est qua intret caritas. Sicut videmus per setam introduci linum quando aliquid suitur: seta prius intrat; nisi exeat, non succedit linum; sic timor primo occupat mentem, non autem ibi remanet timor, quia ideo intravit, ut introduceret caritatem ».

3. **Quod videtur praedictis adversari.** « Est ⁸ autem alia sententia, quae videtur huic esse contraria, si non habet pium intellectorem. Dicitur enim in Psalmo ⁹: *Timor Domini castus permanet in saeculum saeculi*. Aeternum quendam timorem nobis ostendit, sed castum. Quod si ostendit ille nobis aeternum timorem, numquid contradicit illi ista Epistola, quae dicit ¹⁰: ²⁰

2 Id est] scilicet BCLOVW. 7 Aug... Ioannis om. RVW. 8 disputat] Augustinus add. AR, add. interl. TV. 11 in illo esset trp. ABMR. 13 Rubrica om. RTVW. 26 Quod] Quid BLX, Que V.

¹ In I Ioan., tr. 9, n. 2 (PL 35, 2046). ² Resp. I Ioan. 4, 17. ³ Ibid., n. 4 (2047). ⁴ I Ioan. 4, 18. ⁵ I Ioan. 4, 18. ⁶ Ps. 110, 10; Eccli. 1, 16; Prov. 1, 7. ⁷ Ibid. (2047s). ⁸ August., ibid., n. 5 (2048s). ⁹ Ps. 18, 10. ¹⁰ I Ioan. 4, 18.

Timor non est in caritate, sed perfecta caritas foras mittit timorem? Hoc enim dictum est per Ioannem, illud dictum est per David. Sed nolite putare alium esse Spiritum. Si unus flatus inflat duas tibias, non potest unus Spiritus implere duo corda et agitare duas linguas? Si spiritu uno, ⁵ id est uno flatu, impletae duae tibiae consonant, impletae duae linguae Spiritu Dei dissonare possunt? Immo, est ibi quaedam consonantia, est quaedam concordia; sed auditorem desiderat studiosum, non otiosum. — Ecce movit duas linguas Spiritus Dei, et audivimus ex una: *Timor non est in caritate*; audivimus ex alia: *Timor Domini castus permanet in saeculum saeculi*. Quid est hoc? Dissonant? Non. Excute aures, intende melodiam. Non sine causa hic addidit *castus*, illic non addidit; quia est timor aliquis qui dicitur castus, est autem alius timor qui non dicitur castus. Discernamus istos duos timores, et intelligamus consonantiam tibi- ¹⁰ arum. Quomodo discernimus? — Attendat caritas vestra. Sunt homines qui propterea timent Deum, ne mittantur in gehennam, ne forte ardeant cum diabolo in igne aeterno. Ipse est timor qui introducit caritatem; sed sic venit ut exeat: si enim propter poenas times Deum, nondum amas quem sic times; non bona desideras, sed mala caves. Sed ex eo quia mala caves, corrigis te, et incipis bona desiderare. Cum bona desiderare ¹⁵ coeperis, erit in te timor castus. Quid est timor castus? Timere ne amittas ipsa bona, timere Deum ne recedat a te. Cum autem times Deum ne te deserat praesentia eius, amplecteris eum, ipso frui desideras ».

Cap. 6 (128).

1. **Quomodo distent duo timores per similitudinem duarum mulierum ostendit.** — Augustinus *: « Non ¹ potes melius explanare quid intersit inter istos duos timores, quam si ponas duas mulieres maritatas, quarum unam constituas volentem facere adulterium, sed timet ne damnetur a marito. Timet maritum quia adhuc amat nequitiam. Huic non est grata, sed onerosa mariti praesentia; et si forte vivit nequiter, timet maritum ²⁰ ne veniat. Tales sunt qui timent diem iudicii. — Fac alteram amare virum, debere illi castos amplexus, nulla se adulterina immunditia maculare velle: ista optat praesentiam viri. Illa timet, et illa timet. Iam ergo interrogentur quare timeant. Illa dicet: timeo virum ne veniat; illa dicet:

³ potest] poterit R, potuit W. 11 addidit] addit ANVX. 25 Augustinus om. RVW. 32 Illa] Ista ABCX.

¹ August., ibid., n. 6 (PL 35, 2049).

timeo virum ne discedat. Illa dicit: timeo virum ne damner; illa dicit: timeo virum ne deserar. Pone haec in animo, et invenis timorem quem foras mittit caritas, et alium timorem castum permanentem in saeculum saeculi ». Illum timorem perfecta caritas foras mittit, « quia ¹ ille timor tormentum habet: torquetur conscientia peccatorum, nondum facta est iustificatio. Est ibi quod titillat mentem, quod pungat, quod stimulet. Stimulat ille timor, sed intrat caritas, quae sanat quod vulnerat timor ». Timor castus « facit securitatem in animo ».

2. « Audivimus ² duas tibias, Ioannem et David, consonantes. Illa de timore Dei dicit quo timet anima ne damnetur, illa de timore quo timet anima ne deseratur. Ille est timor quem caritas excludit, ille est timor qui permanet in saeculum saeculi ». Ecce in his verbis praedictis aperte ostendit Augustinus quis sit timor castus et quis servilis, et qualiter differant.

3. In quibus etiam initialem timorem significavit, qui nec ex toto est servilis, nec ex toto castus, sed tamquam medius. Aliquid de servili, et aliquid de casto timore habet. Facit enim servire partim timore poenae, partim amore iustitiae; per quem timemus puniri, et timemus offendere. Iste timor est in inchoata caritate, non in perfecta; et quantum crescit caritas, tantum decrescit iste timor: quantum ad metum poenae, id est quantum ad id quod facit timere poenam et quantum ad tormentum conscientiae; nam quanto diligimus, tanto minus timemus. — Iste timor notatur in illis verbis Augustini; ubi non negat timorem esse in caritate inchoata, sed perfecta. Quod non posset dici de servili, quia ut ipse supra dixit ³, servilis timor non remanet veniente caritate; nec intrat caritas nisi prius ille timor exeat; nec in illo timore aliquis credit in Deum, etsi credat Deo; nec bene facit, etiam si bonum est quod facit ⁴. Non est ergo timor ille in caritate, etiam inchoata, quia omnis qui caritatem habet, licet non perfectam, et in Deum credit et bene bona facit.

1-2 damner... deserar MNTW Aug., damnet... deserat alii codd. 2 virum om. OT. || haec] hoc MRT Aug. 6 titillat codd., titillet Aug. 9 Ioan. et David om. M, marg. W², trp. post consonantes R. 13 quis²] qui ACX.

¹ Ibid., n. 4 (2048). ² Ibid., n. 8 (2051). ³ In cap. 5, n. 2. ⁴ Supra, c. 4, n. 3.

Num. 3: Cf. Hugo, *De sacram.*, II, 13, 5 (PL 176, 528 C-D); et *Summa sent.*, III, 17 (PL 171, 1144 C; 176, 115 B). In parte dependet hic numerus a *Glossa* in Ps. 18, 10, ubi agitur de timore initiali, « quo partim ex timore poenae, partim ex amore iustitiae servitur » (PL 191, 211 B).

Quare servilis non est timor ille, quem in caritate inchoata fore concessit, et quem crescente caritate decrescere dixit; sed ille est timor initialis, quem non negat esse in caritate nisi perfecta sit.

Cap. 7 (129).

1. **Quod timor servilis et initialis dicitur initium sapientiae, sed differenter.** Sciendum tamen est quod uterque timor, scilicet servilis et initialis, in Scripturae diversis locis dicitur *initium sapientiae* ¹; et ita fore comperies, si diligenter adnotaveris loca Scripturae in quibus de timore Domini fit mentio.

2. Ex alia tamen ratione et causa diversa dicitur servilis initium sapientiae, et ex alia initialis. Servilis enim ideo dicitur initium sapientiae, quia praeparat locum sapientiae et ducit ad sapientiam; sed tamen non remanet cum ea, immo foras exit ². Initialis vero dicitur initium sapientiae, quia est in inchoata sapientia: quem cum quis habere incipit, sapientiam et caritatem habere incipit. Inde etiam est quod uterque timor dicitur initialis; quod invenire poteris per diversa Scripturae loca. Uterque etiam timor interdum dicitur servilis ³, quia et ipse initialis qui est in caritate inchoata, aliquid habet de servili, scilicet angorem poenae; sicut et aliquid habet de casto, scilicet quod timet offendere ac separari.

Cap. 8 (130).

1. **De hoc quod Augustinus dicit, castum timorem esse aeternum.** Illud quoque diligenter est notandum quod in superioribus Augustinus dicit ⁴, castum timorem esse aeternum. Per quod confirmatur praemissa sententia ⁵, scilicet quod spiritus timoris erit in futuro, sicut et alia dona Spiritus Sancti; sed non habebit omnem illum usum quem modo habet: faciet enim tunc nos revereri Deum, non timere separari vel carere.

2. Fuit ergo et in Christo timor ille ⁶, sed iuxta usum illum quem habebit in futuro in sanctis. Non enim timuit Christus separari vel offendere Deum, sed eum prae omnibus reveritus est ⁷.

²⁷ usum illum trp. NRV.

¹ Cf. Ps. 110, 10; Eccli. 1, 16; Prov. 1, 7; Prov. 9, 10: *Principium sapientiae timor Domini*. ² Cf. verba Bedae supra, c. 3, n. 2. ³ Vide supra, c. 4, n. 2; c. 6, n. 3. ⁴ Cap. 5, n. 3. ⁵ Hic supra, cc. 2-3. ⁶ De quo supra, c. 3, n. 4. ⁷ Hebr. 5, 7: *Exauditus est pro sua reverentia*. Videsis *Glossam* Magistri in h.l. (PL 192, 437 B).

Cap. 9 (131).

1. **An timor poenae qui fuit in Christo fuerit servilis vel initialis vel alius.** Cum autem fuerit in Christo timor poenae¹, quaeritur an iste timor fuerit mundanus, vel servilis, vel initialis. — Ad quod dicimus nullum eorum fuisse in Christo, quia mundanus malus est, ut supra dictum est²,⁵ et « in primo gradu cum mundo deseritur »; servilis vero vel initialis in perfecta caritate non est; nullus ergo timorum istorum fuit in Christo.

2. Quis ergo fuit timor ille quo poenam timuit? Potest timor ille dici naturalis sive humanus, qui omnibus hominibus inest, quo horretur mors ac formidatur poena. Et dicitur timor iste naturalis non quia accesserit¹⁰ homini ex natura secundum quod prius fuit instituta, quia non fuit iste timor concretus homini nec de bonis naturalibus; sed quia ex corrupta natura per peccatum omnibus advenit, cui corruptio inolevit tamquam esset naturalis. Et est iste timor effectus peccati, ut praedictum est³.

DISTINCTIO XXXV

15

Cap. 1 (132).

1. **Quomodo differant sapientia et scientia.** Post praemissa diligenter considerandum est in quo differat sapientia a scientia.

2. **Augustinus in XIV libro De Trinitate*.** — **Definitio sapientiae secundum philosophos*.** De hoc Augustinus ita ait⁴: « Philosophi disputantes de sapientia definirunt eam dicentes: Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia. Ego quoque utrumque rerum cognitionem, id est divinarum et humanarum, et sapientiam et scientiam dici posse non nego ».

3. **Distinctio sapientiae et scientiae secundum theologos*.** « Verum⁵ iuxta distinctionem Apostoli, qua dixit⁶: *Alii datur sermo sapientiae,*

17 praemissa] predicta ARV. || praemissa dilig. om. L.

19 Aug... Trinit. om. RVW.

¹ De quo supra, Dist. 15, c. 2. ² Hic, ad initium cap. 4, n. 1, ex Cassiodoro.³ Dist. 16, c. 1, n. 2. ⁴ Cap. 1, n. 3 (PL 42, 1037; CCL 50A, 423). De relata definitione,v. August., *Contra Academicos*, I, cc. 6-7 (PL 32, 914ss; CSEL 63, 16-19). ⁵ August.,*De Trinit.*, XIV, c. 1, n. 3 (PL 42, 1037; CCL 50A, 423s). ⁶ I Cor. 12, 8.

alii sermo scientiae, illa definitio dividenda est: ut rerum divinarum cognitio sapientia proprie nuncupetur, humanarum vero cognitio proprie scientiae nomen obtineat. Neque vero quidquid sciri ab homine potest in rebus humanis, ubi plurimum supervacuae vanitatis et noxiae curiositatis est, huic scientiae tribuo, sed illud tantum quo fides saluberrima,⁵ quae ad veram beatitudinem ducit, gignitur, nutritur, defenditur, roboratur; qua scientia non pollent fideles plurimi, quamvis polleant ipsa fide plurimum. Aliud est enim scire tantummodo quid homo credere debeat propter adipiscendam vitam beatam; aliud est scire quomodo hoc ipsum et piis opituletur et contra impios defendatur: quae proprio vocabulo appellatur scientia ».

4. **Augustinus*.** De his quoque duabus virtutibus idem Augustinus, differentiam inter eas assignans, super Psalmum ait¹: « Distat sapientia a scientia, testante sancto Iob, qui quodam modo singula definiens ait²: *Sapientia est pietas, scientia vero est abstinere a malis* ». « Pietatem³ vero hoc loco posuit Dei cultum: quae graece dicitur 'theosebia' », « quae est in cognitione et dilectione eius quod semper est et incommutabiliter manet, quod est Deus. Abstinere vero a malis est *in medio pravae nationis*⁴ prudenter versari ».

20 5. **Augustinus in XII libro De Trinitate*.** Idem quoque, inter haec duo aperte distinguens, ait⁵: « Distat ab aeternorum contemplatione actio qua bene utimur temporalibus rebus, et illa sapientiae, haec scientiae deputatur. Quamvis et illa quae sapientia est possit nuncupari scientia, ut Apostolus loquitur ubi dicit⁶: *Nunc scio ex parte*: quam scientiam²⁵ profecto contemplationis Dei vult intelligi. In hoc ergo differentia est, quia ad contemplationem sapientiae, ad actionem vero scientiae pertinet ». — Ecce aperte demonstratum est in quo differat spiritus sapientiae et spiritus scientiae, scilicet « ut⁷ sapientia divinis, scientia humanis attributa sit rebus ».

12 Augustinus¹ om. MRTVW.18 est Deus *trp.* BCNV.

20 Rubrica om. RVW.

¹ *Enarr. in Ps. 135*, 9, n. 8 (PL 37, 1759s; CCL 40, 1962). ² Iob 28, 28, iuxta versionem August.³ August., *De Trinit.*, XII, c. 14, n. 22 (PL 42, 1010; CCL 50, 375); verba quae sequuntur (« quae... versari »), ex *Enarr. in Ps. 135*, uti supra. ⁴ Resp.Phil. 2, 15. ⁵ Cap. 14, n. 22 (PL 42, 1009s; CCL 50, 375). ⁶ I Cor. 13, 12.⁷ August., *De Trinit.*, XIII, c. 19, n. 24 (PL 42, 1033; CCL 50A, 415s).Num. 4: Auctoritas Augustini concinnatur ex *Glossa* in Ps. 135, 9 (PL 191, 1197 B) et ex illa in I Cor. 12, 8 (PL 191, 1652 C-D).

6. **Augustinus in XII[II] libro De Trinitate ***. Et, ut docet Augustinus¹, « utrumque agnoscimus in Christo », scilicet et rem divinam et rem humanam, et ideo de ipso habemus sapientiam et scientiam. « Cum enim legitur²: *Verbum caro factum est*, in *Verbo* intelligitur verus Dei Filius, in *carne* agnoscitur verus hominis filius ». Item cum dicitur³: « *Vidimus plenum gratiae et veritatis, gratiam* referamus ad scientiam, et *veritatem* ad sapientiam », quia in Christo scientia et sapientia fuit plenarie⁴, et nos scientiam et sapientiam de eo habemus, qui Deus est et homo.

Cap. 2 (133).

1. **In quo differat sapientia ab intellectu.** Ostensa differentia inter scientiam et sapientiam, quid distet inter sapientiam et intellectum videamus. — In hoc differunt illa duo, quia sapientia proprie est de aeternis, quae veritati aeternae contemplandae intendit; intelligentia vero non modo de aeternis est, sed etiam de rebus invisibilibus et spiritualibus temporaliter exortis. Per eam enim et natura summa quae fecit omnes naturas, id est divina, consideratur; et quae post ipsam sunt spirituales et invisibiles naturae, ut angeli et omnes animae bonae affectiones, conspiciuntur. In hoc ergo differentia est: quia sapientia Creator tantum inspicitur, intellectu vero et Creator et creatura quaedam. Item intellectu intelligibilia capimus tantum, sapientia vero non modo capimus superiora, sed etiam in cognitis delectamur.

2. **Quomodo differant scientia, intelligentia, sapientia ***. Sic ergo distinguui potest inter illa tria, scilicet scientiam, intellectum et sapientiam: scientia valet ad rectam administrationem rerum temporalium et ad bonam inter malos conversationem; intelligentia ad Creatoris et creaturarum invisibilium speculationem; sapientia vero ad solius aeternae veritatis contemplationem et delectationem.

¹ Aug... Trinit.] Idem in eodem A, Aug. in eodem BX, om. LRVW. ⁷ scientia et sap. trp. ABCLN. ¹⁹ inspicitur] conspicitur LOV, quod corr. L, et add. AOV. ²⁰ creatura] creata BCMNRWX. ²³ intelligentia] intellectus AV.

¹ Ibid., ubi et sequentia partim vel fere verbotenus. ² Ioan. 1, 14; vide supra, Dist. 6, c. 2, n. 2. ³ Ioan. 1, 14. ⁴ Vide supra, Dist. 14, c. 1, nn. 3-5.

Num. 6 (et conclusio num. 5): Cf. *Glossa* in Col. 2, 3 (PL 192, 269 B-C); ubi etiam, parum supra, breviter agitur de quaestione in capitulo sequenti discussa.

Cap. 3 (134).

1. **Quod intellectus et scientia de quibus hic agitur, non illa sunt quae naturaliter habet homo.** Et notandum quod intellectus et scientia quae dicuntur dona Spiritus Sancti, alia sunt ab intellectu et scientia quae naturaliter sunt in anima hominis. Hae enim virtutes sunt, quae per gratiam infunduntur animis fidelium ut per eas recte vivant; illa vero naturaliter habet homo ex beneficio creationis, a Deo tamen. Per has autem virtutes quae dicuntur Spiritus Sancti dona, illa naturalia reformantur atque adiuvantur: ut verbi gratia intellectus naturalis, peccato obtenebratus, per virtutem quandam et gratiam quae dicitur *spiritus intelligentiae*, reformatur atque iuvatur ad intelligendum; ita et per illam virtutem quae dicitur *spiritus sapientiae*, iuvatur atque erigitur mentis ratio ad contemplationem et delectationem aeternae veritatis.

2. **Quod sapientia ista Dei est, nec est illa quae Deus est. — Augustinus in libro XIV De Trinitate ***. Illud etiam sciendum est, quod sapientia de qua nunc disserimus, non est « illa Dei sapientia, ut ait Augustinus¹, quae Deus est, sed hominis sapientia; vera tamen, quae secundum Deum est, ac verus et praecipuus cultus eius est ». Si ergo « colat² mens hominis Deum, cuius ab eo capax facta est et cuius esse particeps potest, sapiens ipsa fit; et non sua luce, sed summae illius lucis participatione sapiens fit. Ista ergo hominis sapientia etiam Dei est; verum non ita Dei est ut ea sapiens sit Deus: non enim participatione sui sapiens est, sicut mens participatione Dei. Sic etiam dicitur *iustitia Dei*³ non solum illa qua ipse iustus est, sed etiam illa quam dat homini cum iustificat impium ».

² agitur] agit RTX. trp. ABC.

14-15 Aug... Trinit. om. RVW.

¹⁹ esse particeps

¹ Cap. 1, n. 1 (PL 42, 1035; CCL 50A, 421). (1048; 443).

² August., *ibid.*, c. 12, n. 15

³ Resp. Rom. 10, 3.

DISTINCTIO XXXVI

Cap. 1 (135).

1. De connexione virtutum quae non separantur. Solet etiam quaeri utrum virtutes ita sint sibi coniunctae, ut separatim non possint possideri ab aliquo, sed qui unam habet, omnes habeat. — Hieronymus, super Isaiam *. De hoc Hieronymus ait ¹: « Omnes virtutes sibi haerent, ut qui una caruerit, omnibus careat »; qui ergo unam habet, omnes habet.

2. Quod quidem probabile est. Cum enim caritas mater sit omnium virtutum ², in quocumque mater ipsa est, scilicet caritas, et cuncti filii eius, id est virtutes, recte fore creduntur. — Augustinus, super Ioan-nem *. Unde Augustinus ³: « Ubi caritas est, quid est quod possit deesse? Ubi autem non est, quid est quod possit prodesse? » — Augustinus, ad Hieronymum *: « Cur ⁴ ergo non dicimus, qui hanc virtutem habet, habere omnes, cum plenitudo Legis sit caritas ⁵? quae quanto magis est in homine, tanto magis est virtute praeditus; quanto vero minus, tanto minus inest virtus; et quanto minus inest virtus, tanto magis est vitium ».

Cap. 2 (136).

1. Si cunctae virtutes pariter sint in quocumque sunt. Utrum vero pariter quis omnes possideat virtutes, an aliae magis, aliae minus in aliquo ferveant, quaestio est.

5-6 Hier. super Is. om. RVW.

10 et 12 Rubr. om. RTVW.

¹ Glossa interlin. in Isai. 56, 1: *Et facite iustitiam*: « Omnes virtutes... Omnes enim sibi haerent, ut qui una caruerit, omnibus careat » (apud Lyranum, IV, 92v); ex Hieron. in h.l. (PL 24 [1845], 538; CCL 73A, 629). Cf. etiam Hieron., *In Isaiam*, 16, 11 (PL 24, 238 C; CCL 73, 264). ² Vide supra, Dist. 23, c. 3, n. 2. ³ *In Ioan.* 15, 12, tr. 83, n. 3 (PL 35, 1846; CCL 36, 536). ⁴ *Epist. 167*, c. 3, n. 11 (PL 33, 738; CSEL 44, 599). ⁵ Resp. Rom. 13, 10: *Plenitudo ergo legis est dilectio*.

Dist. XXXVI. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 251-255; de quaestione ante Magistrum, cf. Abaelardus, *Sic et non*, c. 137 (PL 178, 1570 C - 1574 B); sententiae scholae Anselmi, in O. Lottin, *Psych. et morale*, V, n. 425, p. 293; post Magistrum, cf. O. Lottin, *La connexion des vertus chez saint Thomas et ses prédécesseurs*, in *Psych. et morale*, III-1, 195-252. — Cap. I, num. 2: Auctoritates Augustini, ex *Glossa* in Rom. 13, 10 (PL 191, 1508 D - 1509 A).

2. Quibusdam ¹ enim videtur quod aliae magis, aliae minus habeantur ab aliquo, sicut in Iob patientia eminuit, in David humilitas, in Moysae mansuetudo. Qui etiam concedunt magis aliquem mereri per aliquam unam virtutem quam per aliam, sicut eam plenius habet quam aliam. Non tamen magis per aliquam mereri dicunt quam per caritatem, nec aliquam plenius a quoquam haberi quam caritatem. Alias igitur magis et alias minus in aliquo esse dicunt, sed nullam plenius caritate, quae ceteras gignit. Hasque dicunt ² esse multas facies quas memorat Apostolus dicens: *Ex personis multarum facierum* etc.

3. Alii verius dicunt omnes virtutes et simul et pares esse in quocumque sunt, ut qui in una alteri par exstiterit, in omnibus eidem aequalis sit. — Augustinus in VI libro De Trinitate *. Unde Augustinus ³: « Virtutes quae sunt in animo humano, quamvis alio et alio modo singulae intelligantur, nullo modo tamen separantur ab invicem: ut quicumque fuerint aequales, verbi gratia, in fortitudine, aequales sint et prudentia et iustitia et temperantia. Si enim dixeris aequales esse istos in fortitudine, sed illum praestare prudentia, sequitur ut huius fortitudo minus prudens sit; ac per hoc nec fortitudine aequales sunt, quia est illius fortitudo prudentior. Atque ita de ceteris virtutibus invenies, si omnes eadem consideratione percurras ».

4. Ex his clarescit omnes virtutes non modo esse connexas, sed etiam pares in animo hominis. Cum ergo dicitur aliquis aliqua praeminere virtute, ut Abraham fide, Iob patientia, secundum usus exteriores accipiendum est, vel in comparatione aliorum hominum. Quia vel humilitatis habitum maxime praefert, vel opus fidei vel alicuius ceterarum virtutum praecipue exsequitur: unde et ea prae aliis pollere, vel inter alios homines singulariter excellere dicitur.

5. Augustinus, ad Hieronymum *. Secundum hunc modum, scilicet

² eminuit] emicuit BC, vel emicuit *add. interl.* V. 12 Rubrica om. CRVW. 12-13 Augustinus] in vi^o (vii^o) libro de trin. *add.* BCRX. 28 - 205, 4 Secundum... omnia om. M. 28 Augustinus] in epistola *add.* ALN.

¹ De hac sententia et exemplis adductis, cf. Hieron., *Dialogus contra Pelagianos*, I, nn. 18-19 (PL 23 [1845], 512 B-C); Gregorius, *Moralia*, XXVII, c. 10, n. 17 (PL 76, 407 D-409 A); qui tamen non sunt noti Magistro, ut videtur. ² Quorum dictum recitat Magister in *Glossa* in II Cor. 1, 11: *Multarum facierum*: « Id est discretorum meritorum et diversarum virtutum, ut facies Iob fuit patientia, facies David humilitas, facies Moysi mansuetudo » (PL 192, 12 C). ³ Cap. 4, n. 6 (PL 42, 927; CCL 50, 233s).

Num. 3: *Alii*, ut ipse Lombardus in sermone 16, *In ramis palmarum* (PL 171, 497 A).

secundum rationem actuum exteriorum, alibi Augustinus¹ dicit in aliquo aliam magis esse virtutem, aliam minus, et unam esse et non alteram. Ait enim sic: « Clarissima disputatione tua satis apparuit non placuisse auctoribus nostris, immo ipsi veritati, omnia paria esse peccata, etiam si hoc de virtutibus verum sit ». « Quia² etsi verum est eum qui 5
habet unam, omnes habere virtutes, et eum qui unam non habet, nullam habere, nec sic peccata sunt paria. Quia ubi virtus nulla est, nihil rectum est, nec tamen ideo non est pravo pravius distortoque distortius. Si autem, quod puto esse verius sacrisque Litteris congruentius, ita sunt animae intentiones ut corporis membra (non quod videantur locis, sed quod 10
sentiantur affectibus), et alius illuminatur amplius, alius minus, alius omnino caret lumine: profecto ut quisque illustratione piaie caritatis affectus est: in alio actu magis, in alio minus, in aliquo nihil, sic dici potest habere aliam, et aliam non habere; et aliam magis, aliam minus habere 15
virtutem. Nam et 'maior est in isto caritas quam in illo' recte possumus dicere; et 'aliqua in isto, nulla in illo', quantum pertinet ad caritatem quae pietas est. Et in uno homine, quod maiorem habeat pudicitiam quam patientiam; et maiorem hodie quam heri, si proficit; et adhuc non habeat continentiam, et habeat non parvam misericordiam. Et ut generaliter breviterque complectar quam de virtute habeo notionem: Virtus est caritas qua id quod diligendum est diligitur. Haec in aliis maior, in aliis 20
minor, in aliis nulla est; plenissima vero, quae iam non possit augeri, quamdiu hic homo vivit, in nemine ».

6. Hic insinuari videtur quod aliquis ea ratione possit dici habere unam virtutem magis quam aliam, quia per caritatem magis afficitur in 25
actu unius virtutis quam alterius; et propter differentiam actuum, ipsas virtutes magis vel minus habere dici potest; et aliquam non habere, cum tamen simul omnes et pariter habeat quantum ad mentis habitum vel essentiam cuiusque. In actu vero aliam magis, aliam minus habet; aliam etiam non habet, ut vir iustus, utens coniugio, non habet continentiam 30
in actu, quam tamen habet in habitu.

7. Augustinus*: « Cur³ ergo non dicantur paria peccata? Forte

7 sunt] sint O, esse V. || est] sit BX, om. V. 14 magis] et add. BCNRV. 14-15 habere virtutem om. OVX, add. interl. R. 17 quod] qui BC, quidem OR. 21-22 maior... minor trp. LT. 23 nemine] est add. BCV Aug. 28 simul omnes trp. RTX. 32 Augustinus om. CRTVW, trp. ad Hic (lin. 24) BX.

¹ Epist. 167, c. 2, n. 4 (PL 33, 735; CSEL 44, 592). ² Ibid., c. 4, nn. 14-15 (PL 33, 738s; CSEL 44, 601s); de hac quaestione nihil apud Florum in II Cor. 1, 11.

³ Epist. 167, c. 5, nn. 16-17 (PL 33, 739s; CSEL 44, 603s).

quia magis facit contra caritatem qui gravius peccat, minus qui levius. Nemo enim peccat nisi adversus illam faciendo, quae est plenitudo Legis¹. Ideo recte dicitur²: Qui offenderit in uno, factus est omnium reus, id est contra caritatem facit in qua pendent omnia ».

Cap. 3 (137).

1. Repetit de caritate ut addat quomodo tota lex in ea pendet. Cum duo sint praecepta caritatis, in quibus, ut praetaxatum est³, tota Lex pendet et Prophetarum⁴, advertendum est quomodo hoc sit, cum in Lege et Prophetis multa fuerint caerimonialia mandata, quae si ad caritatis sanctificationem pertinuissent, viderentur nondum debere cessare. Quia vero non iustificationis gratia, quam facit caritas, instituta sunt, sed in figura futuri et in onus imposita⁵, ideo clarescente veritate, cessaverunt velut umbra⁶. Verumtamen et ipsa caerimonialia, secundum spiritualem intellectum quem continent, et omnia moralia ad caritatem referuntur. Pertinent enim omnia ad decem mandata in tabulis scripta⁷, ubi omnium summa perstringitur, ex quibus cetera emanant; sicut in sermone Domini⁸ octo virtutes praemittuntur, ad quas cetera referuntur. Et sicut ad decem mandata Decalogi cetera referuntur, ita et ipsa decem ad duo mandata caritatis⁹. Omnia ergo ad duo mandata caritatis pertinent, 20
quia per caritatem implentur, et ad caritatem tamquam finem referri debent¹⁰.

2. Augustinus in libro De doctrina christiana*. Unde Augustinus¹¹: « Totam magnitudinem et amplitudinem divinatorum Eloquiorum possidet caritas qua Deum proximumque diligimus, quae radix est om-

22 Augustinus¹ om. NOT.

¹ Rom. 13, 10. ² Iac. 2, 10. ³ In Cap. 1, et in Dist. 27, c. 2. ⁴ Matth. 22, 40. ⁵ Resp. Hebr. 10, 1; Act. 15, 28. ⁶ Resp. Col. 2, 16-17. ⁷ De praeceptis agitur in Dist. seq. ⁸ Matth. 5, 3-12. ⁹ Vide supra, Dist. 27, c. 2. ¹⁰ Resp. Rom. 13, 10: Plenitudo ergo Legis est dilectio; 1 Tim. 1, 5: Finis autem praecepti est caritas. ¹¹ Rectius, Sermo 350, n. 2 (PL 39, 1534); de cuius authenticitate cf. PLS 2, 402.

Num. 2: Prima auctoritas, ex Glossa in I Tim. 1, 5 (PL 192, 328 D - 329 D), ubi iam, forsitan ex falso situ rubricae in suo exemplari Flori, Augustino ascribitur in Libro de doctrina christiana. In originali Flori rectius rubricatur Ex sermone de laude caritatis (col. 698); quoddam excerptum libri De doctrina sequitur parum infra. — Secunda, ex eadem Glossa (PL 192, 329 C); illa ad Anastasium, ex Glossa in I Tim. 1, 8 (PL 192, 331 A); ultima, in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329 B); omnes autem trahuntur ex Floro, col. 698, 699, 701, et iterum 699.

nium bonorum. Unde Veritas ait ¹: *In his duobus mandatis universa Lex pendet et Prophetæ.* Si ergo non vacat omnes Paginas sanctas perscrutari, omnia involucra sermonum evolvere, tene caritatem, ubi pendent omnia », quia perfectio est et finis omnium. — **Augustinus in Enchiridion** *: « Tunc ² enim et praecepta et consilia recte fiunt, cum referuntur ad diligendum ⁵ Deum, et proximum propter Deum. Quod vero timore poenae vel aliqua intentione carnali fit, ut non referatur ad caritatem, nondum fit sicut fieri oportet, quamvis fieri videatur ». — **Augustinus, ad Anastasium** *: « Inimicus ³ enim iustitiae est, qui poenae timore non peccat; amicus vero, qui eius amore non peccat ». — **Augustinus in libro De doctrina ¹⁰ christiana** *: « Omnium ⁴ igitur haec summa est, ut intelligatur Legis et omnium divinarum Scripturarum plenitudo esse dilectio Dei et proximi ».

DISTINCTIO XXXVII

Cap. 1 (138).

1. De decem praeceptis, quomodo contineantur in duobus mandatis ¹⁵ caritatis. Sed iam distributio Decalogi, qui in duobus mandatis completur, considerata est. — **Augustinus, De decem chordis** *: « Habet ⁵ enim Decalogus decem praecepta, quae sunt decachordum psalterium ⁶. Quae sic sunt distributa, ut tria quae sunt in prima tabula pertineant ad Deum, scilicet ad cognitionem et dilectionem Trinitatis; septem quae sunt in ²⁰ secunda tabula ad dilectionem proximi ».

¹ Unde] ut L, uti O, Et ut W.

¹² divin. Script. *trp.* BCX.

¹ Matth. 22, 40. ² Cap. 121 (PL 40, 288; CCL 46, 113s). ³ *Epist. 145*, n. 4 (PL 33, 594; CSEL 44, 269). ⁴ Lib. I, c. 35, n. 39 (PL 34, 34; CSEL 80, 30; CCL 32, 28s). ⁵ *Sermo 9*, cc. 5-6 (PL 38, 79s; CCL 41, 117-122); quoad Decalogum, cf. Exod. 20, 3-17; Deut. 5, 7-21. ⁶ Resp. Ps. 143, 9: *In psalterio decachordo psallam tibi.*

Dist. XXXVII: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 12, 5-8 (PL 176, 352 A - 360 B); *Summa sent.*, IV, 3-6 (PL 171, 1150 B [= finis textus huius editionis]; 176, 120 D - 124 D); et praesertim *Glossa ordinaria* in Exod. 20, 3-17, et Deut. 5, 6-21 (apud Lyranum, I, 163a-165a; 337r), unde pleraque hausit Magister. — Cap. 1, num. 1: concinnatur auctoritas ex *Glossa* in Rom. 13, 9 (PL 191, 1509 A) et in Galat. 3, 13 (PL 192, 121 D); cf. etiam *Glossa* in Ps. 32, 2 (PL 191, 327 A), necnon et in Eph. 6, 2 (PL 192, 217 C-D).

2. De primo praecepto *. Primum in prima tabula est ¹: *Non habebis deos alienos, non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem* etc. Haec Origenes ² dicit esse duo mandata, sed Augustinus ³ unum. Hoc ipsum enim quod dixerat, *non habebis deos alienos*, perfectius ⁵ explicat, cum prohibet coli figmenta, scilicet idolum vel similitudinem alicuius rei. — **Origenes** *. Quae duo Origenes ⁴ ita dicit distare, ut *idolum* sit quod nihil habet simile sui; *similitudo* vero quod habet speciem alicuius rei, ut, verbi gratia, « si quis in auro vel ligno vel alia re faciat speciem serpentis vel avis vel alius rei, et statuatur ad adorandum, non ¹⁰ idolum, sed similitudinem fecit. Qui vero facit speciem quam non vidit oculus, sed animus sibi fingit, ut si quis humanis membris caput canis vel arietis formet, vel in uno habitu hominis duas facies, non similitudinem, sed idolum facit, quia facit quod non habet aliquid simile sui ».

Cap. 2 (139).

1. Quomodo idolum nihil esse in mundo dicitur *. « Ideo ⁵ dicit Apostolus ⁶: *Quia idolum nihil est in mundo.* Non enim aliqua ex rebus constantibus assumitur species, sed quod mens otiosa et curiosa reperit. Similitudo vero est, cum aliquid *ex his quae sunt vel in caelo vel in terra vel in aquis* ⁷ formatur ». — **Aliter Augustinus.** — **Augustinus, super Ioannem** *. ²⁰ Augustinus ⁸ vero ita exponit illud: « *Idolum nihil est in mundo*, id est inter creaturas mundi non est forma idoli. Materiam enim formavit Deus, sed stultitia hominum formam dedit. Quaecumque facta sunt naturaliter, facta sunt per Verbum; sed forma hominis in idolo non est

⁶ Origenes (*rubr.*) om. RVW. ⁸ ut om. MRWX, add. interl. T. ⁹ alius] alicuius ABCLMN. ¹⁰ vidit] videt BCN. ¹¹ oculus MRX Origen., oculis alii *cod.*, corr. in oculus T. || fingit] finxit LOV, corr. interl. in finxit T². ¹⁹ Aliter om. BCX. || Aliter Aug. om. RVW, *trp.* LM. || Aug. super Ioan. om. RVW.

¹ Exod. 20, 3-4; Deut. 5, 7-8. ² *In Exod.*, hom. 8, n. 2 (PG 12, 351 C; GSC 29 [1920], 219). ³ *Quaest. in Heptat.*, q. 71 (PL 34, 620s; CSEL 28-II, 136; CCL 33, 102). ⁴ *Ibid.*, n. 3 (PG 12, 353 C-D; GSC 29, 222). ⁵ Origenes, *ibid.* (353 D - 354 A; 222). ⁶ I Cor. 8, 4. ⁷ Resp. Exod. 20, 4; Deut. 5, 8. ⁸ *In Ioan.* 1, 3, tr. 1, n. 13 (PL 35, 1385; CCL 36, 7).

Num. 2: Ex *Glossa* ord. in Exod. 20, 2-3 (apud Lyranum, I, 163a-c), ubi et verba Origenis.

Cap. 2: Verba Origenis, *ibid.* (163c); auctoritas Augustini, ex *Glossa* ord. in I Cor. 8, 4 (cod. l 52b; m 51b; apud Lyranum, VI, 44c), unde sumitur in *Glossa* Lombardi in h.l. (PL 191, 1602 B-C).

facta per Verbum. Sicut peccatum non est factum per Verbum, sed est nihil; et nihil fiunt homines cum peccant ».

2. **Quaestio. In expositione horum verborum: Omnia per ipsum facta sunt** ¹ *. Sed quaeritur quomodo hic dicatur forma idoli non esse facta per Verbum, cum alibi legatur ²: « Omnis forma, omnis compago, omnis concordia partium facta est per Verbum ». — Hoc autem a diversis varie solvitur. Quidam enim dicunt omnem formam et quidquid est, a Deo esse in quantum est; et formam idoli, in quantum est vel in quantum forma est, a Deo esse, sed non in quantum est idoli, id est posita ad adorandum. In hoc enim non est creatura, sed perversio creaturae. Sicut illud quod peccatum est, in quantum peccatum est, « nihil est; et homines cum peccant nihil fiunt ³ », quia ab illo qui vere est separantur. — **Hieronymus, super Ezechielem** *. Unde Hieronymus ⁴: « Quod ex Deo non est, qui solus vere est, non esse dicitur »; ideoque peccatum, quod nos a vero esse abducit, nil esse vel non esse dicitur. — Alii vero dicunt omnem formam, quae scilicet naturaliter est, et omne quod naturaliter est, esse a Deo; sed forma idoli non est naturaliter, quia naturae iustitiae non servit. Id enim naturaliter esse dicitur, quod simplici naturae iustitiae, quae Deus est, militat, non resultat, et naturam creatam non vitiat.

3. **De secundo praecepto** *. Secundum praeceptum est ⁵: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*. Quod est dicere, secundum litteram: Non iurabis pro nihilo nomen Dei ⁶. — **Isidorus** *. Allegorice vero praecipitur ut « non ⁷ putes creaturam esse Christum, Dei Filium, quia omnis creatura *vanitati subiecta est* ⁸, sed aequalem Patri ».

4. **De tertio** *. Tertium vero est ⁹: *Memento ut diem sabbati sanctifices*.

3-4 Rubr. om. VW. || In... facta sunt proprius ponitur ad alibi (lin. 5). 12-13 Rubrica om. RVW. 15 nil] nihil ABCLMVX, corr. ex nihil N. 22 Isidorus om. RVW.

¹ Ioan. 1, 3. ² August., *In Ioan.*, tr. 1, n. 13 (PL 35, 1386; CCL 36, 8). ³ Verba sunt August., supra, ad finem n. 1. ⁴ *In Ezech.* 26, 19: « Qui Deo non vivit, in Scripturis sanctis » dicitur « non subsistere » (PL 25 [1845], 246 A; CSEL 75, 355s). ⁵ Exod. 20, 7; Deut. 5, 11. ⁶ Ita *Glossa interl.* in Exod. 20, 7 (apud Lyran., I, 164r). ⁷ *Glossa ordin.* in Exod. 20, 2, et in Deut. 5, 11 (apud Lyranum, I, 163c; 337a); ex Isidoro, *Quaest. in Vet. Test.*, *In Exod.*, c. 29, n. 3 (PL 83, 301 C). ⁸ Resp. Rom. 8, 20. ⁹ Exod. 20, 8; Deut. 5, 12. Cf. *Glossa ordin.* in Deut. 5, 12 (apud Lyran., I, 337a).

Num. 2: Unde quaestio et verba Augustini, quae non « alibi » sed ibidem parum inferius, sumantur, nescimus. De prima opinione, quae forsitan Magistri sit, cf. Lib. II, Dist. 35, cap. 2, num. 1, et Dist. 37, cap. 1 (Tom. I, 530, 15-19; 543-545). — De secunda, cf. Sententiae scholae Anselmi, n. 511 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 325); et *Summa sent.*, IV, 3 (PL 176, 121 B-C), quae tamen non enumerentur oportet inter fontes huius capituli.

Ubi secundum litteram praecipitur sabbati observantia; allegorice vero, ut requiem et hic a vitis et in futuro in Dei contemplatione expectes ex Spiritu Sancto, id est ex caritate et dono Dei; non quod Spiritus Sanctus sine Patre et Filio hoc operetur.

Cap. 3 (140).

1. **Quare in Spiritu Sancto proprie dicitur fieri remissio** *. — **Augustinus, De blasphemia Spiritus Sancti** *: « Accepit ¹ utique Ecclesia hoc donum, ut in Spiritu Sancto fiat remissio peccatorum. Quam remissionem cum Trinitas faciat, proprie tamen ad Spiritum Sanctum dicitur pertinere, quia ipse est *Spiritus adoptionis filiorum* ² », ipse est Patris et Filii amor et connexio vel communitas ³; ideoque iustificatio nostra et requies ei attribuitur saepius ⁴.

2. Haec sunt tria mandata primae tabulae ad Deum pertinentia. Et primum quidem, quod est de uno Deo colendo, pertinet ad Patrem, in quo est unitas vel auctoritas; secundum ad Filium, in quo est aequalitas; tertium ad Spiritum Sanctum, in quo est utriusque communitas ⁵.

Cap. 4 (141).

1. **De mandatis secundae tabulae**. In secunda vero tabula septem erant mandata ad dilectionem proximi pertinentia.

2. **De primo secundae tabulae** *. Quorum primum ad patrem carnalem refertur, sicut primum primae tabulae ad Patrem caelestem; quod est ⁶: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram, scilicet viventium* ⁷. Parentes vero sic sunt honorandi, ut eis debita reverentia exhibeatur et necessaria ministrentur.

⁶ remissio] peccatorum add. LRV.

¹ *Sermo 71*, c. 17, n. 28 (PL 38, 460). ² Resp. Rom. 8, 15. ³ Cf. Lib. I, d. 10, c. 2, nn. 4-5; et d. 31, c. 6 (tom. I, 112s, 232). ⁴ *Glossa interlin.* in Exod. 20, 8: « Tertium mandatum pertinens ad Spiritum Sanctum, cuius dono requies aeterna promittitur et sanctificatio perficitur » (apud Lyranum, I, 164r). ⁵ Cf. *Glossa ordin.* in Deut. 5, 11 (apud Lyranum, I, 337a). ⁶ Exod. 20, 12; Deut. 5, 16. Cf. *Glossa ordin.* et *interlin.* in hos locos (164v; 337r). ⁷ Resp. Ps. 26, 13: *Credo videre bona Domini in terra viventium*.

Cap. 3, num. 1: Ex *Glossa* in Eph. 4, 4 (PL 192, 197 A); cf. etiam in Rom. 8, 16 (PL 191, 1440 D). — Cap. 4, num. 1-2: ex *Summa sent.*, IV, 3, et 4 (PL 176, 121 A, 122 A), praeter ultima verba, quae sunt ex *Glossa* Magistri in Eph. 6, 2 (PL 192, 217 D et C).

3. **De secundo** *. Secundum est¹: *Non occides*. Ubi secundum litteram actus homicidii prohibetur, secundum spiritum vero etiam voluntas occidendi. Unde huic mandato secundum litteram fit superadditio in Evangelio², quia littera Evangelii exprimitur, quod Legis littera non exprimebatur.

4. **De sensu spirituali et carnali** *. Evangelii littera exprimit intelligentiam spiritualem, id est quam spirituales habent, et secundum quam spiritualiter vivitur; littera Legis sensum carnalem, id est quem carnales habent, et secundum quem carnaliter vivitur: cui facta est superadditio.

5. **De tertio** *. — **Isidorus** *. Tertium est³: *Non moechaberis*, « id est⁴ ne cuilibet miscearis, excepto foedere matrimonii. A parte enim totum intelligitur ». — **Augustinus, super Exodum** *: « Nomine⁵ igitur moechiae omnis concubitus illicitus, illorumque membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi ».

Cap. 5 (142).

1. **De quarto**. Quartum est⁶: *Non furtum facies*. Ubi sacrilegium et rapina omnis prohibetur. — **Augustinus, super Exodum** *: « Non⁷ enim rapinam permisit, qui furtum prohibuit, sed furti nomine bene intelligi voluit omnem illicitam usurpationem rei alienae ».

2. Sacrilegium tribus modis committitur: quando scilicet vel sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, vel sacrum de non sacro aufertur.

12 igitur] ergo N, enim ABC.

17 rapina omnis trp. CLV.

¹ Exod. 20, 13; Deut. 5, 17. ² Resp. Matth. 5, 21-22: *Audistis quia dictum est antiquis: Non occides... Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio etc.* ³ Exod. 20, 14; Deut. 5, 18. ⁴ *Glossa interlin. in Exod. 20, 14*: « Id est... Per partem enim totum vult intelligi » (apud Lyranum, I, 164v); ex Isidoro, *Quaest. in Vet. Test., in Exod.*, c. 29, n. 11 (PL 83, 302 D - 303 A). ⁵ *Glossa ordin. in Exod. 20, 14*: « et nomine moechiae omnis illicitus concubitus atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi » (apud Lyranum, I, 164d); ex August., *Quaest. in Heptat.*, II, q. 71 (PL 34, 622; CSEL 28-II, 138s; CCL 33, 104s). ⁶ Exod. 20, 15; Deut. 5, 19; dein *Glossa interlin. in hos locos*: « Quamlibet rei usurpationem », « Quamlibet rapinam » (apud Lyran., I, 164v, 337r). ⁷ *Glossa ordin. in Exod. 20, 14*: « ...furti nomine bene intelligitur omnis illicita usurpatio rei alienae (non enim rapinam permisit, qui furtum prohibuit) » (apud Lyran., I, 164d); ex August., loc. cit.

Cap. 5, num. 1: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 12, 7 (PL 176, 356 D). — Num. 2-3: ut supra notatur, partim ex *Summa sent.*, IV, 4 (PL 176, 122 B-C); partim (August.) ex *Glossa in Ps. 54*, 12 (PL 191, 511 B); partim ex Hieronymo *In Ezechielem*.

Sacrum vero dicitur quidquid mancipatum est cultui divino, ut ecclesia vel res ecclesiae.

3. **Hieronymus, in epistola quadam** *. Hic etiam usura prohibetur, quae sub rapina continetur. Unde Hieronymus¹: « Usuras quaerere vel fraudare aut rapere nihil interest. Commoda fratri tuo, et accipe quod dedisti et nihil superfluum quaeras, quia superabundantia in usura computatur ». — **Augustinus, super Psalmum** *. Est enim usura, ut ait Augustinus², « cum quis plus exigit in iniuria vel qualibet re quam acceperit ». — **Hieronymus, super Ezechielem** *. Item Hieronymus³: « Putant aliqui usuram tantum esse in pecunia; sed intelligant usuram vocari superabundantiam, scilicet quidquid est, si ab eo quod dedit plus est: ut si in hieme demus decem modios, et in messe quindecim recipiamus ».

4. **Si furtum fecerunt filii Israel quando spoliaverunt Aegyptios** *. Si vero quaeritur de filiis Israel, qui, Domino iubente, ab Aegyptiis mutuaverunt vasa aurea et argentea et vestes pretiosas, et asportaverunt⁴, utrum furtum commiserint, dicimus eos qui ut parerent Deo iubenti illud fecerunt, non fecisse furtum, nec omnino peccasse. — **Augustinus, super Exodum** *. Unde Augustinus⁵: « Israelitae non furtum fecerunt, sed Deo iubenti ministerium praebuerunt. Hoc enim Deus iussit, qui Legem dedit. Sicut minister iudicis sine peccato occidit quem Lex praecipit; sed si id sponte faciat, homicida est, etiam si eum occidat quem scit a iudice occidendum ». — **Augustinus, super Psalmum** *: « Infirmi⁶ autem, qui ex cupiditate Aegyptios deceperunt, magis permissi sunt hoc facere illis, qui iure talia passi sunt, quam iussi ».

8 iniuria] pecunia X, usura AMT, quod corr. M (mg.) T.
24 iure talla trp. MRTX.

9 tantum esse trp. BLNR.

¹ Non invenitur apud Hieronymum; sumitur unacum alia auctoritate eiusdem in Ezech. (infra), ex *Summa sententiarum*, IV, 4 (PL 176, 122 C). ² *Glossa ordin. in Ps. 54, 12: usura et dolus* (apud Lyran., III, 162a; cod. Laurent. Pl. XVII. 4, fol. 69d); ex Augustino in h.l., n. 14 (PL 36, 638; CCL 39, 667). ³ *Glossa ordin. in Ezech. 18, 8* (apud Lyranum, IV, 237a); ex Hieron., *In Ezech.*, 18, 8 (PL 25 [1845], 176 C, 177 A; CCL 75, 240). ⁴ Exod. 11, 2; et 12, 35-36. ⁵ *Glossa ordin. in Exod. 11, 2* (apud Lyranum, I 145a); ex August., *Quaest. in Heptat.*, II, q. 39 (PL 34, 607s; CSEL 28-II, 112; CCL 33, 85). ⁶ *Glossa ordin. in Ps. 104, 37: Et eduxit eos cum argento et auro* (apud Lyranum, III, 243c; cod. Laurent., f. 144a); ex August. in h.l., n. 28 (PL 37, 1400; CCL 40, 1547s).

Num. 4: Quaestio suggeritur in *Summa sent.*, IV, 4 (PL 176, 122 C); vide dein Lomb. in Ps. 104, 37 (PL 191, 955 C).

5. **Augustinus, super Psalmum ***. Hic opponitur quod etiam boni in illo opere peccaverunt, quia naturalem legem, cui concordat Evangelium et lex moralis praeceptionis, transgressi sunt, quae est: *Quod tibi non vis, alii ne feceris*¹. « Quam² Veritas scripsit in corde hominis; et quia non legebat in corde, iteravit in tabulis, ut voce forinsecus admota, rediret ad cor³ et ibi inveniret quod extra legeret ». Hanc igitur illi praevaricati videntur in illo facto, aliis facientes quod nolebant sibi fieri. — Sed ibi subintelligendum est 'iniuste', ut non alii scilicet iniuste facias, quod tibi non vis fieri. Alioquin huius praevaricator est iudex, dum punit reum, nolens aliquid tale sibi fieri. Ita etiam et illud Domini verbum⁴: *Omnia quaecumque vultis ut faciant vobis homines etc.*, de bonis accipiendum est quae nobis invicem exhibere debemus.

Cap. 6 (143).

1. **De quinto ***. Quintum praeceptum est⁵: *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium*. Ubi crimen mendacii et periurii prohibetur.

2. **Augustinus, super Exodum: scilicet si omne mendacium ibi prohibetur ***: « Solet⁶ autem quaeri utrum prohibitum sit omne mendacium. Quidam dicunt illud tantum prohiberi quod obest et non prodest ei cui dicitur. Tale enim non est *adversus proximum*, ut ideo videatur hoc addidisse Scriptura. Sed de mendacio magna quaestio est, nec cito explicari potest ».

3 vis] fieri *add. LRX, add. interl. V.* 4 ne] non OV. 10 et om. MRT.
17 scilicet om. MNVW.

¹ Resp. Tob. 4, 16; Matth. 7, 12; Luc. 6, 31. ² Partim in *Glossa ordin.* in Ps. 57, 1: *Si vere utique iustitiam loquimini* (apud Lyran., III, 165c; cod. cit., 72b, in parte tantum); ex August. (rubrica) in h.l., n. 1 (PL 36, 673s; CCL 39, 708). ³ Resp. Isai. 46, 8: *Redite, praevaricatores, ad cor.* ⁴ Matth. 7, 12: *Glossa interlin.* in h.l.: « Voluntas hic de bonis tantum dicitur » (apud Lyranum, V, 28v). ⁵ Exod. 20, 16; Deut. 5, 20. *Glossa interlin.* in Exod. 20, 16: « Quod est crimen mendacii et falsitatis » (apud Lyranum, I, 165r). ⁶ *Glossa ordin.* in Exod. 20, 16 (apud Lyran., I, 165a); ex August., *Quaest. in Heptat.*, II, q. 71 (PL 34, 622s; CSEL 28-II, 139s; CCL 33, 105).

Num. 5: Verba Augustini, ex *Glossa* in Ps. 57, 1 (PL 191, 534 C).

DISTINCTIO XXXVIII

Cap. 1 (144).

1. **De triplici genere mendacii. — Augustinus, super Psalmum V ***. Sciendum est tamen tria esse genera mendaciorum. « Sunt¹ enim mendacia quaedam pro salute vel commodo alicuius, non malitia, sed benignitate dicta: qualiter obstetrices² mentitae sunt » et Raab³. — « Est et aliud mendacii genus, quod fit ioco, quod non fallit: scit enim cui dicitur, causa ioci dici. Et haec duo genera mendaciorum non sunt sine culpa, sed non cum magna. Perfectis vero non convenit mentiri, nec etiam pro temporali vita alicuius, ne pro corpore alterius animam suam occidant. Licet autem eis verum tacere, sed non falsum dicere: ut si quis non vult hominem ad mortem prodere, verum taceat, sed non falsum dicat ». — Tertium vero genus mendacii est, quod ex malignitate et duplicitate prodit, cunctis valde cavendum.

2. His videtur innui mendacia illa quae fiunt ioco vel pro salute alicuius, imperfectis esse venialia peccata; perfectis vero illud quod pro commodo alterius dicitur, esse damnabile. Quod etiam de mendacio ioci putari potest, praecipue si iteretur.

3. **Quod mendacium obstetricum et Raab fuit veniale ***. — **Augustinus, super Leviticum ***. De mendacio autem obstetricum et Raab, quod

15 videtur innui *trp. MRTX.*

¹ Num. 7 (PL 36, 85; CCL 38, 22); vide notam infra positam. ² Resp. Exod. 1, 15-21. ³ Resp. Ios. 2, 3-6.

Dist. XXXVIII. Cf. Ivo Carnutensis, *Decretum*, XII, De mendacio et periurio (PL 161, 779ss, 792ss); et eius *Panormia*, VIII, capp. 124-134 (PL 161, 1333ss); Hugo, *De sacram.*, I, 12, 7 (PL 176, 356 D - 357 C); *Summa sent.*, III, 5 (PL 176, 122 D - 123 D); Gratianus, *Decretum*, C. 22, q. 2 (ed. Ae. Friedberg, I, 866-875). — Cap. 1, num. 1: Auctoritas Augustini, ex *Glossa ord.* in Ps. 5, 7 (cod. Laurent., Plut. XVII, 4, f. 4c; apud Lyranum, III, 93b); inde, quibusdam probabiliter adiunctis textui originali, in *Glossa Magistri* (PL 191, 98 A-D); cf. Proleg. ad tom. I, 59*. — De verum tacendo, cf. A. M. Landgraf, *Der verfolgte Feind und das nichtgehaltene Versprechen in der Theologie der Frühscholastik*, in *Divus Thomas* (Fr.), 22 (1944), 3-30. — Num. 3: Prima auctoritas Augustini, ex *Glossa ord.* in Levit. 19, 11 (apud Lyranum, I, 247b). Alia (et aliae quae infra inveniuntur) de *Enchiridion*, ex originali quod ad manum habuit Lombardus. Non negamus quod inspirante Gratiano Magister recurrit a *Decreto* ad originale, etiam infra.

fuerit veniale, Augustinus tradit dicens¹: « Forsitan sicut obstetrices non remuneratae sunt quia mentitae sunt, sed quia infantes liberaverunt, et propter hanc misericordiam veniale fuit peccatum, non tamen nullum: sic Raab liberata propter liberationem exploratorum, pro qua fuit veniale peccatum. Sed ne putet quisque in ceteris peccatis, si propter liberationem hominum fiant, ita posse concedi veniam. Multa enim mala detestanda talem sequuntur errorem ». — Augustinus in *Enchiridion* *: « Possumus² enim et furando alicui prodesse, si pauper cui datur sentit commodum, et dives cui tollitur non sentit incommodum. Ita et adulterando possumus, si aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura; et si vixerit, poenitendo purganda: nec ideo peccatum grave negabitur tale adulterium ».

Cap. 2 (145).

1. De octo generibus mendacii. Sciendum est etiam octo esse genera mendacii, ut Augustinus in libro *De mendacio*³ tradit; quae diligenter notanda sunt, ut appareat quod mendacium sit veniale, et quod damnabile. « Primum capitale est mendacium longeque fugiendum, quod fit in doctrina religionis; ad quod nulla causa quisquam debet adduci. Secundum, quod tale est ut nulli prosit, sed obsit alicui. Tertium, quod ita prodest alteri, ut obsit alteri. Quartum, sola mentiendi fallendique libidine, quod mirum mendacium est. Quintum, quod fit placendi cupiditate de suaviloquio. His omnibus evitatis, sequitur sextum genus, quod et nulli obest et prodest alicui, ut si quis pecuniam alicuius iniuste tollendam sciens ubi sit, nescire se mentiatur. Septimum, quod et nulli obest et prodest alicui, ut si quis, nolens hominem ad mortem quaesitum prodere, mentiatur. Octavum, quod nulli obest, et ad hoc prodest ut ab immunditia corporali aliquem tueatur ».

⁵ quisque] quisquam MV, corr. in quisquam O²T. ¹⁴ De octo gen. (speciebus elench.) mendacii BCX et elenchus capp., Quod sunt genera mendaciorum N, om. alii codd. 17 - 215, 4 Primum... arbitretur om. M.

¹ Quaesit. in *Heptat.*, III, q. 68 (PL 34, 708; CSEL 28-II, 296s; CCL 33, 221s).

² Cap. 22 (PL 40, 244; CCL 46, 62); partim in *Decreto* Gratiani, C. 22, q. 2, c. 4, § 2 (I, 868).

³ Cap. 14, n. 25 (PL 40, 505; CSEL 41, 444s).

Cap. 2, num. 1: Ex *Decreto* Gratiani, tam ex dicto eius ante cap. 8 quam ex C. 22, q. 2, c. 8 (869), quibusdam omissis.

2. « In his¹ autem tanto minus peccat quisque cum mentitur, quanto magis a primo recedit. Quisquis vero aliquod genus esse mendacii, quod peccatum non sit, putaverit, decipiet se ipsum turpiter, cum honestum esse deceptorem aliorum arbitretur ». — « Omne² ergo genus mendacii summopere fuge », « quia³ omne mendacium non est a Deo ».

Cap. 3 (146).

Quid sit mendacium. Hic videndum est quid sit mendacium et quid sit mentiri, deinde utrum omne mendacium sit peccatum et quare. — Augustinus in libro *Contra mendacium* *: « Mendacium est, ut ait Augustinus⁴, falsa significatio vocis cum intentione fallendi ». Ut ergo mendacium sit, necesse est ut falsum proferatur, et cum intentione fallendi: « hoc⁵ enim malum est proprium mentientis, aliud habere clausum in pectore, aliud promptum in lingua ».

Cap. 4 (147).

1. Quid sit mentiri *. Mentiri⁶ vero est loqui contra hoc quod animo sentit quis, sive illud verum sit, sive non. Omnis ergo qui loquitur mendacium, mentitur, quia loquitur contra hoc quod animo sentit, id est voluntate fallendi; sed non omnis qui mentitur, mendacium dicit, quia quod verum est loquitur aliquando mentiendo, sicut e converso falsum dicendo aliquando verax est. — Augustinus in *Enchiridion* *. Unde Augusti-

¹ peccat quisque trp. RTVX. ² esse mendacii trp. ABCN. ³ decipiet] decipit ATV, corr. ex decipit R. 12-13 hoc... lingua om. M. 20 Rubrica om. RTV.

¹ August., *ibid.*, c. 21, n. 42 (PL 40, 516; CSEL 41, 464s). ² Isidorus (sine rubrica), *Synonyma de lamentatione animae peccatricis*, II, n. 52 (PL 83, 857 C). ³ Cui attribuendum sit hoc dictum, non apparet. ⁴ Cap. 12, n. 26 (PL 40, 537; CSEL 41, 507). ⁵ August., *Enchiridion*, c. 18 (PL 40, 241; CCL 46, 58). ⁶ Haec descriptio Magistri quasi paraphrasis exstat Augustini, in *Enchiridion*, c. 22 (PL 40, 243; CCL 46, 62).

Num. 2: Ex eodem canone *Decreti*, § 2 (870). Ultima autem verba ex c. 16 (872).

Cap. 3: Cf. A. M. Landgraf, *Definition und Sündhaftigkeit der Lüge nach die Lehre der Frühscholastik*, in *Zeitschrift für kath. Theologie*, 63 (1939), 50-85, 157-180. — Definitio invenitur in *Glossa* in II Cor. 1, 17 (PL 192, 14 D), et in dicto Gratiani ad secundam partem C. 22, q. 2 (868).

Cap. 4, num. 1: quasi omnia verba Augustini in *Enchiridion* inveniuntur etiam apud Gratiani *Decretum*, C. XXII, q. 2, c. 4, § 3 (868); Magister autem auctoritatem traxit, ut videtur, ex originali (ita etiam infra in sequentibus capitulis).

n u s 1: « Nemo sane mentiendus est, qui dicit falsum quod putat verum, quia quantum in ipso est non fallit ipse, sed fallitur. Non igitur mendacii arguendus est, qui falsa incautius credit ac pro veris habet; potiusque e contrario ille mentitur, qui dicit verum quod putat falsum. Quantum enim ad animum eius attinet, non verum dicit, quia non quod 5 sentit dicit, quamvis verum inveniatur esse quod dicit. Nec ille liber est a mendacio, qui ore nesciens loquitur verum, sciens autem voluntate mentitur ».

2. **Quaestio de Iudaeo qui dicit Christum esse Deum** *. Hic quaeri solet, si Iudaeus dicat Christum esse Deum, cum non ita sentiat animo, 10 utrum loquatur mendacium. — Non est mendacium quod dicit, quia licet aliter teneat animo, verum est tamen quod dicit, et ideo non est mendacium; mentitur tamen illud quod verum est dicens.

Cap. 5 (148).

1. **Quod omne mendacium sit peccatum** *. — **Augustinus in Enchiridion** *. Quod vero omne mendacium sit peccatum, Augustinus 15 insinuat 2: « Mihi, inquit, videtur omne mendacium esse peccatum, sed multum interesse quo animo et de quibus rebus quisque mentiatur. Non enim sic peccat qui consulendi, ut qui nocendi voluntate mentitur; nec tantum nocet qui viatorem mentiendo in diverso itinere mittit, quantum 20 qui viam vitae mendacio depravat ».

2. **Quare omne mendacium sit peccatum** *. « Porro 3 omne mendacium ideo dicendum est esse peccatum, quia hoc debet loqui homo quod animo gerit, sive illud verum sit, sive putetur et non sit. Verba enim ideo sunt instituta: non ut per ea homines invicem fallant, sed per ea in alterius 25 notitiam suas cogitationes ferant. Verbis ergo uti ad fallaciam, non ad quod sunt instituta, peccatum est ».

12 est tamen *trp.* BCLT. 15-16 Aug. in Ench. *om.* RVW. || in Ench. *om.* BCN.
18 interesse] interest BCRVW. 22 Quare] Quod CMT. 23 est *om.* BCMNT.

1 Cap. 18 (PL 40, 240; CCL 46, 58). 2 Cap. 18 (PL 40, 240; CCL 46, 58).
3 Ibid., c. 22 (243; 62).

Num. 2: Quaestio oritur ex *Summa sent.*, IV, 5 (PL 176, 123 B).
Cap. 5, num. 1: Cf. *Decretum*, C. 22, q. 2, c. 12 (871). — Num. 2: *ibid.*, c. 4, § 1 (867s).

3. **Quod non ideo mendacium non est peccatum quia prodest** *. « Nec 1 ideo etiam ullum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus alicui aliquando prodesse mentiendo: possumus enim, ut praedictum est 2, et furando et adulterando prodesse ».

5 4. **Quod non tantum tunc mendacium est quando laedit** *. — **Augustinus, super Leviticum** *: « Mendacium 3 quoque non tunc tantum esse possumus dicere, quando aliquis laeditur: cum enim a sciente dicitur falsum, mendacium est, sive quis sive nemo laedatur ».

5 5. **Hic solvitur supraposita quaestio** * 4. Ecce ex his constat omne 10 mendacium esse peccatum. Non tamen de omni mendacio accipiendum est illud 5: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium*; nec illud 6: *Os quod mentitur, occidit animam*. Nec omne mendacium isto praecepto prohiberi videtur, nec praemissa descriptione mendacium ioci includi.

Cap. 6 (149).

15 1. **Ubi cum periculo erratur vel non**. — **Augustinus in Enchiridion** *. Illud etiam sciendum est, quod « in 7 quibusdam rebus magno malo, in quibusdam parvo, in quibusdam nullo fallimur ». « In 8 quibus rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur an non, vel utrum vera putentur an falsa, sive sint sive non: in his errare, id est aliud pro 20 alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; vel si est, minimum atque levissimum ». « Et 9 sunt vera, quamvis non videantur, quae nisi credantur, ad vitam aeternam non potest perveniri ».

2. **Quid sit error** *. Et licet « error 10 maxima cura cavendus sit, non modo in maioribus, sed etiam in minoribus rebus, nec nisi rerum ignorantia

5-6 Aug. super Levit. *om.* RVW. 15 Aug. in Ench. *om.* RVW. 23 Quid] Quis OT.

1 Ibid., c. 22 (243; 62). 2 Supra, Cap. 1, in fine n. 3. 3 Id est, *Quaest. in Heptat.*, III, q. 68 (PL 34, 707; CSEL 28-II, 295; CCL 33, 221). 4 Posita in fine Dist. 37, c. 6, n. 2. 5 Ps. 5, 7. 6 Sap. 1, 11. 7 Cap. 19 (PL 40, 241; CCL 46, 59). 8 Ibid., c. 21 (PL 40, 243; CCL 46, 61). 9 Ibid., c. 20 (242; 61). 10 Ibid., c. 17 (239; 57); videsis etiam Lib. II, d. 22, c. 5 (tom. I, 446).

Num. 3: *ibid.*, § 2 (868). — Num. 4: non videtur trahi de *Glossa ord.* in Levit. 19, 11 (apud Lyranum, I, 247a), nec ex originali Augustini; non invenitur in collectione Flori Lugdunensis. — Num. 5: Cf. dictum Gratiani ad C. 22, q. 2, c. 8 (869), quod in parte fons est huius numeri.

Cap. 6, num. 1: Quaedam verba Augustini in *Decreto*, C. 22, q. 2, c. 6 (868-869).

possit errari, non est tamen consequens ut continuo erret quisquis aliquid nescit, sed quisquis se existimat scire quod nescit: pro vero enim approbat falsum, quod est erroris proprium. Verumtamen in qua re quisque erret, interest plurimum. Sunt enim quae nescire sit melius quam scire. Item nonnullis errare profuit aliquando, sed in via pedum, non in via morum ».

3. **De Iacob, si mentitus fuit ***. Solet quaeri de Iacob, qui se dixit esse Esau¹, aliter animo sentiens, utrum mentitus sit. — De hoc Augustinus² ait: « Iacob quod matre fecit auctore ut falleret patrem, si diligenter attendatur, videtur non esse mendacium, sed mysterium ». Intendebat enim matri obedire, quae per Spiritum noverat mysterium. Et ideo, propter familiare consilium Spiritus Sancti quod mater acceperat, a mendacio excusatur Iacob.

DISTINCTIO XXXIX

Cap. 1 (150).

15

De periurio. Nunc de periurio videamus. Periurium est mendacium iuramento firmatum.

Cap. 2 (151).

1. **An periurium sit quod non est mendacium ***. — Hieronymus, super Ieremiam *. Hic quaeritur utrum sit periurium, ubi non est mendacium. Quod quibusdam videtur, ex auctoritate Hieronymi dicentis³: « Advertendum est quod iusiurandum tres habeat comites: veritatem, iudicium et iustitiam. Si ista defuerint, non erit iuramentum, sed

19-20 Hieron. super Ier. om. RVW.

¹ Resp. Gen. 27, 19-24. ² Contra mendacium, c. 10, n. 24 (PL 40, 533; CSEL 41, 499). ³ In Ierem. 4, 2 (PL 24 [1845], 706 A-B; CSEL 59, 51; CCL 74, 40).

Num. 3: Quaestio et solutio, ex Summa sent., IV, 5 (PL 176, 122 D - 123 A).

Dist. XXXIX: Cf. Hugo, De sacram., I, 12, 7 (PL 176, 357 C - 358 C); Summa sent., IV, 5 (PL 176, 123 D - 124 B); et M. David, Parjure et mensonge dans le Décret de Gratien, in Studia Gratiana III, 1955, 117-141. — Cap. 1: Definitio, ex Summa sent., IV, 5 (PL 176, 123 D). — Cap. 2, Num. 1: Auctoritas Hieronymi, ex Decreto, C. 22, q. 2, c. 2 (867); tres tamen legitur in dicto Gratiani post c. 23 ad finem q. 4 (882, lin. 2).

periurium ». Ubi autem falsum iuratur, veritas deest; si ergo falsum iuratur, etsi non sit ibi intentio fallendi, videtur esse periurium, quia deest veritas.

2. **Quorundam opinio de hac re ***. Quibusdam placet non esse periurium ubi non est mendacium; et sicut dicitur aliquando falsum sine mendacio, ita iuratur falsum sine periurio. Falsum forte dixit Apostolus¹ cum se venturum ad Corinthios promisit, nec tamen, sicut ei imponebatur², culpam mendacii contraxit, quia sic animo sentiebat. Et si iuramento illud confirmasset, non periurium incurrisset, quia quantum in ipso fuit, verum dixit; et si iurationem addidisset, quantum in se foret, verum iurasset, etsi aliter evenerit quam dixit. Ideo, sicut quis non est mendax nisi aliter sentiat animo quam dicit, sive ita sit sive non, ita videtur quibusdam neminem periurum constitui nisi aliter sentiat animo quam loquitur, sive ita sit sive non.

15

Cap. 3 (152).

1. **De triplici modo periurii. — Sententia verior ***. Sed melius creditur et ille peierare qui falsum voluntate fallendi iurat, et qui falsum putans quod verum est iurat, et qui verum putans quod falsum est iurat. — Unde Augustinus³: « Homines falsum iurant vel cum fallunt, vel cum falluntur. Aut putat homo verum esse quod falsum est, et temere iurat; aut scit vel putat falsum esse, et tamen pro vero iurat, et nihilominus cum scelere iurat. Distant autem ista periuria duo quae commemoravi. Fac illum iurare qui verum esse putat pro quo iurat: verum putat esse, et tamen falsum est; non ex animo iste periurat, sed fallitur: hoc pro vero habet quod falsum est, non pro falsa re sciens iurationem interponit. Da alium qui scit falsum esse et dicit verum esse, et iurat tamquam verum sit, quod scit falsum esse. Videtis quam ista detestanda sit belua.

¹ 11 evenerit] eveniret BC, corr. ex evenit in eveniret V. ¹⁶ Sententia verior om. LRVW. ¹⁸ et... iurat marg. TW. ²¹ falsum esse trp.NTV.

¹ Resp. I Cor. 16, 5. ² Ab huiusmodi accusatione se purgat Apostolus, II Cor. 1, 15-23; cf. Glossa Magistri in h.l. (PL 192, 14 C). ³ De verbis Apostoli in sermone xxviii (rubr.); id est Sermo 180, c. 2, n. 2 (PL 38, 973).

Num. 2: Fundatur, ut videtur, in dictum Gratiani post capitulum iam citatum in num. 1, ubi arguitur ex verbis Apostoli, et aliud post cap. 3 (ibid.).

Cap. 3, num. 1: Hic quodammodo arguitur contra conclusionem Gratiani, post eundem canonem 2. Auctoritas Augustini, ibidem in can. 3 (867).

Fac alium qui putat falsum esse, et iurat tamquam verum sit, et forte verum est. Verbi gratia, ut intelligatis: Pluit in illo loco? interrogas hominem. Et dicit pluisse. Et tunc pluit ibi, sed putat non pluisse: periurus est. Interest quemadmodum verbum procedat ex animo: ream linguam non facit nisi rea mens». — His evidenter traditur quod tripliciter peierat homo, ut supra diximus: dum vel sciens falsum iurat, vel putans falsum quod verum est iurat, vel existimans verum quod falsum est iurat.

2. Sed hoc extremum non videtur esse periurium; vel si periurium nominetur eo quod falsum iuratur, non videtur esse reus periurii qui sic iurat, quia non est mens eius rea, et ideo nec lingua. — Immo eius mens rea est, dum iurare praesumit quod perspicue verum non deprehendit. Non igitur omne periurium mendacium est, nec omnis qui peierat mentitur; sed omnis mentiendo iurans peierat, et omnis qui falsum iurat, sive mentiens sive non, peierat.

3. **Quaestio.** Cum vero quis iurat quod verum est, aestimans esse falsum, quaeritur quid sit ibi periurium. Ipsa enim significatio vocis vera est, quia verum nescienter loquitur. Non igitur ipsa significatio vel falsum vel mendacium est, quia vera est; et quod verum est, periurium non videtur esse. — **Solutio** *. Ad hoc dicimus loqui sic, scilicet contra mentem sub attestazione iuramenti, esse periurium. Mentiri ergo adhibita iuratione periurium est. Periurium ergo est vel iurando loqui falsum cum intentione fallendi, vel iurando loqui falsum sine intentione fallendi, vel iurando loqui verum cum intentione fallendi.

4. **Oppositio.** Hic opponitur: Si omnis qui falsum iurat, peierat, tunc qui alicui promittit dare sub certo termino aliquid, quod tamen non faciet, ex quo iuravit, peieravit, quia falsum iuravit: non enim ita futurum erat ut iuravit. — **Determinatio** *. Ad hoc dici potest quia non omnis qui iurat quod falsum est, ex quo iurat periurus est, sicut iste de quo agimus; sed ex quo propositum mutat vel terminum transgreditur, iuratio talis fit periurium.

3 tunc] cum *add.* ACOT, *add. sed del.* B. 7 existimans] estimans BCX.
11 mens eius *irp.* MRT. 16 Quaestio *om.* MRVW. || aestimans] existimans LMR.
20 Solutio *om.* TVW. || hoc] quod MNTV. 21-22 Mentiri... est! *om.* M. 23 vel!...
fallendi *om.* (hom.) MO. 27 faciet] facit BC, faciat X. 31 periurium] reatu
add. BCNTVW.

Num. 2: Cf. dictum Gratiani post cap. 3 (867).

Cap. 4 (153).

1. **An iuratio sit malum.** Si autem quaeritur utrum iurare sit malum, dicimus aliquando malum esse, aliquando non. Sponte enim et sine necessitate iurare, vel falsum iurare, peccatum grande est. Ex necessitate autem iurare, scilicet vel ad asserendam innocentiam, vel ad foedera pacis confirmanda, vel ad persuadendum auditoribus quod est eis utile, malum non est, quia necessarium.

2. **Augustinus, De sermone Domini in monte** *. Unde Augustinus 1: «Iuramentum faciendum est in necessariis, cum pigri sunt homines credere quod est eis utile. Iuratio non est bona, non tamen mala cum est necessaria», id est non est appetenda sicut bona, non tamen fugienda tamquam mala, cum est necessaria.

3. **Augustinus, super Epistolam ad Galatas** *: «Non 2 est enim contra praeceptum Dei iuratio; sed ita intelligitur Dominus prohibuisse a iuramento 3, ut quantum in ipso est, quisque non iuret: quod multi faciunt, in ore habentes iurationem tamquam magnum atque suave aliquid. Apostolus enim novit praeceptum Domini, et tamen iuravit 4. Prohibemur ergo iurare cupiditate vel delectatione iurandi».

4. **Augustinus, De sermone Domini** *. Quod ergo Christus ait in Evangelio 5: *Ego dico vobis non iurare omnino*, «ita intelligitur praecepisse, ne quisquam sicut bonum appetat iuramentum, et assiduitate iurandi labatur in periurium». Quod vero addidit 6: «*Sit sermo vester, Est, est.*

13 Rubrica *om.* RVW.

22 addidit] addit MRTWX, *corr. interl. ex* addit V.

1 Lib. I, c. 17, n. 51 (PL 34, 1255; CCL 35, 58). 2 In Gal. 1, 20: *Ecce coram Deo, quia non mentior*, n. 9 (PL 35, 2110). 3 Matth. 5, 34 (uti infra, in num. 4).
4 Verbi gr., Rom. 1, 9; I Cor. 15, 31; II Cor. 11, 31; Gal. 1, 30; Phil. 1, 8. 5 Matth. 5, 34; inde August., *De serm. Domini in monte*, I, c. 17, n. 51 (PL 34, 1255s; CCL 35, 58s).
6 Matth. 5, 37.

Cap. 4, num. 1: Quaestio oritur ex dicto Gratiani ad initium C. 22, q. 1, ad I Partem (862); cf. etiam *Glossa Magistri* in I Cor. 15, 30 (PL 191, 1683 C). — Num. 2: Auctoritas Augustini, ex *Glossa ord.* in Rom. 1, 9 (cod. l 1c; m 1c; apud Lyranum, VI, 4c), inde in *Glossa Magistri* in h.l. (PL 191, 1318 C); cf. Gratianus, C. 22, q. 1, c. 5 (862). *Glossa ad verba Aug.*, ex dicto Gratiani, *ibid.*, pars III (864). — Num. 3: Ex *Decreto*, C. 22, q. 1, c. 2 (861). — Num. 4: concinnatur ex cap. 5 et 6, c. 2 in fine et c. 14 in fine (862, 861, 864); sed «qui aliter non credit», ex Augustino (*De sermone Domini in monte*, loc. cit.) in *Glossa* in I Cor. 15, 30 (PL 191, 1683 D); vide etiam dictum Gratiani, *ibid.*, pars III (864).

Non, non, bonum est et appetendum. Quod autem amplius est, a malo est, id est si iurare cogaris, scias de necessitate venire infirmitatis eorum quibus aliquid suades. Quae infirmitas utique malum est, unde nos quotidie liberari precamur dicentes 1: *Libera nos a malo*. Ideoque non dixit: *Quod amplius est*, malum est: tu enim non facis malum, qui bene uteris iuratione; sed *a malo est*: illius » « qui aliter non credit », id est ab infirmitate 2, quae aliquando poena est, aliquando poena et culpa 3. « Ibi ergo Dominus prohibuit malum, suasit bonum, indulsit necessarium 4 ».

Cap. 5 (154).

1. De iuramento quod fit per creaturas. Quaeritur etiam utrum liceat iurare per creaturam. Quod non videtur, cum in Lege scriptum sit 5: *Reddes autem Domino iuramenta tua*, et Christus in Evangelio 6 praecipiat *non iurare omnino, nec per caelum, nec per terram, nec per Ierosolymam, nec per caput tuum*.

2. Hieronymus, super Matthaicum *: « Iudaeis 7 quasi parvulis concessum fuit iurare per Creatorem », et (Augustinus *) « praeceptum ut

12 praecipiat] preceperat M, precept V, in corr. X. 15 Rubrica om. RVW.

1 Matth. 6, 13. 2 August. ibidem legit: « illius cuius infirmitate iurare cogaris » (PL 34, 1256; CCL 35, 59); *Glossa ordin.* in Matth. 5, 37: *A malo est*: « Non tuo, sed illius a quo cogaris iurare, id est ab infirmitate illius, quae malum est » (apud Lyranum, V, 22a). 3 Cf. Lib. II, d. 36, c. 1 (tom. I, 536s). 4 Haec ultima phrasid datur tanquam Augustini, et quidem sub rubrica: *Idem in eodem* (id est *De sermone Domini in monte*), in *Glossa* in Rom. 1, 9 (PL 191, 1318 B; cod. z 6a); unde transit in *Summam* Alex. de Hales, III, n. 313, solutio (IV, 473b), et in alios Scholasticos. Sed adhuc non invenimus. Non habetur ap. Florum in Rom. 1, 9 (col. 37-38); nec in originali Augustini *De sermone Domini in monte*, uti parum supra. Unde nihil aliud videtur esse quam resumptio ipsius Magistri doctrinae Augustini, quod scilicet Dominus prohibet malum (in num. 3), suadit bonum (n. 4), indulget necessarium (nn. 1-2). 5 Verba sunt Christi, Matth. 5, 33, praeceptum memorantis Deut. 23, 31: *Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere*; vel Ps. 49, 14: *Redde Altissimo vota tua*. 6 Matth. 5, 34-36. 7 In Matth. 5, 33 (PL 26 [1845], 40 A; CCL 77, 32); de rubrica Augustini, vide alias notas infra.

Num. 2: Auctoritas conflatur, ut nobis videtur, ex *Glossa ord.* in Matth. 5, 33 (apud Lyranum, V, 22a); sub forma diversa invenitur in parte in *Decreto*, C. 22, q. 1, c. 8 (863). Quare quaedam verba Hieronymi ad initium passus Augustino attribuantur, nescimus, nisi forte in autographo Magister hic rubricam collocaverit quam poni oportuisset ad finem capituli. Quod sequitur conficitur ex dicto Gratiani post cap. 16, C. 22, q. 1 (865-866), et ex *Glossa ord.* in Matth. 5, 34-36 (22a).

si iurare contingeret, non nisi per Creatorem iurarent, non per creaturam »; quia « iurantes per angelos et elementa, creaturas venerabantur honore, et melius erat hoc exhiberi Deo quam creaturis ». Infirmis ergo illud prohibuit; sanctis vero, qui in creaturis Creatorem venerabantur tantum, non prohibuit. Unde Ioseph *per salutem Pharaonis* iuravit 1, Dei iudicium in eo veneratus, quo positus erat in infimis. Christus vero ita per creaturas iurare prohibuit, ne vel aliquid divinum in eis crederetur, pro quo reverentia eis deberetur; vel ne per ea iurantes falsum, homines se iuramento non teneri putarent 2.

Cap. 6 (155).

Quae iuratio magis teneatur, an quae fit per Deum, an quae fit per Evangelia, vel per creaturas. Si autem quaeritur quis magis teneatur, an qui per Deum, an qui per Evangelium vel per creaturas iurat, dicimus: qui per Deum, quia per eum haec facta sunt. — Iohannes Chrysostomus *. Unde Chrysostomus 3: « Si qua causa fuerit, modicum videtur facere qui iurat per Deum; qui vero per Evangelium, maius aliquid fecisse videtur. Quibus dicendum est: Stulti! Scripturae propter Deum sanctae sunt, non Deus propter Scripturas ». Ita et creaturae factae sunt per Deum.

Cap. 7 (156).

1. Quid est dicere: Per Deum. Hic quaeritur quid sit dicere: 'Per Deum iuro'. Hoc est testem adhibere Deum. Iuravit enim Apostolus dicens 4: *Testis est mihi Deus*; ac si dixisset: Per Deum, ita est. — Augusti-

6 infimis] infirmis V, corr. ex infirmis LNRT. 8 ea corr. in eas AW. 11 teneatur OTVX, teneat atii. || fit... fit] sit... sit MOR. 14 facta] et sancta add. L2W, vel sancta add. marg. V. 15 Unde] Iohannes add. CLNRV. 18 sanctae] facte ALMOX. || factae] sancte NRT. 19 per] propter LR, corr. ex propter A. 21 Deum] iuro add. AV.

1 Resp. Gen. 42, 15-16. 2 *Glossa ordin.* in Matth. 5, 34: « Vel caelum plus aliquid suspicabantur, vel per illud iurantes, non putabant se iuramento teneri » (apud Lyranum, V, 22a); ultima sententia est August., *De serm. Domini in monte*, I, c. 17, n. 52 (PL 34, 1256; CCL 35, 59). 3 Pseudo-Chrysostomus, *In Matth. opus imperf.*, hom. 44 (PG 56, 883). 4 Rom. 1, 9; Phil. 1, 8.

Cap. 6: Omnia ex *Decreto* Gratiani, ibid., ex dicto et c. 11 (863s). Conclusio est Magistri.

Cap. 7: In parte dependet ex *Glossa* in Rom. 1, 9 (PL 191, 1318 A-B); sed ut apparet ex integra rubrica marginali in codicibus *Sententiarum*: *In sermone de periurio qui sic incipit: Quisquis est pravi et perversi cordis* (quae verba inveniuntur in medio sermonis 180 seu sermonis 28 *De verbis Apostoli*, c. 6, n. 6, PL 38, 975), fons num. 1-2 et 4 forsitan invenitur in Pa-

nus in sermone de periurio *. Unde Augustinus¹: «Ridiculum est putare hoc». «Si dicas 'per Deum', iuras; si dicas 'testis est Deus', non iuras? Quid est enim 'per Deum', nisi 'testis est Deus'? Aut quid est 'testis est Deus', nisi 'per Deum'? Quid est autem iurare, nisi ius Deo reddere quando per Deum iuras? ius scilicet veritatis, et non falsitatis».

2. In sermone de periurio *. Item 2: «Ecce dico caritati vestrae: Et qui per lapidem iurat falsum periurus est», quia non lapidem, qui «non audit», sed eius Creatorem adhibet testem. Hoc est ergo iurare per quamlibet creaturam, scilicet Creatorem eius testem adhibere.

3. Augustinus, super Psalmum VII *: Est etiam «quoddam³ genus iuramenti gravissimum, quod fit per execrationem, ut cum homo dicit: Si illud feci, illud patiar», vel illud contingat filiis meis. Secundum quem modum accipitur etiam interdum, cum aliquis iurando dicit: 'per salutem meam', vel 'per filios meos' et huiusmodi. Obligat enim haec Deo.

4. In sermone de periurio. Unde Augustinus⁴: «Cum quis ait 'per salutem meam', salutem suam Deo obligat; cum dicit 'per filios meos', oppignerat eos Deo, ut hoc eveniat in caput eorum, quod exit de ore ipsius: si verum, verum; si falsum, falsum». Et sicut per haec iurans aliquando haec Deo obligat, ita per Deum iurans, ipsum adhibet testem. In omni ergo iuratione, aut Deus testis adhibetur, aut creatura Deo obligatur et oppigneratur: ut hoc sit iurare, scilicet Deum testem adhibere, vel Deo aliquid oppignerare.

Cap. 8 (157).

De illis qui iurant per falsos deos. Post haec quaeritur utrum fide eius utendum sit, qui per daemona vel idola iuraverit. — De hoc Au-

10 Rubrica om. RVW. 18 haec] hoc LOW. 19 haec] hoc LO. 22 oppignerare] Hoc... adhibere add. seu rep. ex lin. 8-9 ABCMOT, quod exp. (va-cat) T.

¹ De serm. Domini in monte, I, c. 17, n. 51: «Ridiculum est hoc putare» (PL 34, 1255; CCL 35, 58); cetera ex Sermone 180, c. 6, nn. 6-7 (PL 38, 975). ² Sermo 180, c. 12, n. 13 (PL 38, 978). ³ Num. 3 (PL 36, 99; CCL 38, 38). ⁴ Sermo 180, c. 6, n. 7 (PL 38, 975).

normia Ivonis, VIII, cap. 115-116 (PL 161, 1332 B - 1333 A, ubi rubricas codicum mutilavit cl. Editor M. de Vosmidian), non autem in Decreto eiusdem, XII, cap. 34 (PL 161, 788 C - 798 A), ubi rubrica diversa est; nec in Gratiani Decreto, C. 22, q. 5, c. 10 (885), ubi tantum in parte habetur. — Num. 3: Ex Glossa in Ps. 7, 5 (PL 191, 113 A).

Cap. 8: Quaestio eruitur ex dicto Gratiani ante C. 22, q. 1, c. 16 (865), ubi etiam verba Augustini, quae hic contracte adaptantur. Idem cap. invenitur apud Ivonem, Decretum,

gustinus scribens Ad Publicolam¹ ait: «Te prius considerare volo utrum, si quispiam per deos falsos iuraverit et fidem non servaverit, non tibi videtur bis peccasse. Bis utique peccavit, quia et iuravit per quos non debuit, et contra pollicitam fecit fidem quod non debuit. Ideoque, qui utitur fide illius quem constat iurasse per deos falsos, et utitur non ad malum, sed ad bonum, non peccato illius se sociat quo per daemona iuravit, sed bono pacto eius quo fidem servavit. Et sine dubitatione minus malum est per deos falsos iurare veraciter, quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim per quod iuratur magis sanctum est, tanto magis est poenale periurium».

Cap. 9 (158).

1. Quod iuramentum quo incaute iuratur non est observandum, vel votum, vel promissio iniuste facta. Nunc superest videre utrum omne iuramentum implendum sit. Si enim quis aliquid iuraverit contra fidem et caritatem, «quod observatum peiorem vergat in exitum²», potius est mutandum quam adimplendum. — Ambrosius in libro I De officiis *. Unde Ambrosius³: «Est contra officium nonnunquam, promissum solvere sacramentum, ut Herodes fecit⁴».

2. Isidorus in Synonymis *. Item Isidorus⁵: «In malis promissis rescinde fidem; in turpi voto muta decretum. Quod incaute vovisti, non facias; impia est promissio, quae scelere adimpletur». — Isidorus in libro Sententiarum *. Idem⁶: «Non est observandum sacramentum quo malum incaute promittitur, ut si quis adulterae perpetuam fidem cum ea permanendi polliceatur. Tolerabilius enim est non implere sacramentum, quam permanere in stupro».

5 utitur²] fide illius add. MOV, add. marg. L2. 10 est poenale trp. BCR. 12-13 vel... vel] nec... nec ABCV, nec... vel LNW. 19 Rubrica om. RVW. 20 non] ne BCW. 22 Idem] Item MRV. 24 enim est trp. LNRT Grat.

¹ Epist. 47, n. 2 (PL 33, 184; CSEL 34-II, 130). ² Verba sunt Bedae, ut infra ad initium num. 3. ³ Cap. 50, n. 254 (PL 16 [1845], 100 C - 101 A). ⁴ Resp. Matth. 14. 7-11. ⁵ Lib. II, n. 58 (PL 83, 858 C). ⁶ Lib. II, c. 31, n. 9 (PL 83, 634 A).

XII, 35; et Panormia, VIII, 117 (PL 161, 789 A-C, 1333 A-B); sed non immediate sequitur quod haec opera Magistro fontibus fuerint.

Cap. 9: Rubrica trahitur, saltem in parte, ex illa Gratiani ad C. 22, q. 4, c. 6 (876), unde etiam auctoritates huius capituli, uti monstrant ad oculos tam earum rubricae quam textus. — Num. 1: Ambrosius, ex Gratiani canone 2 (875). — Num. 2: Ex cc. 5 et 13 (876, 878).

3. **Beda in Homilia XLIII** *. Item *Beda* 1: « Si quid nos incautius iurare contigerit, quod observatum peiorem vergat in exitum, libere illud salubriori consilio mutandum noverimus, ac magis instante necessitate peierandum esse nobis, quam pro vitando periurio in aliud crimen gravius esse divertendum. Denique iuravit David 2 per Deum occidere Nabal, 5 virum stultum; sed ad primam intercessionem Abigail, feminae prudentis, remisit minas, revocavit ensem in vaginam, nec aliquid culpae se tali periurio contraxisse doluit ».

4. **Augustinus in sermone quodam** *. Item *Augustinus* 3: « Quod David iuramentum per sanguinis effusionem non implevit, maior pietas 10 fuit. Iuravit David temere, sed non implevit iurationem maiori pietate ». — Ex his aliisque pluribus ostenditur quaedam iuramenta non esse observanda. Et qui sic iurat, vehementer peccat; cum autem mutat, bene facit. Qui autem non mutat, dupliciter peccat, et quia iniuste iuravit, et quia facit 15 quod non debet.

Cap. 10 (159).

1. **Si est periurus, qui non facit quod incaute iuravit**. Qui vero mutat, utrum periurus debeat dici, solet quaeri. *Beda*, supra 4, tale iuramentum vocavit periurium. — *Ioannes* etiam, apocrisarius orientali- 20 um sedium, dixit 5: « Sermo patris nostri Sophronii significat quod melius est iurantem peierare, quam servare sacramentum in fractione sanctarum imaginum ».

2. Sed 'periurium' dicitur tale iuramentum non observatum, et 'peierare' qui non implet quia falsum iuravit, non quia inde reus sit, quod non observat, sed quia iuravit iniustum: ex quo reus est sicut ille 25 qui peierat.

1 (et 9) Rubr. om. RVW. 3 salubriori] saluberrimo AMO, cui add. interl. vel salubriori O. 4 esse] est BCX, corr. ex est R, om. ANTW Grat. 17 periurus qui] periurium quod MOT, sed corr. quod in qui O. || quod] qui T. || iuravit] iurat N et elench. capp. 21 peierare] periurare MNRTW.

1 Id est *In Evang.*, II, hom. 20 (PL 94, 239 D-240 A; hom. 23 in CCL 122, 352). 2 Resp. I Reg. 25, 22-25. 3 *Sermo 308*, c. 2, n. 2 (PL 38, 1408s). 4 Supra, in c. 9, n. 3. 5 Scil. *Ioannes de Ierusalem*, in actione (seu sessione) quarta Concilii II Nicaeni (1 oct. 785); in *Concil.*, ed. regia (Paris. 1644), XVIII, 392; ed. I. B. Mansi, XIII, 599; de quo cf. L. Petit, art. *Jean de Jérusalem*, in *Dict. de théol. cath.* VIII, 765s.

Num. 3: Ex Gratiani c. 6 (876, una cum lectione varianti circa num. homiliae). — Num. 4: ex cc. 3-4 (876).

Cap. 10, num. 1: Verba *Ioannis*, ex *Decreto Gratiani*, C. 22, q. 4, c. 18 (879).

Cap. 11 (160).

De eo qui verborum calliditate iurat. — **Isidorus in libro II Sententiarum** *. Hoc etiam sciendum est, quod « quacumque 1 arte verborum quis iuret, Deus tamen, qui conscientiae testis est, ita hoc accipit, sicut ille 5 cui iuratur intelligit. Dupliciter autem reus fit, qui et nomen Dei in vanum assumit, et proximum in dolo capit ».

Cap. 12 (161).

1. **De illo qui cogit aliquem iurare**. Quaeritur etiam si peccat, qui hominem iurare cogit. — **Augustinus in sermone quodam** *. De hoc *Augustinus* ait 2: « Qui exigit iurationem, multum interest si nescit illum iuraturum falsum, an scit. Si enim nescit, et ideo dicit 'iura mihi' ut fides ei sit, non est peccatum; tamen humana tentatio est 3. Si vero scit eum fecisse, et cogit eum iurare, homicida est ». — Idem 4: « Qui provocat hominem ad iurationem et scit eum falsum iurare, vincit homici- 15 dam; quia homicida corpus occisurus est, ille animam, immo duas animas: et eius quem iurare provocavit, et suam ».

2. **Ex concilio Aurelianensi** 5: « Sancta synodus decrevit, nisi pro pace facienda, ut omnes fideles ieiuni ad sacramenta accedant ».

2 Isidorus... Sent. om. RVW. 5 intelligit] Si sane intelligit nota seu rubr. marg. add. BCX. 9 Rubrica om. RVW.

1 Cap. 31, n. 8 (PL 83, 634). 2 *Sermo 180*, c. 10, n. 11 (PL 38, 978). 3 Resp. I Cor. 10, 13. 4 *Sermo 308*, c. 4, n. 4 (PL 38, 1409). 5 Si rubricam sequimur et ordinem verborum, sumi videtur ex *Decreto Ivonis*, XII, c. 70 (PL 161, 797 D-798 A); sed aequo modo fons potest esse *Decretum Burchardi Wormatiensis*, XII, cap. 13 (PL 140, 878 C). Utrobique apparet quod verbo *sacramenta* iuramenta intelliguntur. Fontes antiquiores seu remotiores usque adhuc non invenimus.

Cap. 11: Rubrica eadem est ac titulus Gratiani ad C. 22, q. 5, c. 9 (885), ubi et auctoritas *Isidori*; sed eadem ratione sumpta dici posset ex *Panormia Ivonis*, VIII, cap. 112 (PL 161, 1332 A).

Cap. 12, num. 1: Prima auctoritas (praeter rubricam) sumitur etiam ad ipsa verba ex *Decreto Gratiani*, C. XXII, q. 5, c. 6 (884). Alia, *ibid.*, c. 5 (883), quamquam hic pro *esse iuraturum* legitur *iurare* cum *Ivone* ut in *Panormia*, VIII, cap. 108 (PL 161, 1330 D).

DISTINCTIO XL

Cap. 1 (162).

1. **De sexto praecepto et septimo.** Sextum praeceptum est¹: *Non desiderabis uxorem proximi tui.* Septimum est: *Non concupisces domum proximi tui, non servum, non ancillam* etc. — Sed videtur praeceptum de non concupiscendis rebus proximi unum esse cum eo quo dicitur: *Non furaberis*; et praeceptum de non concupiscenda uxore unum esse cum eo quo dicitur: *Non moechaberis.* — **Augustinus, super Exodum** *: «Poterat enim praeceptum non furandi in illa generalitate intelligi, ubi de non concupiscenda re proximi praecipitur; et in eo quod dictum est, *Non moechaberis*, poterat illud intelligi: *Non concupisces uxorem proximi tui.* Sed in illis duobus praeceptis non moechandi et non furandi, ipsa opera notata sunt et prohibita; in his vero extremis ipsa concupiscentia ». Multum ergo differunt illa ab istis. Unde illi praecepto non moechandi fit superadditio in Evangelio³, ubi omnis concupiscentia moechandi prohibetur.

2. **Quare Lex dicitur non comprimere animum, sed manum.** Sed cum hic prohibetur concupiscentia alienae uxoris et alienae rei, quare dicitur Lex comprimere manum et non animum, Evangelium vero et manum et animum⁴? — **Solutio** *. Illud de Lege dicitur secundum caerimonialia, non secundum moralia. Vel quia in Lege non est generalis prohibitio omnis mortiferae concupiscentiae ut in Evangelio.

3 Rubrica AV, om. alii. 4 est om. MTVX. 8 Rubrica om. RVW. || super Exodum om. MT. 16 Quare... manum] Questio A, Quare dicitur lex (om. C) comprimere manum et (om. B) non animum BCX. 19 Solutio om. COTVW. 21 Evangelio] vel secundum eorum carnalem intelligentiam add. marg. L²V², add. in ipso textu infra post Evangelio (229, 7) BC.

¹ Exod. 20, 17; Deut. 5, 21; ubi et sequens. ² Quaest. in Heptat., II, q. 71 (PL 34, 621; CSEL 28-II, 137s; CCL 33, 103s). ³ Resp. Matth. 5, 27-28. ⁴ Glossa ordin. in Ps. 18, 8: *Lex Domini immaculata convertens animas*: «Voluntates, non modo manus, ut Vetus» (cod. Laurent. Pl. XVII, 4. f. 21d; apud Lyranum, III, 111a); Lombardus, Glossa in h.l.: «Et nota quod ait animas, id est voluntates, non solummodo manus, ut Vetus Lex manum maxime, non animum cohibebat» (PL 191, 210 D).

Dist. XL, Cap. 1, num. 1: Praeter Glossam ord. in Exodum (infra), cf. Hugo, *De sacram.*, I, 12, 7 (PL 176, 358 C - 359 B); *Summa sent.*, IV, 6 (PL 176, 124 B-D). — Auctoritas Augustini, ex Glossa ord. in Ex. 20, 15 et 14, et interl. in Ex. 20, 17 (apud Lyranum, I, 164d et c, 165r).

Cap. 2 (163).

Quae sit littera occidens. — **Augustinus, De baptismo parvulorum.** Si vero quaeritur quam dicat Apostolus¹ litteram occidentem, «ea certe est Decalogus. Qui non dicitur *littera occidens* eo quod mala sit Lex, sed quia prohibens peccatum, auget concupiscentiam et addit praevariationem, nisi liberet gratia»; quae gratia non sic abundabat in Lege ut in Evangelio. «Lex ergo bona est, et tamen occidit sine gratia, cum sit *virtus peccati*³, quae iubet quod sine gratia impleri non potest». Gratia autem deerat, et ideo littera occidens erat.

Cap. 3 (164).

1. **De Legis et Evangelii distantia.** — **Augustinus** *. Distat autem Evangelii littera a Legis littera⁴: quia diversa sunt promissa, ibi terrena, hic caelestia promittit. Diversa etiam sacramenta, quia illa tantum significabant, haec conferunt gratiam. Praecepta etiam diversa: quantum ad caerimonialia, nam quantum ad moralia sunt eadem, sed plenius in Evangelio continentur.

2. Audistis decem chordas psalterii⁵ utriusque sexui impositas: quae caritate tangendae sunt, ut vitiorum ferae occidantur.

EXPLICIT LIBER TERTIUS.

6 abundabat] abundat LRV. 11 Augustinus om. MRVW. 13-14 significabant LMOV, significant alii codd.

¹ Resp. II Cor. 3, 6: *Littera enim occidit.* ² Non obstante rubrica (ex errore Flori, col. 453; idem error supra, in tomo I, p. 475, lin. 28), verba Augustini, hic valde abbreviata, trahuntur ex *De spiritu et littera*, c. 14, nn. 24 et 25 (PL 44, 215, 216; CSEL 60, 178s); deinde, in ultima parte, quae exstat in *Glossa ordin.* in II Cor. 3, 6 (cod. I 79b; m 75c; apud Lyranum, VI, 64c), ex August., *Epist. 145 (ad Anastasium)*, nn. 2-3 (PL 33, 593; CSEL 44, 268). ³ Resp. I Cor. 15, 56. ⁴ Cf. August., *Enarr. in Ps. 73*, I, n. 2 (PL 36, 930s; CCL 39, 1005s). ⁵ De quo supra, Dist. 37, c. 1, n. 1; resp. August., *Sermo 9*, c. 9, n. 13: «Tange easdem decem chordas, et feras occidas... Nam multa capita sunt sub istis capitibus. In singulis chordis non singulas bestias, sed greges interficis bestiarum. Sic ergo canticum novum cum amore, non cum timore cantabis» (PL 38, 85; CCL 41, 132, 134).

Cap. 2: Fundatur in *Glossam* in II Cor. 3, 6 (PL 192, 24).

Cap. 3, num. 1: ex *Glossa* in Hebr. 8, 6-7 (PL 192, 460 A); cf. etiam *Glossa* in Ps. 73, 1 (PL 191, 682 D), ubi abbreviatur *Glossa media* Gilberti Porretani in h.l. (apud D. Van den Eynde, *L'oeuvre littéraire de Géroch de Reichersberg*, Rome 1957, 390s); et Hugo de S. Victore, *De sacram.*, I, 12, 10 (PL 176, 364 A).